

BULLETIN

&

NIEUWS-BULLETIN
VAN DE NEDERLANDSE
OUDHEIDKUNDIGE BOND

ZESDE SERIE • JAARGANG 1 • 1948

BESTUUR: Jhr. Dr. D. P. M. Graswinckel, Voorzitter; Dr. R. van Luttervelt, Secretaris; Jacob Mees, Penningmeester; Jhr. Mr. Dr. E. A. van Beresteyn († 14.9.'48); Prof. Dr. A. W. Byvanck; Prof. Dr. A. E. van Giffen; Jhr. Dr. E. van Nispen tot Sevenaer; Prof. W. A. E. van der Pluijm; Jhr. D. C. Röell; Jhr. Mr. Dr. A. G. B. M. van Rijkevorsel; Prof. Dr. W. Vogelsang.

REDACTIE: Hoofdredacteur: Prof. Dr. H. van de Waal; *Redactie voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond:* Prof. Dr. A. W. Byvanck, voorzitter; Prof. Dr. H. van de Waal, secretaris; Prof. Dr. E. Neurdenburg, A. Bicker Caarten, Dr. J. J. De Gelder, Th. H. Lunsingh Scheurleer, Dr. R. van Luttervelt, Prof. Dr. M. D. Ozinga, Mr. A. Staring, Prof. Dr. W. Vogelsang; *Redactie voor de voorl. Monumentenraad: Oudheidkundig Bodemonderzoek:* Dr. P. Glazema; *Monumenten-zorg:* Dr. W. J. A. Visser; *Musea:* D. F. Lunsingh Scheurleer; *Redactie voor „De Museumdag“:* Dr. R. E. J. Weber.

INHOUD

BIJDRAGEN

BOLK, H. Het waardebegrip bij de verzekering van musea	53	GOLDWATER, ROBERT en MARCO TRFVES Artists on art, from the XIV to the XX century	A. VAN DER BOOM 98
BOM, J. A. L. Oude baksteen	43	JONGE, C. H. DE Oud-Nederlandsche majolica en Delftsch aardewerk	E. NEURDENBURG 102
BROMBERG, PAUL Tentoonstellen	127	MEYER, JAN DE Bruggen Oud en Nieuw in Nederland S. J. FOCKEMA ANDREAE	31
BYVANCK, A. W. Utrechtse miniaturen van omstreeks 1485	64	NEURDENBURG, ELISABETH De zeventiende eeuwsche Beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden	A. STARING 99
GRASWINCKEL, D. P. M. Nieuwe banen	1	PARMENTIER, R. A. Documenten betreffende Brugsche steenhouders uit de 16de eeuw w. s. UNGER	136
HALBERTSMA, H. Het Fries Scheepvaart Museum te Sneek.	81	STARING, A. Fransche kunstenaars en hun Hollandsche modellen in de 18de en in den aanvang der 19de eeuw	J. KNOEF 32
HEKKER, R. C. Het boerenhuisonderzoek in Nederland en monumentenzorg	105	<i>NIEUWS-BULLETIN (de cijfers verwijzen naar de kolommen)</i>	
JANSEN, GERHARD In Memoriam Jacob Por	80	NEDERLANDSCHE OUDHEIDKUNDIGE BOND Ingekomen stukken	43
KALF, JAN Behouden gaat voor vernieuwen.	69	Verslag Algemene Vergadering 27 Mei '48 te Valkenburg	65
KOOT, TON Administratief beheer van museumverzamelingen	131	VOORLOPIGE MONUMENTENRAAD <i>Monumentenzorg (Afd. II)</i> Gegevens betreffende windmolens.	81
LUNSINGH SCHEURLEER, D. F. Rondreizende tentoonstellingen	18	Instandhouding Nederlandse Kastelen	75
LUNSSANET DE LA SABLONNIÈRE, H. DE De restauratie van de abdijgebouwen te Middelburg	3	Restauratie-Nieuws.	33
MARTIN, W. Gedachten over het koninklijk kabinet van schilderijen in het Mauritshuis	33	<i>Musea (Afd. III)</i> Catalogi en gidsen (suppl. „De Nederlandse Musea”)	60
WEBER, R. E. J. De combinatie van museumbeheer, oudheidkundig bodemonderzoek en monumentenzorg in Zweden.	21	Kunstreizen	29
Een hulpmiddel bij de administratie van museumvoorwerpen in het Nederlandse Postmuseum	134	Museumnieuws	41, 123
Administratief beheer van museumverzamelingen	95	Vacatures.	14
Reiniging en conservering van opgegraven oude ijzeren voorwerpen	23	Toegankelijk gestelde verzamelingen	5
Shell anti-corrosiemiddelen	93	DE MUSEUMDAG Ledenlijst.	49, 108, 125
BOEKBESPREKINGEN		Museumcursus	13, 87, 113
BOUVY, D. P. R. A. Middeleeuwse beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden	66	Programma tweede Museumdag 30 Oct. '48 te Amsterdam	85
J. S. WITSEN ELIAS		Statuten en huishoudelijk reglement	117
		Verenigingsberichten	1
		Verslag Museumdag 21 Februari '48 te Leiden	17
		Verslag tweede Museumdag 30 Oct. '48 te Amsterdam.	97

BULLETTIN

van de Nederlandse Oudheidkundige Bond

INHOUD

Nieuwe banen	1
<i>D. P. M. Graswinckel</i>	
<i>H. van de Waal</i>	
De restauratie van de abdijgebouwen te Middelburg	3
<i>H. de Lussanet de la Sablonnière</i>	
Rondreizende tentoonstellingen	18
<i>D. F. Lunsingh Scheurleer</i>	
De combinatie van museumbeheer, oudheid- kundig bodemonderzoek en monumenten- zorg in Zweden	21
<i>R. E. J. Weber</i>	
Reiniging en conservering van opgegraven oude ijzeren voorwerpen (Rapport)	23
<i>Centraal Instituut voor Materiaalonderzoek</i>	

ZESDE SERIE

E. J. BRILL - LEIDEN

BULLETIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

waarin opgenomen het orgaan van de Vereniging „De Museumdag”

INHOUD

BIJDRAGEN	
Nieuwe banen	1
<i>D. P. M. Graswinckel</i>	
<i>H. van de Waal</i>	
De restauratie van de abdijgebouwen te Middelburg	3
<i>H. de Lussanet de la Sablonière</i>	
Rondreizende tentoonstellingen	18
<i>D. F. Lunsingh Scheurleer</i>	
De combinatie van museumbeheer, oudheidkundig bodemonderzoek en monumentenzorg in Zweden	21
<i>R. E. J. Weber</i>	
Reiniging en conservering van opgegraven oude ijzeren voorwerpen (Rapport).	23
<i>Centraal Instituut voor Materiaalonderzoek</i>	
BOEKBESPREKINGEN	
Jan de Meyer, Bruggen oud en nieuw in Nederland	31
<i>S. J. Fockema Andreae</i>	
A. Staring, Fransche kunstenaars en hun Hollandse modellen in de 18de en in de aanvang der 19de eeuw	32
<i>J. Knoef</i>	
NIEUWS-BULLETIN	
Verenigingsberichten „De Museumdag”	1
De techniek der reizende tentoonstelling	2
<i>R. E. J. Weber</i>	
Museumnieuws	
Toegankelijk gestelde verzamelingen	5
Mededelingen	7
Museumcursus	13
Vacatures	14

Hoofdredacteur: Prof. Dr. H. van de Waal, Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, Kloksteeg 25, Leiden, Tel. K. 1710-26838

Alle stukken zende men uitsluitend aan de betreffende redactie

Redactie voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond: Nieuwsteeg 13, Leiden. Prof. Dr. A. W. Byvanck, voorzitter; Prof. Dr. H. van de Waal, secretaris; Dr. E. Neurdenberg; A. BickerCaarten, Dr. J. J. De Gelder, Prof. Dr. J. G. van Gelder, Th. H. Lunsingh Scheurleer, Dr. R. van Luttermvelt, Prof. Dr. M. D. Ozinga, Mr. A. Staring, Prof. Dr. W. Vogelsang

Redactie voor de voorl. Monumentenraad: Oudheidkundig Bodemonderzoek: Smitswater 7, Den Haag, Tel. K. 1700-115646 & 7, P. Glazema

Monumentenzorg: Smitswater 7, Den Haag, Tel. K. 1700-115946 & 7, Dr. W. J. A. Visser

Musea: Prinsessegracht 21, Den Haag, Tel. K. 1700-183130, D. F. Lunsingh Scheurleer

Redactie voor „De Museumdag”: Zeestraat 82, Den Haag, Tel. K. 1700-180800 toestel 505. Dr. R. E. J. Weber
Opgaven voor Verandering van Adres: Voor leden van de Nederlandse Oudheidkundige Bond aan Dr. R. van Luttermvelt, Rijksmuseum, Amsterdam. Voor leden van „De Museumdag” aan Dr. R. E. J. Weber, Zeestraat 82, Den Haag

Het Bulletin van de Nederlandse Oudheidkundige Bond verschijnt om de maand, het Nieuws-bulletin maandelijks, beide worden gratis toegezonden aan leden en corresponderende leden van de Bond, alsmede aan de leden van „De Museumdag”

Bijdragen worden gebonoreerd met f 2.50 per pagina

NIEUWE BANEN

Toen in 1899 de „Nederlandsche Oudheidkundige Bond” werd opgericht, werd de behoefte gevoeld aan een tijdschrift, gewijd aan de belangen van de Bond, waarin, naast mededelingen, berichten over musea, aanwinsten en vondsten, aankondigingen en besprekingen van werken op oudheidkundig gebied, ook praktische wenken over het bewaren, het herstel en het tentoonstellen zouden worden opgenomen. Het blad verscheen sindsdien op ongeregelde tijden onder de benaming van „Bulletin” en wel gedurende de eerste 9 jaren in het beknopte formaat, waartoe in 1947, wegens papierbesparing, moest worden teruggekeerd.

Geleidelijk aan breidde zich de kring der medewerkers uit en het gehalte van de bijdragen verhief zich allengs boven dat van louter mededelingen. Uit praktische overwegingen en tevens ter verfraaiing werd in 1908 het formaat van het „Bulletin” vergroot; in 1921 veranderde de naam in „Oudheidkundig Jaarboek”, dat viermaal per jaar verscheen en sindsdien hoofdzakelijk wetenschappelijke artikelen bevatte. Een wijziging in het uiterlijk bracht sinds 1932 een nieuwe verbetering.

In de oorlogsjaren was van geregelde verschijning geen sprake meer; sedert 1944 werd de uitgave geheel stop gezet en verdween ook het kleine „Mededelingenblad”, dat gedurende enige jaren de band tussen leden en Bond had aangehouden. Eerst in 1947 was het mogelijk het blad onder de oude naam van „Bulletin” weer te doen verschijnen.

Thans staan wij op een keerpunt. Reeds werd ter Algemene Vergadering van 1946 door enige leden de wens geuit, om het blad in het oude formaat te zien terugkeren. Dit nu is mogelijk door de gewaardeerde medewerking van de voorlopige Monumentenraad. Van deze zijde toch werd de wenselijkheid naar voren gebracht, de gegevens over in de loop der jaren tot stand gekomen restauraties door de druk gemeengoed te maken en voor het nageslacht te bewaren. Hiertoe werd verzocht de kolommen van het Bulletin ter beschikking te stellen, waartoe het bestuur van de Bond gaarne zijn medewerking toezegde.

Daar evenwel de voorlopige Monumentenraad meer afdelingen omvat, dan de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, is hierdoor de mogelijkheid geschapen, dat ook wetenschappelijke artikelen gewijd aan andere gebieden, uit dien hoofde in het Bulletin van onze Bond hun plaats vinden. Wij denken hier speciaal aan de afdeling I (Rijkscommissie voor Oudheidkundig Bodemonderzoek) en afdeling III (Rijkscommissie voor de Musea).

Wat de laatste categorie, het museumwezen, betreft, dit onderdeel van het door onze Bond bestreken terrein vertoont een verheugenswaardige opbloei. De

in 1929 onder auspiciën van de Bond opgerichte „Vereeniging van Directeuren van Nederlandsche Musea”, oorspronkelijk alleen wetenschappelijke ambtenaren omvattende van enkele onzer musea op het gebied van kunst en oudheidkunde, heeft zich in het jaar 1947, onder de naam „Museumdag” op een bredere basis gesteld. De „Museumdag” omvat thans bijna 200 leden en bestrijkt nagenoeg alle wetenschappelijk geordende Nederlandse Musea.

De sedert haar oprichting aan de „Vereeniging van Directeuren van Nederlandsche Musea” in ons blad verleende gastvrijheid, heeft zich thans geconsolideerd tot een regeling, waarbij ook voortaan het zoveel omvangrijkere Verenigingsnieuws van de „Museumdag” in ons Bulletin zal blijven verschijnen. Hierdoor wordt de lezerskring van het Bulletin dus tevens uitgebreid tot de ambtenaren verbonden aan practisch alle Nederlandse Musea.

Genoemde vereniging vond tot deze samenwerking des te meer aanleiding, omdat te verwachten staat, dat ons blad in de toekomst, meer dan voorheen gebruikelijk was, wetenschappelijke artikelen zal bevatten aangaande het museumwezen in zijn volle omvang.

Op grond van de hier boven vermelde samenwerking met de Voorlopige Monumentenraad zullen immers in het Bulletin van de Oudheidkundige Bond tevens artikelen verschijnen, welke betrekking hebben op alle kwesties van museumbeleid en museumbeheer, als daar zijn: restauratie, conservatie, documentatie, administratie, tentoonstellingsmethoden enz.

Als resultaat van het gepleegde overleg, ligt thans het nieuwe Bulletin in modern gewaad voor U; het zal naast wetenschappelijke artikelen ook actuele mededelingen bevatten. Door een meer geregelde en vakere verschijning (om de twee maanden wetenschappelijke artikelen plus nieuws, in de tussenliggende maanden uitsluitend nieuws), wordt ernaar gestreefd, de voordelen van het vroegere „Oudheidkundig Jaarboek” te verbinden met die van het oude „Bulletin”.

Op deze wijze kan door het verenigd samenwerken van de Voorlopige Monumentenraad, de Vereniging de „Museumdag” en onze Bond, een door de thans zo zwaar belaste Rijksdienst voor de Monumentenzorg reeds te lang ontbeerde documentatie der bouwkundige restauratiemethoden worden vastgelegd, kan het Nederlandse museumwezen de voordelen plukken van een ruimere verbreiding van organisatorische begrippen en vaktechnische methoden, gelijk die als resultaat van een zoveel ouder verenigingsleven in de archief- en bibliotheekwereld reeds zoveel duidelijker vallen te bespeuren, en dank zij deze samenwerking tenslotte, ontvangen de leden van onze bond een goed geïllustreerd tijdschrift, het enige orgaan in Nederland, gewijd aan de practische problemen van conservatie en restauratie onzer cultuurmonumenten in de ruimste zin van dat woord.

Moge het nieuwe Bulletin voldoen aan de verwachtingen zowel van de voorlopige Monumentenraad en de „Museumdag”, als van ons eigen bestuur en redactie; en moge het door zijn grotere lezerskring steeds met dezelfde belangstelling worden begroet als zijn voorgangers.

D. P. M. GRASWINCKEL,
Voorzitter Nederlandse Oudheidkundige Bond.

H. VAN DE WAAL,
Hoofdredacteur van het Bulletin.

DE RESTAURATIE VAN DE ABDIJGEBOUWEN TE MIDDELBURG

DOOR

H. DE LUSSANET DE LA SABLONNIÈRE

Gaarne voldoe ik aan het verzoek van de Redactie om iets op schrift te stellen over het restaureren in het algemeen en in het bijzonder over de restauratie van Rijksabdijgebouwen te Middelburg, uitgevoerd door de Rijksgebouwendienst.

Hetgeen in dit artikel over het restaureren in het algemeen wordt medege-deeld, is bedoeld om aan belangstellenden een inzicht te geven in de vele moeilijke vraagstukken, die zich bij de restauratie van monumenten voordoen en tevens om aan die architecten, die zich op het restaureren willen gaan toelekken, enige richtlijnen te geven.

Ik vertrouw, dat mijn collega's, restauratiearchitecten, mij niet zullen verwijten, dat dit opstel geen nieuwe gezichtspunten bevat, noch dat hier geen volledig overzicht is gegeven van dit omvangrijk terrein, waarbij de ervaring zulk een grote rol speelt.

Het is de ervaring, die niet door het lezen van handboeken of artikelen over het vak kan worden aangekweekt, maar die slechts met de jaren op het bouwwerk verkregen wordt. Voorts is het een eerste vereiste, zoals mijn vroegere leermeester, de architect Van Heeswijk, mij reeds aanstonds heeft voorgehouden, dat men liefde voor het vak heeft en eerbied voor hetgeen de bouwmeesters uit vroeger eeuwen ons aan kunstwerken hebben nagelaten. Men kan er zeker van zijn, dat deze liefde voor het restauratievak steeds groter zal worden naarmate ook de ervaring groeit. Het is de beloning voor de moeite, welke men zich moet getroosten om ieder nieuw werk tot stand te brengen. Zo gezien is het begrijpe-

lijk, dat vele onzer voorgangers eigenlijk nimmer bereid werden gevonden om iets omtrent hun kennis en ervaring te boek te stellen ten behoeve van de jongere generaties.

Wanneer ik echter — ondanks hun voorbeeld — toch het één en ander uit mijn zo korte ervaring meedeel, dan doe ik dit slechts in de hoop bij mijn jongere collega's iets van die liefde en belangstelling voor dit mooie vak op te wekken en niet met de overtuiging dat zij uit het onderstaande het vak ook maar bij benadering zouden kunnen leren.

Wat is restaureren?

Hoewel voor het merendeel van de lezers van het Bulletin overbodig, mag wellicht voor de jongeren in het kort nog even worden verteld, wat naar de huidige opvattingen onder restaureren wordt verstaan.

Over de juiste betekenis van dit begrip is namelijk in de loop der jaren heel wat strijd gevoerd en ieder, die daar belang in stelt, zal wel eens vernomen hebben van het belangrijke aandeel, dat juist de Oudheidkundige Bond in deze strijd heeft gehad en hoe de ideeën, welke gedurende de jaren 1909-1916 door verschillende harer leden zijn naar voren gebracht, uiteindelijk hebben geleid tot het vaststellen van de „Grondbeginselen en voorschriften voor het behoud, de herstelling en de uitbreiding van oude bouwwerken” uitgegeven door de Ned. Oudheidkundige Bond in 1917.

De felle strijd, welke toen gevoerd is, ontstond als reactie op het vóór die tijd algemeen aanvaarde en ook van Regeringswege gesteunde beginsel, dat beschadigde of zelfs verdwenen gedeelten van een monument in historische stijl dienden te worden hersteld en toegevoegd.

Men fantaseerde daarbij echter veel en Weissman schreef in 1910: „Na een restauratie is het niet meer mogelijk een zelfstandig oordeel over den oorspronkelijken toestand van een bouwwerk te vellen; men moet zich dan bij de uitspraak van den restaurateur nederleggen en de nieuwe antiquiteit nemen voor wat zij is”.

Weissman stelde daar tegenover de reeds door John Ruskin in 1849 gehuldigde opvatting, dat een oud bouwwerk door iedere restauratie in deze geest iets van zijn authenticiteit verliest en dat men, om dit te voorkomen, slechts mag behouden en conserveren wat over is.

De Grondbeginselen van 1916 komen nu in het kort op het volgende neer:

1. *Ten aanzien van het herstellen van beschadigde of ontbrekende onderdelen van het monument.*

De strekking der herstelwerken mag nooit zijn de volledige herbouw van een

vroegere toestand, maar het behoud van hetgeen in de bestaande toestand is overgebleven, met de latere wijzigingen en toevoegingen, die oudheidkundige, historische, of artistieke waarde bezitten (XIII).

De mogelijkheid wordt gelaten om in sommige gevallen de beschadigde of ontbrekende gedeelten in de oude toestand te herstellen, mits al de nodige gegevens en aanwijzingen in het werk zelf konden worden gevonden. Verondersteld wordt, dat het onderdeel en het geheel uit dezelfde bouwtijd stammen. Zijn er verschillende bouw- en stijlperioden dan mag deze regel dus niet zonder meer worden toegepast. Ontbreken tenslotte de nodige gegevens, dan moet een vrije, eigentijdse oplossing worden gezocht.

Indien het beeldhouw- of schilderwerk betreft, dient dit bij een dreigend verval te worden opgeborgen op veiliger plaats en te worden vervangen door nieuw werk van een kunstenaar.

2. Ten aanzien van het herbouwen van verdwenen gedeelten van bouwwerken.

Voor het behoud en het nuttig gebruik kan het soms nodig zijn, verdwenen gedeelten van gebouwen weer op te richten.

Ofschoon ook dit in het algemeen ongeoorloofd is, kan het in enkele gevallen worden toegestaan, indien het herstel in oude vorm namelijk op volkomen zekere gegevens berust (XVI). In alle andere gevallen zoek men weer een moderne oplossing.

3. Ten aanzien van het wijzigen en vergroten van monumenten.

Zijn wijzigingen van het monument door het tegenwoordige gebruik noodzakelijk geworden of zijn vergrotingen vereist, dan geldt wederom hetzelfde: Nooit stijl namaak, maar nieuw werk van onze tijd, harmoniërend met het oude (XXIII en XXIV).

In al deze gevallen dient het herstelwerk en de vernieuwing te geschieden met gebruik van dezelfde bouwstoffen als aan het oorspronkelijke monument werden gebezigd (XVIII).

VOORBEREIDENDE WERKZAAMHEDEN

Tot de eerste werkzaamheden, nodig voordat met het herstel kan worden begonnen, behoort het verwijderen van alle verwaarloosde en storende toevoegingen uit latere tijden. Bijvoorbeeld: dicht- of voormetselingen, bedekkende verf- en pleisterlagen, plafonds, schotwerk, behangsels enz.

Wanneer het een en ander geheel of desgewenst bij gedeelten is opgeruimd, kan successievelijk het onderzoek naar de oorspronkelijke architectonische vorm van het gebouw worden ingesteld.

Het onderzoek

Het is niet mogelijk om in het algemeen aan te geven, hoe het onderzoek moet geschieden en op welke dingen men daarbij speciaal bedacht moet zijn. Ieder oud gebouw en ieder onderdeel daarvan biedt weer andere vraagpunten en tijdens het onderzoek doen zich eveneens regelmatig nieuwe vragen voor. Telkens moet de onderzoeker zich rekenschap geven van de betekenis van hetgeen hij gevonden heeft en op grond van zijn liefst zo groot mogelijke kennis van de oude bouwstijlen, bouwconstructies en werkmethoden moet hij overwegen, op welke plaatsen nog mogelijke fragmenten van een veronderstelde vorm of constructie gevonden kunnen worden. Vindt men geen tastbare overblijfselen van een dergelijk onderdeel meer, dan bestaat de mogelijkheid, dat de afdrucken of het „negatief” gevonden kunnen worden. Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan de afdruk, de „contramal” van een geprofileerd bakstenen lijstje van een topgevel, welke bij een der abdijgebouwen aangetroffen werd in later voorgemetseld muurwerk. Dit laatste bleef gespaard in tegenstelling tot de eigenlijke topgevel, die ter plaatse weer later was verwijderd (*afb. 1*).

De architect zal ook steeds trachten om zich vóór en tijdens de ingestelde onderzoekingen een duidelijk beeld te vormen van de bouwgeschiedenis van het monument. Dit is niet alleen op zich zelf interessant, maar zonder dit inzicht is het veelal niet mogelijk om te weten, waarnaar verder gezocht dient te worden en ook om te kunnen beslissen, welke gedeelten van het monument in hoogst enkele gevallen ter verbetering van het geheel mogen worden verwijderd. In het algemeen echter kan worden gezegd, dat iedere latere toevoeging aan het gebouw waarde heeft — hetzij uit oudheidkundig en architectonisch — hetzij uit historisch oogpunt en bijgevolg gespaard dient te worden (*Grondbeginselen XIII*). In de 19de eeuw zijn heel wat monumenten vrijgelegd en „stijl-zuiver” gemaakt. Dikwijls prachtige kunstwerken uit een latere stijlperiode werden toen uit puriteinse overwegingen opgeruimd. Men vergat, dat juist deze gevarieerdheid het gebouw interessant maakt, zijn eerbiedwaardige ouderdom accentueert en niet zelden het picturale effect verhoogt. In de „Grondbeginselen” wordt dan ook gewaarschuwd om zeer voorzichtig te zijn met verwijdering van bepaalde latere onderdelen.

Uit de aard der zaak zijn die monumenten, waaraan in de loop der tijden slechts weinig werd gewijzigd de meest dankbare objecten om te restaureren. Wanneer voor de aanvang van het werk en meestal ook in niet mindere mate tijdens het onderzoek bepaalde fragmenten van bouwkundige details gevonden kunnen worden, dan is het steeds weer een voldoening, wanneer uit het gevondene direct en met zekerheid de oorspronkelijke vormen kunnen worden vastgesteld.

Hoe dikwijls bleven deze niet achter een verf- of pleisterlaag aan het oog onttrokken. In dat geval is het eenvoudig om het oude terug te vinden.

Moeilijker, maar niet minder dankbaar, wordt het restaureren, wanneer de bedekkende pleisterlagen of het voorgemetselde muurwerk na verwijdering niet een volledig beeld geven van hetgeen eenmaal de oorspronkelijke conceptie was.

De beginneling zal dan al gauw geneigd zijn te menen, dat de nodige aanwijzingen ontbreken of onvolledig zijn en dat hij er als architect van de 20ste eeuw toe over kan gaan om het gebouw naar eigen inzicht te veranderen.

Indien hij echter zo snel geneigd is zijn eigen weg te gaan, doet hij beter om zich op het restaureren niet verder toe te leggen, maar zich tot de nieuwbouw te bepalen, hoezeer hij ook belangstelling voor de oude architectuur zou mogen gevoelen.

Voor het restaureren toch is het een absolute vereiste, dat men door een grote mate van speurzin, of zo men wil nieuwsgierigheid, bevangen is. De architect mag niet te snel de moed opgeven en het oude door modern willen vervangen. Wij allen beseffen tot welke teleurstellingen dit zou kunnen leiden. Integendeel, de detective in ons begint nu eerst recht wakker te worden; het wordt een sport om de raadselen die een eeuwenoud gebouw ons biedt, op te lossen.

Het spreekt vanzelf, dat de architect niet alle speurwerk zelf kan verrichten, maar hij mag er toch liefst nooit toe overgaan om het wegbreken van voorgemetselde baksteen of van andere beletselen, die mogelijke oude fragmenten verborgen zouden kunnen houden, geheel aan de metselaar of de opperman over te laten. Hij dient hier nauwlettend toe te zien en hij moet zich er niet voor generen om, wanneer dit nodig mocht zijn, het breekijzer zelf een ogenblik ter hand te nemen.

De ambachtsman toch begrijpt veelal niet waar het om gaat en wat hij dus weg moet nemen. De kans is groot, dat hij juist het lang gezochte stukje van een baksteen weghakt en de weg te breken voormetseling laat, waar zij is.

Het is duidelijk, dat een dergelijk onderzoek zeer veel belangstelling en een scherp oog niet alleen, maar vooral ook zeer veel tijd vergt. Wanneer de architect geen gelegenheid heeft om dit onderzoek zelf te leiden, dan spreekt het vanzelf, dat hij over ervaren en bekwame medewerkers dient te beschikken aan wie hij deze belangrijke taak voor het grootste gedeelte kan overlaten. Van het laatste moet hij dan wel terdege overtuigd zijn. De werkelijk bekwame opzichter staat dan op dit gebied zelfs dikwijls met de architect gelijk, ja het komt voor, dat hij de laatste in ervaring verre de baas is.

Documentatie

Tijdens en na afloop van het ingestelde onderzoek dienen met de uiterste zorg opmetingen van het monument tot in de kleinste bijzonderheden te worden gemaakt, vóórdát tot de uitvoering van de restauratiewerken wordt overgegaan.

De afmetingen van plastische elementen, zoals pilasters, deur- en raamopeningen, goten, lijsten e.d. zijn niet voldoende; ook de lagen van de baksteen, de soort en de kleur van de laatste met aanduiding of het oorspronkelijk of later metselwerk is, of het gaaf is dan wel afgehakt, alle sporen van vroegere wijzigingen zoals dichtmetselingen, restanten van ontlastingsbogen, profielsteentjes e.d. moeten worden vastgelegd. Het kan ook van belang zijn, het steenverband van het originele werk nauwkeurig na te gaan op plaatsen, waar belangrijke delen werden geschonden. Hieruit vallen soms conclusies te trekken omtrent de vroegere afmetingen en zwaarten van het metselwerk.

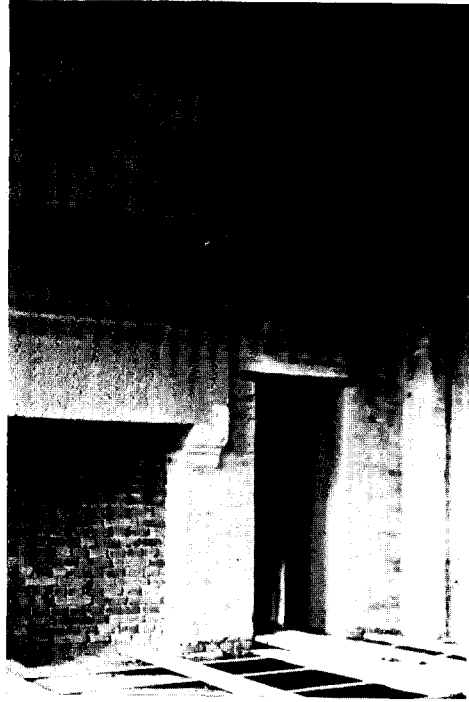
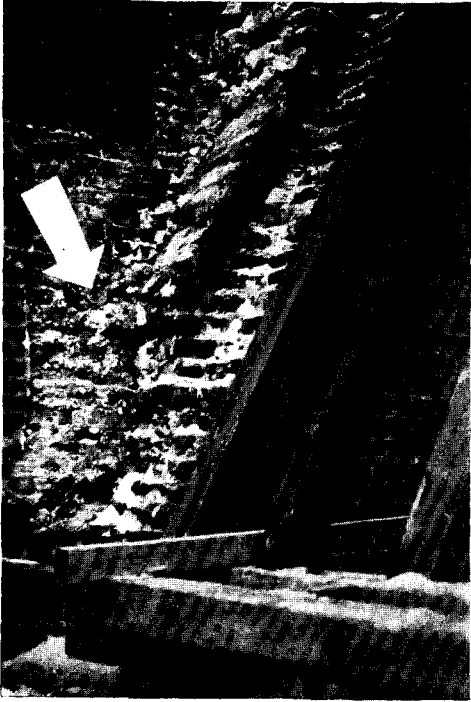
Voorts verdient het aanbeveling, in sommige gevallen iets vast te leggen omtrent de verschillende speciesoorten, welke aan het gebouw werden aangetroffen en daarvan enige tijd de nodige monsters te bewaren. Vergelijking van aard en kleur dezer monsters — nimmer zijn de mortels uit verschillende tijden gelijk van kleur en hoedanigheid — kan tot verrassende resultaten leiden in gevallen waarin het formaat en de soort der baksteen alléén niet voldoende aanwijzing verschaffen omtrent de verschillende opeenvolgende wijzigingen in het metselwerk aangebracht.

Bij gedeelten van de abdij konden op de hier omschreven wijzen de afmetingen van een schouw (*afb. 2*), de juiste plaats van enige stenen kruiskozijnen met de latere vervanging door houten vensters, gevolgd door de gehele dichtmetseling (*afb. 3 en 4*) met zekerheid worden vastgesteld.

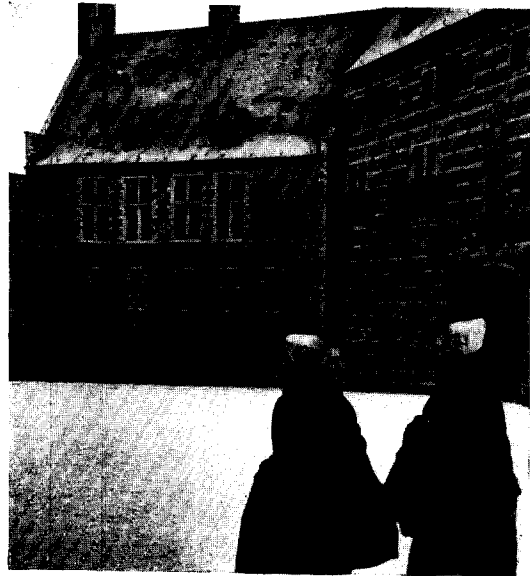
Het heeft hiernaast zijn nut, — en het wordt mede in de „Grondbeginselen” (xxviii) gevorderd —, om hetgeen gevonden werd ook fotografisch vast te leggen, opdat samen met de gemaakte opmetingen duidelijke bewijsstukken worden bewaard.

Zijn eenmaal al deze gegevens verzameld en alle maten ten opzichte van denkbeeldige horizontale en verticale vlakken vastgesteld, dan kan men zonder al te grote afwijkingen te maken bepaalde gedeelten van het gebouw indien het strikt nodig is vernieuwen en wederom op de oude plaats aanbrengen. Ook biedt het aanbrengen van geheel ontbrekende gedeelten, bijvoorbeeld van een verbrande kapconstructie, op deze wijze minder moeilijkheden. Men kan dan ook voor de nieuwe gedeelten maten vaststellen in de geest van en aanpassend aan de bestaande, doorgaans zeer onregelmatige afmetingen (*afb. 5*).

RESTAURATIE ABDIJGEBOUWEN MIDDELBURG

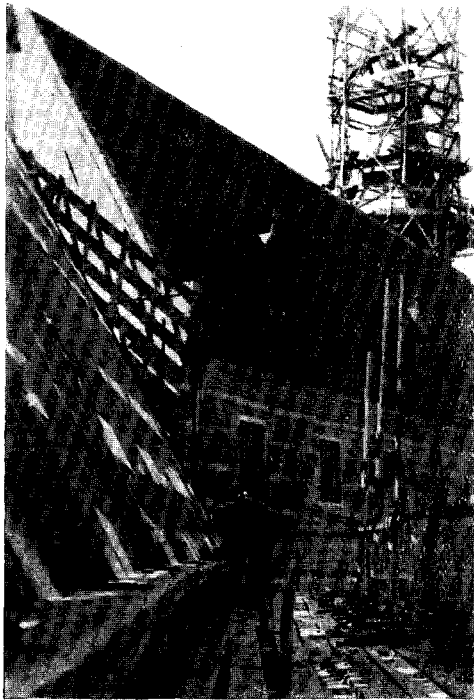

Afb. 1. Documentaire foto van de gevonden afdrucken van verdwenen profiellijsten aan een topgevel. *Afb. 2.* Volgens de gevonden bouwsporen herstelde schouw in de zijvleugel van de Commissariswoning.

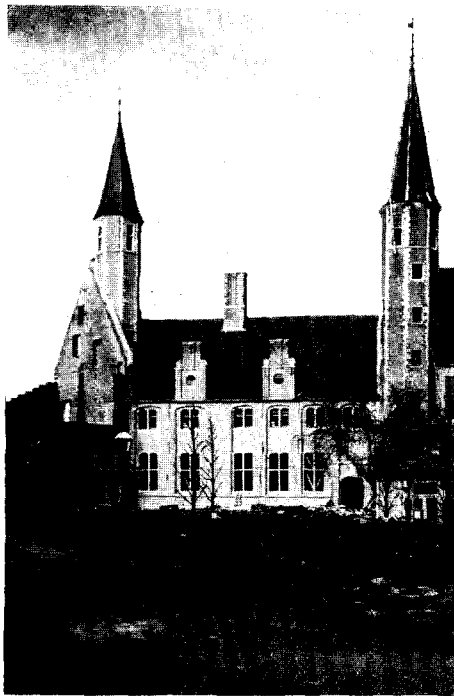

Afb. 3. Vicarishuis, nu brandspuithuis, in 1939. *Afb. 4.* Brandspuithuis na de restauratie.

RESTAURATIE ABDIJGEBOUWEN MIDDELBURG

Afb. 5. Geheel volgens de opmeting vernieuwde muur met bijpassende kapconstructie van het brandspuithuis. *Afb. 6.* Inwendige van de Balanspoort op de eerste verdieping met als nissen herstelde oorspronkelijke ramen in de topgevel.

Afb. 7. Pleingevel van de vleugel der Commissariswoning tijdens de bouw in 1948.
Afb. 8. Ruïne van de zijvleugel der Commissariswoning met S.P.Q.M. poort na de brand in 1940.

Materiaal en bewerking

Een der belangrijkste factoren bij het restaureren is de juiste keuze van de nieuw aan te brengen materialen. Ook hier geven de „Grondbeginselen” de weg aan (xviii).

Naar deze opvattingen moet het als het meest verkieselijk worden beschouwd, om voor de nieuw aan te brengen gedeelten wederom dezelfde soort, liefst oude, materialen te verzamelen en toe te passen.

Baksteen

De keuze van de soort en de wijze van verwerken van de baksteen is bij de restauratiewerken in ons land van de grootste betekenis.

Wat is er mooier dan onze oude baksteen, baksteen verkregen uit veldovens, op de oud vaderlandse wijze gevormd en gebakken. De wisselvallige vorm, de één wat vlakker, de andere meer getrokken, het altijd beweeglijke oppervlak, getuigend van het vormen met de hand en de prachtige kleurschakeringen, ontstaan door de gebrekkige menging van de ongevormde klei en de zeer ongelijke omstandigheden, waaronder de vormling aan het vuur werd blootgesteld, het zijn alle oorzaken, dat de oude baksteen in ons gemechaniseerd tijdperk niet meer wordt geëvenaard. Wel werden door verschillende fabrikanten nieuwe stenen vervaardigd, maar deze steen zou veel te kostbaar worden, indien de oude werkwijze weer geheel werd doorgevoerd en het product blijft dientengevolge steeds minder fraai.

Daar er op het ogenblik zeer veel oude bakstenen nodig zijn om alle vernieuwde of beschadigde monumenten te herstellen, dient men van zelfsprekend de uiterste zuinigheid te betrachten bij het gebruik van de voorhanden afbraakstenen en deze bijvoorbeeld zo min mogelijk als achterwerkers te gebruiken. Door de zorg van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg worden alle oude restauratiematerialen nauwkeurig opgenomen en geïnventariseerd, zodat men een billijke verdeling kan maken voor de voorgenomen restauratiewerken. Voor nieuwbouwwerken en funderingen mag de oude steen dan ook liefst niet worden gebruikt.

Wanneer deze aangelegde voorraden echter ontoereikend zijn en ook de handel in oude materialen daarin niet kan voorzien, zal men tot toepassing van iets afwijkende formaten — bijvoorbeeld kortere oude steen van dezelfde kleur en dikte — moeten overgaan indien deze althans wél te krijgen is. Pas wanneer ook dit onmogelijk blijkt, zal men noodgedwongen tot aanschaffing van moderne handvormsteen moeten overgaan. De hiermede verkregen resultaten zijn niet

onbevredigend. Wellicht kan men er zelfs een voordeel in zien, doordat op deze wijze geen „leugen tegen de geschiedenis” wordt gepleegd. Er zal in ieder geval wel langer tijd mee gemoeid zijn, voordat deze baksteen dezelfde natuurlijke verwerking heeft verkregen als de grijsaards uit het verleden.

Dat men echter met toepassing van oude baksteen alléén nog niet zonder meer kan volstaan om nieuwe gedeelten aan oud werk toe te voegen leert de ervaring. De afbraaksteen dient vóór het verwerken voorzichtig te worden ontdaan van de aangehechte specie door bikken en nogmaals nabikken vóór of na het vermetselen, ofwel door dompeling in verdund zoutzuur met naspoelen in kuipen water. De laatste methode biedt het grote voordeel, dat het oppervlak van de steen niet wordt beschadigd, maar helaas is zoutzuur thans vrijwel niet te verkrijgen voor dit doel.

Voorts dient de metselaar er voor te zorgen, dat hij de verweerde zijde van de baksteen wederom aan de voorzijde van het muurwerk laat komen.

Hoe dikwijls echter komt het voor, dat al de genoemde bewerkingen en voorzorgen nog niet het gewenste resultaat geven. Het hangt in dat geval af van de vindingrijkheid van de architect of opzichter, om te trachten met deugdelijke middelen toch het doel te bereiken: aanpassing — ook in kleur — bij het omringende werk. Algemene regelen hiervoor kunnen niet worden gegeven. Ieder geval stelt weer andere eisen. Ter illustratie zou ik hier kunnen wijzen op de met succes toegepaste methode aan één der abdijorentjes te Middelburg. Daar waren de oude baksteentjes zeer sterk verweerd en des te meer naarmate zij hoger zaten. Het had er alle schijn van, dat tijdens de brand van deze toren en van de daarnaast gelegen gebouwen de baksteen op deze hoogte „nagebakken” en geblakerd werd (*afb. 9, 10 en 12*). Zelfs de meest verweerde oude baksteentjes bleken te licht van kleur, om de gaten, ontstaan tijdens het vernieuwen van alle natuursteenblokken, aan te helen. De steen werd daarom vooraf enige tijd aan een behoorlijk vuur blootgesteld tot de kleur geheel nabij kwam.

Ook aan het verband der bakstenen dient de opzichter of architect goede aandacht te besteden, opdat het veelal grillige metselverband, dat de oude metselaars plachten aan te brengen, op de juiste wijze wordt nagevolgd.

Het moet de opzichter, die met op dit gebied onervaren metselaars moet werken een voortdurende angst zijn of hier geen fouten worden begaan. Het metselen langs de draad en volgens de maatlat is meestal uit de boze, hoewel het metselen uit de vrije hand zoveel oog en goede smaak van de metselaar vereist, dat deze wijze van doen slechts aan zeer geroutineerde vaklieden kan worden overgelaten. Ook hier hangt wederom alles af van de aard van het werk. In de verschillende

eeuwen heeft men verschillende methoden toegepast, van zeer willekeurig werk tot zeer strak werk met geslepen steen en dunne ingewassen voegen toe.

Ook het voegwerk vereist de uiterste zorg van de architect. Nimmer kan hier met het geven van een mengverhouding en met het geven van een enkel voorschrift omtrent de wijze van aanbrengen van de voegen worden volstaan in een bestek. Hier hangt alles af van het inzicht van de verantwoordelijke man. Hij dient, zoals de restauratiearchitect de heer Sturm, van wiens rijke ervaring ik zoveel heb mogen opsteken, het uitdrukte, het te behandelen muurvlak als een schilderstuk te beschouwen. Voor het ene gedeelte moet déze en voor het andere weer een andere kleur of een andere structuur benaderd worden. Alles hangt er hierbij van af, of men daar plezier in heeft. Met enige moeite en na het nemen van vele, zeer vele proeven, zal het gelukken om iets te bereiken van hetgeen men zich voorstelde.

Een enkele maal komt het voor, dat het originele voegwerk ergens verborgen achter een latere voormetseling, een zachte pleisterlaag of soms op een zolder, waar de weersinvloeden geen rol speelden, wordt teruggevonden. Indien men zo gelukkig is, biedt dit natuurlijk een prachtige kans om het nieuwe voegwerk daar bij te laten aansluiten. Bleven nog grote gedeelten van later oud voegwerk in goede staat, dan zal het veelal een vraag zijn, bij welk werk in dat geval moet worden aangepast, bij het latere sterk verweerde ruwe voegwerk of bij het oorspronkelijke; een vraag die hier niet kan worden beantwoord.

Natuursteen

Ook hier geldt het beginsel, dat bij vernieuwing in oude vorm als regel dezelfde of zo goed mogelijk overeenkomstige bouwstof moet worden gebruikt, als waarin het oorspronkelijke werk was uitgevoerd (XVIII der „Grondbeginselen”). Indien echter een slechte grondstof is gebruikt, bijvoorbeeld een bergsteensoort, die snel verweert, vervange men die door een van beter gehalte, doch zorg, dat zij in geaardheid en kleur zoveel mogelijk met de oorspronkelijke overeenstemt.

Omtrent de bewerking van de natuursteen zijn, sinds de ideeën van Prof. Odé daaromtrent algemeen in ons land werden aanvaard, schitterende resultaten verkregen. Prof. Odé heeft er voor geijverd, dat de bewerking van de natuursteen door de steenhouwer weer zou geschieden zoals dit — naar uit oude nog aanwezige gave voorbeelden viel op te maken — ook in de oude tijden moet zijn geschied.

Aan de tot voor die tijd gangbare methode om alle steen gaaf, kantig en precies te bewerken kwam hiermede bij restauratiewerken een einde. Het is trouwens niet

alleen voor de bewerking van natuursteen van belang geweest, eigenlijk gold dit voor het opsporen en weer in ere herstellen van álle oude werkmethode.

Het kan soms aanbeveling verdienen, om niet alleen de oude werkwijze te volgen, maar om in geringe mate vooral de kanten der natuursteen nog wat ruwer te maken nl. wanneer moet worden aangepast aan nog aanwezige zéér sterk verweerd en uitgesleten natuursteenwerk. Men dient echter hierbij uiterst voorzichtig te zijn, teneinde niet in overdrijving te vervallen. Bij een der abdij-torentjes werd aldus te werk gegaan.

Smeedwerk

Ook op de bewerking van hout en ijzer is het bovenstaande van toepassing. Slechts zelden treft men een smid aan, die begrip heeft van de oude werkmethode en die ook genegen is deze wederom op het werkstuk toe te passen. Met de hedendaagse methoden gaat immers alles veel sneller. De verleiding schijnt groot om het smeedwerk op moderne manier met boor en vijl te vervaardigen en er dan achteraf tot in het overdrevene hamerslagen in te geven, want de architect wil het toch gaarne „oud” hebben. Het is te betreuren, dat de enkele zeer goede smeden op dit speciale terrein thans over te weinig personeel beschikken, zodat het moeilijk is om dergelijk smeedwerk in deze tijd te doen uitvoeren. Een moeilijkheid is bovendien, dat het tegenwoordig gebruikte ijzer minder geschikt is dan het ijzer dat men in vroeger eeuwen vervaardigde. Het schijnt bovendien dat het materiaal meer is gezuiverd, maar dat de duurzaamheid diensgevolge is verminderd.

Bij alle restauratiewerken schuilt een groot gevaar in dit imiteren van oud handwerk volgens semi-moderne methoden inplaats van het in ere herstellen van de oude ambachtskunsten. Naar zuiverheid van de handwerkmethoden dient voortdurend gestreefd te worden.

Door anderen (zo door Prof. Ir. Granpré Molière), werd reeds vele malen gewezen op het uitzonderlijk belang van het behouden, en zo mogelijk weer invoeren, van het handwerk uit cultureel en zelfs uit menswaardig oogpunt. Ook Prof. Ir. Berghoef wees in zijn inaugurele rede op dit belang en speciaal in verband met de uitvoering van restauratiewerken.

Nu de technische vooruitgang tot zulke ongekende en „volmaakte” mogelijkheden leidt, zijn wij in staat om grote hoeveelheden gebruiksvoorwerpen zonder veel moeite te vervaardigen. Deze voorwerpen blijven echter door hun geëffende vormen hun afkomst als product van de machine verraden. De mensenhand kwam er haast niet aan te pas. Er ontbreekt aan deze dingen iets van het contact tussen de maker en het gemaakte. Het is die geheimzinnige warmte, die stille getuigenis

van de strijd, die de mens heeft gevoerd om de stof te vormen in de uitgedachte vorm, die wij bij de moderne producten van ons technisch raffinement missen. De arbeid vroeger was moeizaam maar dankbaar, die van heden is veelal geestdodend.

Van hoeveel belang is het daarom niet, dat er een klasse ambachtslieden — om van ambachtskunstenaars maar niet te spreken — blijft bestaan, die nog werkelijk het handwerk verstaan? Hoevelen zijn er nog, die kunnen „smeden” en die werkelijk kunnen „timmeren”? En de timmerlieden behoorden toch altijd tot de meest ontwikkelden onder de ambachtslieden! Uit hun midden kwamen steeds talloze opzichters voort. Zal dit echter op de duur zo voortgaan en zullen er nog voldoende krachten overblijven voor de normale bouwnijverheid naast de te verwachten genormaliseerde bouw? Inderdaad het restaureren is in dit opzicht van verderstreckende betekenis dan wellicht meestal gedacht wordt.

DE RESTAURATIE VAN HET ABDIJCOMPLEX

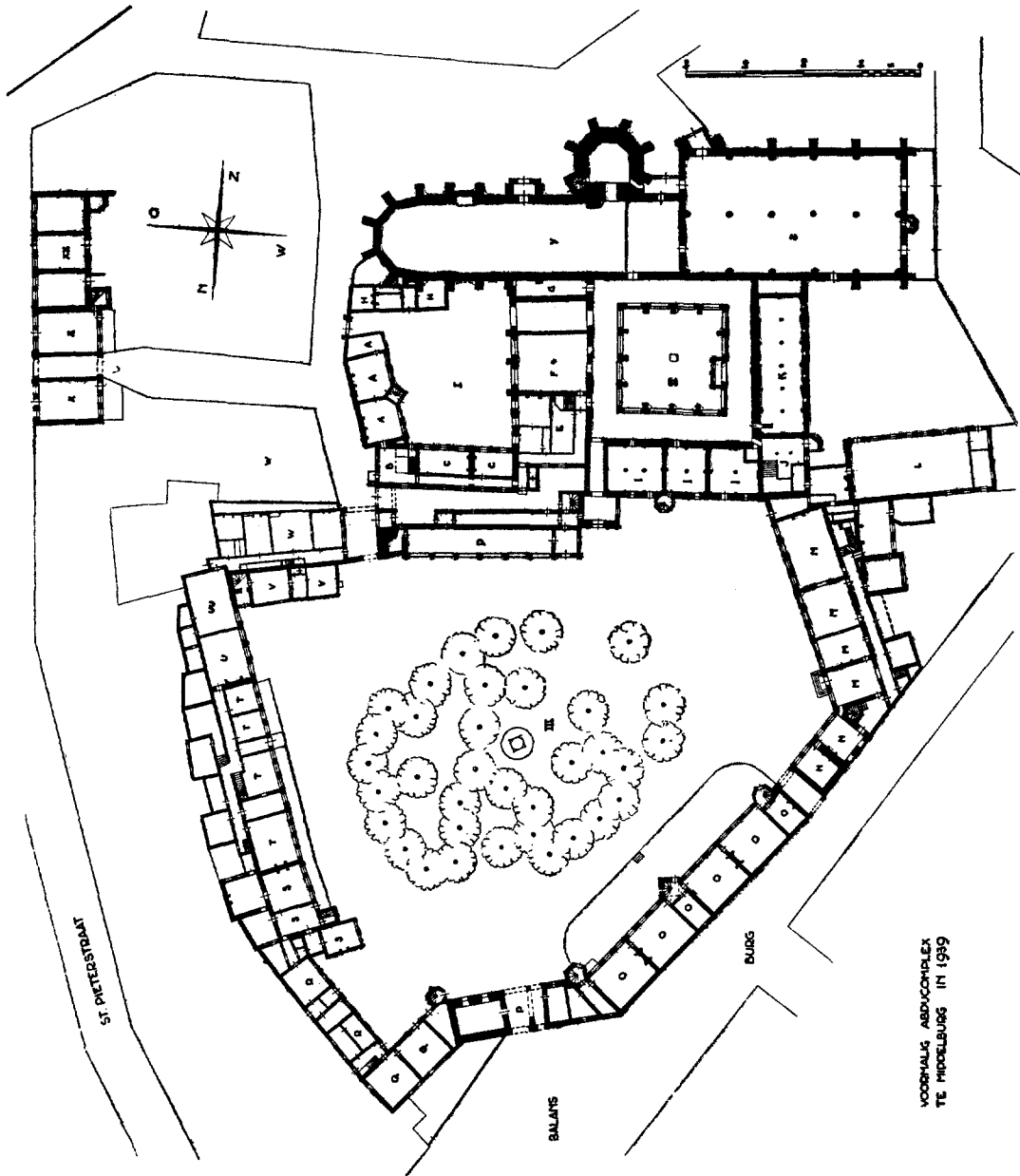
Speciaal in verband met de bovengenoemde grondbeginselen wil ik tenslotte nog enige opmerkingen laten volgen over de restauratie van de Rijksabdijgebouwen te Middelburg¹ (zie fig. bl. 14).

Het woord restaureren moet hier wel zeer ruim worden genomen, aangezien de verwoesting in 1940 zo grondig was, dat verschillende delen van het complex niet meer kunnen worden herbouwd in de oude gedaante bij gebrek aan gegevens en door de geheel veranderde indeling en bestemming, welke aan de verschillende onderdelen moest worden gegeven.

Gelukkig bleven dank zij de zware afmetingen der muren nog zeer belangrijke gedeelten overeind staan. Alles wat echter lichter van constructie was — en dit waren enige gebouwen van minder hoge ouderdom — onderging hetzelfde lot als de woonhuizen in de binnenstad. Zo ging het voormalig Hotel „de Abdij” (fig. bl. 14 T.U.UU) geheel, en de woning van de Commissaris der Koningin (M) voor het grootste gedeelte verloren. Door het optreden van de brandweer bleven een gedeelte uit de 16de eeuw, in gebruik als Rijksarchief-depôt (O), en het uit 1600 dagtekenende kantoorgebouw, bekend als het Thoolse huis (V), vrijwel geheel ongeschonden.

Ieder, die de treurige puinhopen na de Meidagen in 1940 heeft aanschouwd en ook weet in welke mate het abdijcomplex omstreeks 1900 was gerestaureerd volgens de toenmalige opvattingen omtrent restauratiemethoden, zal begrijpen,

¹ Voor de beschrijving van het Abdijcomplex zie: W. S. Unger, *De monumenten van Middelburg*, Maastricht 1941.

dat helaas aan de overgebleven ruïnes niet veel oorspronkelijks kon worden gevonden, speciaal wat de interieurs betreft.

Tijdens deze, overigens zeer knappe restauratie werden verschillende gedeelten van gebouwen nagenoeg geheel vernieuwd; zelfs oude baksteen zoekt men er tevergeefs. Daar wordt het opsporen van authentieke gegevens van de oorspronkelijke details dan ook wel zeer belemmerd, zo niet onmogelijk.

Gelukkig zijn er ook gebouwen, waarbij dit niet of in mindere mate het geval was en wel in het bijzonder bij de eveneens omstreeks 1900 gerestaureerde Balanspoort (P) en de zijvleugel van de Commissariswoning (N).

Bij het door Dr. W. S. Unger als zodanig geïdentificeerde vicarishuis (Q), het gebouw ten Oosten van de Grote- of Balanspoort (*afb. 13*) kon weliswaar de oude toestand niet meer overal positief worden vastgesteld, maar wat enige interieurs betreft, was het voor een groot deel nog voldoende bekend, hoe deze er voor de brand hadden uitgezien. Van de schouwen waren nog enkele analoge voorbeelden in de abdij bewaard gebleven. Wat de overige interieurs en de nieuwe Oostgevel aangaat, zijn geen reconstructies in oude stijl gemaakt. De Oostgevel kreeg een klokkenstoel als beëindiging, welke mede bedoeld is om het oorspronkelijke abdijcomplex naar deze zijde een in het oog springend hoek-accent te geven, ter afscheiding dus van de hier aan de Oostzijde te stichten nieuwe „abdij” gebouwen (*afb. 14*).

Zoals gezegd bood het Balanspoortgebouw vele gegevens omtrent de oude constructie, zoals die van muurstijlen, moer- en kinderbalken, vensteropeningen en de kap. Enige sinds lang verdwenen vensters in de kopgevels welke men waarschijnlijk dichtgemetseld zal hebben, toen ten Oosten en ten Westen nieuwe gebouwen werden aangebouwd, konden in het metselwerk inwendig worden aangeduid (*afb. 6*).

Het interessantste gebouwtje van de abdij, interessant zowel uit een kunst-historisch als uit een restauratieoogpunt, is de zijvleugel van de Commissariswoning. Het zal vermoedelijk oorspronkelijk als ziekenhuis gebouwd zijn, gezien de enigszins afgezonderde ligging, de merkwaardige indeling (de beide vertrekken beneden waren bijvoorbeeld niet onderling verbonden) en de hieromtrent bewaard gebleven historische gegevens. Door op de zwarte muren met een hamer te kloppen konden verschillende holten worden gevonden, die weer aanwijzingen gaven omtrent de oorspronkelijke wandindeling met nissen en kastjes. Ook van de enorme schouwen konden de nodige gegevens worden gevonden, zodat niet geaarzeld is om deze weer in de oude vorm te reconstrueren.

Moeilijker echter werd het toen de voorgevel moest worden hersteld. Tijdens de vorige restauratie heeft men het toen bestaande muurwerk aan de pleinzijde,

ter dikte van een steen af doen hakken en er een nieuwe façade van machinale baksteen voorgeplakt met kruisvensters en dakkapellen in oude stijl. Ofschoon deze gevel in 1940 vrijwel onbeschadigd bleef, is niettemin de vrijheid genomen om gedeelten weg te kappen om naar aanwijzingen of sporen van de oude gevelindeling te zoeken. Het bleek daarbij, dat helaas alle gedeelten van het metselwerk, welke mogelijkerwijze enigerlei aanknopingspunten hadden kunnen bieden, grotendeels waren verdwenen. Van een reconstructie van de oorspronkelijke conceptie, waarschijnlijk met smalle hoge vensters beneden en dubbele ramen boven, kon dan ook geen sprake meer zijn. Daar kleur en structuur van de bestaande gevel eigenlijk niet zeer fraai waren, is getracht een nieuw voorfront aan te brengen, dat aan het overige en speciaal aan het gevonden interieur zo harmonisch mogelijk zou aanpassen zonder een bepaalde stijlcopie te zijn (*afb. 7*).

Daartoe werden oude materialen gebruikt en op de oude manier verwerkt, terwijl de gekozen architectonische vormen weer zijn voortgekomen uit de mogelijkheden welke het materiaal en de zware afmetingen van het muurwerk boden.

Geheel van onze tijd is de gevel vanzelfsprekend niet — geen enkele moderne woning wordt meer met muren van 75 cm opgetrokken — slechts is getracht om geen bepaalde stijl te imiteren, waarbij de nadruk zeer sterk is gelegd op harmonie met het bestaande.

Er komt tenslotte aan de abdij een groot aantal grotere en kleinere gebouwen, die als nieuwbouw ter vervanging van verdwenen gedeelten of als uitbreiding aan het complex zullen worden toegevoegd. Naarmate deze werken in lossere verband staan tot de middeleeuwse gedeelten, zal de architectuur hiervan ook wat moderner kunnen zijn (*afb. 11*).

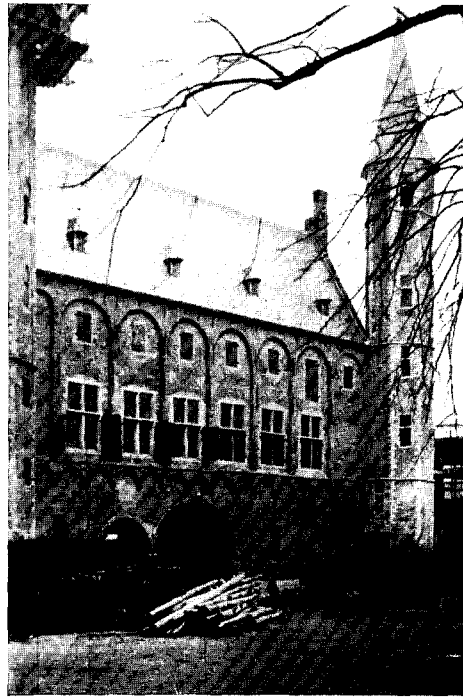
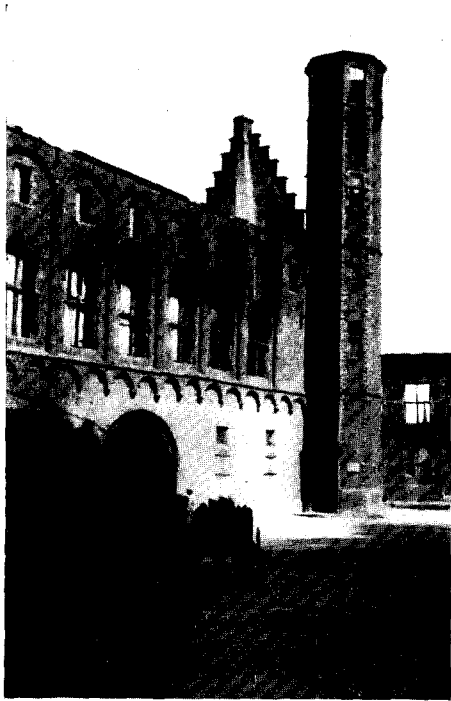
Voor de nieuwe gebouwen voor de Provinciale Griffie en het Rijksarchief zijn in opdracht van de Rijksgebouwendienst door Prof. Ir. J. F. Berghoef in samenwerking met mij plannen ontworpen. Deze nieuwe gebouwen hier te bespreken valt echter buiten het bestek van dit artikel.

Eén onderwerp werd in het voorgaande nog niet behandeld, maar is misschien belangrijk genoeg om hier nog even te worden genoemd.

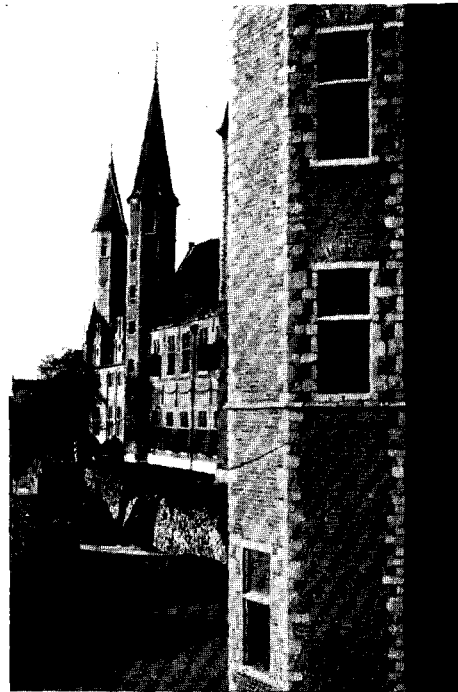
In twee gevallen werd namelijk enigermate afgeweken van de „Grondbeginselen”, door het aanbrengen van wijzigingen in gespaard gebleven gedeelten van het monument.

In de eerste plaats betreft dit de verwijdering van de „S.P.Q.M. poort” (*afb. 8*) uit de eerder genoemde zijvleugel van de woning van de Commissaris van de Koningin en de overplaatsing daarvan naar een ander gedeelte van de abdij en ten tweede de verlaging van de gevel en de nok van het driehoekige

RESTAURATIE ABDIJGEBOUWEN MIDDELBURG

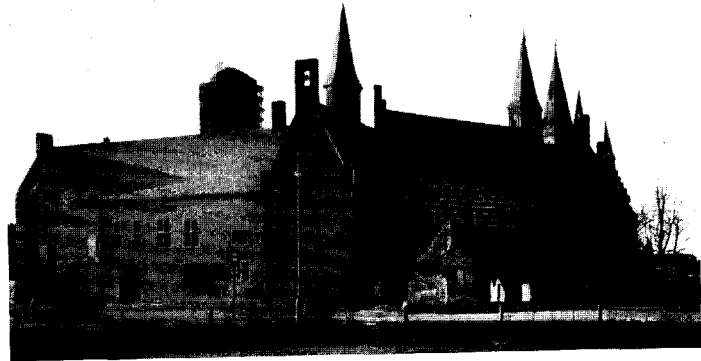

Afb. 9. Balanspoort na de brand in 1940. *Afb. 10.* Balanspoort na de restauratie.

Afb. 11. Nieuw interieur van het toekomstige restaurant in de abdij (R.). *Afb. 12.* Op de voorgrond het abdijsorentje ten O. der Balanspoort na de restauratie.

Afb. 13. Ruïnes van de Balanspoort en het brandspuithuis (op de voorgrond). *Afb. 14.* De gerestaureerde abdijgebouwen aan de Balans, hoek St. Pieterstraat. *Afb. 15.* Gevels van de abdijgebouwen aan de Balans in 1939. De nok van de Balanspoort loopt ter rechter zijde door tot tegen de eindgevel van het achterliggende archiefgebouw. Vgl. *afb. 14.*

bouwdeel gekneld tussen de Balanspoort (P) en het resterende Rijksarchiefgebouw (O) (afb. 15).

Beide veranderingen werden vanzelfsprekend eerst tot stand gebracht na grondige overweging van de voor- en nadelen.

De verwijdering van de poort geschiedde omdat de ruimte-tegenstelling tussen de beide benedenvertrekken van het gebouw veel fraaiër en markanter kon worden door de versmalling van deze doorgang. Een oplossing werd bij gevolg verkregen, liggende tussen de middeleeuwse toestand zonder poort en die van na 1592, met de ingebroken brede en vooral hoge doorgang. Bovendien leek het nu gemaakte smallere poortje, als een ondergeschikte doorgang voor voetgangers, in een juister verhouding te komen tot de grote- of Balanspoort. De afmetingen van deze oude poort zullen dientengevolge evenredig groter lijken.

De verlaging van het dak aan de Balans gaf een architectonisch voordeel in zoverre, dat nu de beide aangrenzende hoge gebouwen duidelijker gescheiden zijn dan voorheen, toen de verschillende dakschilden vrijwel in elkaar overvloedden. Zelfs zou men kunnen zeggen, dat de historische groei van dit gedeelte nu klaarblijkelijk is geworden, ondanks de gepleegde falsificatie.

In beide gevallen geschiedde de wijziging dus ter verkrijging van architectonische en esthetische voordelen. Wel schept art. XXIII der „Grondbeginselen” de mogelijkheid om ter wille van het gebruik wijzigingen aan te brengen, maar in het laatste geval van het verlaagde dak gaf het modern gebruik geenszins aanleiding tot verandering. Ik heb echter gemeend, dat het bij uitzondering mogelijk moet zijn om art. XXIII ruimer op te vatten en wel door ook wijziging toe te staan in gevallen, waarin dientengevolge grote esthetische voordelen kunnen worden verkregen. Ik meen, dat dit ook in de lijn der geschiedenis ligt, want ook in vroeger tijden werd nimmer geschroomd om iets aan een bouwwerk te veranderen naar het inzicht van die dagen. Het is echter een gevaarlijk terrein en de uiterste voorzichtigheid blijft geboden.

Helaas vordert de restauratie van de Rijksabdijgebouwen slechts zeer langzaam. De tijdsomstandigheden laten nog niet toe om het tempo op te voeren. Het voordeel, dat hiermede wordt bereikt, is dat de volle aandacht aan de restauratie kan worden besteed. Overhaasting is uit den boze, ook bij restauratiewerk.

Middelburg, Februari 1948.

Herkomt der foto's: afb. 3 en 5: D.R.C. Born; afb. 4: Panorama; afb. 11: Hermanides; afb. 13: F. B. den Boer; afb. 15: Lichtbeelden Instituut; de overige afbeeldingen naar foto's van de schrijver.

RONDREIZENDE TENTOONSTELLINGEN

DOOR

D. F. LUNSINGH SCHEURLEER

LEZING, GEHOUDEN OP DE EERSTE MUSEUMDAG 15 FEBRUARI 1947

Alvorens U iets over rondreizende tentoonstellingen te vertellen, lijkt het mij gewenst, U eerst het een en ander over exposities in het algemeen mede te delen. Voor de oorlog en ook nu nog, worden er in het bijzonder in de musea van de grote steden in het Westen van ons land zoveel tentoonstellingen gehouden, dat het voor het publiek haast onmogelijk is, deze alle te bezoeken. Het gevaar is zelfs denkbaar, dat bij een gedeelte van het publiek een zekere tentoonstellingsmoetheid ontstaat. De vraag rijst dan ook, of het niet gewenst is, de exposities althans in het Westen, enigszins te beperken.

Zeker zou het beter zijn, als de grote musea niet alle in dezelfde periode tentoonstellingen houden, die ook voor het publiek, dat buiten de stad woont waar ze plaats vinden, van belang zijn.

Oorspronkelijk hielden de musea exposities ter ere van bijzondere gelegenheden, zoals bij herdenkingen, of om bepaalde onderwerpen te belichten, waarvoor het materiaal zich op verschillende plaatsen bevindt. Dit soort tentoonstellingen, die doorgaans zowel voor de wetenschap als voor het publiek van waarde zijn, vindt thans nog plaats, doch hiernaast worden over tal van andere onderwerpen exposities gemaakt, alleen maar om het publiek een tentoonstelling te kunnen voorzetten. Ik maak mij sterk, dat een aantal Uwer zich wel eens de laatste jaren zal hebben afgevraagd: „is het nu wel noodzakelijk om steeds tentoonstellingen te houden?”.

In enkele musea zijn zelfs de eigen collecties niet of nauwelijks meer te zien, omdat de zalen voor tijdelijke exposities worden gebruikt. Zodoende wordt het museum een tentoonstellingsgebouw. Hierdoor krijgt de bezoeker zelden de mogelijkheid, de eigen verzameling met de vele hem vertrouwde stukken, welke de glorie van de instelling uitmaken, te bezichtigen. Voor de jonge generatie, die onze musea nooit of slechts korte tijd intact heeft kunnen zien, en die niet weet, welke schatten zich in de collectie zelf bevinden, is dit een bezwaar. Wij mogen niet uit het oog verliezen, dat musea er zijn om voorwerpen, die voor ons en ons nageslacht van belang zijn, niet alleen te conserveren, doch ook om ze zoveel mogelijk permanent ten toon te stellen. Hoe nuttig het ook is, een museum zoge-

naamd „levend” te maken, toch wil dit niet zeggen, dat de stukken steeds van de ene expositie naar de andere getransporteerd moeten worden. Het belangrijke element „rust” zo noodzakelijk voor een museum, verdwijnt hierdoor.

Dat velen ter wille van de kunstwerken in het bijzonder het exposeren van oude meesters en zeldzame stukken beperkt willen zien is begrijpelijk, daar hieraan altijd risico verbonden blijft. Men moge nog zo voorzichtig zijn, toch kan een schilderij of paneel door het stoten in een auto gemakkelijk beschadigd worden, of een stuk aardewerk door een schok breken. Al is de tentoonstelling van oude meesters, samengesteld uit het bezit van het Rijksmuseum en het Mauritshuis, vlak na de bevrijding van ons land in de provinciale hoofdsteden gehouden, een groot succes geweest, en al was deze kunstmanifestatie vooral op dat moment tactisch goed gezien en vruchtdragend, toch verdient het aanbeveling ter wille van de kunstwerken, dit experiment in de toekomst niet te herhalen. Terecht vroeg de heer Kalf zich af op de voorlaatste jaarvergadering van de Oudheidkundige Bond, of het niet wenselijk was een einde te maken aan het overal heen slepen van museumstukken. De heer H. E. van Gelder wijdde hieraan in een van de laatste nummers van het Bulletin van de Bond een lezenswaardig artikel ¹, waarin hij betoogt, waarom belangrijke en kostbare stukken slechts voor zeer speciale exposities mogen worden afgestaan. Wil men b.v. een Rembrandt, een Frans Hals of een Vermeer zien, dan moet men zich maar de moeite getroosten, deze te gaan bezichtigen in het museum, waarvan ze het eigendom zijn. Wel zou het aanbeveling verdienen, een aantal werken van onze 17e eeuwse meesters, die zich in depôt bevinden voor langeren tijd aan een provinciaal museum af te staan. Ook zullen daar, naar wij hopen, tal van stukken van de Stichting Nederlands Kunstbezit kunnen belanden. Op deze manier is men dan in de provincie niet geheel gespeend van de werken van onze 17e eeuwse schilders.

Maar ondanks alle bezwaren blijven tentoonstellingen — zij het dan van bescheiden omvang — noodzakelijk, om de belangstelling van het publiek blijvend te stimuleren. Het publiek toch is verwend en behoeft steeds nieuwe prikkels, om het museum te bezoeken. Een tentoonstelling is een aanleiding, om naar het museum te gaan en vele bezoekers maken van deze gelegenheid gebruik om dan tegelijkertijd de permanente collectie te bezichtigen. Gelukkig zijn er ook tal van tentoonstellingen te maken, waarbij geen aanslag behoeft te worden gedaan op de belangrijke museuminhoud.

In de provincie behoren tentoonstellingen veelal nog tot de uitzonderingen, terwijl daar bovendien de musea niet rijk voorzien zijn. Het zou dan ook alleszins wenselijk zijn, dat het houden van tentoonstellingen hier gestimuleerd wordt.

¹ 1947, blz. 23.

Daar voor de provinciale musea het samenstellen van exposities door gebrek aan wetenschappelijk personeel op dikwijls onoverkomelijke moeilijkheden stuit, afgezien nog van de kosten, en zulke tentoonstellingen veelal niet boven het plaatselijke of gewestelijke karakter zullen kunnen uitkomen, wil het mij voorkomen, dat dit van uit een centraal punt moet worden geregeld. Een van de moeilijkheden, die hierbij aan de dag treden is, dat er tal van musea zijn, die niet de beschikking hebben over speciale tentoonstellingszalen. Wil men in zo'n geval toch een expositie houden, dan moeten steeds één of meer zalen worden ontruimd en de daar geëxposeerde voorwerpen worden opgeborgen. Bezit men dan geen depôt ruimte dan wordt dit moeilijk. Het is natuurlijk denkbaar niet in het museum zelf, doch in andere gebouwen ten toon te stellen, zoals b.v. het Indisch Instituut dit het vorige jaar in verschillende plaatsen in de provincie heeft gedaan. Het komt mij echter uit een oogpunt van museumpolitiek wenselijker voor, dat de tentoonstellingen zoveel mogelijk in het museum zelf plaats vinden. Men beoogt toch, behalve de werking, welke er van exposities zelf uitgaat, tevens de belangstelling voor het museum aan te wakkeren. Men moet er op aansturen, de museale instelling tot een cultureel centrum te maken. Ik zou dan ook liever de musea zodanig gereorganiseerd willen zien — hoe bezwaarlijk dit ook zijn kan — dat een of meer zalen beschikbaar komen voor reizende tentoonstellingen.

De regeling van de exposities had ik mij als volgt gedacht. Elke stad — welke steden hiervoor in aanmerking komen zal nader onder ogen gezien moeten worden — krijgt per jaar drie tot vier tentoonstellingen. Deze dienen, teneinde een zo groot mogelijk publiek te trekken, niet alleen betrekking te hebben op kunst, heem- en volkskunde, land- en volkenkunde, natuurlijke historie, doch ook op de techniek. Veel van deze exposities zouden een paedagogische strekking kunnen hebben. Ik denk b.v. aan een tentoonstelling over het verwerken van tin of het vervaardigen van aardewerk. Dergelijke exposities zouden met behulp van enkele originelen, verduidelijkt met foto's, maquettes en gipsafgietsels op te bouwen zijn. Ook zijn heel gunstige resultaten te verkrijgen, als men foto's als kern neemt en hieromheen enkele originele voorwerpen plaatst ter aankleding en verlevendiging. In Amerika zagen wij grote cartonnen borden, waarop telkens een foto was gehecht, voorzien van een korte, duidelijke tekst. Het museum waar de tentoonstelling werd gehouden, vulde deze met zo nodig enkele originelen uit de eigen collecties aan. Ook zou een tentoonstelling als die, welke gedurende de bezetting in de Amsterdamse Bijenkorf over het nuttige werk der Vereniging Hendrik de Keyzer werd gehouden geheel en al passen in het kader der rondreizende exposities. Een zeer voorname factor hierbij is inrichting en opstelling, deze moet smaakvol verzorgd en vooral overzichtelijk zijn. Pakkende opschriften

zijn gewenst en vooral geen lange teksten, daar het publiek deze toch niet leest.

Voor het exposeren kan men zich — voor tijdelijke exposities — zij het ook onder zeker voorbehoud, spiegelen aan de opstelling in de étalages van grote magazijnen. Aan een permanente opstelling in een museum dienen echter andere eisen dan aan een tijdelijke gesteld te worden. Overwogen zou kunnen worden, een gids of catalogus samen te stellen, hetgeen hoogstwaarschijnlijk rendabel zal zijn als de exposities in vele steden worden gehouden.

Zonder bezwaar kan m.i. een entreegeld worden geheven, dat geheel of gedeeltelijk ten goede dient te komen aan de organisatie, belast met de rondreizende exposities. Een kwestie, welke hierbij ook ter sprake komt, is het verzenden en opstellen. Voor de verzending van andere voorwerpen dan schilderijen, zal het gewenst zijn, speciale gemakkelijk te hanteren kisten te laten maken. Opklapbare schotten, waarop b.v. foto's gemonteerd zijn behoren tevens tot de desiderata. Evenmin mogen vitrines ontbreken. Deze toch zijn veelal in de provinciale musea niet voorhanden, en het is voor het opstellen van de exposities veel gemakkelijker als men de beschikking heeft over eigen uitstalkasten, die steeds meereizen. Het eenvoudigst is, als het transporteren van het ene museum naar het andere per vrachtauto geschiedt.

DE COMBINATIE VAN MUSEUM- BEHEER, OUDHEIDKUNDIG BODEMONDERZOEK EN MONUMENTENZORG IN ZWEDEN *

DOOR

R. E. J. WEBER

Een Rijksbureau, gegrondvest in 1630, leidt de bestudering en conservering van oude monumenten in geheel Zweden. Het bureau bestaat uit twee afdelingen, waarvan de ene belast is met de praehistorische oudheden en de andere zijn zorgen uitstrekt over de oudere kerken en culturele monumenten. Het bureau leidt tevens een planmatige inventarisering der oudheden in het gehele land. Het beschikt over oudheidkundige en topografische archieven, welke een centrale documentatie vormen voor alles, wat oude monumenten in Zweden betreft, een afbeeldingen-collectie hieronder begrepen.

* Het Rijksbureau en het Nationaal Museum voor oude monumenten (Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum) te Stockholm. Naar gegevens in de Engelse taal, verstrekt door de Zweedse Museumvereniging (Svenska Museimannaföreningen); secretaresse Eva Bergman, Hallwylska Museet, Stockholm.

De geschiedenis van het museum gaat terug tot de 16e eeuw. Zijn collecties illustreren de ontwikkeling der Zweedse cultuur van de oudste tijden en de middeleeuwen; tevens zijn er collecties van religieuze kunst, een tijdruimte omvattend van de middeleeuwen tot de huidige tijd. Het Koninklijk Penningkabinet is ook in het museum opgenomen.

Het museum bevat vier afdelingen: stenen en bronzen tijdperk, ijzeren tijdperk, middeleeuwen en latere tijden, munten en penningen. Het bezit een groot laboratorium voor de conservering van houten en metalen voorwerpen.

Rijksbureau en museum zijn beide verenigd onder de leiding van een „Riksantikvarie”. Zijn staf bestaat uit een directeur van het museum, een aantal conservatoren (Förste Antikvarie) en een hoofd van de bibliotheek en archieven, een documentalist dus (Förste Bibliotekarie). Er is dus voor het oudheidkundig bodemonderzoek, de monumentenzorg en het museumbeheer één bureau- en archieforganisatie. Het geheel is ondergebracht in een groot complex. De bureaux zijn in een ouder, geschikt gemaakt bouwwerk gehuisvest. Van 1934-1939 is een nieuw museum daarachter gebouwd met verbindingen tussen beide¹.

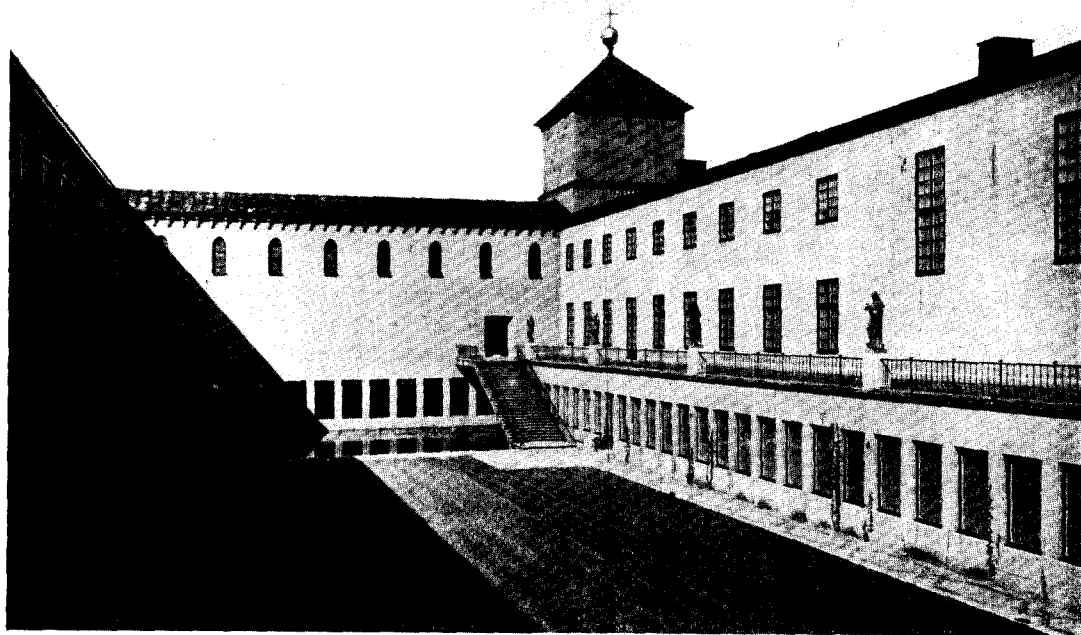
Twee andere verzamelingen, welke nog geen eigen behuizing hebben, zal men ook in dit gebouw aantreffen: Statens Östasiatiska Samlingar (voornamelijk praehistorica uit China) en Statens Cypernsamlingar (vondsten van een Zweedse Cyprus-expeditie).

Het Rijksbureau bezit buiten Stockholm verscheidene kastelen, oude kerken, grafvelden en dergelijke meer.

Voor het oudheidkundig bodemonderzoek en de monumentenzorg is Zweden thans verdeeld in twee-en-twintig districten, elk onder een „Landsantikvarie”, die tevens het hoofd is van het voornaamste museum in zijn district. De Landsantikvarie te Lund en die te Gothenburg maken hierop een uitzondering. De provinciale musea onder de Landsantikvarie genieten rijkssubsidie en staan in verbinding met de centrale autoriteit, de Riksantikvarie. Buitendien bevindt zich een verscheidenheid van andere musea in vele grote en middelgrote Zweedse steden.

¹ De plattegronden zijn te vinden in het maandblad *Forum*, 2 (1947) bl. 120-122.

MUSEUMBEHEER EN MONUMENTENZORG IN ZWEDEN

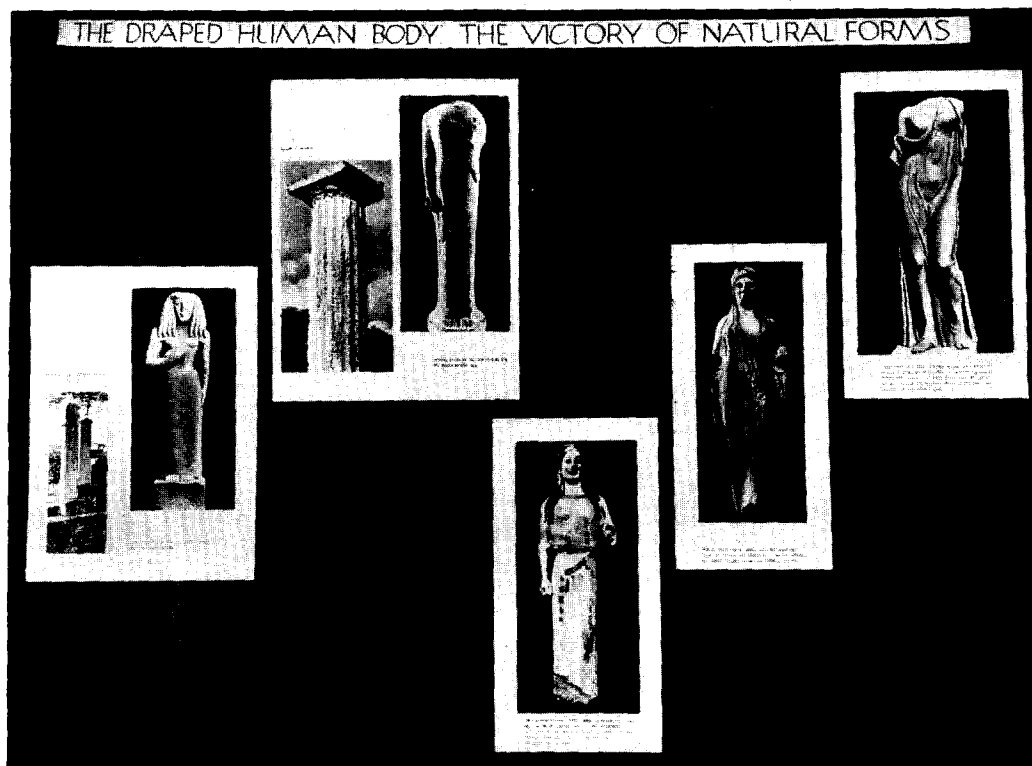
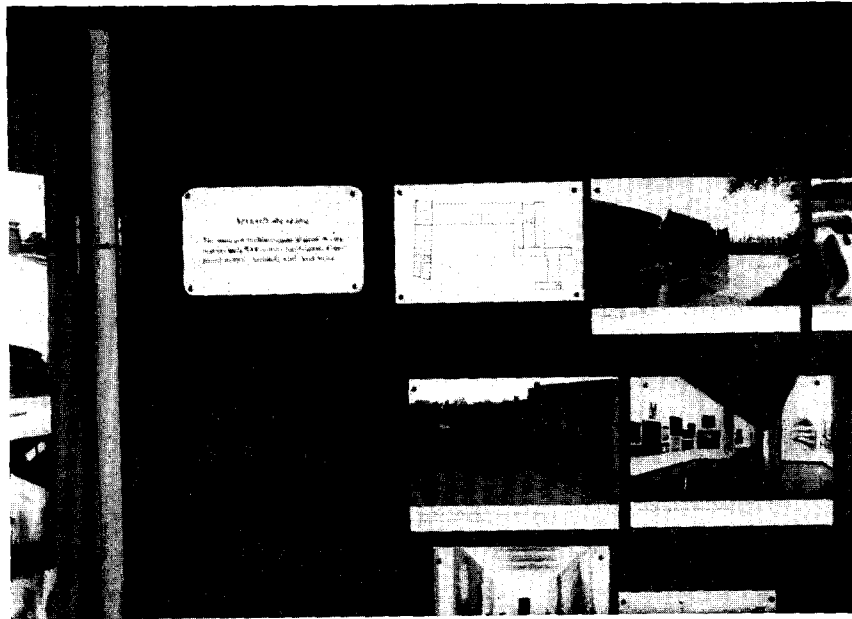

Afb. 1. Statens Historiska Museum, Stockholm, grote Binnenhof. *Afb. 2.* Tijdelijke wanden waarin vitrines zijn aangebracht, het gebruik van kleding en sieraden wordt schematisch aangegeven.

TECHNIEK DER REIZENDE TENTOONSTELLING

Afb. 1. Reizende tentoonstelling van de Zweedse Museumvereniging, 1947.
Afb. 2. Paneel der tentoonstelling „The Visual Approach to the Classics”, The Warburg
Institute, London ± 1940 (*Nieuwsbulletin*, kol. 3 & 4).

REINIGING EN CONSERVERING VAN OPGEGRAVEN OUDE IJZEREN VOORWERPEN*

I

(19 April 1947)

DOEL VAN HET ONDERZOEK

Het onderzoek heeft tot doel, na te gaan op welke wijze ijzeren voorwerpen met oudheidkundige waarde het best kunnen worden gereinigd van roest en samengekitte grond, waarmede zij bij het opgraven zijn bedekt; voorts is gevraagd, aan te geven hoe de gereinigde voorwerpen het beste kunnen worden geconserveerd.

UITVOERING VAN HET ONDERZOEK

A. REINIGING

Voor de uitvoering van het onderzoek zijn door opdrachtgeefster een aantal ijzeren voorwerpen beschikbaar gesteld in de toestand zoals zij werden opgegraven; tevens ontvingen wij enige op het onderwerp betrekking hebbende literatuur ter inzage, waarvan vooral het hierna genoemde boek vele gegevens bleek te bevatten, t.w. F. Rathgen, *Die Konservierung von Altertumsfunden*, 1924 (II. und III. Teil).

Bij het verwijderen van roest van voorwerpen als hier worden bedoeld — en welke soms honderden jaren in de grond begraven zijn geweest — moet een onderscheid worden gemaakt tussen die welke reeds geheel of nagenoeg geheel in ijzeroxyden zijn omgezet, en die welke nog een duidelijke metallische kern bezitten; het is gemakkelijk in te zien dat de eerstgenoemde voorwerpen bij een te ver gaande behandeling spoedig uiteen zullen vallen of hun voor den oudheidkundige van belang zijnde kenmerken (bv. vorm) zullen verliezen.

Dit rapport heeft slechts betrekking op de tweede categorie, en betreft dus voorwerpen welke bestaan uit een metallische kern, omgeven met een roestlaag al of niet samengekit met de omhullende grond. In de regel kan aan het gewicht worden geconstateerd tot welke categorie een geroest voorwerp behoort.

Uit de literatuur blijkt, dat bij het reinigen van museumvoorwerpen er vooral

* Rapport uitgebracht aan de Rijksc commissie voor de Musea door het Centraal Instituut voor Materiaalonderzoek te Delft, Dir. Dr. C. A. Lobry de Bruyn.

op dient te worden gelet dat er geen sporen van chloorverbindingen in de poriën van het metaal achterblijven; het zijn vooral de chloriden welke zeer schadelijk zijn, daar deze de verdere aantasting van ijzer in de hand werken, hetzij door directe chemische inwerking, hetzij indirect doordat de geringe grootte van het chloorion het indringen in de kleinste poriën mogelijk maakt. Wanneer dus is vastgesteld, dat chloriden aanwezig zijn moeten deze door een speciale behandeling zorgvuldig van het voorwerp worden verwijderd.

Volgens Rosenberg¹ kan de aanwezigheid van chloriden worden vastgesteld door het betreffende voorwerp gedurende enige weken te plaatsen in een gesloten ruimte waarin zich met waterdamp verzadigde lucht bevindt; het ontstaan van donkergekleurde druppels op het oppervlak van de roestlaag wijst op de aanwezigheid van chloriden.

De door ons ontvangen voorwerpen zijn daarom allereerst gedurende 4 weken ondergebracht in een gesloten kast waarin zich op de bodem een laag water bevond. Na afloop van deze periode hadden zich op het oppervlak van de voorwerpen overal donkerbruine druppels afgezet, welke bij analyse inderdaad chloride bleken te bevatten. Toen dit was vastgesteld is een methode gezocht om zowel de roest- en grondkorsten als de chloorverbindingen van het oppervlak te verwijderen; hierbij is gebruik gemaakt van de in het boek van Rathgen vermelde behandelingen.

Voor het verwijderen van vastgekittete grond- en roestmassa's bleek met succes de ook door Rathgen² genoemde methode van verhitten en afschrikken te kunnen worden toegepast. Het voorwerp wordt daarbij langzaam tot zwakrode gloed verhit en warm ondergedompeld in koud water; door de sterke uitzetting van het ijzer en de daaropvolgende plotselinge inkrimping valt de omhullende harde korst uiteen.

1. Verhitten en afschrikken, gevolgd door citraatbehandeling

Enige voorwerpen van geschikte afmetingen (twee spijkers en een langwerpige staafpunt) zijn in een elektrische oven tot 600° verhit en gedurende 15 minuten op deze temperatuur gehouden. Hierna werden ze onmiddellijk ondergedompeld in een emmer met koud water, waardoor vrijwel de gehele korst als poeder van het oppervlak afviel; vervolgens is door afwisselend borstelen en spoelen met water de nog achtergebleven loszittende roest verwijderd. Na deze behandeling kwamen de voorwerpen, die bij ontvangst slechts aan zeer ruwe omtrekken te herkennen waren, in de oorspronkelijke vorm te voorschijn; zij waren echter nog met een roodbruine dunne roestlaag bedekt.

¹ Rathgen, blz. 47.

² Rathgen, blz. 54.

Teneinde te trachten ook deze laag weg te nemen is een behandeling toegepast met een zwak ammoniakale 10% ammoniumcitraat-oplossing, welke 2,5 g urotropine per liter bevat; de voorwerpen bleven gedurende $\frac{1}{2}$ —1 uur in deze oplossing ondergedompeld, waarbij de temperatuur van de vloeistof op 75-80° C werd gehouden. De toevoeging van urotropine dient om aantasting van het ijzer te voorkomen (inhibitor-werking); alleen de ijzeroxyden mogen worden aangegrepen.

Na deze behandeling zijn de voorwerpen opnieuw herhaaldelijk geborsteld en afgespoeld, en tenslotte 3 à 4 maal gedurende ca. 15 minuten opgekookt in gedestilleerd water. Hiermede werd de reiniging als geëindigd beschouwd; slechts enkele kleine hardnekkige roestputjes kwamen nog op het oppervlak voor.

Een drietal grotere objecten, welke niet geschikt waren voor verwarming in de elektrische oven (o.a. een sabelgevest), zijn gedurende 10 à 15 minuten in een kolenvuur verhit tot zwakrode gloed, daarna plotseling in koud water gedompeld en verder op dezelfde wijze als hierboven beschreven behandeld. Een paar kleine voorwerpen (gespen) zijn in de vlam van een Bunsenbrander verwarmd en na onderdompeling in koud water op dezelfde wijze als de andere gereinigd.

Het resultaat was in alle gevallen gelijk, en behoudens enkele punten waar donkerrode roest hardnekkig standhield zagen de objecten er zeer goed uit; de kleur varieerde van blauwzwart tot metaalglans.

Behalve het ontroesten door middel van citraatoplossing zijn ook nog andere ontroestingsmethoden onderzocht. Deze zijn uitgevoerd met geroeste en blanke ijzeren proefplaatjes teneinde de aantasting van het ijzer te kunnen nagaan (door weging). Zo zijn enige handelsproducten en fosforzuur beproefd. Hoewel de eigenlijke ontroesting steeds met goed resultaat verliep bleek, dat door fosforzuur het metaal zelf meer werd aangetast dan voor museumvoorwerpen toelaatbaar mag worden geacht. De handelsproducten moesten volgens voorschrift in zoutzure oplossing worden gebruikt, hetgeen op zichzelf reeds zeer bedenkelijk is in verband met hetgeen in het voorgaande over het gevaar van chloorionen is gezegd; de fabrikant verzekerde evenwel dat de betreffende oplossing zonder schadelijke gevolgen kon worden gebruikt. Een geroest voorwerp werd daarom op de aangegeven wijze behandeld; na herhaaldelijk te zijn nagereinigd met warm gedestilleerd water ontstonden echter later toch de reeds eerder beschreven bruine druppels op het oppervlak welke op de aanwezigheid van chloorionen wijzen. De in deze alinea genoemde ontroestingsmethoden zijn in verband met de verkregen resultaten als ongeschikt beschouwd.

2. *Behandeling met zink en natronloog*

Enkele van de ons ter beschikking gestelde voorwerpen waren vrij van grondkorsten en bezaten enkel een dikke roestlaag. Op deze voorwerpen is voor het ontroesten de reductie door zink en natronloog toegepast¹.

Het voorschrift luidt, dat de objecten hiertoe stevig worden omwikkeld met repen zink van $\frac{1}{2}$ —1 cm breed en ca 0,2 mm dik; het zink moet op enkele plaatsen contact maken met het metallische ijzer, dat daar door aanvijlen wordt blootgelegd, doch dit laatste kan worden vermeden door het oppervlak vóór de omwikkeling te bestuiven met zinkpoeder. Hierna worden de voorwerpen in een verdunde natronloogoplossing gebracht.

Twee kleinere objecten zijn op deze wijze behandeld; na bestuiving met zinkpoeder werden zij omwikkeld met zinkrepes en vervolgens in 5 %-ige natronloog gelegd; de reductie begon vrijwel direct hetgeen is te zien aan de gasontwikkeling. In één geval is de reductie gedurende 24 uur bij kamertemperatuur voortgezet, in het tweede geval is de behandeling gedurende $2\frac{1}{2}$ uur bij een temperatuur van ca 60° C uitgevoerd. Na afloop is in beide gevallen het overblijfsel van de zinkomwikkeling verwijderd en het voorwerp herhaaldelijk met water afgespoeld en geborsteld om tenslotte enkele malen in gedestilleerd water te worden opgekookt.

Het resultaat was zeer bevredigend, de dikke roestlaag liet na verwijdering van de resten zink gemakkelijk los en na de reiniging waren de voorwerpen in een zodanige toestand, dat ze voor conservering in aanmerking konden komen. Weliswaar was niet alle roest verdwenen, er kwamen zeer donkere roestgedeelten voor, doch verdere behandeling leek ongewenst daar hierdoor hoogstwaarschijnlijk vorm en samenhang verloren zouden gaan wegens de geringe dikte van de metalen kern.

De hierboven beschreven methode is vervolgens toegepast op een iets groter haakvormig voorwerp, dat hierna nog in citraatoplossing is behandeld, ter verwijdering van nog achtergebleven roest. Het eindresultaat was ook hier gunstig.

3. *Behandeling met regenwater*

Volgens mededelingen, ons uit museumkringen verstrekt (overste Hartmans en kolonel Van Houten te Leiden, Dr. Coremans te Brussel en Dr. Plenderleith te Londen) kunnen voorwerpen ook met succes worden gereinigd door een behandeling met regenwater, welke tenminste 3 weken moet duren.

Deze methode is door ons toegepast op een zwaar geroest object, waar echter geen grondkorsten op aanwezig waren. Het voorwerp werd gedurende enkele

¹ Rathgen, blz. 58.

maanden bij kamertemperatuur onder regenwater bewaard, waarbij het water wekelijks werd verversd. Hierna is door borstelen en naspoelen de losgeweekte roest verwijderd. Deze behandeling had inderdaad een goed gevolg, het voorwerp had een aangename donkere kleur gekregen en de vorm was niet langer door roestaangroeiingen verborgen. In deze toestand is het geconserveerd (zie onder B).

Intussen is nog een tweede voorwerp onder regenwater weggezet, met de bedoeling om in aansluiting op deze behandeling nog een ontroesting in citraatoplossing toe te passen alvorens tot conservering over te gaan. Uiteraard bestaat echter de mogelijkheid dat, indien er een onvoldoende stevige metalen kern aanwezig is, de samenhang van het voorwerp verloren gaat door breuk.

B. CONSERVERING

Voor de conservering is allereerst gedacht aan een bescherming door middel van bepaalde vernissen; hierbij werd het meeste resultaat verwacht van producten op phtalaathars- of nitrocellulosebasis.

Door de Afdeling Verf van het C.I.M.O. is een viertal van dergelijke vernissen bereid, en met de kwast aangebracht op ijzeren proefplaatjes welke door een behandeling in citraatoplossing (zie onder A 1) blank waren gemaakt; de vernissen werden in 1-3 lagen opgestreken. Na drogen van de vernis zijn de plaatjes in een exsiccator boven water geplaatst. Reeds vrij spoedig vertoonden zich roestpuntjes onder de beschermende laag en na 10 maanden waren alle plaatjes aangetast. Het resultaat van deze proeven was dus niet gunstig zodat het onderzoek in een andere richting werd voortgezet.

Volgens Rathgen wordt in vele musea paraffine voor het conserveren gebruikt; ook Dr. Coremans verklaarde tijdens een onderhoud dat hiermede zeer goede resultaten worden bereikt. Ook dit middel is daarom door ons beproefd, en wel als volgt:

Eén der in regenwater gereinigde voorwerpen is direct na het afspoelen gebracht in een bad van gesmolten paraffine, waarvan de temperatuur ca 140° bedroeg. Het voorwerp werd zolang in het bad gelaten totdat geen waterdampbellen meer ontweken, hetgeen na ongeveer 1/2 uur het geval was. Na afkoeling van de paraffine tot ca 100° werd het object uit het bad genomen, waarbij het teveel aan paraffine afdroop.

Wij wachten thans af hoe lang het proefstuk in zijn huidige, goed etaleerbare toestand blijft. Het laat zich na drie maanden aanzien, dat deze bescherming zeer goed is, terwijl tevens een aantrekkelijk uiterlijk wordt verkregen. Bovendien

kunnen eenvoudige krachten de bewerking herhalen, wanneer dit na enige jaren nodig mocht blijken te zijn.

Dr. Plenderleith van het British Museum te Londen deelde in een gesprek mede dat door hem een vernis wordt gebruikt waarvan hij naam en fabrikaat nog nader aan ons zal opgeven. Zodra dit is geschied zal ook met deze vernis nog een proef genomen kunnen worden.

Bij het Legermuseum te Leiden werden voorwerpen na de regenwaterbehandeling met goed resultaat ingewreven met zuurvrije was. Aldaar werden ook harnassen en dergelijke voorwerpen nog eens extra ontroest door hen met geweerolie, resp. in petroleum gedrenkt schuurpapier te behandelen en daarna te poetsen met amarilpoeder. Het kwam hierbij zeer op de juiste richting der bewerking aan en er werd bij ons bezoek de nadruk gelegd op de deskundigheid van het personeel, dat dit uitvoerde. Zeer zwaar geroeste plekken werden met een mesje of vijltje behandeld en daarna met zuurvrije was ingewreven. Het resultaat was, dat de voorwerpen geheel ontroest waren en een zeer aesthetisch aanzien hadden.

Samenvatting

Voor het verwijderen van vastgekitten grond- en roestkorsten van oude ijzeren voorwerpen, welke nog een metallische kern bezitten, gaf verwarming tot ca 600° C gevolgd door plotselinge onderdompeling in koud water een gunstig resultaat.

De reiniging van zwaar geroeste voorwerpen tot een toestand waarin zij kunnen worden geconserveerd kan met goed gevolg geschieden door een behandeling met ammoniumcitraatoplossing of door omwikkeling met zinkrepen en behandeling met natronloog; ook een langdurige bewaring in regenwater dat periodiek ververscht wordt kan worden aanbevolen.

Omtrent het conserveren van de gereinigde voorwerpen kan tot dusver worden gezegd dat een aantal vernissen welke zijn beproefd niet de verlangde bescherming gaven. De bescherming door middel van paraffine is bij onze huidige kennis van het probleem ongetwijfeld de beste.

II

(13 December 1947)

Zoals reeds in het eerste rapport werd medegedeeld, zijn o.a. enige handelsproducten, alsmede phosphorzuur, als ontroestingsmiddel onderzocht, waarbij op grond van de voorlopige resultaten deze ontroestingsmethoden als ongeschikt werden beschouwd voor het gestelde doel.

De fabrikant van de handelsproducten leverde tevens enkele conserveermiddelen, welke volgens opgave aan het behandelde materiaal een maandenlange bescherming zouden geven. Hoewel weinig succes werd verwacht van de combinatie van ontroesting en bescherming met de hierboven bedoelde middelen, daar immers reeds de ontroestingsmethoden niet voldeden, zijn destijds door ons toch proeven ingezet waarbij een aantal geroeste ijzeren proefplaatjes ($5 \times 5 \times 0,2$ cm groot) aan verschillende behandelingen werden onderworpen en daarna in een normaal vertrek geplaatst. Deze proeven lopen thans 15 maanden en in dit rapport worden de hierbij verkregen resultaten weergegeven.

UITVOERING VAN DE PROEVEN

In het onderzoek zijn de hieronder genoemde handelsproducten betrokken: *Rodine 60 S*, een spaarbeits, welke bestemd is om bij ontroesten met zoutzuur te worden gebruikt;

Ipro 17, een product in poedervorm, dat in water opgelost wordt gebruikt en de ermede behandelde voorwerpen moet beschermen tegen roest;

Ipro 93, dat als invetmiddel wordt gebruikt en een vettig laagje op het voorwerp geeft.

Bij de toepassing van deze producten is de erbijgeleverde gebruiksaanwijzing gevolgd.

De op de proefplaatjes (in 3-voud) toegepaste behandelingen worden hieronder beschreven:

No. 1 t/m 3: De plaatjes zijn gedurende 18 uur bij kamertemperatuur (1 à 2 uur bij 40° C leidt tot hetzelfde resultaat) ontroest in een oplossing van 1 deel technisch zoutzuur en 1 deel water; de oplossing bevatte 3 % *Rodine 60 S*.

Na goed te zijn afgespoeld onder stromend water werden de ontroeste plaatjes 4 à 5 maal in water uitgekookt.

Tenslotte werden ze gebracht in een 5 % oplossing van *Ipro 17* in water, bij een temperatuur van 85° C; ze bleven in deze oplossing totdat het ijzer de temperatuur van de vloeistof had aangenomen, waarna ze, zonder te zijn afgespoeld, aan de lucht werden gedroogd.

No. 4 t/m 6: De plaatjes zijn gedurende 18 uur bij kamertemperatuur (1 à 2 uur bij 40° C zou eveneens mogelijk zijn geweest) ontroest in 15 % fosforzuur, waaraan als inhibitor 3 % urotropine was toegevoegd.

Na goed te zijn afgespoeld in warm water zijn de plaatjes nagebeitst in 2 % fosforzuur, bij 80° C gedurende ca 10 minuten, en tenslotte zonder afspoelen aan de lucht gedroogd.

No. 7 t/m 9: De plaatjes zijn op dezelfde wijze als de nummers 1 t/m 3 ontroest in zoutzuur met *Rodine 60 S*.

Na het uitkoken in water zijn ze aan de lucht gedroogd en ingewreven met *Ipro 93*.

No. 10 t/m 12: De plaatjes zijn op dezelfde wijze als de nummers 4 t/m 6 ontroest in 15 % phosphorzuur met urotropine en nagebeitst in 2 % phosphorzuur.

Na zonder afspoelen aan de lucht te zijn gedroogd, zijn zij ingewreven met *Ipro 93*.

RESULTATEN

De 12 proefplaatjes kunnen thans, na gedurende 15 maanden in een normaal vertrek aan de lucht blootgesteld te zijn geweest, als volgt worden beoordeeld:

No. 1 t/m 3: zwaar geroest

No. 4 t/m 6: licht tot matig geroest

No. 7 t/m 9: niet geroest

No. 10 t/m 12: niet geroest.

Het blijkt dus, dat de met *Ipro 93* ingewreven objecten zich na 15 maanden nog goed hebben gehouden; deze nabehandeling heeft dus, voor zover deze proeven betreft, tot nu toe een gunstig resultaat opgeleverd.

Een nadeel is uiteraard, dat de voorwerpen een vettig oppervlak hebben waaraan stof zich vasthecht. Voorts mag niet uit het oog worden verloren, dat de behandelde proefplaatjes toen ze met *Ipro 93* werden ingesmeerd een vrij glad oppervlak bezaten, hetgeen bij gereinigde opgegraven ijzeren voorwerpen vrijwel nooit het geval zal zijn; daardoor zijn bij deze proeven met plaatjes de omstandigheden gunstig geweest, zowel wat het verwijderen van de resten zuur na het ontroesten betreft, als wat het volkomen bedekken met het invetmiddel betreft. Het geheel afsluiten van een *onregelmatig* oppervlak met een dergelijk invetmiddel zal veel minder gemakkelijk te bereiken zijn, zodat naar onze mening voor een afdoende bescherming gezocht zal moeten worden in de richting van het dompelen in een, liefst warme, oplossing of substantie waarmede alle poriën worden gevuld.

Een aanwijzing, dat een dergelijke dompeling goede resultaten geeft, levert het op blz. 27 in het eerste rapport genoemde proefstuk, dat na reiniging (door behandeling in regenwater) is geconserveerd door dompeling in gesmolten paraffine.

Dit voorwerp heeft na 11 maanden nog volkomen hetzelfde aantrekkelijke uiterlijk als vlak na de behandeling; vorming van nieuwe roest valt niet te constateren.

Conclusie

Uit de tot dusver verrichte proeven blijkt dat bij ontroesten met zoutzuur + *Rodine 60 S* gevolgd door behandeling met *Ipro 17*, zowel als door beitsen met fosforzuur zonder nabehandeling, de gereinigde proefstukken niet tegen aantasting beschermd zijn. Door nabehandeling met *Ipro 93* wordt een zodanige bescherming geleverd, dat na 15 maanden blootstellen aan normale kameratmosfeer nog geen roestvorming viel te constateren.

In verband met het feit, dat een afdoende behandeling met *Ipro 93* bij voorwerpen met onregelmatig oppervlak waarschijnlijk bezwaarlijk is, menen wij de voorkeur te moeten geven aan een paraffine behandeling, welke na 11 maanden nog een zeer goede bescherming blijkt te hebben gegeven.

BOEKBESPREKINGEN

Jan de Meyer, *Bruggen Oud en Nieuw in Nederland, Amsterdam 1946. — f. 4.75.*

(*Heemschutserie no. 48*)

De Amsterdamse architect Jan de Meyer schreef in 1943 dit, eerst thans verschenen, werkje, als een aangenaam-aangekleed overzicht van de bruggenhistorie over de gehele wereld en van de hedendaagse Nederlandse bruggen in het bijzonder. Sinds lange tijd had hij bruggen-foto's verzameld en zich in de betekenis van dat materiaal verdiept; als architect had hij meegeleefd in het zoeken naar nieuwe syntheses van doelmatigheid en schoonheid waaraan juist bij de bruggen, geïsoleerde, individualistische schepingen bij uitstek, een evidente behoefte bestond. En hij deelt zijn vondsten en opmerkingen mede in die wereldbeschouwelijke trant die bij architecten niet ongewoon is.

Anders dan in de meeste deeltjes der Heemschut-serie wordt dus hier een groot, ja overwegend deel der ruimte gewijd aan hedendaagse producten en problemen. Hierover behoeft te dezer plaatse niet te worden gesproken. Maar op het terrein der oudere bruggen vinden we elkander terug.

Die oude bruggen worden met veel liefde bekeken, vooral van hun technische en esthetische kant. Amsterdam trekt daarbij de meeste aandacht en de warmste liefde. Vandaar straalt de belangstelling uit naar Hollands Noorderkwartier, naar grachtensteden als Delft en Leiden, naar de oudere en jongere rivierbruggen en wat

zich al meer voordoet. Terwijl een belangrijke mate van volledigheid is bereikt, mist men de oude bruggen van een plaatsje als Appingedam.

Er is gebruik gemaakt van enkele historische studies en van plaatwerken. Zelfstandig bronnenonderzoek lag buiten het plan van de schrijver, en uit oude afbeeldingen had hij o.i. meer kunnen halen. Te zeer uitsluitend is hij op de Amsterdamse stadsbeschrijvingen en op Peters' Oud-Nederlandse Steden afgegaan. Deze laatste heeft hem ertoe verleid, waarde te hechten aan de speels-getekende symmetrische combinatie der Zuid- en Noordhavenpoorten van Zierikzee (fig. 15, blz. 104-106). Maar laten we niet vallen over kleinigheden, die begrijpelijk zijn, waar zo veel wordt geboden. De schrijver toont taalkundig-semantische neigingen en hierdoor beïnvloede voorkeur voor of afkeer van bepaalde woorden: hij prefereert „vlonder” boven „vonder”, hoewel dit laatste minstens even goede rechten heeft en er zelfs verschil in betekenis is. Had hij voor de trapjes-voetbrug (afb. 32, bl. 53) de Zuidhollandse benaming „kwakel” gekend (eig. kwakelbrug, doorvaart biedend aan de „kwakels”, kleine middeleeuwse scheepjes), hij had haar zeker gebruikt.

Aan de niet technisch-onderlegde belangstellende zal het welkom zijn dat de schrijver allerlei structuur- en constructiedetails nu eens precies vertelt. Bijvoorbeeld over de schijnbaar zo eenvoudige ophaalbrug. De lezer die in zulke gevallen denkt: „dat spreekt toch vanzelf, dat begrijp ik zo wel!”, bedriegt zichzelf!

De Meyer blijft over het algemeen bij de uitgevoerde, verwezenlijkte plannen; en met deze beperking had hij al overrijke stof. Dat hij over de verdwenen bruggen (zoals de houten, vaste IJsselbruggen van Kampen en Deventer) of de niet-uitgevoerde plannen (de stenen Merwebrug te Gorinchem van Karel de Stoute, de Y-brug voor Amsterdam van de heren Kater (c. 1840) — een geweldig hoog stenen gevaarte — weinig of niets zegt, is hem niet te verwijten. Misschien mogen we later eens een aanvullende studie in deze richtingen verwachten.

S. J. FOCKEMA ANDREAE.

A. Staring: Fransche kunstenaars en hun Nederlandsche modellen in de 18de en in den aanvang der 19de eeuw, A. A. M. Stols, 's-Gravenhage 1947. f 5.90.

Een boekje bijna zonder noten en toch met een schat van wetenswaardigheden; kennelijk geschreven voor den beschaafden leek en toch voor elken beoefenaar der wetenschap een bron van ook voor hem niet altijd gemakkelijk te achterhalen kennis; een geschrift, dat behoort tot die categorie, welke het uiterst tegenovergestelde is van die vluchtige gelegenheidspublicaties, waarmee we, alle papierschaarste ten spijt, ook nu nog overstroomd worden. Een even langdurig als geduldig speuren, maar liever nog, attent zijn en blijven op de talloze kleine bijzonderheden, waaruit dit geheel is opgebouwd, moet hier zijn voorafgegaan. Maar men heeft dan nu ook het veilige gevoel, dat alles wat met betrekking tot

het onderwerp te weten is, hier werd vastgelegd.

Waar de titel duidelijk aangeeft, wat we naar de inhoud van dit werkje kunnen verwachten, behoeven we daarover niet uit te weiden. We moeten slechts opmerken, dat, terwijl de schrijver naast schilderijen nog beeldhouwwerken en tekeningen in zijn overzicht heeft opgenomen, miniaturen niet werden behandeld. Of overigens in de stof nog lacunes zijn aan te wijzen? Men kan hier nauwelijks hopen meer van de materie te weten dan de auteur, doch waar hij Ingres nog behandelt, zou diens leerling en vriend Calamatta misschien eveneens ter sprake gebracht kunnen zijn. Maar hoewel de plaats van geboorte niet altijd de doorslag geeft, kan de auteur terecht opmerken, dat Calamatta Italiaan is. Voor de 18e eeuw had wellicht nog onder de modellen de Haagse bankier Lopez de Liz genoemd kunnen worden: immers een op naam van Largillierre staand portret van dezen kunstlievenden Portugezen Israëliet kwam voor op de veiling der fa. Fred. Muller, 6-7 Nov. 1894, onder no. 18. Maar het spoor is er van verloren geraakt, zodat toetsing toch onmogelijk was. Wellicht heeft dit den schrijver tot niet-opneming bewogen.

Als geheel dus een werkje, der kennisneming overwaard, dat bij zijn andere hoedanigheden de zelden voorkomende bekoring heeft, een geheel nieuwe stof te behandelen. Moge het andere schrijvers prikkelen eveneens de gebaande wegen voor onbekend terrein te verlaten.

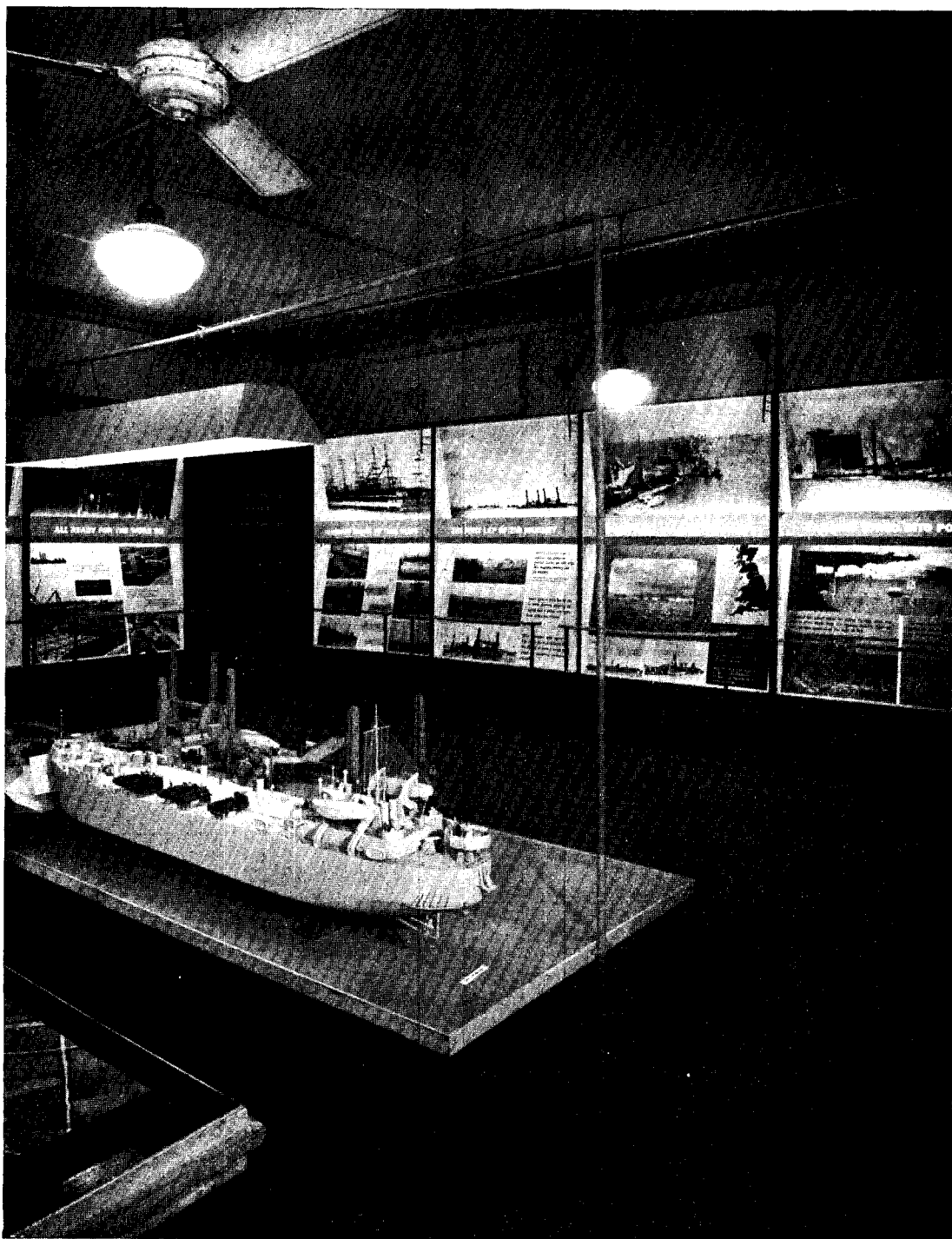
J. KNOEF

TECHNIEK DER REIZENDE TENTOONSTELLING

Cliché Veiligheidsmuseum

Afb. 3. Reizende tentoonstelling van het Veiligheidsmuseum Amsterdam. De gehele tentoonstelling bestaat uit voor vervoer en expositie geschikte kisten 2×1 en 1×1 m. Aan de kisten zijn uitklapbare poten bevestigd, het deksel kan vastgezet worden; op het deksel een opklapbaar raamwerk, waaraan affiches gehangen worden. De poten worden door een lap stof gecamoufleerd (Nieuwsbulletin, kol. 4).

Afb. 4. De tentoonstelling „Operation Mulberry”, Central Office of Information, London, 1945.
(*Nieuwsbulletin* kol. 3).

NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

Opgericht 17 Januari 1899

BESCHERMVROUW: H.M. DE KONINGIN

BESTUUR: Jhr. Dr. D. P. M. Graswinckel, Voorzitter
Dr. R. van Luttervelt, Secretaris
Jacob Mees, Penningmeester
Jhr. Mr. Dr. E. A. van Berestejn
Prof. Dr. A. W. Byvanck
Prof. Dr. A. E. van Giffen
Jhr. Dr. E. van Nispen tot Sevenaer
Prof. W. A. E. van der Pluijm
Jhr. D. C. Roëll
Jhr. Mr. Dr. A. G. B. M. van Rijckevorsel
Prof. Dr. W. Vogelsang

Stukken betreffende het lidmaatschap en alle overige stukken, de Oudheidkundige Bond betreffende te zenden aan de Bonds-Secretaris, Dr. R. van Luttervelt, Rijksmuseum, Amsterdam. Het adres van de Penningmeester is: J. Mees, Blaak 10, Rotterdam.

Het nummer der Postgirorekening van de Bond is 140380 te Rotterdam.

Jaarlijkse contributie bedraagt voor leden en corresponderende leden f 6. — ; voor Verenigingen f 15. —

INHOUD DER EERSTVOLGENDE NUMMERS:

BULLETIN

Het Fries Scheepvaart Museum te Sneek

H. Halbertsma

In memoriam Jacob Por

Gerhard Jansen

Verslagen van het Congres der Ned. Ver. v. Kunsthistorici te Utrecht, 24-27 Mei
Utrechtse miniaturen van omstreeks 1485

A. W. Byvanck

Streekmusea en ressortindeling

D. F. Lunsingh Scheurleer

Het waardebegrip bij de verzekering van musea

H. Bolk

NIEUWS-BULLETIN

„De Museumdag”

Verslag van de Museumdag van 21 Febr. 1948

Ledenlijst „De Museumdag”

Restauratienieuws betreffende monumenten en windmolens

Tentoonstellings-agenda:

*Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de eerste van elke maand bij de
Adviseur der Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag.*

BULLETTIN

van de Nederlandse Oudheidkundige Bond

INHOUD

Gedachten over het koninklijk kabinet van schilderijen in het Mauritshuis	33
<i>W. Martin</i>	
Oude baksteen	43
<i>J. A. L. Bom</i>	
Het waardebegrip bij de verzekering van musea	53
<i>H. Bolk</i>	
Utrechtse miniaturen van omstreeks 1485.	64
<i>A. W. Byvanck</i>	

ZESDE SERIE

E. J. BRILL - LEIDEN

BULLETIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND
waarin opgenomen het orgaan van de Vereniging „De Museumdag”

INHOUD

BIJDRAGEN

	PAG.
Gedachten over het koninklijk kabinet van schilderingen in het Mauritshuis	33
<i>W. Martin</i>	
Oude baksteen	43
<i>J. A. L. Bom</i>	
Het waardebegrip bij de verzekering van musea	53
<i>H. Bolk</i>	
Utrechtse miniaturen van omstreeks 1485	64

BOEKBESPREKINGEN

D. P. R. A. Bouvy, Middeleeuwsche beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden	66
<i>J. S. Witsen Elias</i>	

NIEUWS-BULLETIN

	KOL.
Restauratie-nieuws	
Januari—Mei	33
Museum-nieuws	41
Ingekomen stukken	
Jaarboeken e.d.	43
Tijdschriften	46
Tentoonstellings-agenda	48

Hoofdredacteur: Prof. Dr. H. van de Waal, Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, Klooststeeg 25, Leiden, Tel. K. 1710-26838

Alle stukken zende men uitsluitend aan de betreffende redactie

Redactie voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond: Nieuwsteeg 13, Leiden. Prof. Dr. A. W. Byvanck, voorzitter; Prof. Dr. H. van de Waal, secretaris; Dr. E. Neurdenburg; A. Bicker Caarten, Dr. J. J. De Gelder, Th. H. Lunsingh Scheurleer, Dr. R. van Luttervelt, Prof. Dr. M. D. Ozinga, Mr. A. Staring, Prof. Dr. W. Vogelsang

Redactie voor de voorl. Monumentenraad: Oudheidkundig Bodemonderzoek: Van Speyckstraat 19, Den Haag, Tel. K. 1700-394800, P. Glazema

Monumentenzorg: Smitswater 7, Den Haag, Tel. K. 1700-115646 & 7, Dr. W. J. A. Visser

Musea: Prinsessegracht 21, Den Haag, Tel. K. 1700-183130, D. F. Lunsingh Scheurleer

Redactie voor „De Museumdag”: Zeestraat 82, Den Haag, Tel. K. 1700-180800 toestel 505. Dr. R. E. J. Weber

Opgaven voor Verandering van Adres: Voor leden van de Nederlandse Oudheidkundige Bond aan Dr. R. van Luttervelt, Rijksmuseum, Amsterdam. Voor leden van „De Museumdag” aan Dr. R. E. J. Weber, Zeestraat 82, Den Haag

Het Bulletin van de Nederlandse Oudheidkundige Bond verschijnt elke twee maanden, het Nieuws-bulletin maandelijks, beiden worden gratis toegezonden aan leden en corresponderende leden van de Bond, alsmede aan de leden van „De Museumdag”
Bijdragen worden geïndiceerd met f 2.50 per pagina

GEDACHTEN OVER HET KONINKLIJK KABINET VAN SCHILDERIJEN IN HET MAURITSHUIS

DOOR

W. MARTIN

Teneinde dit voor de toekomst vast te leggen, heeft men mij verzocht, in dit Bulletin mijn museologische opvattingen over het Mauritshuis en zijn inhoud ten beste te geven. Een 45-jarige ervaring met de veeleisende verzameling en het zeer bijzondere gebouw hebben mij tot de opvattingen gebracht, die ik in dit opstel heb samengevat, daarbij uitgaande van de onderstelling, dat het Mauritshuis noch van binnen, noch van buiten zal worden gemoderniseerd, doch als monument bewaard zal blijven. Derhalve bleef buiten beschouwing het aanbrengen van bovenlicht, het doorbreken van binnenmuren ten gerieve der circulatie van het publiek, het verwijderen van schoorsteenmantels, lambrizeringen en balustrades ter verkrijging van een museum-interieur volgens de heersende smaak (d.w.z. elke 40 à 50 jaar weer anders). Niets is gemakkelijker dan het gebouw uit te hollen en te moderniseren zó, dat men iets verkrijgt, dat men overal elders eveneens kan zien. Echter het spreekt zó zeer van zelf, dat het uitzonderlijke van het Mauritshuis gehandhaafd dient te blijven, dat ik mij in het volgende niet heb verdiept in kwesties, die toch niet aan de orde komen.

Het schilderijen-kabinet in het Mauritshuis is een unicum.

In de wereld der kunstenaars, verzamelaars, kenners, liefhebbers en toeristen is de combinatie van gebouw en collectie beroemd om de welhaast huiselijke intimiteit, waarin men er kan genieten van schilderkunst van zeer hoge kwaliteit en van verschillende soort, zonder dat men van het goede te veel krijgt en zonder dat men er grote afstanden behoeft af te leggen. Er zijn verschillende plekjes waar men vlak vóór een meesterstukje kan zitten genieten (Ruisdael's *Gezicht op Haarlem* b.v.). Er is geen bovenlicht: men kan naar buiten kijken en voelt er zich dus niet opgesloten. De ruimten zijn niet groot: men heeft niet het gevoel, dat er steeds nog maar méér kunstgenot zal volgen. Daarom verliest de bezoeker van het Mauritshuis er nooit zijn goed humeur. Het beknopte interieur bezorgt hem nooit de beruchte „museum-head-ache”, waarover zo vele toeristen klagen.

Voor de buitenlander representeert het interieur van het Mauritshuis bovendien de Hollandse deftigheid: ingetogen, niet op uiterlijk vertoon gerichte distinctie.

De verzameling bevat een zeer groot, in de laatste decennia steeds gestegen ¹ percentage eerste-rangs-schilderijen, waarvan de meest bekende sinds jaren hun vaste, met zorg gekozen plaatsen hebben. Deze stabiliteit draagt in niet geringe mate bij tot de behagelijkheid van het geheel. Er is immers voor hem, die een museum van vroeger kent, niets prettiger dan dat hij bij hernieuwd bezoek zich niet weer behoeft te oriënteren. De meeste museumbezoekers onthouden het geziene mede doordien zij het zich herinneren in zijn omgeving. De stabiliteit moet — het spreekt van zelf — soms bij zeer belangrijke aanwinsten enigszins worden verstoord, maar het zoveel mogelijk handhaven ervan is toch wel zeer gewenst.

Een tweede aantrekkelijkheid van de verzamelingen in het Mauritshuis is deze, dat de ordening er slechts globaal is en de rangschikking binnen die ordening zuiver aesthetisch. De ordening (enigszins naar scholen) is om stilistische redenen geboden. Rubens en Rembrandt verdragen elkander nu eenmaal niet, evenmin als Moro en Murillo of Troost en Piero di Cosimo. Derhalve moet de collectie de bezoekers volgens een ietwat stilistisch „menu” worden getoond. Voor het overige is, dank zij de ruimte-indeling, de gelukkige beknoptheid van het gebouw en de aard der verzameling, kunsthistorische opstelling onmogelijk. Elk groot meesterwerk hangt daar, waar het het beste tot zijn recht komt. Rembrandt's *Saul en David* b.v. kan er geen andere plaats hebben (sterk licht van links en toch niet te dicht bij het raam; niet in een grote zaal maar in een kamer, omdat anders de dramatische kracht niet tot uiting komt). De *Stier van Potter* daarentegen vraagt koel licht en veel ruimte. De beide portretten van Frans Hals zouden zich in een zaal niet thuis voelen. Zij doen prettig aan in de kamer, wier proporties van gelijke aard zijn als die der omgeving waarvoor zulke beeltenissen geschilderd werden. Ook hun onderlinge afstand is niet te groot, maar vrijwel in overeenstemming met de oorspronkelijke bedoeling.

De Directeur, nagenoeg niet gebonden aan een kunsthistorisch systeem, is bij de geboden aesthetische opstelling voor een goed deel afhankelijk van het interieur. Theoretisch is het Mauritshuis voor museum ongeschikt. Hofstede de Groot heeft dit eens in een brochure met cijfers aangetoond (1912) ². Hij wilde met geweld, dat het Rijk een nieuw museum in Den Haag zou bouwen en als beloning

¹ Schilderijen uit de collectie Steengracht; legaat Bredius; J. Steen, *Oestereetster*; C. Fabritius, *Manskop*; J. v. d. Heyden, *Veere*; Gossaert, *Mansportret* enz.

² De brochure draagt de titel: *Rapport der Haagsche Museum-commissie, benoemd door de Vereniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen te 's-Gravenhage*. Hofstede de Groot was lid van deze commissie en had het grootste aandeel in het tot stand komen van dit rapport.

voor die daad zou hij dan zijn gehele schilderijen-, tekeningen- en afbeeldingenverzameling aan het Rijk legateren ¹. Hij deed dit aanbod in 1914. Zelden heb ik zó veel uitingen van verontwaardiging gehoord als in de dagen toen de brochure verscheen. Men vond het plan smakeloos en niemand — het Rijk allerm minst — heeft er ook maar één ogenblik over gedacht, er op in te gaan. Zó gelukkig achtte men de huisvesting in het Mauritshuis, zelfs ondanks het feit, dat het niet brandvrij is.

En toch, Hofstede de Groot had in theorie gelijk. In een voor museum gebouwd interieur valt een betere en meer gelijkmatige belichting te scheppen. Het publiek kan er circuleren, hetgeen in het Mauritshuis onmogelijk is. Maar — en hier komt het in dit geval op aan — door het Kabinet uit het Mauritshuis te verwijderen weet men wel wat men verliest, maar weet men niet wat men er voor in de plaats krijgt. Men verlaat een oud interieur om het Kabinet onder te brengen in een gebouw met gecalculerde belichting en bezoekers-circulatie, met meer ruimte voor bibliotheek en depôt, met een zaal voor lezingen, en ruimten om te fotograferen en te restaureren.

Kortom, het gevaar is groot, dat bij het verdwijnen der gedwongen beknoptheid en beslotenheid, door het ontstaan van meer vertier een goed deel van het knusse verdwijnt. Door het verlaten van het Mauritshuis zou men een intimiteit opofferen, die enig is in haar soort. Het rythme der ruimten, de stille en daardoor indrukwekkende stemmigheit, die iedere bezoeker imponeert en hem slechts zelden luid doet spreken, het ongelijkmatige licht waardoor de kunstwerken er zo verschillend kunnen uitzien, de vensterbanken waar men dicht bij de schilderijen kan zitten; dit alles behoort tot de aantrekkelijkheden, die niet te vervangen zijn.

Hier staat tegenover het gebrek aan plaatsen van waar men een schilderij uit grote afstand kan zien, en het te kort aan wandruimte, waardoor schotten bij de ramen nodig zijn (waarop echter de schilderijen bijzonder goed tot hun recht komen), terwijl balustrades de schilderijen moeten beschermen tegen vergrootglazen en, bij druk bezoek, tegen lichamelijke aanraking met scholieren en toeristen. Tevens zijn deze balustrades echter een welkome steun bij het van dichtbij bewonderen der precieuse schilderijen (*afb. 3 en 4*).

Ondanks de genoemde museale gebreken mogen wij dus het ogenblik zegenen, waarop de combinatie Mauritshuis-schilderijen kabinet is tot stand gekomen (1822).

Ik kom thans tot de beantwoording van een vraag, die mij gesteld is bij het ver-

¹ De hierop betrekking hebbende correspondentie berust in het archief van het Mauritshuis, 1914, en ten departemente.

zoek, dit opstel te schrijven; n.l. de vraag, hoe men in het Mauritshuis de schilderijen moet exposeren. Het antwoord ligt, dunkt mij, voor de hand. Het gebouw heeft een 18de eeuws interieur, dat voor een groot deel origineel is en met zorg werd gerestaureerd (1903-1913). De kern der verzameling vormt het eveneens in de 18de eeuw ontstane kabinet van Stadhouder Willem V, waartoe ook Potter's *Stier* behoort. Wat is er dus meer vanzelf sprekend dan een arrangement dat zoveel doenlijk gelijk op dat der 18de eeuwse kabinetten? Op die manier immers krijgt men iets aparts. Te meer is dit wenselijk, omdat kabinetten gelijk b.v. de verzameling Steengracht nagenoeg niet meer bestaan. Zulk een 18de eeuws arrangement, mits smaakvol, heeft een bijzondere aantrekkelijkheid. Het valt in het Mauritshuis te bereiken, getuige o.a. de wand tegenover de *Anatomische Les*, waar in twee rijen boven elkaar verscheiden uitgelezen kabinetstukken uitnemend tot hun recht komen (*afb. 2*).

De schilderijen in zulk een groep ondersteunen elkander en hun onderlinge nabijheid prikkelt de bezoeker tot het afwegen der kwaliteiten, zodat zijn genot wordt geïntensiveerd. Telkens weer heb ik dit kunnen waarnemen. Deze manier van hangen (niet te verwarren met de 17de eeuwse, noch met het hutje-mutje van 1850-1900) is in het gehele gebouw zoveel mogelijk toegepast. Zij is naar mijn ervaring de enige, die bij kabinetstukken tot een goed aesthetisch effect leidt. Bij te ruim hangen gaat dit te loor. De gelukkige omstandigheid, dat verscheiden tegenhangers (pendants) aanwezig zijn (Wouwermans, W. v. d. Velde, A. v. Ostade, Piero di Cosimo, Magnasco) bevordert de toepassing van dit stelsel.

Bij groter formaten moet hiervan uiteraard worden afgeweken. Vroeger verdrongen vier Rembrandt's elkaar op de wand waar de *Saul* hing. Aan deze opstelling lag het kunsthistorisch beginsel ten grondslag, dat Rembrandt's vroege werk, met de *Anatomische Les*, behoorde in de ene, zijn late werk in de volgende zaal.

Moeten de schilderijen ver uit elkaar hangen? Dit hangt algeheel af van hun grootte. Plaatst men b.v. op de wand waar Vermeer's *Gezicht op Delft* hangt, drie inplaats van vijf schilderijen, dan is het effect sterk verminderd. Daarentegen zou men bij het ten toon stellen van meer dan drie doeken op de wand in de beneden-voorzaal, waar thans Murillo's *Madonna* en twee grote Magnasco's zijn geplaatst, de aesthetische vrede algeheel verstoren.

Stel U eens voor, dat op de eerste bovenzaal (trapzaal; *afb. 1*) behalve het kabinet-arrangement bij de ramen niet anders hing dan een reeks van één rij ruim gehangen doeken van middelbare grootte. Dit zou er het gehele karakter bederven. Men zou vragen: „Waar is het bovenlicht?” Deze ruimte, in dit gebouw, vraagt om enige stevigē decoratieve accenten van eerste-rangskunst, die de bezoeker van dit paleisje na het beklimmen der statietrap een aesthetisch houvast geven. Niet

voor niet hangen hier dan ook de onovertroffen *Zwaan* van Jan Weenix, Berchem's *Opvoeding van Jupiter* en de portretten der beide De Ruyters in hun vergulde gesneden pronklijsten.

Nog een vraag: kunstlicht (op donkere dagen) of niet? In het Mauritshuis hangen de schilderijen, *mutatis mutandis*, gelijk bij onze kunstverzamelende voorouders. Op regendagen zijn zij dus in sommige kamers bijna niet te zien. Moeten zij in zulke gevallen in een kunstmatig zonnetje worden gezet? Mijn zeer besliste raad is: „Laat dit toch na!” Kunstlicht vervalst het koloriet, en kunstlicht dat het daglicht het best benadert misleidt nog veel meer, omdat het de gemiddelde beschouwer al te zeer in de waan brengt dat het koloriet werkelijk zó is. Voor de gevoelige kunstliefhebber echter doet het aan als een zeer goede radio-uitzending van een perfect concert: het doet pijn juist omdat het er even naast is en daardoor juist datgene mist waar het vooral op aankomt.

Onder de talloze kunstmatige verlichtingssystemen, die ik, tot in Amerika toe, mocht aanschouwen, was er niet één, die geheel voldeed. Het schijnt wel dat al deze vernuftige kunstmatigheid onze oude schilderijen schuw maakt.

Dit neemt niet weg, dat kunstlicht onvermijdelijk kan zijn, b.v. vitrine-verlichting in een ruimte die met daglicht misdeeld is (zaal V in het Mauritshuis). In dergelijke gevallen dwingt, dunkt mij, de noodzaak tot loslaten van het afwijzend standpunt.

Het volgend punt dezer overweging moge de vraag betreffen, hoe men de inhoud van het Mauritshuis op den duur tot een waarlijk volmaakt Kabinet kan maken en of men in alle opzichten dit doel moet nastreven dan wel slechts gedeeltelijk. De tegenwoordige inhoud is, museologisch gesproken, onsystematisch. Er zijn enkele zeer belangrijke Italiaanse en Spaanse schilderijen (o.a. van Piero di Cosimo, Moroni, Magnasco, Murillo). Zij zijn de rest van de inhoud van twee zalen, 40 jaar geleden nog aan die kunst gewijd. Dan zijn er enige uitgezochte Nederlandse werken uit de 15de en 16de eeuw (Rogier v. d. Weyden, Memlinc, Gossaert). De vermaarde Holbeins en Moro's *Goudsmid* sluiten hierbij aan. Vervolgens zijn er Vlaamse schilderijen uit de 17de eeuw, waarbij eersterangs werken van Rubens, Van Dijck, de fluwelen Brueghel en Teniers.

Dit alles bevindt zich gelijkvloers. Daar is echter bovendien een soort van historische afdeling: in vestibule en trappenhuis portretten van stadhouders, in zaal V de vermaarde beeltenis van *Willem van Oranje* door Adr. Key, Van Deelen's *Grote Vergadering van 1651 in de grote zaal van het Binnenhof*, en ettelijke portretten van Maurits' officieren door Ravesteyn. Het is mijn ervaring, dat de bezoekers een grote belangstelling tonen voor de portretten der stadhouders, die

herinneren aan de oorsprong van het Kabinet, en voor de afbeeldingen van de nabije Hofvijver en de „Loterijzaal”, want deze verlevendigen voor hen de historische indrukken, die zij kort vóór het betreden van het Mauritshuis hebben opgedaan. Het is daarom, dat ik steeds gemeend heb, dat deze schilderijen voor het Mauritshuis moeten worden behouden en zelfs niet moeten worden opgenomen in de historische afdeling van het Haagse gemeentemuseum. De geschiedenis en de ligging van het Mauritshuis eisen het handhaven van dit historisch „échappé”, waardoor trouwens het kabinetkarakter geenszins wordt geschaad. Daarentegen zou het vertrek van Ravesteyn's importante officiersportretten naar een waardig verblijf elders stellig zijn toe te juichen ¹.

Voor het merendeel der bezoekers blijft de verdieping de grootste attractie, met haar Rembrandts, Vermeers, Halsen, Potters en andere juwelen onzer 17de eeuwse kunst. Doch bovendien vindt men hier twee kabinetten met 18de eeuwse Hollandse en Franse Kunst (Vernet, Chardin). Eén dezer kabinetten bevat een beroemde reeks gouaches van Cornelis Troost, die stellig niemand hier zou willen missen. De bezoekers voelen zich aangenaam verrast door deze afwisseling.

Hoewel reeds sinds 1917 een lange reeks ongewenste schilderijen naar elders is verhuisd (Maerten v. Heemskerck, Cornelis v. Haerlem, Goltzius, Rottenhammer, Fogolino enz., enz.), zal er nog meer uit het Mauritshuis moeten verdwijnen. De kwaliteit van het geheel nog op te voeren is de benijdenswaardige taak, die voor de tegenwoordige Directeur is weggelegd. Deze heeft reeds zeer bijzondere aanwinsten weten te verkrijgen (o.a. Pieter de Hooch, schenking Ten Cate) en binnenkort komen er nog de schilderijen, die aan het Mauritshuis zijn toegewezen door de Stichting Nederlands Kunstbezit. De keuze die Dr. De Vries deed is voortreffelijk. Verscheidene verschikkingen zullen dan nodig blijken. Er zullen schilderijen kunnen worden afgestaan aan andere musea. Voor het Kabinet zijn, in jaren waarin soms meer kunsthistorisch dan aesthetisch werd gekocht en het budget te klein was voor grote aankopen, schilderijen verworven die de hoge kwaliteit missen, welke de verzameling vereist, maar die nochtans in musea van andere aard een zeer goed figuur zullen maken (zoals b.v. J. M. Molenaer, Abr. van Dijck, Sweerts). Het is mogelijk, dat bij zulke veranderingen de vraag aan de orde komt, of niet tevens b.v. de Italiaans-Spaanse afdeling of de 18de eeuwse kunst (voor zover niet behorend tot het Stadhouderslijk Kabinet) naar elders zou kunnen verhuizen. Ik voor mij zou zoiets ten zeerste betreuren, aangezien juist de verscheidenheid van stijl in klein bestek een der grote aantrekkelijkheden van

¹ Gedeeltelijk zijn deze reeds provisorisch elders ten toon gesteld, omdat deze uniforme serie aan de wanden van het Mauritshuis deed denken aan een collectie van vergrote postzegels. Niemand keek er naar en toch zijn het grotendeels bijzonder goede portretten.

het Kabinet uitmaakt. Men kan er Piero di Cosimo met Memlinc vergelijken, Antonie van Dijck met Moroni, en de allure van Magnasco accentueert er het gebrek aan zwier bij onze 17de eeuwers. Desniettemin bevinden zich in die afdelingen kunstwerken, die kunnen worden gemist. Diegene echter, die bijzonderlijk bijdragen tot het gevariëerd karakter van het geheel, late men er blijven.

Hetzelfde geldt voor de beeldhouwwerken. Die op de trapzaal, afkomstig van het Paleis Soestdijk, verhogen de statigheid van het interieur. De meesterlijke Houdon in de vestibule, wiens aanwezigheid spot met elk museum-systeem, is daar, misschien juist door zijn afzonderlijkheid, een object van voortdurende bewondering. Het is of deze beeltenis van Suffren principiëel weigert om ergens, waar dan ook, in enig museaal verband te worden ingeschakeld.

Deze overwegingen brengen ons opnieuw naar de verhouding van interieur tot collectie. Indertijd viel deze te veel uit ten nadele van het interieur. Het spreekt vanzelf, dat de collectie praevaleert. Die gedachte is radicaal toegepast toen men in 1821 de verdieping inrichtte voor schilderijen kabinet, er alle schoorsteenmantels verwijderde en de grote zaal verhoogde ter wille van het effect van Potter's *Stier*. Toen later (1875) het Kabinet van Zeldzaamheden, gelijkvloers ondergebracht, uit het Mauritshuis verdween, brak men gelukkig de schoorsteenmantel niet af. Ook het rijke interieur der grote benedenzaal met de schoorsteenstukken, zolder-schilderingen en dessus-de-porte van Pellegrini, bleef behouden. Er werden echter, ter verkrijging van wandruimte, bespanningen aangebracht waardoor vrijwel al dit fraais aan het oog werd onttrokken. Gelukkig kon dit euvel in 1913 worden hersteld op zodanige wijze, dat de kunstwerken van Moro, Rubens, de fluwelen Brueghel en Holbein er in geen enkel opzicht onder lijden. Door de plaatsing, in 1910, in de Potterzaal van een belangrijke, kleurige en zeer decoratieve plafondschildering van Jac. de Wit veranderde de eentonige vlakke der zoldering in een levendig geheel, dat aan het gebouw ten goede komt.

De rhythmische proporties van trappenhuis, zalen, kamers en kabinetten oefenen, evenals de belendingen, veel invloed op hetgeen men in het Mauritshuis al dan niet kan ten toon stellen. De belendingen met hun weerschijn van leien daken (het torentje van Binnenlandse Zaken) en reflexen van vaak fel belichte huizen dwingen tot het toepassen van „halve” gordijntjes. Hierdoor wordt een zeer mooi, rustig atelier-licht verkregen. De betrekkelijk geringe vloer-oppervlakte verbiedt vrijwel overal in het gebouw het plaatsen van vitrines en tafels, zodat b.v. het exposeren van bronzen, die zo prachtig passen bij onze 17de eeuwse schilderijen, er ondoenlijk is, daar zij de circulatie belemmeren. Daarentegen is er ruimte genoeg voor niet te omvangrijke banken en stoelen. Deze vergroten de behage-

lijkheid en er wordt een dankbaar gebruik van gemaakt.

Ook voor tentoonstellingen van enige omvang leent het Mauritshuis zich niet. De prachtige exposities, door Prof. J. G. van Gelder ingericht, waren slechts mogelijk tijdens het overgangsstadium na de oorlog, toen het Kabinet nog niet weer was ingericht. In normale omstandigheden echter kunnen als regel slechts weinig omvangrijke tentoonstellingen plaats vinden, aangezien het tijdelijk verwijderen van vermaarde kunstwerken, die iedere toerist zoekt en waarvoor hij vaak expresselijk naar ons land reist, alles behalve wenselijk is.

Om dezelfde reden is ook het uitlenen van „pièces de résistance” principieel verkeerd. Herhaaldelijk is dit, meest onder de druk der internationale politiek, geschied. Maar het valt te verwachten en te hopen, dat het op dit punt en in het algemeen op het gebied van tentoonstellingen, die het zonder meesterwerken uit de musea niet stellen kunnen, weldra rustiger zal worden. Eersterangs werken moeten, zou ik zo zeggen, niet verder worden weggezonden dan b.v. Amsterdam, Rotterdam en Utrecht, opdat de toerist, die ze in Den Haag tevergeefs zoekt, ze desnoods daar bereiken kan ¹.

Tot slot nog enige beschouwingen over hetgeen men zou kunnen noemen de museum-politiek ten opzichte van kunstenaars en publiek. Het Mauritshuis is te klein om meer dan 400 bezoekers te gelijk te bevatten. Is dit getal bereikt, dan gaat de deur dicht tot het gebouw weer minder vol is. Zulke toestanden doen zich 's zomers op regendagen telkens voor. Hetgeen dit kleine gebouw dan wedervaart is verschrikkelijk. Niemand ziet iets, niemand smaakt enigerlei genot en de Directie staat doodsangsten uit dat er schilderijen worden beschadigd. Aangezien het Mauritshuis zich niet tot druk bezoek leent, heb ik nooit getracht dit aan te moedigen.

Zo overtreft dan ook het aantal bezoekers van de Gevangenpoort nog steeds verre dat van het Mauritshuis. Vanzelf komen in het Kabinet vele Haagse scholen en alle deelnemers aan schoolreizen. Tal van touring-cars met binnen- en buitenlanders brengen er hun kijkgrage inhoud. Al deze bezoekers worden er vriendelijk ontvangen. Maar hun aantal is voor het Kabinet reeds meer dan genoeg. Ik heb derhalve noch door film, noch door andere reclame ooit op de belangrijkheid gewezen van de stille schoonheid der collectie. Immers in het hoogtij van het toerisme is het gebouw vanzelf in de regel reeds te vol.

Evenmin als tot druk bezoek leent het Mauritshuis zich tot rondleidingen van enige omvang. Zelf heb ik ontelbare malen grote en kleine groepen rondgeleid. Ook waren er een tijdlang kundige jongedames beschikbaar, die een dankbaar

¹ Over het vervoers-risico zwijg ik, omdat dit hier niet ter zake doet.

GEDACHTEN OVER HET MAURITSHUIS

Afb. 1. Mauritshuis, trapzaal in 1921.

Foto J. G. Happel.

A/b. 2. Mauritshuis, wand tegenover de „Anatomische les”, met twee rijen kabinetstukken.

A/b. 3. Gemakkelijk kijken met steun der balustrade. Foto Dingjan.

A/b. 4. Vermoeiend kijken zonder balustrade. Foto Dingjan.

gehoor vonden. Maar die rondleidingen veroorzaken verstoppingen en houden de „losse” bezoekers op. Mijn studenten heb ik daarom nooit in het Mauritshuis rondgeleid, wèl daarentegen in het Rijksmuseum en het Museum Boymans, omdat dit echte musea zijn; d.w.z. er is ruimte en een duidelijke rangschikking.

Copiëren gedurende de zomermaanden is wegens de beknopte ruimte niet mogelijk. Bovendien veroorzaakt het opstoppingen, want de mensen blijven vol bewondering bij de copiïst staan.

De verkoop van catalogi in een openbare kunstverzameling is nodig. Die van fotografieën en prentbriefkaarten moet eveneens geschieden omdat de bezoekers er om vragen en de Directie hen gaarne ter wille is. Vroeger stond buiten het hek een koopman met prentbriefkaarten naar de schilderijen en ook met bollenvelden-briefkaarten. De man stierf en er was iets met een politie-verordening. Toen werd de verkooptafel binnen het Mauritshuis te klein en moest er een nieuwe komen. Maar hoe bederft deze de prachtige ruimte in het gebouw, wáár hij ook staan moge! Gelukkig wordt de vestibule niet door tourniquets ontsierd.

In gedachten zie ik de inrichting van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen in de toekomst steeds beter worden. Zou het mijn opvolgers gegeven zijn, het ideaal te bereiken? En dan, als eenmaal in het Mauritshuis een Kabinet zal zijn gehuisvest in de zuivere betekenis van het woord, wat zal het dan zijn? Een wat men in museologische kringen pleegt te noemen „dood” museum. Immers, een museum heet slechts dán levend, wanneer zijn inhoud door aanwinsten, verliezen of verschikkingen varieert, wanneer het bezoekerscijfer zeer hoog is en de foto-verkoop een top-opbrengst aanwijst; wanneer er rondleidingen, lezingen en tentoonstellingen worden gehouden, zoals dit in een groot museum van betekenis behoort te geschieden en terecht wordt nagestreefd. Een uitgelezen Kabinet evenwel, in een beknopt oud paleisje, waar de meesterwerken liefst alleen maar de bewondering en verering der waarlijk kunstgevoeligen in ontvangst zouden nemen, zulk een geheel heet nu eenmaal „dood”. De Wallace Collection, sinds jaren op dezelfde wijze gerangschikt en zonder aanwinsten, is een dood museum, zo ook het prachtige schilderijenmuseum te Kassel. Maar wat deert ons deze theoretische terminologie? Bezoekt het Mauritshuis maar eens op een heldere dag in het voor- of najaar. Dan is er één en al leven. De eeuwig jonge taal der onsterfelijke schoonheid spreekt er; maar uitsluitend tot hen, die haar verstaan. Als het Mauritshuis eenmaal tot een volmaakt Kabinet zal zijn gegroeid, zal de kunst er een nòg schoner en zuiverder taal spreken, zal het nòg levendiger zijn dan het reeds is.

„Het schilderijen-kabinet in het Mauritshuis is een unicum”. Met deze woorden

leidden wij dit opstel in. Moge het dit blijven. Moge het ook in de toekomst voortbestaan en moge het gedijen als een op zichzelf staand geheel, als de bedevaartplaats voor fijnproevers, die het reeds heden is. Vermoedelijk zal het dan later bekend staan als ouderwets, als een antiquiteit in ons museumwezen. Maar wat nood? Als het maar nooit museum-allures aanneemt en als het maar het bijzonder cachet bewaart, dat het, dank zij de medewerking van de Regering, de Vereniging Rembrandt en particulieren, reeds heden kenmerkt.

Den Haag, Mei 1948.

NASCHRIFT

Sinds het bovenstaande gedrukt werd, is de gehele inhoud van de Italiaans-Spaanse zaal uit het Mauritshuis overgebracht naar het Rijksmuseum te Amsterdam. Gelukkig is het slechts een bruikleen. Immers bij bestendinging van de thans geschapen toestand zou het karakter van het Kon. Kabinet van Schilderijen ernstig worden geschaad en bovendien de kwaliteit van de inhoud. Het karakter: veelzijdigheid in klein bestek, wordt geschaad nu men er de beide wereldberoemde portretten van Piero di Cosimo mist, de Murillo en de zes Magnasco's, om slechts deze te noemen.

De portretten van Piero di Cosimo behoorden reeds aan Stadhouder Willem III, de beide stukjes met monniken door Magnasco kocht Koning Willem I in 1822, de beide grote Magnasco's verwierf deze vorst in 1831. De laatst verkregen Magnasco's schonk Mr. Philips te 's Gravenhage kort vóór de oorlog. De prachtige *Madonna* van Murillo kocht Koning Willem I vóór 1821. Dan is er nog de *Turchi*. Deze komt uit het bezit van Stadhouder Willem III en hing later boven de schrijftafel van Stadhouder Willem V. Maar laat ik niet alles opsommen wat tijdelijk is verdwenen.

Dit zeer gevoelig verlies zal worden goedge maakt door de leegte te vullen met Nederlandse schilderijen uit de 15de en 16de eeuw. Zodoende groeit hetgeen tot heden terecht een „échappé" was, uit tot een afdeling. Ook dit schaadt m.i. het karakter van het geheel. Bovendien: waar wil men de eersterangs-„primitieven" vandaan halen, die de nabuurschap van de *Kruisafneming* van Rogier van der Weyden kunnen verdragen?

Van harte hoop ik, dat de bruikleen aan het Rijksmuseum van korte duur zal zijn.

OUDE BAKSTEEN

DOOR

J. A. L. B O M

Een gedegen kennis van soort en karakter der materialen is één der eerste eisen om bij het restaureren van oude gebouwen tot welslagen te geraken. Het is immers zo, dat de idee — zo men wil het ontwerp — van de bouwmeester, afhankelijk is van de toepassingsmogelijkheden der beschikbare materialen en een bouwwerk is slechts dan een harmonisch kunstwerk, indien de beheersing van de stof erin tot uitdrukking is gekomen.

Bij vrijwel alle Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst is de baksteen een voornaam element en met recht kunnen wij trots zijn op dit product van eigen bodem, dat aan deze bouwwerken niet alleen kleur en gloed verleent, doch ook op de architectonische vormgeving zijn karakteristiek stempel heeft gedrukt.

Het zou in dit verband te ver voeren, de toepassingen van oude baksteen is den brede te behandelen; in dit artikel is volstaan met een opsomming der voornaamste soorten en een uiteenzetting betreffende de vervaardiging.

Soorten

Aan de thans nog bestaande bouwwerken kunnen we constateren, dat men in de opeenvolgende bouwperiodes die ons land gekend heeft, de baksteenformaten herhaaldelijk heeft gewijzigd. Oorspronkelijk werd overwegend een groot formaat toegepast, geleidelijk nemen de afmetingen af, tot deze in de 18de eeuw in bepaalde gevallen zo klein worden, dat later weer naar een „handzamer” model werd gestreefd. Een uitzondering vormen de Zuid-Oostelijke en Oostelijke provinciën, waar steeds vrijwel hetzelfde formaat gehandhaafd bleef, n.l. variërend van ong. $26 \times 13 \times 6$ cm tot $28 \times 14 \times 7$ (à 7,5) cm.

De soorten en afmetingen nader onder het oog ziende, zij er met klem op gewezen, dat de grootte van de steen geen absolute aanwijzing geeft omtrent de ouderdomsbepaling van een bepaald metselwerk. Daar regionale verschillen herhaaldelijk optreden, kunnen de afmetingen echter, mits vergelijkenderwijs bestudeerd, zekere indicaties opleveren¹. Hierbij dient dan tevens nog rekening

¹ Zie ook de artikelen van Prof. Dr. E. H. ter Kuile in dit orgaan, „Baksteenformaten in Zuid-Holland tot het midden van de zestiende eeuw” (4e serie, 6e jaarg. 1937, bl. 96 e.v.) en „Baksteenformaten in Noordholland tot het midden van de zestiende eeuw” (4e serie, 11e jaarg. 1942, bl. 91 e.v.).

te worden gehouden met het feit, dat bouwwerken vaak van oudere afbraaksteen werden opgetrokken.

De voornaamste soorten die wij kennen zijn: reuzen- of kloostermoppen, gewone moppen, Rijswijkse steen, Rijnvorm of Dortse steen, IJsselsteen en Vechtformaat.

De kloostermoppen werden in ons land gebruikt gedurende de romaanse en in het begin der gothische periode. Vooral in Friesland kent men de „Oude Friezen” met hun prachtig gele tot rode kleur. Doch ook in andere streken van ons land zijn deze reuzenmoppen, meestal in rode kleur, genoegzaam bekend. Men kan aannemen, dat de lengtemaat dezer reuzenmoppen in het algemeen ligt tussen 30 en 35 cm, de breedte varieert en is in het algemeen iets minder dan de helft der lengte. Daarbij vergeleken is de dikte groot en bedraagt 8,5 tot 9,5 cm. In het Noorden van ons land is de dikte der moppen in bepaalde gevallen relatief zeer groot, soms zelfs 12,5 cm. Bij moppen ter lengte van 30 tot 32 cm bedraagt de dikte meermalen 9 tot 9,5 cm; aan de torenruïne te Warmond komen zelfs enkele exemplaren voor van $49 \times 15 \times 9$ cm, doch deze zijn waarschijnlijk afbraakstenen van Romeinse herkomst.

De gewone mop, welke hoofdzakelijk in de gothische bouwperiode werd toegepast, is over het algemeen zacht tot warm rood, in Friesland geel en rood, in Limburg grauw van kleur, terwijl in bepaalde streken ook genuanceerde steen voorkomt.

De lengte der gewone moppen varieert van 24 tot 30 cm, de breedte benadert de helft der lengte en de dikte bedraagt 6 tot 7,5 cm, in het Noorden van ons land zelfs meermalen tot 9 cm.

Rijswijkse steen (Leidse steen) komt meer in het Westen van ons land voor en werd hoofdzakelijk in de midden- en laatgothische periode verwerkt. Deze steen is iets langer en dunner dan het ons bekende Waalsteenformaat, dus ong. 23 à 24 cm lang, 11 à 12 cm breed en ruim 5 cm dik. De kleur loopt van vleeskleurig tot diep rood of geel en is veelal fraai genuanceerd.

De Rijnvormsteen of Dortse steen is volgens onze tegenwoordige begrippen een drieling, n.l. $18 \text{ à } 19 \times 9 \times 4$ cm. Ook deze werd in de laatgothische periode bij monumenten gebruikt en vooral wegens zijn klein formaat vooral in het Westen des lands voor geweldebouw toegepast. In de daaropvolgende tijd tot in de renaissance vond dit formaat bij huizenbouw ruime toepassing. De steen is meestal genuanceerd, ook wel dieprood van kleur.

De IJsselsteen ($16 \times 8 \times 4$ cm) is veelal iets later in gebruik gekomen. Bij woning- en boerderijbouw komt deze steen veel voor, een enkele maal ook wel bij kerkbouw. Vooral voor bestratingen was hij zeer gewild; de kleur is helder geel.

(In Friesland wordt de sprekend op IJsselsteen gelijkende soort „kleinsteen” genoemd.)

Het Vechtformaat is in de gothische periode o.a. aan de kerk te Naarden toegepast, zij het iets dikker. Deze steen vond echter pas algemene toepassing van de 17de eeuw tot aan het begin van de vorige eeuw. De grootte varieert wel enigszins, doch de maat is in het algemeen $23 \text{ à } 24 \times 11,5 \times 4,5$ cm. De kleur is van dieprood tot grauw, soms met paarse gloed. Daarnaast wordt in dezelfde periode eenzelfde soort steen toegepast van kleiner formaat ($18 \times 9 \times 4$ cm).

Klei, vormen, bakken en kleur.

Het zal een ieder wel eens zijn opgevallen, dat de oude handvormsteen over het algemeen een warme en mooie kleur heeft van zacht tot diep rood en warm geel, waartussen dan allerlei nuances voorkomen; in enkele gevallen is de kleur grauw. Deze oude baksteen bezit een verwonderlijke taaheid en een grote weervastheid, al is deze volgens de moderne begrippen soms te zacht (te slap).

Wanneer wij nu eens nagaan hoe het vormen, het bakken enz. in zijn werk ging, zal veel ons duidelijk worden.

Met uitzondering van de zorgvuldiger bewerkte handvormsteen der 18de eeuw en later, kunnen we aannemen, dat volgens de thans geldende begrippen aan de voorbereiding, de bereiding van de handvormspecie (klei), betrekkelijk weinig zorg werd besteed. De soort klei die geschikt werd bevonden, bepaalde in vele gevallen de structuur en de kleur van de steen. Men deed het zo goed mogelijk met de middelen die men had, vandaar, dat een zo wisselend en levend product werd verkregen.

De klei.

In het algemeen kan men aannemen, dat in oudere tijden de bruikbaar geachte klei zo dicht mogelijk bij een te stichten bouwwerk werd gegraven. Soms kan men constateren, dat de klei slechts twee of drie spitten diep onder het maaiveld is weggehaald. De plantenresten die in de klei aanwezig waren, hebben bij het bakken gassen ontwikkeld, waardoor holten en andere gebreken ontstonden. Men zegt dan, dat de steen „roof” heeft.

Uiteraard zocht men de best bruikbare klei en men zal zeker al naar mate het oorspronkelijke materiaal te vet of te mager was, zand of vettere klei hebben toegevoegd om een geschikt mengsel te verkrijgen met een krimp van ongeveer 10 %. Dat dit mengen plaats vond, kan men constateren aan de slagen, vloeien en strengen in de steen, welke zichtbaar worden, indien men deze doorslaat. Ik doel hier

niet op de z.g. kladsteen, die vervaardigd werd van overgeschoten resten vormklei met aanklevend vormzand en een slecht product opleverde; bij oudere baksteen komt deze soort trouwens weinig voor.

Het vormen.

Dat de klei tevoren een winter in de rot werd gelegd, is (als opzettelijke maatregel) bij oude baksteen niet aan te nemen en de bewerkingen zullen zich wel bepaald hebben tot het graven, omzetten, eventueel mengen, met de voeten trappen of treden en het kneden tot een voldoende taaie massa. De „broden” klei werden gerold, vervolgens in het vormzand gerold of met vormzand bestrooid en in het op de vormtafel staande, tevoren bezande, houten vormraampje zonder bodem geslagen.

Het toepassen van vormzand verhindert het kleven der klei, het vergemakkelijkt dus het lossen van de vormling. Het gebruik van vormzand doet eveneens een kleine, bescheiden nerf ontstaan in de strekken, koppen en de onderzijde van de steen, zulks dus in tegenstelling tot sommige moderne handvormsteen, waarbij men zich opzettelijk op deze nervatuur toelegt, zodat soms zelfs a.h.w. „vellen” ontstaan.

De klei werd zo nodig in het raampje bijgedrukt en de boven de rand uitstekende gedeelten werden hetzij afgestreken met de duimen of de zijkant van de hand, hetzij afgesneden met een houten plaam of een boogdraad.

In Groningen geschiedde het vormen — zelfs van profielsteen —, met behulp van water, zonder vormzand dus, n.l. in een nat vormraampje; deze steen is glad.

In de 18de eeuw kwamen nog gladder vormraampjes in gebruik, waarbij de binnenwanden met leder waren bekleed. In onze eeuw is het proces versneld door vormbakken met bodem te gebruiken, soms kunnen zo zes stenen tegelijk gevormd worden.

Het raampje met de kleisteel werd vervolgens voorzichtig gekanteld, naar de uitgevlakte en met zand bedekte droogplaats gebracht en neergevlijd op zijn platte kant. Het aftrekken van het bakje veroorzaakte soms „bramen” aan de vormling, welke met de randen van het bakje direct werden weggedrukt; vandaar de dieper gelegen omtrekrand op het plat van menige steen.

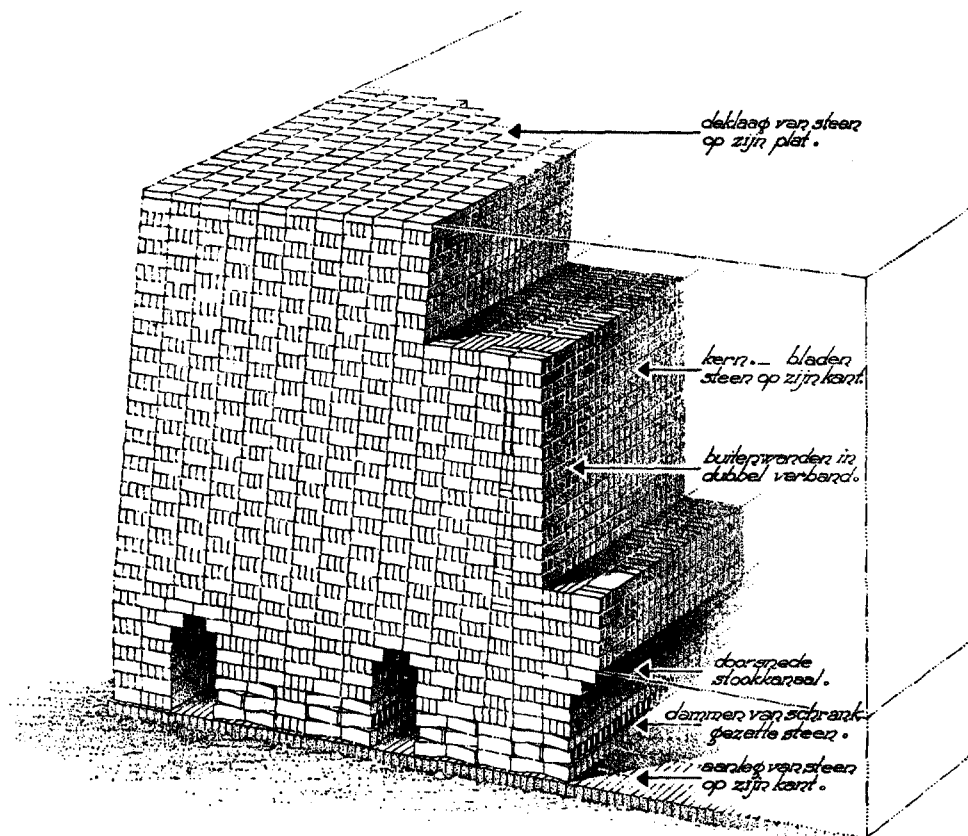
Zoals ook nog thans, werden de vormlingen na enige droging (opstijving) op hun kant gezet en waarschijnlijk enige dagen later ter verdere droging schrank over elkaar opgestapeld in z.g. hagen. Dit alles geschiedde in de open lucht; van bescherming tegen zonnehitte en regen door middel van riet of anderszins is mij niets bekend, doch iets dergelijks moet vrij zeker hebben plaats gevonden, daar men slechts zelden een beregende oude steen aantreft.

De profielsteen.

Ter nadere verduidelijking van wat hierboven met een enkel woord werd aangevoerd diene, dat in de provincie Groningen, en ten dele in de aangrenzende streken, de geprofileerde oude baksteen gelijktijdig met de normale baksteen van groot formaat werd gevormd en wel zo volmaakt, dat deze na het bakken direct voor het gestelde doel bruikbaar was. Men schrok er niet voor terug, om zelfs geornamenteerde steen te vormen en b.v. de speciale, (segmentvormige) bakstenen voor kolomschachten e.d. aldus te vervaardigen.

Niet alleen speelde hier de grote vakbekwaamheid een rol, maar deze methode om ook stenen van bijzondere vormen direct te bakken werd bovenal mogelijk gemaakt door de hiertoe zo geschikte plastische kleisoort.

Schema van een veldoven voor het stoken met hout of turf.

In de overige streken van ons land werd de geprofileerde steen na het bakken gehakt uit de normale, bij het bouwwerk gebruikelijke steen, waarbij men bij voorkeur de meest gelijkmatige, middelharde en taaie stenen uitzocht. Deze bewerking geschiedde op het bouwwerk, waarbij de profielvorm met behulp van een mal op het plat van de steen werd afgeschreven. Daarna werd de steen verder in de gewenste vorm behakt met de heden nog gebruikelijke gereedschappen: kap-hamer en sabel, of — bij uiterst nauwkeurige afwerking — met de steenhouwers-beitel.

De veldoven.

Was de steen voldoende luchtdroog, dan kon met het bouwen van de oven worden begonnen. Op een droog en vast terrein werd de grond iets hol afgewerkt, opdat de tas des te vaster zou staan. De eerste grondslagen werden gevormd van waardeloze gebakken steen (gevlijd) of van rauwe steen (op zijn kant gezet). De basis van de te bouwen oven werd gevormd door uitgespaarde rookkanalen van enige stenen breedte, met dammen van schrank op zijn kant gestapelde steen. Daarboven werd de steen trapsgewijze opgestapeld van op zijn kant en op zichzelf staande bladen, met voldoende tussenruimte om de hitte van het vuur door te laten. De buitenwanden, iets naar binnen uit het lood, werden in dubbel verband gestapeld, zoals men dit nog heden bij het tassen van stenen aan de kopzijden doet, teneinde het kantelen te voorkomen. Zo ontstond een langwerpige of vierkant blok rauwe of groene steen, met uitgespaarde stookkanalen, doorlopend over de volle diepte.

Tenslotte werd de bovenzijde afgedekt met een platte laag en werden boven- en zijkanten rondom dichtgesmeerd met een isolatielaag van kleispecie. Dan was de veldoven gereed en kon het stoken beginnen. Deze veldoven werd in later tijden meer geperfectioneerd, doordat permanente omtreks wanden van gebakken steen in kleispecie werden gemetseld, waarin de mondingen der stookkanalen waren aangebracht. Ter bescherming tegen weersinvloeden e.d. werd in latere tijden op de permanente omtrekmuren van een veldoven een op houten stijlen rustende, onbeschoten kap gebouwd, afgedekt met pannen. Deze kap was boven de muren rondom open, om de hitte van de oven te doen ontwijken; in de pannenbedekking waren uiteraard zoveel kieren, dat geen hitte in de kap bleef hangen.

Het stoken.

De uitgespaarde stookkanalen werden gevuld met de gebruikelijke brandstof, n.l. hout of turf. Daarna werd de massa rauwe steen voorzichtig drooggestookt.

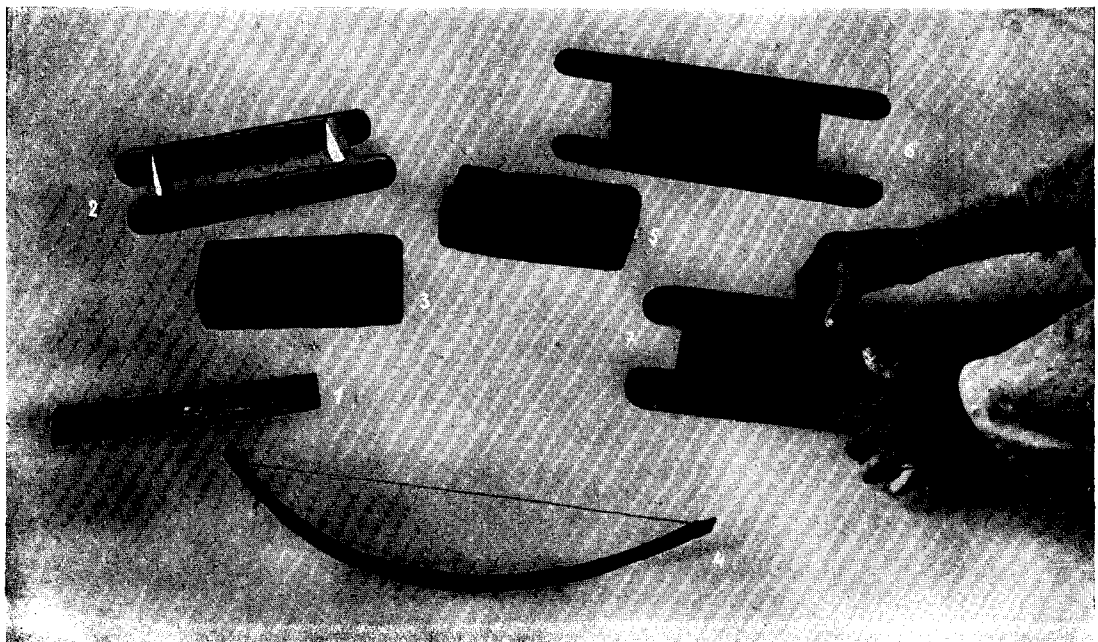
Foto Rijksdienst v. d. Monumentenzorg
Abb. 1. Ruine kasteel Merwede bij Dordrecht. In sierverband toegepaste
groen verglaasde moppen.

OUDE BAKSTEEN

Afb. 2. Diverse soorten oude baksteen. Voor onderschrift zie volgende bladzijde.

Foto v. d. Schr.

Afb. 3. Handvormen volgens de oude methode. Voor onderschrift zie volgende bladzijde.

Foto v. d. Schr.

OUDE BAKSTEEN

Afb. 4. Gesorteerde, opgetaste en afgedekte oude handvormsteen in een der depôts.

Foto G. Wisse.

TOELICHTING BIJ AFB. 2

1. reuzenmop (kloostermop) $\pm 35 \times 17 \times 10$ cm.
2. gewone mop $\pm 27 \times 13 \times 6,5$ cm.
- 2^a. „ „ met vormafdruk.
3. profielsteen (gevormd).
4. „ „ (gehakt).
5. groen verglaasde mop.
6. Rijswijkse steen (Leidse steen) $\pm 22 \times 11 \times 5$ cm.
7. Rijnvorm (Dortse steen) $\pm 18,5 \times 9 \times 4$ cm.
- 7^a. „ met vormafdruk.
8. IJsselsteen $\pm 16 \times 8 \times 3,8$ cm.
- 8^b. „ „ met vormafdruk.
9. Vechtformaat $\pm 23 \times 11 \times 4$ cm.
10. nieuwe handvormsteen.

TOELICHTING BIJ AFB. 3

1. plaam (houten plankje voor afstrijken der overtollige klei).
2. handvormbakje.
3. vormling met vormrand (wegdrukken van de braam aan de vormling).
4. boogdraad (voor afsnijden der overtollige klei).
5. normale vormling.
6. vormling in het bakje.
7. het vormen (wegstrijken met de duimen en verder met de hand).

OUDE BAKSTEEN

Afb. 5. Handvormen volgens de tegenwoordige methode.

Foto v. d. Sebr.

midden: vormbak met bodem, tot zes stuks aaneengerijd; afsnijden overtollige klei met boogdraad.

links: optassen op rekken in de droogloods.

rechts: gevlijd op het droogveld.

Was dit stadium bereikt, dan werd de oven, ter meerdere isolatie, van boven met een laagje aarde afgedekt, en kon het gaarstoken beginnen. De hitte controleerde men op het oog, aan de gloed van het vuur; dit eiste grote ervaring, immers segerkegels en warmtemeters waren nog onbekend.

De meer geperfectioneerde veldovens van de laatste tijd worden thans om economische redenen wel met steenkool gestookt, de kanalen en de dammen zijn dan smaller en voor aanzuiging van zuurstof voor de verbranding zijn (in tegenstelling met de bij gebruik van turf en hout gebezigde methode), onder deze stookkanalen luchtgangen met roosters noodzakelijk geworden. Om de rauwe voetsteen bij een met steenkool gestookte veldoven ook gaar te krijgen, worden onder de onderste lagen nog enige centimeters koolstof gestrooid, welke bij verbranding extra hitte veroorzaakt.

Het bakken.

Zodra men oordeelde, dat de vereiste temperatuur nagenoeg was bereikt, werd het stoken gestaakt en liet men de oven z.g. nabakken. Slechts na voldoende afkoeling kon worden begonnen met het verwijderen der bovenste grondlaag. Het spreekt vanzelf, dat het inkruien, optassen, vóórstoken, stoken, nastoken en afkoelen enige weken vorderde (droogstoken 8 tot 14 dagen; gaarstoken 6 tot 12 dagen; afkoelen 8 tot 14 dagen, al naar gelang van de kleisoort en de grootte van de oven). De handvormsteen had bij dit proces voldoende tijd om te rijpen, het bakken geschiedde geleidelijk, men zou kunnen zeggen dat de steen gaar stoofde; en ik geloof, dat dit één der oorzaken is van zijn taatheid.

Uiteraard was de steen in de stookgangen aan de grootste hitte blootgesteld; vele mondsteen of gesinterde steen getuigt hiervan. De ondersteen kreeg te weinig hitte en was niet gaar. Er was dus veel uitschot en afval. Toch heeft de veldoven, zij het in geperfectioneerde vorm, zich verscheidene eeuwen gehandhaafd en pas aan het eind van de vorige eeuw moest hij plaatsmaken voor de meer economische vlam- en ringoven van deze tijd¹. In Limburg komen waarschijnlijk weer enige veldovens in gebruik, het begin dezer eeuw zag in Utrecht en Brabant de laatste verdwijnen. Nog heden kan men in Belgisch Limburg (o.a. in de omgeving van Tongeren) zien, dat voor huizenbouw de klei ter plaatse, naar gelang van de behoefte wordt gevormd en in kleine veldovens gebakken. Als brandstof gebruikt men daar steenkool, de stookkanalen zijn derhalve nauw en dicht bij elkaar gelegen. Het product heeft evenwel niet de voortreffelijke eigenschappen van de oude bakstenen.

¹ Een overzicht van de moderne productiemethoden gaf Ir. J. van Thiel de Vries in een artikel „Van klei tot klinker”, *Bouw* 3 (1948) afl. 2, bl. 9-11.

Dat er flinke veldovens waren blijkt uit de capaciteit, welke bij de oudere ovens ong. 100.000 en bij de nieuwere $\frac{1}{2}$ tot 1 mill. stenen bedraagt. Deze ovens werden meestal tweemaal in een seizoen gestookt.

Verglaasde steen

Met uitzondering van de met name uit Groningen bekende, met loodglazuur verglaasde rode baksteen, komt het meermalen voor, dat moppen een dik, groen verglaasd oppervlak hebben. In Zeeland en Zuid-Holland en ook elders, treft men in oude kasteel- of kerkmuren, kruis- en andere motieven aan, welke van groen verglaasde strekken en koppen zijn gemetseld.

Daar ook in het inwendige van de muren veelal verglaasde moppen voorkomen, soms gedeeltelijk en een enkele maal zelfs rondom verglaasd, en daar verder al deze verglaasde steen oververhit blijkt te zijn — naar schatting tot 1250 à 1300 graden — moet men aannemen, dat dit glazuur niet opzettelijk is aangebracht.

Loodglazuur is het niet, dat smelt bij ongeveer 900° en zou bij een temperatuur van 1250 à 1300° reeds verbrand zijn. Evenmin is het echt zoutglazuur, ontstaan tengevolge van het gebruik van keukenzout (zoals bij grès wordt toegepast). De temperatuur, waarbij uit keukenzout, chloor- en natriumdampen ontstaan, ligt bovendien weer veel hoger, dan die waarbij de vormling tot steen gebakken wordt. Het is aannemelijk, dat deze steen op de oven vlak bij de gangen in de as en het overtollige vormzand heeft gelegen. Bij het nabakken zal door de geconcentreerde hitte het vormzand en de as zijn gesmolten. Dank zij de alkaliën, die vooral aanwezig zijn in turf-as en in sommige kleisoorten, heeft zich dit mengsel op de steen afgezet als een groene, doorschijnende glasmassa, dik, stroperig, nimmer strak afgelijnd op kop of strek, soms met druppels, meestal gedeeltelijk over de steen verspreid en een enkele maal zelfs de gehele steen omhullend. Dus juist zoals de echte mondsteen soms aan de koppen ruw verglaasd is (vanwege de zouten uit de klei en de brandstof); deze is daarbij echter meestal gesinterd, gescheurd en aaneengebakken.

Kleur en nuance.

Nadat de steen was uitgekruid, kon deze direct worden verwerkt; van sortering op kleur of hardheid was vroeger weinig sprake. In de gothische tijd is dit slechts enkele malen voorgekomen (o.a. aan de zuiderzijbeukmuren van de St. Janskerk te Schiedam).

Dat men zich niet druk maakte om een regelmatige kleurverdeling te verkrijgen, moge blijken uit het feit, dat aan verschillende bouwwerken naast gele ook rode bakstenen voorkomen. Soms zijn zelfs duidelijk muurgedeelten te onderscheiden,

waarin men de baksels van verschillende klei kan onderkennen. Toch hindert ons dit niet, integendeel, wij appreciëren de variaties dezer prachtige tinten ten volle.

In de 18de eeuw en later werd de steen voor het buitenwerk op kleur en hardheid gesorteerd en de zachtere steen voor binnenwerkers gebruikt.

Hoe zijn nu die fraaie kleuren en nuances ontstaan? Roodbakkende klei is van nature in geringe mate ijzerhoudend, terwijl geelbakkende klei kalkhoudend is. Te veel van deze stoffen is uiteraard funest en de opzettelijke toevoeging van kleurstoffen als mangaan en andere mineralen of ook wel panaarde, was vroeger nog niet bekend en is veelal uit den boze.

Dat men halfgare steenklei wel eens door de vormklei heeft gemengd is aan te nemen, daar diverse insluitsels (knopen) hierop wijzen.

Van roodbakkende klei kent men stenen in de kleuren bleekrood, helderrood en dieprood tot grijs, maar zonder enig spoor van geel. Deze steen bevat dus geen kalksporen en kan meer hitte verdragen dan die van geelbakkende klei. Is de steen bleekrood, dan zal de oventemperatuur ong. 900° hebben bedragen, bij een helder- tot dieprode kleur ong. 1000° en bij een grijze kleur of bij gesinterde steen 1200 tot 1300°.

Bij de steen vervaardigd van geelbakkende klei kent men vleeskleur, oranjegeel, diepgeel en geelgroen met bruine neerslag; de ovenhitte is hier bij benadering resp. 880° tot 1100 à 1200° geweest.

Dat de vleeskleurige steen van dezelfde geelbakkende kleisoort kan zijn vervaardigd als de meer oranjegele, doch bij geringere hitte is gebakken (ong. 880°), valt aan te tonen, door enige oude vleeskleurige stenen opnieuw in de oven te bakken. Zij worden na aan een hogere temperatuur blootgesteld te zijn respectievelijk geel, ja zelfs groengeel van kleur.

De genuanceerde steen kan zijn van roodbakkende klei (ijzerhoudend met een spoor van kalk), dan wel van geelbakkende klei (kalkhoudend met een spoor van ijzeroxyde). Hier traden juist — en vooral in de Rijswijkse en Rijnvorm (Dordtse) steen — de prachtigste nuances op.

De keuze van steensoort bij restauraties van monumenten.

Bij het restaureren worde bij voorkeur gebruik gemaakt van zo goed mogelijk bijpassende oude steen (afbraak van andere gebouwen). Het zoeken en sorteren vereist veel vakkennis en oplettendheid.

Uiteraard is men wegens gebrek aan dit oude materiaal en ook omdat men weer een soortgelijke steen wilde bakken, vooral op het einde der vorige eeuw er toe overgegaan, opnieuw moppen en andere oude handvormsteen te fabriceren.

Het is echter meestal niet gelukt, het levende product te krijgen dat men wenste te imiteren. Heden ten dage kan men dit nog bij de z.g. „doodgerestaureerde” monumenten constateren. De oorzaak was, dat men wel de maat, doch minder het karakter van de steen in het oog hield. Een enkele keer vond men dicht bij het restaureren monument nog de juiste klei, waaruit dan een goed bijpassende steen vervaardigd kon worden, maar meestal bestelde men aan een of andere fabriek de gevraagde hoeveelheid handvormsteen onder opgave van maat en kleur.

Het bewerken van de klei was intenser geworden, het vormen geschiedde in gecombineerde bakjes. Het bakproces, waarbij meestal steenkool als brandstof gebruikt werd, verliep regelmatig en er ontstond daardoor een vrij saaie uniforme handvorm, welke bovendien meestal grauw patineerde. Menigmaal werd de nerf door overmatig vormzandgebruik overdreven en vellerig. Uiteraard zouden door het stoken in veldovens nog vele moeilijkheden, verbonden aan het fabriceren van restauratiemateriaal te overwinnen zijn geweest, maar door het lage rendement werden zij door meer efficiënte ovens vervangen.

Zo staan wij thans voor de moeilijkheid, mooie handvormsteen te moeten maken, welke niet alleen uiterlijk bij de oudere steen past, maar bovendien dezelfde structuur heeft. Als men de steen op de tas ziet, kijke men niet naar de uiterlijke kleur, want de nieuwe huid is bedriegelijk; er kleeft nog vormzand aan. Borstel de steen met water goed schoon, sla hem doormidden, wat deze van binnen onder de huid vertoont, wordt later de kleur van buiten.

De laatste jaren is gebleken, vooral door het grote gebrek aan Rijswijkse steen, dat men ook goede nieuwe producten kan vervaardigen.

De vrij primitieve bewerking van de met grote zorg uitgezochte klei, het proefvormen en het proefbakken onder verschillende temperaturen, waarbij dan, afgaand op de kleur, de meest geschikte temperatuur als de definitieve bedrijfstemperatuur aangehouden werd, heeft veel succes opgeleverd.

Het is dus een vereiste, met de monsters oude steen naast zich, de samenstelling der oude kleisoort vast te stellen en de vermoedelijke methode van bewerking te bepalen. Het is begrijpelijk, dat thans het bakken niet meer kan geschieden in een veldoven, gestookt met turf. Maar met de goed regelbare ringoven, welke tevens een goede afvoer kent van de steenkoolverbrandingsgassen, is ook heel wat te bereiken.

De resultaten der laatste jaren zijn er, om het te bewijzen.

HET WAARDEBEGRIP BIJ DE VERZEKERING VAN MUSEA *

DOOR

H. BOLK

1. BEGINSSEL DER SCHADEVERGOEDING EN VERZEKERBAAR BELANG

Het belangrijkste beginsel, waarop de zgn. schadeverzekering is gebaseerd, is het indenniteitsbeginsel, dat aangeeft, waartoe de verzekeraar is gehouden: het stelt de beperking van de verplichtingen van de verzekeraar vast in die zin, dat deze laatste aan de verzekerde nooit meer zal hebben te vergoeden dan de werkelijk geleden schade. Daaruit treedt duidelijk naar voren, dat de verzekerde uit zijn polis geen voordeel mag trekken en dat slechts het nadeel, dat hij door een ramp heeft ondervonden, wordt goedgeemaakt.

Het is duidelijk dat de verzekerde, wil hij werkelijk zelf de schade lijden, een belang moet hebben bij het object, dat aan het gevaar van brand of enig ander onzeker voorval is blootgesteld. Bestaat dat belang niet, dan is er ook geen schade en hoe mooi de polis mag zijn samengesteld, zij kan toch in geval van schade niet functionneren.

Het belang is niet juridisch te definiëren, doch moet meer worden gezien als een economisch begrip. Het vermogen van een persoon bestaat uit rechten op zaken (als het recht van eigendom) en uit rechten op personen (de zgn. vorderingsrechten) en deze rechten kunnen door een ramp schade lijden. De verzekerbare belangen zijn derhalve niet anders dan vermogensobjecten en derhalve moet het vermogen, resp. de samenstellende delen daarvan, het voorwerp der verzekering worden genoemd.

Dat het verzekerbare, op geld waardeerbare belang in de eerste plaats is het eigenaarsbelang, behoeft eigenlijk geen nader betoog. Doch naast het eigenaarsbelang kan ook optreden het belang bijv. van de hypotheekhouder of van de vruchtgebruiker, of om een geval voor de musea te noemen, het belang van de bruikleennemer en dit laatste wel wegens de aansprakelijkheid, die het museum krachtens de wet jegens de bruikleengever heeft. Is van deze aansprakelijkheid afstand gedaan, dan moet eigenlijk het eigenaarsbelang van de bruikleengever worden verzekerd en voor zover dit door derden, in dit geval het museum geschiedt, moet dit op duidelijke wijze uit de polis blijken, met de aanduiding:

* Voordracht, gehouden op de Museumdag van 26 Juli 1947 te Gouda (verkort).

„met of zonder lastgeving”, om moeilijkheden in geval van schade te voorkomen.

Doordat de wet zegt, dat het voorwerp der verzekering kan zijn alle belang, dat op geld waardeerbaar is en mede door het genoemde economische begrip, zijn wij vanzelf verplicht binnen het kader van de verzekering een financieel element te betrekken en zo komen wij uit een noodzakelijk oogpunt op de grootte van het belang, in geld uitgedrukt. Daar het eigenaarsbelang is verbonden aan een voorwerp, kan de grootte van het belang, in geld uitgedrukt, voor de eigenaar worden vereenzelvigd met de waarde van het verzekerde voorwerp.

Naast het zo belangrijke beginsel der schadevergoeding moet dus worden geplaatst de evenzeer belangrijke vaststelling van de waarde van het verzekerde voorwerp. Het gaat hierbij om een objectieve waarde en daaruit volgt dat een subjectieve waarde, of een individuele of affectiewaarde niet als maatstaf zal kunnen dienen en dat deze waarde niet verzekeraar is. Als objectieve waarde kan worden gesteld de prijs, die in het economisch verkeer wordt betaald.

2. WELKE VORM DE VERZEKERING KAN HEBBEN MET HET OOG OP DE WAARDEBEPALING

Om een behoorlijke schadevergoeding te waarborgen, is natuurlijk allereerst nodig dat de verzekerde som voldoende is, m.a.w. dat zij zo groot is op het moment van het optreden van het gevaar, waartegen is verzekerd, dat zij *ten volle* de waarde vertegenwoordigt, die men op het oog heeft of had bij het sluiten der verzekering, of om het anders te zeggen, de verzekerde som moet zo groot zijn, dat zij de volle waarde vertegenwoordigt. Is zij te hoog, dan heeft men een oververzekering, doch dit feit bergt geen bijzondere gevaren in zich. Deze gevaren zijn wel aanwezig, wanneer de verzekerde som te laag is, want dan heeft men een onderverzekering en deze leidt slechts tot een gedeeltelijke vergoeding van schade.

Wat is nu de waarde, welke moet worden gekozen, om niet gedeeltelijk, maar *ten volle* verzekerd te zijn? Deze waarde is, in het geval van de musea, zonder enige twijfel de *vervangingswaarde*, voor zover de verzekering objecten betreft, die vervangbaar zijn. Maar in een museum vindt men vele voorwerpen, welke niet te vervangen zijn en hiervoor moet een andere maatstaf worden aangelegd. Het vaststellen van deze waarde brengt dus voor verschillende voorwerpen ook verschillende moeilijkheden met zich mede, en derhalve is het nodig dit waardebegrip te zien in verband met de gebouwen, met de inboedels en met de kunstvoorwerpen.

Alvorens dit onderwerp echter te behandelen, is het nodig te wijzen op de mogelijkheid dat een verzekering kan gesloten worden in drieërlei vorm. Deze vormen zijn:

- A. de open polis, bedoeld in artikel 273 W.v.K.
- B. de polis met een bepaalde waardeuitdrukking, bedoeld in art. 274 W.v.K.
- C. de polis met vaste taxatie, of deskundigen-taxatie, bedoeld in art. 275 W. v. K.

A. Wanneer moet worden uiteengezet, wat eigenlijk een open polis is, dan kan dat het beste geschieden door te zeggen, dat het bij deze polis een *open vraag* is, hoe groot de schadevergoeding zal zijn, en op welke waarde zij zal worden gebaseerd, zij het ook, dat deze in ieder geval zal worden beperkt door de som, die in de polis is uitgedrukt.

De moeilijkheden ontstaan eerst, zoals iedereen zal begrijpen, op het ogenblik ener schade. Veel zal daarbij afhangen van de polisvoorwaarden en van de stemming, die de verzekerde aan de schadepenningen zal willen geven, maar vast staat, dat de verzekerde de schade zal moeten bewijzen.

Heeft men te doen met een verzekeraar, die oog heeft voor het begrip vervangingswaarde, omdat deze waarde door velen als de verzekerbare waarde wordt beschouwd, dan kan men wel tot een accoord komen voor wat betreft de artikelen, die voor vervanging vatbaar zijn, mits de verzekerde som dan echter voldoende is.

Maar wanneer men als verzekerde een verzekeraar ontmoet, die zijn zinnen heeft gezet op de verkoopwaarde, dan wordt het al moeilijker. Een bekend geval is de toren van Ridderkerk, toen deze toren door brand was beschadigd. De herbouwwaarde beliep *f* 45.000.—, de verkoopwaarde was op *f* 15.000.— geschat.

Als deskundige zou men kunnen zeggen, dat het niet aangaat de verkoopwaarde te vergoeden voor objecten, die niet voor verkoop bestemd zijn en dat dus de vervangingswaarde of, voor wat gebouwen betreft, de herbouwwaarde moet worden vergoed, maar dikwijls is de vergoeding van deze waarde vastgekoppeld aan het zgn. beding van wederopbouw, waaraan in moeilijke tijden, zoals wij hebben beleefd en nog beleven, niet altijd kan worden voldaan.

B. Omdat de open polis de beantwoording van vele vragen in het midden laat, heeft men gegrepen naar de vorm van de uitdrukking van de waarde in de polis. Met deze uitdrukking wordt te kennen gegeven, dat de verzekerde som wordt geacht te zijn de waarde van het verzekerde voorwerp.

Deze vorm van waarde-uitdrukking is die, welke is bedoeld in artikel 274 W.v.K. In de brandassurantiepractijk wordt echter aan deze vorm van verzekeren in verscheidene kringen niet zo veel waarde gehecht. Het genoemde wetsartikel biedt nml. twee mogelijkheden, die men een aantasting zou kunnen noemen van de zekerheid ten opzichte van de schadeloosstelling. De ene is, dat de rechter de bevoegdheid heeft om de verzekerde de nadere rechtvaardiging der uitgedrukte waarde op te leggen, voor zover door de verzekeraar redenen worden

aangevoerd, waaruit gegrond vermoeden wegens het bovenmatige der opgave geboren wordt. De tweede is, dat de verzekeraar in allen gevalle het vermogen (waarmede wordt bedoeld: het recht) heeft om de bovenmatigheid der uitgedrukte waarde in rechten te bewijzen.

C. Een waardeuitdrukking, waartegen de verzekeraar met alle bewijsmiddelen, zoals geschrift, getuigen, deskundigen en desnoods bewijseden kan opkomen, geeft derhalve aan de verzekerde niet die vastigheid, die nodig is, om aan zijn polis voldoende waarborg te ontfemen voor de verwachting aangaande een schaderegeling zonder hindernissen. Het verlangen blijft dus bestaan naar een vorm, die de waarde van het verzekerde voorwerp vaststelt op een wijze, die onaantastbaar is. Aan dit verlangen komt de wet tegemoet met de instelling van de vóórtaxatie door deskundigen, welke een concessie is, die is omschreven in artikel 275 W.v.K.

Tegen zulk een taxatie, verricht door deskundigen vóór het optreden ener ramp en uit dien hoofde vóórtaxatie geheten, *kan de verzekeraar nimmer opkomen dan ingeval van bedrog.*

Vastgesteld kan worden, dat de taxatie bedoeld in artikel 275 W.v.K. voor de musea het middel bij uitnemendheid is, om elke twijfel aangaande de waarde van het verzekerde voorwerp onmiddellijk vóór de ramp, weg te nemen.

Welke zijn nu de handelingen, nodig in verband met een taxatie overeenkomstig artikel 275 W.v.K.? De wet spreekt van deskundigen, die de taxatie verrichten, doch de practijk neemt veelal genoeg met één deskundige. De deskundige wordt meestal voorgedragen door de verzekerden. De deskundige moet echter onpartijdig zijn, terwijl een vereiste blijft, dat de benoeming geschiedt door beide partijen (verzekerde-verzekeraar), hetgeen uit de polis dient te blijken.

In de practijk komt dit echter veelal hierop neer, dat ook de deskundige, die tot de eigenaar of andere belanghebbende in enigerlei betrekking staat, door de verzekeraar als een onpartijdige deskundige wordt aanvaard.

Het is uit dien hoofde dat de taxatie voor de musea kan worden verricht door de eigen directeuren voor wat de kunstvoorwerpen betreft, en voor wat bijv. de gebouwen aangaat, door de architecten of bouwkundigen der gemeente, mits echter uit de polis blijkt, welke functie deze heren bekleden en voorts dat zij door beide partijen als deskundigen zijn benoemd.

Uit het voorgaande is duidelijk, dat de taxatie bedoeld in artikel 275 W.v.K. voor de musea de aangewezen weg is om te komen tot de vaststelling van een waarde, waaraan niet kan worden getornd en dat dus elke polis, welke niet wordt begeleid door een deskundigen-rapport en welke niet in haar voorwaarden

behelst de aanduiding, dat de taxatie er een is als bedoeld in art. 275 W.v.K. terwijl de deskundigen door beide partijen daartoe zijn benoemd, altijd enige onzekerheid laat ten opzichte van de basis, waarop de schadevergoeding zal worden berekend.

Men heeft in vroeger jaren gemeend, dat men deze taxatie volgens Art. 275 W.v.K. veel eenvoudiger kon bereiken dan hiervoren is uiteengezet, en wel door de bedragen in de polis te noemen of te verwijzen naar een aan de polis gehechte specificatie, terwijl men een clause in de polis opnam, waarin werd medegedeeld, dat de verzekerde objecten met wederzijds goedvinden werden getaxeerd op de genoemde bedragen, welke taxatie dan werd aangenomen evenals of die overeenkomstig artikel 275 W.v.K. door deskundigen vooraf was gemaakt. In een bekend arrest inzake een schilderijen-verzekering heeft de Hoge Raad echter uitgemaakt, dat deze pseudo-taxatie niet gelijk mag worden gesteld met een taxatie bedoeld in Art. 275 W.v.K. en dat dus de verzekeraar het recht behoudt de bovenmatigheid der taxatie aan te tonen. Ondanks de afspraak te handelen volgens art. 275 W.v.K. blijft deze zgn. evenals-of-taxatie er een, waarop art. 274 W.v.K. van toepassing is.

3. KEUZE VAN DE WAARDE VOOR GEBOUWEN, INBOEDEL, KUNSTVOORWERPEN

Na deze beschouwing omtrent de vorm, waarin de gekozen waarde onaan-tastbaar kan worden gemaakt, is het nodig aan te geven welke waarde moet worden gekozen en welke mogelijkheden zich bij deze keuze kunnen voordoen.

A. Gebouwen

Wanneer een gebouw moet worden getaxeerd, dan zal de blik van de deskundige zich in de eerste plaats richten op de toestand, waarin dat gebouw zich bevindt. Is het gebouw goed onderhouden en vertoont het dus geen tekenen van verval en ook geen structurele gebreken zoals bijv. verzakking, dan zal men de waarde van zulk een gebouw gevoegelijk kunnen gelijkstellen met de vervangingswaarde, of zoals dit bij gebouwen heet, de herbouwwaarde. Daarbij dient te worden gedacht aan de centrale verwarmings- en andere installaties, voor zover deze tot de opstal kunnen worden gerekend, alsmede aan de kosten verbonden aan de leiding van de bouw (architectenloon) en het bouwkundig toezicht.

De ouderdom van het gebouw speelt geen rol, mits het welonderhouden is, want van slijtage kan men practisch niet spreken. Bij de historische gebouwen doet zich de eigenaardige omstandigheid voor, dat het moeilijk is de herbouw-waarde te schatten. De vraag is ook: zal het ooit in zijn oude vorm worden

opgetrokken. Toch zal men bij gedeeltelijke vernietiging tot herstel willen overgaan en dit uit de schadevergoeding willen bestrijden. Zo zien wij, dat in dit geval de eigenschappen van het gebouw in botsing komen met de noodzakelijkheid zoveel te verzekeren, dat bij gedeeltelijke vernietiging de herstellingskosten volledig zullen worden vergoed. Er is dus geen enkel bezwaar tegen om gebouwen uit vroegere eeuwen, die geen tekenen van verval vertonen, te taxeren op de huidige herbouw-waarde. Zijn er wel tekenen van verval, of heeft het onderhoud te wensen overgelaten, dan moeten de deskundigen een redelijk percentage daarvoor in mindering van de herbouwwaarde brengen.

Het zal ervan afhangen, tegen welke gevaren het gebouw wordt verzekerd, of de fundamente al dan niet in de verzekering moeten worden begrepen. Voor de brandverzekering is dat doorgaans niet nodig, al kunnen sommige kelders en betonnen funderingsplaten wel degelijk worden beschadigd. Ieder geval is op zichzelf te bezien. Maar wanneer een verzekering wordt gesloten tegen molest of aardbeving, is er geen enkele reden om niet tevens de fundamente te verzekeren.

Uit het rapport der voortaxatie behoeft niet te blijken, welke waarde als maatstaf is gekozen. Het is zelfs aanbevelenswaardig dit niet te doen, want vermelding van de basis waarop de taxatie is verricht, kan allicht aanleiding geven tot disputen en het is juist de bedoeling deze te vermijden.

Wanneer de verzekeraar de voortaxatie eenmaal heeft aanvaard en daarvan in de polis heeft blijk gegeven, dan kan er omtrent de waarde van het gebouw onmiddellijk voor de ramp geen verschil van mening ontstaan. Deze waarde, in guldens uitgedrukt, is onaantastbaar.

De voortaxatie is derhalve een mooi instrument, maar het is ook een fijn instrument dat telkens opnieuw moet worden gestemd. Verwaarloost men de taxatie in die zin, dat men eenmaal een taxatie heeft laten opmaken en er dan niet meer naar omziet, dan kan op een onverwacht ogenblik d.w.z. ten tijde ener schade, blijken, dat de prijzen in werkelijkheid hoger zijn dan men op het tijdstip der taxatie kon voorzien. De taxatie eist derhalve de zorg van het op peil gehouden worden. De jaren, die achter ons liggen, hebben dit maar al te duidelijk gedemonstreerd.

Een taxatie kan echter niet alleen in dít opzicht verouderen, zij kan ook een onjuist beeld geven door de veranderingen die in het bezit zijn opgetreden. Ook uit dien hoofde is het dus nodig een taxatie periodiek te herzien.

Het taxatierapport dient te worden opgeborgen bij de polis, omdat het een onderdeel daarvan vormt. Het beste is, deze documenten brandvrij te bewaren en zo dit niet mogelijk is, een duplicaat elders te deponeren.

B. Inboedels

Naast de gebouwen dient ook de aandacht te worden gevraagd voor de inboedels van de musea. Wij kunnen deze inboedels splitsen in twee groepen, te weten de objecten, die de stoffering van de gebouwen vormen en de andere objecten.

Onder stoffering verstaat de wet alleen die meubelen, welke tot gebruik en versiering der vertrekken dienen, doch geenszins zijn daaronder begrepen de verzamelingen van prenten en beelden en schilderijen, die op galerijen en in bijzondere vertrekken geplaatst zijn. Deze laatste vormen dus de tweede groep.

Men zou zich kunnen afvragen, of aan een voortaxatie van kasten, stellingen, vitrines, tafels, standaards en verdere meubilering en stoffering wel veel belang moet worden gehecht. Het zijn toch betrekkelijk eenvoudige voorwerpen en de waarde daarvan behoeft eigenlijk geen reden te geven tot ernstige disputen. Een feit is het, dat in de loop der jaren, geleid door de jurisprudentie en de rechtsgeleerde literatuur, een zekere eenheid van opvatting is ontstaan. Deze opvatting is, dat men moet bepalen de kostprijs der voorwerpen, ter plaatse opgesteld onmiddellijk vóór de ramp en dat daarvan een nader te bepalen percentage wegens slijtage moet worden afgetrokken.

Maar het is eveneens een feit, dat men gemakkelijker over een bepaalde waarde tot overeenstemming komt, zolang niet beide partijen behoeven te werken in de schaduw, die een ramp afwerpt en waarin zij zoveel minder onpartijdig tegenover de dingen staan. Bovendien, hoe licht kan na een ramp iets worden vergeten, wanneer de inventarissen, waarmede bedoeld zijn de lijsten van de aanwezige voorwerpen, zijn verbrand en geen verdere gegevens ter beschikking staan.

Dit zal waarschijnlijk wel enigszins tijdrovend zijn, maar dat is de voortaxatie bedoeld in art. 275 W.v.K. alleszins waard. Zo zal ten aanzien van een gedeelte der schilderijen door vergelijkingsmethoden een bepaalde waarde kunnen worden verkregen. Wel moet natuurlijk in het oog worden gevat, dat niet worden verzekerd de schilderijen, welke als vervanging zullen dienen, maar de in de musea aanwezige objecten, en deze moeten dan ook in het taxatierapport worden beschreven.

De tweede groep waarop hiervoren reeds is gewezen, wordt gevormd door de „unieke” schilderijen, dus de onvervangbare. Om de waarde van een uniek schilderij te bepalen, kan men zich niet, zoals wij reeds in het begin zagen, begeven op de weg van een subjectieve of ideële beoordeling, want de aldus vastgestelde waarde is niet verzekeraar. Daar wij ook niet hebben te maken met een verhandelbaar object, is deze weg eveneens afgesneden. Wij moeten

het schilderij dus anders gaan bezien en wel zo, dat wij ons afvragen: welk deel van het vermogen van de bezitter gaat verloren, wanneer het schilderij verloren gaat?

Het is daarom in het belang van de verzekerde, dat van het eerstbedoelde gedeelte van zijn inboedel eveneens rapporten worden vervaardigd. De waarde, die bij goed onderhouden of aan weinig slijtage onderhevige voorwerpen mag worden vastgesteld op basis van de vervangingswaarde, staat dan ook voor deze voorwerpen onaanvechtbaar beschreven.

C. Kunstvoorwerpen

Het is thans nodig, Uw aandacht te vragen voor het kostbaarste gedeelte van de inboedels der musea. Daar zijn dan allereerst de schilderijen. Het zal niet nodig zijn, al de nuances te belichten, die de beoordeling van deze voorwerpen kan veroorzaken. Er kan derhalve worden volstaan met de verdeling van de schilderijen in twee groepen, t.w. de vervangbare en de zgn. unieke schilderijen.

De eerste groep wordt gevormd door die schilderijen, welke zouden kunnen worden vervangen door een stuk van dezelfde grootte en van dezelfde meester of door een stuk van een meester van dezelfde school. Gaat een dergelijke groep gedeeltelijk of geheel verloren, dan zou uit de fondsen, welke de verzekering zal verschaffen, weer een soortgelijke collectie kunnen worden opgebouwd.

Dat wij er met deze eenvoudige uitspraak natuurlijk niet zijn, is volkomen duidelijk. Met de heersende bepalingen ten aanzien van onze buitenlandse betaalmiddelen zijn er schier onoverkomelijke moeilijkheden, in het geval dat voor de opbouw van een nieuwe collectie het oog zou moeten worden gericht op het buitenland. Voor zover aankopen in het buitenland niet zouden kunnen geschieden, hetzij omdat daar geen stukken voorhanden zijn, hetzij omdat onze deviezenpositie dit niet toelaat, zou men dus geheel op het binnenland zijn aangewezen en gerechte twijfel kan worden geopperd ten opzichte van de mogelijkheid of het binnenland in staat is een nieuwe collectie naar voren te brengen. Hoe het ook zij, de waarde van deze schilderijen laat zich toch wel enigermate nauwkeurig bepalen. Door vergelijking met de prijzen, die in de bona-fide kunsthandel voor soortgelijke schilderijen worden gevraagd, indien deze stukken inderdaad in de handel zijn, kan enig beeld worden gevormd van de waarde der te verzekeren objecten.

Dat wij bij kunsthandel niet alleen aan Nederland moeten denken, is begrijpelijk en daarom zal het noodzakelijk zijn naar de mening der buitenlandse kunsthandelaars te vragen.

Daarvoor is nodig het advies in te winnen van vooraanstaande deskundigen

op dit gebied, in vele gevallen dus de mening van de museumdirecteuren zelf. Het kan heel goed zijn, dat advies moet worden ingewonnen van de directeuren der grote musea in het buitenland, indien bekend is, dat zich stukken van dezelfde meesters in deze musea bevinden, of dat een dier directeuren een speciale kenner is. Zo zal na dit alles een waarde omnium-consensu kunnen worden vastgesteld en deze waarde kan gevoegelijk worden beschouwd als overeen te komen met het vermogensbestanddeel van de bezitter. Deze waarde is het, die in het taxatie-rapport tot uitdrukking moet komen.

In dit verband moet ook nog worden gedacht aan de voorwerpen in bruikleen. Het zal nodig zijn van de bruikleengever de accoordbevinding te vragen, dat het schilderij wordt verzekerd voor een som, die op de hiervoren omschreven wijze is vastgesteld, al zal de som zelve beter niet kunnen worden genoemd met het oog op toekomstige veranderingen.

De omschrijving in het taxatie-rapport is zeer eenvoudig: de naam van de meester, schildering op linnen of op paneel, de grootte van het doek of het paneel, indien deze bekend is zonder lijst, of anders binnen de lijst gemeten, de voorstelling, de opgave of de lijst is medegerekend en de waarde. Echter geen aanduiding op welke wijze de waarde is verkregen. Wanneer een schilderij verloren gaat, hetwelk is verzekerd met deskundigentaxatie als bedoeld in art. 275 W.v.K., dan heeft de verzekeraar niets anders te doen dan het bedrag van het rapport neer te tellen, aannemende dat de schadeoorzaak onder de polis valt. Een andere weg, om zekerheid te verkrijgen ten aanzien van het bedrag, dat ingeval van schade wordt uitgekeerd, is er niet!

Het zou te ver voeren, indien nog moesten worden aangeduid de grilligheden, waaraan de prijzen van schilderijen onderworpen kunnen zijn. De laatste jaren hebben ons daarvan wel enige ervaringen verschaft. Het is echter niet nodig, zich door deze grilligheden van de wijs te laten brengen. Hoofdzaak is, dat de bezitter met de getaxeerde som tevreden is en dat deze som op het tijdstip van de taxatie op de toen beschikbare gegevens is gefundeerd. Eerst wanneer er sprake is van een zekere tendens, hetzij naar boven, hetzij naar beneden, die niet kan worden toegeschreven aan redenen van opportuniteit, kan nadere taxatie worden overwogen.

Met betrekking tot andere kunstvoorwerpen en oudheidkundige voorwerpen, die als onvervangbaar moeten worden beschouwd, kan geen andere weg tot vaststelling van de waarde worden gevonden dan deze, dat de eigenaar, na gepleegd overleg met terzake deskundigen, voor zover deze mogelijkheid voor hem open staat, vaststelt met welk bedrag hij zich bij verlies van het voorwerp enigermate schadeloos gesteld acht.

Al zal hij voor dit bedrag geen ander voorwerp van gelijke aard kunnen kopen, zo wordt hij toch in het bezit gesteld van fondsen die hem de mogelijkheid bieden een nieuwe collectie aan te leggen.

4. EIGENDOMMEN VAN DERDEN IN BRUIKLEEN OF BEWARING

Tenslotte nog een enkele opmerking over de eigendommen van gemeentelijke of particuliere musea en de eigendommen van derden. De reden waarom dit punt in het kader van het besprokene niet kan worden gemist is, dat het eigenlijk niet voldoende is, wanneer de voorwerpen van derden zonder meer in de polis of in het daarbij behorende taxatie-rapport zijn genoemd. De meeste polissen zijn namelijk, wat men noemt: eigenaarspolissen en in ieder geval zijn dat de beursbrandpolissen. Deze polissen zijn dan ook zo geconstrueerd, dat er geen dekking is, als het belang van de eigenaar niet is verzekerd.

Uit het vorenstaande volgt, dat het nodig is bij het verzekeren van eigendommen van derden, in het geval van de musea zijn dit de bruikleengevers, te denken aan het belang van deze laatsten. Hoewel de verzekering dus staat ten name van de Gemeente of het Museum en de Gemeente of het Museum derhalve kan worden genoemd de verzekerde of beter nog de verzekeringnemer, is de als verzekerde genoemde toch niet de belanghebbende in de zin van de eigenaarspolis. Zou er een schade komen, dan kan feitelijk het museum niet optreden voor die voorwerpen, welke niet zijn eigendom zijn. Daarvoor treedt op de belanghebbende, in casu de eigenaar. Nu moet er in dit verband aan worden gedacht, dat onze wet nadrukkelijk bepaalt, dat bij verzekering ten behoeve van een derde in de polis moet worden melding gemaakt van het feit, of zulks met of zonder lastgeving en in het laatste geval met of zonder voorkennis van de belanghebbende, plaatsvindt. Daaruit volgt, dat wanneer een museum een verzekering sluit op eigendommen van derden, de polis een mededeling moet bevatten, ten eerste dat de bewuste voorwerpen eigendom zijn van derden en ten tweede of de verzekering krachtens een lastgeving geschiedt. In de praktijk wordt dit meestal in het midden gelaten door de uitdrukking — en zulks met of zonder lastgeving.

Bij het voorgaande is uitgegaan van de gedachte, dat het museum zorgt voor de verzekering van de eigendommen van derden. Indien nu de eigenaars er de voorkeur aan zouden geven, zelf een verzekering te sluiten, zou licht de gedachte kunnen ontstaan, dat het museum dan bevrijd is van deze zorg en zich verder niet meer om de eigendommen van derden behoeft te bekommeren in dit opzicht. Doch niets is minder waar!

Indien het museum geen verzekering sluit ten behoeve van de eigenaar, omdat deze zelf is verzekerd, dan kan het museum toch een verzekering sluiten ten

behoefte van zichzelf. Krachtens de wet is men niet alleen aansprakelijk voor de schade, welke men door zijn eigen daad veroorzaakt, maar ook voor die, welke is veroorzaakt door personen waarvoor men aansprakelijk is. En bij de gemeentestellingen is het zo, dat de gemeente aansprakelijk is voor haar ambtenaren voor alle handelingen, welke geschieden binnen de kring van hun bevoegdheden.

Daarnaast kent onze wet nog een aantal bepalingen betreffende bruikleen en bewaargeving, waarvan de strekking in het algemeen zo kan worden geformuleerd, dat, wanneer het bewaarde goed te niet gaat, de bewaarnemer aansprakelijk is, indien hij niet kan bewijzen dat hij geen schuld heeft.

Het is uit dien hoofde aanbevelenswaardig, dat het museum in het bedoelde geval een verzekering sluit, niet als eigenaar, want die is het niet, en ook niet voor de eigenaar, want dat is niet nodig, maar voor zichzelf als bruikleenhebber en dan voor de aanspraken, die als gevolg daarvan zouden kunnen ontstaan. Deze speciale dekking moet duidelijk uit de polis blijken.

In het geval de eigenaar zelf verzekerd is, treedt de assuradeur bij een schade in de rechten, die de eigenaar ter zake van die schade tegen derden mocht hebben.

Het is dus niet geheel en al ondenkbaar, dat het museum nog eens door een verzekeraar wordt aangesproken en dan is het gemakkelijk, zelf een polis achter de hand te hebben.

Al deze gecompliceerde constructies kunnen worden voorkomen, indien met de eigenaar kan worden overeengekomen, dat de objecten in bruikleen worden aanvaard zonder enige aansprakelijkheid aan de zijde van het museum, met inbegrip van het personeel en daarbij moet eraan worden gedacht, dat de eigenaar afstand moet doen van enig beroep op de wettelijke of andere aansprakelijkheid van de bruikleennemer.

Zorgt het museum daarbij voor een verzekering ten behoeve van de eigenaar en deze verzekering wel bij voorkeur tegen enig onzeker voorval, dan heeft het museum vrijwel alles gedaan wat in zijn vermogen ligt.

In de polis, die het museum dan ontvangt, dient ter wille van de volledigheid en ter voorkoming van misverstand te worden beschreven, dat de assuradeur, een eventuele schade betalende aan de belanghebbende eigenaar, zich niet zal beroepen op artikel 284 W.v.K. volgens welk artikel de assuradeur bij het betalen ener schade treedt in de rechten, die de eigenaar, terzake van de schade, jegens derden mocht hebben.

NOORDNEDERLANDSE MINIATUREN

III. UTRECHTSE MINIATUREN VAN OMSTREEKS 1485

DOOR

A. W. BYVANCK

In het werk over de geïllumineerde handschriften te Frankfurt a.M. wordt een Noordnederlands getijdenboekje beschreven, dat tot nu niet de aandacht heeft getrokken die het verdient¹. Het is onlangs aangekocht voor de Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage² en zal uitvoerig worden besproken in een feestbundel van deze instelling. Om die reden kunnen wij hier met enkele korte opmerkingen volstaan.

De datering staat vast door de figuren, die voor het gebruiken van den kalender dienst doen. Daar vindt men het jaartal 1484; in dat jaar is het boekje ontstaan. De versiering omvat vier bladzijden met miniaturen en geschilderd randwerk op een gekleurden achtergrond. Zoals gewoonlijk is de voorzijde van de bladen, waarop de miniaturen zijn aangebracht, onbeschreven en zijn deze bladen tussen de andere ingebonden. Zij zijn in Utrecht ontstaan, hetgeen wordt bewezen door de afbeelding van den Domtoren op den achtergrond van de schildering met Christus aan het Kruis. In stijl vertonen zij enige verwantschap met het werk van den „Meester van Maria van Bourgondië”³. De meester van de miniaturen mag worden beschouwd als een navolger van dezen kunstenaar.

Een ander karakter vertoont het randwerk op de tegenoverstaande bladzijden. Het wordt gevormd door bladranken en bloemen tegen den witten achtergrond van het perkament. Daartussen zijn enkele vogels aangebracht, figuren als vossen en apen op een preekstoel, een aap die een kat op een kruiwagen vervoert, alles op een zeer karakteristieke manier geschilderd in heldere, sprekende kleuren.

Het is reeds opgemerkt, dat wij nog enige handschriften bezitten, die door den

¹ G. Swarzenski en R. Schilling, *Die illuminierten Handschriften in Frankfurter Besitz* (1929), blz. 173-174 nr. 147, pl. LXII c en d.

² Den Haag, Kon. Bibliotheek, hs. 133 M 82: 160 bl. 132 × 90 (60 × 74) mm, 17 regels.

³ F. Winkler, *Die Flämische Buchmalerei* (1925), blz. 103-113, pl. 57-67. — P. Wescher, *Miniaturen des Kupferstichkabinetts der staatlichen Museen in Berlin* (1931), blz. 172-174, nr. 78 B 12, afb. 176-178.

zelfden schilder zijn verlucht ⁴. Den aap met den kruiwagen en de kat vindt men in een getijdenboek te Berlijn ⁵ en in een dergelijk manuscript, dat in 1928 is geveild bij Sotheby ⁶. In het laatst genoemde vindt men ook enige miniaturen van de zelfde hand, die het randwerk heeft geschilderd. De meester toont zich daarbij niet van zijn besten kant. In afmetingen zijn deze beide handschriften wat groter en de schildering is wat grover dan in het getijdenboekje, dat thans in het bezit is van de Kon. Bibliotheek. Een zekere verwantschap vertoont ook een getijdenboek van de Kon. Bibliotheek, dat op 1489 is gedateerd ⁷.

Door deze handschriften leren wij een Utrechtsen miniaturist kennen uit den tijd van omstreeks 1485, die ons belangrijke gegevens verschaft over de kunst van deze periode. Wellicht is het voornaamste, dat de geschilderde initialen in de genoemde handschriften, door de opmerkelijke bladkrullen die er op zijn geschilderd, een duidelijke verwantschap vertonen met de grote beginletters in het Brevier van Beatrix van Assendelft ⁸. Op die wijze krijgen wij nog een aanwijzing, dat dit prachtige manuscript inderdaad in Utrecht is ontstaan. Deze stad, waar oudtijds het centrum was van de Noordnederlandse miniaturenkunst, blijkt ook tegen het einde van de 15de eeuw nog een grote betekenis te hebben gehad.

⁴ Wescher, *t.a.p.*, blz. 167.

⁵ Wescher, *t.a.p.*, blz. 166-167, afb. 168.

⁶ Veilingscatalogus Sotheby, 21 Mei 1928, blz. 28 nr. 30 (met een afbeelding), uit het bezit van Mrs. Bankes, Wolfeton House Dorchester.

⁷ Den Haag, Kon. Bibl. hs. 131 G 1; verg. *Verslag*, 1899, blz. 15 nr. 9; *Catalogus*, I, blz. 65 nr. 316; *Noord-Nederlandsche Miniaturen*, blz. 61, pl. 236.

⁸ A. W. Byvanck en E. Lagerwey, *Het Brevier van Beatrix van Assendelft* (1943).

BOEKBESPREKINGEN

D. P. R. A. Bouvy, *Middeleeuwsche beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden*, *A. A. Balkema, Amsterdam, 1947. f 25.—.*

Het beeld, dat wij tot voor kort bezaten van de groei en ontwikkeling der Nederlandse beeldhouwkunst vóór de Hervorming was eigenlijk nog hetzelfde, dat Pit omstreeks 1903 aan de hand van een tamelijk gering aantal monumenten had ontworpen. Na hem zijn wel onderzoekingen op dit gebied gedaan, maar zij betroffen steeds bepaalde onderdelen. De bredere basis, nodig voor het schrijven van een goed gedocumenteerde geschiedenis der Nederlandse beeldhouwkunst, ontbrak nog steeds. Het gemis van een dergelijke basis doet zich onder anderen gevoelen in het overzicht, dat Vogelsang samenstelde voor de „Kunstgeschiedenis der Nederlanden”. Het is de grote verdienste van Dr. Bouvy deze basis thans, voor wat de Middeleeuwen betreft, te hebben gegeven en voorts, met behulp hiervan een bouwsel te hebben opgetrokken, dat de contouren van een geschiedenis der Nederlandse plastiek in dit tijdperk aangeeft. Dat ook dit bouwsel, als dat van Pit, tot zekere hoogte wederom een voorlopig karakter heeft, doet aan de waarde van het door hem ondernomen werk niets af. Over sommige door hem voorgestelde dateringen en localiserings zal nog wel eens verschil van mening blijken te zijn, en de gestalte van wat hij voor ons uitgetekend heeft zal zich op bepaalde punten misschien wijzigen. Het fundament, waarop verder gebouwd kan worden is echter gelegd, en voor zo ver wij zien, is het een hecht fundament.

Wie tot een overzicht van onze Middeleeuwse beeldhouwkunst wil komen, zal namelijk van bepaalde vaste punten dienen uit te gaan. Deze worden in de eerste plaats gevormd door de plastische versiering aan kraagstenen, kapitelen, consoles, zwikken en gewelfsleutels. Daarnaast komen voor dit doel in aanmerking: de schalkbeeldjes, die wij in sommige Hollandse en Zeeuwse kerken aantreffen, de versiering van het kerkmeubilair en het vrij gering aantal stenen beelden, graftombes, votiefreliëfs en dergelijke, die wij bezitten. De bestudering van dit materiaal op zichzelf is voor een groot deel reeds verre van gemakkelijk. Objecten als kraagstenen, gewelfsleutels en schalkbeeldjes bevinden zich dikwijls

op voor het oog moeilijk bereikbare plaatsen, terwijl in vele gevallen de witkwas de vormen heeft doen vervagen.

Naast deze nagelvaste stukken komen nu de losse beelden en beeldgroepen te staan, die zich ten dele nog in de kerken, ten dele in onze musea bevinden. Hun herkomst is, enkele gevallen uitgezonderd, moeilijk na te gaan, zodat men voor deze categorie van werken uitsluitend op de stijl-critiek is aangewezen. Men kan ze enerzijds vergelijken met de bovengenoemde vaste stukken, anderzijds met de gelijktijdig ontstane schilderkunst. Van de hiermede te bereiken resultaten mag men echter niet al te grote verwachtingen hebben. Daarvoor is de kwaliteit van de ene categorie (die der kraagstenen enz.), dikwijls niet hoog genoeg, terwijl de andere (die der houten beelden) weer tamelijk klein in aantal is. Een werk als van Dr. Bouvy moet noodgedwongen voor een groot deel het karakter van een inventarisatie krijgen. Maar ook een dergelijk inventariseren is op zichzelf reeds een verdienstelijk werk. Het voorhanden materiaal kan thans in ieder geval worden overzien.

De monumenten, die de schrijver uit het tijdperk vóór de 15de eeuw naar voren kon brengen staan nog te geïsoleerd, om tot meer dan vage conclusies aanleiding te geven. Zijn boek wordt belangwekkender, wanneer hij de 15de eeuw en de eerste decennia van de 16de eeuw behandelt. Het aantal in hout gesneden beelden wordt dan toch nog van die aard, dat tot een selectie moet worden overgegaan van de voor ieder gewest meest typerende stukken. Thans zijn groeperingen mogelijk en komen zelfs enkele kunstenaarspersoonlijkheden naar voren wier oeuvre enigermate is te omgrenzen. Uit de aard der zaak zullen zich ook hier het eerst bepaalde strijdvragen voordoen.

Utrecht staat ook in dit boek uiteraard in het centrum van de belangstelling. De vraag of de plastische versiering in de kapel van Diepholt voor een deel als werk van de bouwmeester-beeldhouwer Jacob van der Borch mag worden beschouwd, en in verband daarmee de toeschrijving van een aantal houtsculpturen aan deze meester, moest ook door Dr. Bouvy opnieuw onder de loupe worden genomen. Ook hij komt

Afb. 1. Fragment van een Calvarie-groep. Rotterdam, Museum Boymans.

Afb. 2. St. Antonius. Rotterdam, Museum Boymans.

Afb. 3. Fragment Johannes de Doper(?). Leiden, Lakenhal.

Foto Lccuwenberg.

tot de conclusie, dat er geen voldoende motieven aanwezig zijn, om aan enig onderdeel hiervan de naam van Van der Borch te verbinden. Wat thans overblijft is een Utrechtse school, een begrip waaraan zekere stijlkenmerken verbonden kunnen worden, terwijl zich binnen die school het werk van verschillende kunstenaarspersoonlijkheden aftekent.

Dr. Bouvy onderscheidt een meester, die de vijf stenen beelden maakte, waarvan men vroeger wel aannam, dat zij om de tombe van de bisschop gestaan zouden hebben (wat de schrijver zeer onwaarschijnlijk acht); voorts een ander, die de houten St. Maarten sneed (welke thans geheel geïsoleerd komt te staan) en ten slotte een beeldsnijder, die verschillende beelden en beeldgroepen in hout uitvoerde, waarvan de belangrijkste zijn het *Sterfbed van Maria* en de *Zingende Engelen* te Amsterdam. De schakel, die deze houtsculpturen met Utrecht verbindt, en dan ook de enige schakel, is de prachtige engelconsole tegen de Oostelijke wand van de Diepholt-kapel. Het oeuvre van deze „Meester van het Sterfbed” herzielt de schrijver enigszins. Zoo laat hij er het intieme groepje van de *Heilige Familie* in het aartsbisshoppelijk Museum te Utrecht buiten vallen. Dit alles is, zover wij zien, zeer aanvaardbaar.

Minder overtuigend is de schrijver, wanneer hij ook de „Meester van Joachim en Anna” tot een vertegenwoordiger van de Utrechtse school wil maken. Zijn voornaamste argument daarvoor is een zekere verwantschap tussen de *Madonna-Stuyt* en een gravure van de „Meester van het Amsterdamsche Prentenkabinet”, die hij als identiek beschouwt met de „Hausbuchmeister”, die geen ander zou zijn dan Erhard Reeuwich uit Utrecht. Dit argument, gebaseerd op vergelijking met een prent, die immers voor verspreiding vatbaar is, achten wij niet sterk. Daartegenover staat bovendien, dat er toch een onmiskenbare verwantschap is tussen de figuren van de hoofdgroep en de kunst van Dirk Bouts. Dr. Bouvy schrapte de *Bewening* te Amsterdam, die zo duidelijk de invloed van Geertgen verraadt uit het oeuvre van deze meester en inderdaad zijn er ook geen directe punten van overeenkomst aan te wijzen tussen dit groepje en de andere werken van deze beeldsnijder; maar het maakt toch wel de indruk, in dezelfde omgeving thuis te horen. Wat bij de *Joachim en Anna* bovenal opvalt is de fijne, schilderachtige behandeling van het oppervlak en de zeer gevoelige expressie. Letten wij hierop dan zou men zich zelfs kunnen afvragen:

„Is de *Madonna Stuyt* wel van dezelfde hand”? Zich doet harder, stugger aan.

Deze beschouwing is in het boek van Dr. Bouvy te meer van belang, omdat hij de betekenis van het Westen van ons land voor onze beeldhouwkunst wat verkleint ten opzichte van Utrecht en het Oosten. In de latere 15de eeuw komt, zo betoogt hij, het zwaartepunt dáár te liggen. In de eerste decennia van de 16de eeuw treedt dan de streek van Gelre-Kleef zowel als het Maasgebied sterk op de voorgrond. Daarentegen zou de bloei van de beeldhouwkunst in Holland dan veel minder intens zijn geweest, terwijl de contouren van een gewestelijke school, mede door de invloed van het Oosten, meer en meer vervagen. Deze indruk wordt natuurlijk ten dele gewekt door de omstandigheid, dat in het Westen zoveel minder voorbeelden van beeldhouwkunst bewaard zijn gebleven.

Hiertegenover zouden wij er aan willen herinneren, dat te Haarlem in de archieven verschillende beeldhouwersnamen voorkomen. Enkele van deze kunstenaars blijken er jarenlang te wonen en te werken voor de St. Bavo. Daarnaast is een groep werken aan te wijzen, die men tot een Hollandse school mag rekenen en waarvan sommige meer direct met Haarlem in verband zouden gebracht kunnen worden. De schrijver noemt enige van deze Hollandse werken op, waaronder een *Bewening* te Rotterdam, die wederom invloed verraadt van de schilderkunst. Verder brengt hij hier onder meer twee beelden naar voren van een *St. Antonius* (coll. Bremmer en Museum Boymans). Wij zouden er een derde aan willen toevoegen, eveneens te Rotterdam (*afb. 2*) die in sterke mate de kunst van Geertgen in de herinnering roept (zie *De Maagschap van Maria*, Amsterdam). In het Westen van ons land zal ook wel thuis horen een fragment van een *Calvarie*-groep (Boymans; *afb. 1*). Misschien is ook dit Haarlems werk. Blijft men dan de „Meester van Joachim en Anna” als een Haarlemmer beschouwen en denkt men verder aan wat zich aan beeldhouwkunst in de St. Bavo bevindt, als de bescheiden, maar karakteristieke en voor die tijd zeer realistische, plastische versiering van de preekstoel van 1434, de reliëfs van de H. Geeststoel en de koppen aan de koorbanken (van 1512), dan krijgt men toch de indruk, dat te Haarlem naast een schilderschool ook een beeldhouwersschool van enige betekenis heeft bestaan, die tot het vervaardigen van werk met een uitgesproken eigen karakter in staat was.

Of ook de *Opstanding* in het Rijksmuseum tot de Hollandse school moet worden gerekend, lijkt ons daarentegen weer twijfelachtig. Moet hier niet eer aan Utrecht worden gedacht?

Ook bij een enkele datering zou men een vraagteken willen zetten. Het fragmentarisch bewaarde stenen beeld van een *Johannes de Doper* (?) te Leiden (*afb.* 3) afkomstig van Noordwijk, een stuk van uitnemende kwaliteit, plaatst Dr. Bouvy vóór 1430. Dit lijkt ons te vroeg. Deze gewaad-behandeling en de structuur van het been rechtvaardigen o.i. een datering kort na het midden van de 15de eeuw.

Wanneer de schrijver enkele *Pietà's* (tezamen afgebeeld op pl. 169) met elkaar vergelijkt, groepeerd hij deze ook iets anders, dan wij zouden willen doen. De *Pietà* te Hamersveld n.l., die tot een zelfde type behoort als die te Blaricum (de Christusfiguur is naar verhouding tot Maria te klein genomen), zouden wij liever evenals het Gooise exemplaar omstreeks 1470/80 dateren. Van wat andere geaardheid en opnieuw verwant met elkaar zijn dan de *Pietà's* te Hoorn en te Eemnes, die beide meer realistisch zijn opgevat, meer geconcipieerd van de werkelijke gebeurtenis uit en door de meer reële grootte-verhouding sterker in de breedte gecomponeerd. De eerste van beide zal wel het vroegst zijn, maar toch niet veel eerder dan $\pm$ 1500, de tweede kort na die tijd.

Een niet onbelangrijk vraagstuk vormt de datering van de kraagstenen in het koor van de St. Bavo te Haarlem. In het algemeen wordt aangenomen, dat dit koor omstreeks 1400 gereed was. Wanneer Dr. Bouvy het hier aanwezige beeld-

houwwerk tegen 1440 plaatst komt hij dus ófwel in botsing met de architectuur-historici, ófwel men moet aannemen, dat de kraagstenen (en dan ook de schalken die zij steunen) naderhand zijn aangebracht. In hoeverre dit aannemelijk is, durven wij niet te beoordelen. Maar het vraagstuk is te meer van belang, aangezien wij hier met sculptuur van bijzondere kwaliteit te maken hebben.

Ten slotte zij opgemerkt, dat Dr. Bouvy, waar nodig, ook de betekenis van Utrecht in het internationale verband nog eens onderstreept. Zo komt hij bij voorbeeld, evenals Wertheimer, tot de conclusie, dat Nicolaes Gerhart in ons land (en waarschijnlijk te Utrecht), een leerschool zal hebben doorlopen; ook al moet schr., in tegenstelling tot de Duitse kunsthistoricus, die dit denkbeeld nader heeft uitgewerkt, de votiefreliëfs te Utrecht, die tot voorbeeld gediend zouden hebben voor de Busang-epitaaf (van 1464) te Straatsburg, eerst in het begin van de 16de eeuw dateren.

Het daar gegeven motief van de Madonna ten halve lijve uitkomend boven een balustrade, moet zijns inziens echter stellig teruggaan op oudere Utrechtse voorbeelden.

Alles bijeengenomen heeft Dr. Bouvy een goed afgerond geheel gegeven, dat ieder die zich interesseert voor onze Middeleeuwse plastiek met dankbaarheid zal aanvaarden. Hij heeft op menige plaats baanbrekend werk verricht en wie ooit later over onze beeldhouwkunst zal willen schrijven, zal steeds van zijn boek dienen uit te gaan.

J. S. WITSEN ELIAS

NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

Opgericht 17 Januari 1899

BESCHERMVROUW: H. M. DE KONINGIN

BESTUUR: Jhr. Dr. D. P. M. Graswinckel, Voorzitter
Dr. R. van Luttervelt, Secretaris
Jacob Mees, Penningmeester
Jhr. Mr. Dr. E. A. van Beresteyn
Prof. Dr. A. W. Byvanck
Prof. Dr. A. E. van Giffen
Jhr. Dr. E. van Nispen tot Sevenaer
Prof. W. A. E. van der Pluijm
Jhr. D. C. Roëll
Jhr. Mr. Dr. A. G. B. M. van Rijkevorsel
Prof. Dr. W. Vogelsang

Stukken betreffende het lidmaatschap en alle overige stukken, de Oudheidkundige Bond betreffende te zenden aan de Bonds-Secretaris, Dr. R. van Luttervelt, Rijksmuseum, Amsterdam. Het adres van de Penningmeester is: J. Mees, Blaak 10, Rotterdam.

Het nummer der Postgirorekening van de Bond is 140380 te Rotterdam.

Jaarlijkse contributie bedraagt voor leden en corresponderende leden f 6. — ; voor Verenigingen f 15. —

INHOUD DER EERSTVOLGENDE NUMMERS:

BULLETIN

Het Rijksmuseum voor geschiedenis der Natuurwetenschappen te Leiden

C. A. Crommelin

Het Fries Scheepvaart Museum te Sneek

H. Halbertsma

In memoriam Jacob Por

Gerhard Jansen

Opgravingen in de Nederlands Hervormde kerk te Oosterbeek (G.)

P. Glazema

NIEUWS-BULLETIN

Ledenlijst „De Museumdag”

Opgravings-nieuws

Restauratie-nieuws betreffende windmolens

Tentoonstellings-agenda:

Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de eerste van elke maand bij de Adviseur der Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag

BULLETTIN

van de Nederlandse Oudheidkundige Bond

INHOUD

Behouden gaat voor vernieuwen	69
<i>Jan Kalf</i>	
In Memoriam Jacob Por	80
<i>Gerhard Jansen</i>	
Het Fries Scheepvaart Museum	81
<i>H. Halbertsma</i>	
Streekmusea en ressortindeling.	84
<i>D. F. Lunsingh Scheurleer</i>	

ZESDE SERIE

E. J. BRILL - LEIDEN

BULLETIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND
waarin opgenomen het orgaan van de Vereniging „De Museumdag”

INHOUD

BIJDRAGEN

	PAG.
Behouden gaat voor vernieuwen	69
<i>Jan Kalf</i>	
In Memoriam Jacob Por.	80
<i>Gerhard Jansen</i>	
Het Fries Scheepvaart Museum te Sneek	81
<i>H. Halbertsma</i>	
Streekmusea en ressortindeling	84
<i>D. F. Lunsingh Scheurleer</i>	
Shell Anti-corrosie middelen	93
Administratief beheer van museum verzamelingen .	95

BOEKBESPREKINGEN

Robert Goldwater en Marco Treves, Artists on Art, from the XIV to the XX century	98
<i>A. van der Boom</i>	
Elisabeth Neurdenburg, De zeventiende eeuwsche Beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden	99
<i>A. Staring</i>	
Dr. C. H. de Jonge, Oud-Nederlandsche Majolica en Delftsch Aardewerk	102
<i>E. Neurdenburg</i>	

NIEUWS-BULLETIN

	KOL.
Verenigingsberichten Nederl. Oudheidkundige Bond	
Verslag van de Algemene Vergadering	65
Rede van de voorzitter	71
Instandhouding Nederlandse Kastelen	75
Museum-nieuws	78
Mededelingen	78
Ledenlijst „Museumdag”	79
Tentoonstellings-agenda	79

Hoofdredacteur: Prof. Dr. H. van de Waal, Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, Kloksteeg 25, Leiden, Tel. K. 1710-26838

Alle stukken zende men uitsluitend aan de betreffende redactie

Redactie voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond: Nieuwsteeg 13, Leiden. Prof. Dr. A. W. Byvanck, voorzitter; Prof. Dr. H. van de Waal, secretaris; Dr. E. Neurdenburg; A. Bicker Caarten, Dr. J. J. De Gelder, Th. H. Lunsingh Scheurleer, Dr. R. van Luttervelt, Prof. Dr. M. D. Ozinga, Mr. A. Staring, Prof. Dr. W. Vogelsang

Redactie voor de voorl. Monumentenraad: Oudheidkundig Bodemonderzoek: Van Speyckstraat 19, Den Haag, Tel. K. 1700-394800, P. Glazema

Monumentenzorg: Smitswater 7, Den Haag, Tel. K. 1700-115646 & 7, Dr. W. J. A. Visser

Musea: Prinsessegracht 21, Den Haag, Tel. K. 1700-183130, D. F. Lunsingh Scheurleer

Redactie voor „De Museumdag”: Zee-straat 82, Den Haag, Tel. K. 1700-180800 toestel 505. Dr. R. E. J. Weber

Opgaven voor Verandering van Adres: Voor leden van de Nederlandse Oudheidkundige Bond aan Dr. R. van Luttervelt, Rijksmuseum, Amsterdam. Voor leden van „De Museumdag” aan Dr. R. E. J. Weber, Zeestraat 82, Den Haag

Het Bulletin van de Nederlandse Oudheidkundige Bond verschijnt elke twee maanden, het Nieuws-bulletin maandelijks, beiden worden gratis toegezonden aan leden en corresponderende leden van de Bond, alsmede aan de leden van „De Museumdag”
Bijdragen worden gebonoreerd met f 2.50 per pagina

BEHOUDEN GAAT VOOR VERNIEUWEN

DOOR

JAN KALF

Toen ik in 1917 de inleiding schreef bij de *Grondbeginselen en Voorschriften*, die een Commissie uit de Oudheidkundige Bond had opgesteld „voor het behoud, de herstelling en de uitbreiding van oude bouwwerken”, had ik voldoende historisch besef om te begrijpen, dat een volgend geslacht tot andere inzichten zou kunnen komen. Maar ik vleide mij toch, „dat het niet anders dan dankbaar zou kunnen zijn voor de grondgedachte van ons stelsel: *b e h o u d e n g a a t v ó ó r v e r n i e u w e n*. Dat is nu 31 jaar geleden, een nieuwe generatie kwam aan het woord, en het schijnt wel, alsof zij op weg is juist dit grondbeginsel los te laten, aan welks blijvende waarde ik niet had getwijfeld. Ik zou daarin berusten, wanneer ik moest geloven, dat dit bewust geschiedt, uit wel-overwogen overtuiging, maar ik heb veeleer de indruk, dat onnadenkendheid hierbij de grootste rol speelt.

De oorlogsverwoestingen hebben zoveel restauratiewerken nodig gemaakt, dat daarbij tal van architecten moesten worden betrokken, voor wie dit een geheel nieuwe taak betekent. Zelfs het Rijksbureau voor de Monumentenzorg heeft onervarenen in dienst moeten nemen en is nauwelijks in staat overal in het land, waar dat toch zo dringend nodig is, de nieuwelingen in het vak bij te brengen wat hun ontbreekt.

De Oudheidkundige Bond zal zich opnieuw moeten beraden over middelen om gevoel voor de principiële zijde van het restauratie-vraagstuk te verbreiden, vooral onder architecten. Als een eerste poging daartoe komt het mij nuttig voor, door vertaling en verspreiding op ruime schaal, onder ieders bereik te brengen een reeks van beschouwingen, voorschriften en wenken, die door *The Royal Institute of British Architects* zijn ontworpen in 1865, herzien en uitgebreid in 1888 en omgewerkt in 1926.

Het spreekt vanzelf, dat die niet alle onveranderd voor Nederland bruikbaar zijn. Maar zij bezitten de grote deugd, geheel en al voortgekomen te zijn uit het inzicht, dat een oud gebouw door iedere vernieuwing wordt aangetast in zijn meest wezenlijke waarde. Wij moeten dikwijls iets vernieuwen, als wij een monument in stand willen houden, maar wanneer wij er innig van overtuigd zijn, dat een constructieve verbetering, historisch en aesthetisch gezien, maar al te dik-

*

wijls een verslechting is, zullen wij ons ingrijpen beperken tot het strikt noodzakelijke.

Ik hoop, dat de hier volgende vertaling van het zo overtuigend gestelde Engelse geschrift allen, die betrokken zijn bij de instandhouding van onze monumenten, zal doordringen van een diep besef der grote verantwoordelijkheid, die deze eervolle taak hun oplegt.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN BRITSE ARCHITECTEN

ALGEMEEN ADVIES BETREFFENDE DE INSTANDHOUDING EN HERSTELLING VAN OUDE
GEBOUWEN VOOR ONDERNEMERS DAARVAN EN ANDEREN.

(Voor het eerst uitgegeven in 1865, herzien en uitgebreid in 1888 en omgewerkt in 1926.)

Algemene beginselen

Er zijn weinig onderwerpen, die meer algemeen verkeerd worden begrepen dan de herstelling of instandhouding van oude gebouwen. De ondernemers van de z.g. restauratie van oude gebouwen, geestelijken zowel als leken, zijn er dikwijls meer op uit oud werk te veranderen of nieuwe werken uit te voeren, dan te behouden wat bestaat. Er kan daarom niet sterk genoeg op worden aangedrongen, dat vernieuwing behoort vermeden te worden, zelfs wanneer zij, van een praktisch standpunt bezien, nuttig zou zijn, want iedere vernieuwing verandert het karakter van oud werk. Het doel moet zijn een oud gebouw, kerkelijk of van andere aard, zorgvuldig te behouden door met liefde en terughoudendheid uitgevoerde herstellingen, zodat het een authentiek voorbeeld kan blijven van de oude kunst van ons land. Ieder oud bouwwerk heeft zijn historische waarde en is een zichtbare uitdrukking van het ambachtelijk kunnen van voorbijgegangene tijdperken en men behoorde eraan te denken, dat deze waarden verloren gaan, wanneer de echtheid wordt verwoest. Vóór alles dient geen oud werk te worden vernietigd dan bij de meest gebiedende noodzaak. De plicht van allen die bij oude bouwwerken betrokken zijn, is daarom behoud, en dit omvat elk onderdeel van oorspronkelijk werk.

Oude gebouwen zijn in de regel in verschillende tijdperken gewijzigd. Al het oude werk dient te worden behouden om de wordingsgeschiedenis te tonen. Er dient gewaakt te worden tegen toegeeflijkheid aan persoonlijke voorkeur vóór, of afkeer van bepaalde vormen of stijlen en in het bijzonder tegen de vroeger algemeen geldende opvatting, dat een gebouw moet gezuiverd worden van alle vormen, die niet behoren tot een bevoorrechte periode.

Op de aldus geschetste brede beginselen zijn de vingerwijzingen in dit geschrift

gebaseerd en het is de bedoeling, dat zij van nut zullen zijn voor allen, die te maken hebben met de instandhouding van oude gebouwen en oude voorbeelden van het ambacht.

Algemene opmerkingen

De volgende vingerwijzingen en opmerkingen zijn opgesteld speciaal met het oog op de herstelling van kerken. Dezelfde geest dient evenwel hen te bezielen, die de zorg of de eigendom hebben van oude burgerlijke of militaire gebouwen, daar deze, wegens hun betrekkelijke zeldzaamheid, als historische monumenten van groter waarde kunnen zijn dan zelfs kerken.

Oude materialen

Men dient niet te vergeten dat de praktijk, oude gebouwen te beroven van materialen voor het herstel van gebouwen of voor andere doeleinden, heeft geleid tot de verwoesting van vele waardevolle werken. Deze wijze van doen kan daarom niet sterk genoeg worden afgekeurd en dient niet te worden voortgezet.

Voorbereidende maatregelen

Alvorens tot enig werk wordt besloten, dient een bevoegd architect te worden geraadpleegd. De architect moet iemand zijn, wiens opleiding en bekwaamheid hem geschikt maken voor het werk van instandhouding. Hij dient zorgvuldige tekeningen van het gebouw te maken met opmetingen van de gedeelten, die waarschijnlijk onder handen genomen zullen worden en er behoren onder zijn leiding fotografieën te worden gemaakt met aanduiding van de schaal.

Bewaring van de plannen

Wanneer het kerken betreft, behoren deze fotografieën en lichtdrukken van de tekeningen in bewaring te worden gegeven aan het kerkbestuur en het verdient aanbeveling, dat zij worden ingeschreven op de inventaris, die door de Deken bij zijn visitatie wordt gecontroleerd.¹

Zorg voor meubelen e.d.

Behalve bij gebiedende noodzaak dient het verwijderen van voorwerpen als

¹ Dienaangaande is voor Nederland bepaald, in art. 18 van de *Voorwaarden waarop Rijkssubsidies worden verleend voor de instandhouding van monumenten*:

Binnen vijf maanden na voltooiing van de werkzaamheden zendt de eigenaar van het monument een door de architect gewaarmerkt volledig stel revisietekeningen, waarop door verschillende arceringen het oude en het nieuwe werk zijn onderscheiden, aan de Directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, opdat deze tekeningen met de door de Directeur aan te wijzen bescheiden, negatieven, foto's en tekeningen, op de uitvoering betrekking hebbende, in het archief van dat bureau worden bewaard.

meubelen, oude wandbekledingen, stenen- en ander vloermateriaal, tribunes, banken, koorstoelen, betimmeringen of ander werk van belang vermeden te worden.

Onderzoek naar ontbrekende delen van oud werk

Met het oog op hun bewaring op een geschikte plaats dient een zorgvuldig onderzoek te worden ingesteld naar mogelijke onderdelen van kerkmeubilair, met inbegrip van steenhouwwerk, oud glas (gekleurd of niet), koperwerk of andere oude voorwerpen, die te eniger tijd uit het gebouw verwijderd kunnen zijn.

Vloerniveaux

Oude vloeren dienen gehandhaafd te worden. Alleen in gevallen, waarbij na onderzoek blijkt, dat het peil van een bestaande vloer niet het oorspronkelijke is, kan verandering in overweging worden genomen.

Gepleisterde oppervlakken binnen of buiten

Alle gepleisterde oppervlakken behoren zorgvuldig onderzocht te worden om overblijfselen van schilderwerk daarop te ontdekken en alle oude verf of witsel dient voorzichtig te worden schoongemaakt, zodat geen schade wordt toegebracht aan schilderwerk of ornamentale polychromie, wanneer die aanwezig is. Waar het voornemen bestaat, het dak te herstellen, moet alle afbraak worden uitgesteld totdat de gepleisterde oppervlakken zijn beschermd tegen weer en wind. Oude gepleisterde oppervlakken op muren en overdekkingen dienen, zo enigszins mogelijk, behouden te blijven en dit is dikwijls ook van toepassing op uitwendig pleisterwerk, glad of ruw.

Oud glas

Oud glas met de originele loodvatting en het ijzeren raamwerk dient zorgvuldig behouden en nooit buiten het gebouw gebracht te worden, behalve voor noodzakelijke herstelling en dan alleen door vaklieden. Het verdient zelden aanbeveling oud glas te verwijderen van zijn plaats, zelfs wanneer alleen kleine fragmenten over zijn. Wanneer nieuw glas in oude vensters moet worden geplaatst, dient het zich aan te passen bij de onregelmatigheden van het harnas. Ook oud blank- of Kroonglas dient bewaard te blijven. Er behoort te worden nagegaan of het mogelijk is, oud glas dat op het werk wordt gevonden, in de vensters te zetten.

Stenen vensterharnassen

Er zijn verschillende manieren om stenen vensterharnassen te herstellen en

ieder daarvan kan onder bepaalde omstandigheden goed zijn. In zulke gevallen is het advies nodig van een architect, die ervaring heeft van herstellingswerk.

Ijzerwerk van vensters

Oud ijzerwerk van vensters dient bewaard te blijven en wanneer het aanleiding geeft tot verbrijzeling van de steen, zorgvuldig te worden uitgenomen en herplaatst, nadat er nieuwe einden van koper aangelast zijn ².

Behandeling van steenhouwwerk

Bij het herstellen van muren is afkrabben of afhakken verboden. Het feit, dat metselwerk is verweerd of beschadigd, is op zichzelf geen voldoende reden voor herbouw of vernieuwing en natuursteen dient alleen te worden gebruikt, wanneer dit het beste materiaal is om het gebouw constructief gezond en tegen weer en wind bestand te maken. Alleen die delen, die al te slecht zijn, dienen uitgehakt en zorgvuldig vernieuwd te worden, maar het gaat niet altijd op, dat natuursteen voor dit doel het beste materiaal is. Dezelfde beginselen gelden voor muren van andere materialen.

Muren uit het lood

Zulke muren kunnen gewoonlijk hersteld worden zonder hen af te breken. Het is zelden nodig een muur, die niet te lood staat, recht te zetten.

Oude daken

Een nieuw dak is zelden nodig waar een oud aanwezig is; zelfs wanneer het in vervallen staat verkeert kan het bijna altijd worden hersteld. Dikwijls zijn alleen de uiteinden van balken of spanten verweerd. Zulk houtwerk moet hierom niet worden verwijderd, maar hersteld door lassen of op andere wijze. Waar om enige reden een nieuw dak moet worden gemaakt op oude muren, dient dit bij voorkeur te geschieden in Engels eiken, zonder een poging om de vormen van vroegere stijlen na te bootsen. Trekbalken of -stangen kunnen in deze omstandigheden slechts zelden worden weggelaten.

De hoogte van een nieuw dak hangt af van vele overwegingen. Dit moet worden overgelaten aan het oordeel van de architect, maar aanwijzingen van het oude dak kunnen tot gids dienen.

² Beter is goed verlood staal vanwege het gevaar van electrolytische werking bij de verbinding van koper met ijzer [Kalf].

Dakbedekkingen

Oude dakbedekkingen — lood, pannen, riet, leien of natuursteen — behoren behouden te worden en, wanneer herstelling noodzakelijk is, dient men daarvoor nieuw materiaal van gelijke aard te nemen. Verteerd lood moet overgegoten worden.

Monumenten, beelden e.d.

In geen geval dient iets te worden gedaan aan monumentale beelden, koperwerken, figuren, heraldische tekens, plantornament of andere dergelijke werken, hetzij onder dak, hetzij in de open lucht, behalve zorgvuldige schoonmaak, of, wanneer dit noodzakelijk is, herplaatsing. Er moet gezorgd worden, dat zij worden beschermd tegen beschadiging.

Doopvonten e.d.

Preekstoelen, doopvonten, piscina's, evenals ander steenhouwwerk, mogen in geen geval worden afgekrabd of afgehakt, zoals al te dikwijls het geval is geweest. Wanneer deze voorwerpen opnieuw voor gebruik geschikt gemaakt moeten worden, dienen de herstellingen voor dit doel beperkt te blijven tot essentiële delen en niet uitgestrekt tot de vernieuwing van siervormen.

Koorhekken e.d.

Koorhekken, banken en andere meubelen moeten niet worden verwijderd van hun oorspronkelijke plaats. Ook in dit geval dienen herstellingen beperkt te blijven tot constructief essentiële delen.

Schilderingen

Muur- of andere oude schilderingen mogen niet worden aangeraakt en wanneer ze bedekt zijn mag niet worden gepoogd hen bloot te leggen, alvorens het advies van een deskundige is verkregen. Verwaarlozing van deze voorzorg heeft geleid tot onherstelbare schade aan menig waardevol oud werk. Voor het behoud van muurschilderingen is het eerst nodige, dat de muur zelf vochtvrij wordt gemaakt.

Bouwfragmenten

Het bestek behoort een bepaling te bevatten, dat de aannemer geen aanspraak heeft op oud materiaal, behalve dat, waarvoor bepaaldelijk een uitzondering is

gemaakt. Fragmenten van beeldhouwwerk, tegels, glas, metaalwerk en dergelijke moeten worden bewaard in het gebouw, met aangifte van de plaats, waar zij werden gevonden.³

Aanneming

Het is bijna steeds ongewenst voor herstellingswerken een overeenkomst van aanneming voor een vaste som aan te gaan. Evenwel is het somtijds geschikt, aannemcontracten te sluiten voor onderdelen, waarvan de aard en de omvang bij voorbaat nauwkeurig kunnen worden vastgesteld. Herstelwerk draagt uit zijn aard het karakter van stuksgewijze, of op grond van onderstellingen uit te voeren werk, en het gevaar van een vaste som bestaat hierin, dat de aannemer het werk onderschat, hetgeen leidt tot onbevredigend werk, of zichzelf al te ruim dekt, hetgeen hogere uitgaven veroorzaakt dan feitelijk verantwoord is. De architect zal advies geven over de beste vorm van aanneming in ieder geval. Een gebruikelijke vorm van aanneming wil, dat de aannemer rekening en verantwoording aflegt van de kosten van lonen en materialen, als aangegeven door de architect, en een vast winstpercentage van de nettokosten ontvangt.

AANVULLEND ADVIES OVER TECHNISCHE DETAILPUNTEN

Er wordt verondersteld, dat het herstellingswerk wordt geleid door een architect en dat diensvolgens geen handeling wordt ondernomen zonder diens bepaalde opdracht.

Opgraving

Bij het doen van opgravingen in of bij een oud gebouw dient er voor gezorgd te worden, dat elk fragment van bewerkte natuursteen, tegels of andere oude voorwerpen, die men tegenkomt, bewaard blijft. Op plaatsen, waar het vinden van kleine voorwerpen kan worden verwacht, is het nodig de aarde te ziften.

Oude fundamenten, voetingen van pijlers, oude zerken, stenen doodkisten, bevloeringen of ander werk, die blijken zich te bevinden op hun oorspronkelijke plaats, behoren niet verwijderd te worden maar zorgvuldig in het gezicht gebracht, opdat alle gegevens in behoorlijke rapporten vastgelegd kunnen worden, zodat zij zo mogelijk blijvend op hun plaats gelaten kunnen worden.

³ Art. 11 van de *Voorwaarden* bepaalt dienaangaande:

Gevonden voorwerpen en ten gevolge van de werkzaamheden verwijderde onderdelen van het monument worden bewaard en opgesteld op door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen te bepalen plaats en wijze, in den regel in de gemeente, waarin het monument zich bevindt en dan bij voorkeur in het monument zelf.

Bij ontgraving en drainering rondom oude gebouwen behoren naar buiten stekende grondslagen, hoe ruw zij ook zijn, niet afgebroken te worden en men zij voorzichtig bij het blootleggen. Werk, dat niet klaarblijkelijk bestemd was gezien te worden, late men niet in het gezicht of onbedekt. Drainering dient zo te worden aangelegd, dat zij het water van de fundamenteën afleidt en niet er heen.

Steigerwerk

Waar steigerwerk nodig is, dient het altijd te worden opgericht onafhankelijk van de muren en geen steun mag worden verkregen van de muren zelf. Groter zorg dan gebruikelijk is bij nieuwe bouwwerken, dient te worden aangewend om alle vormen, die beschadigd zouden kunnen worden, te beschermen.

Steenhouwwerk

Wanneer het nodig is, witsel of verf te verwijderen van inwendig of ander steenhouwwerk, denke men eraan, dat het doel hiervan is het originele oppervlak in het gezicht te brengen en niet het te vernietigen. De beste manier om witsel te verwijderen zonder enigszins het oorspronkelijke oppervlak te beschadigen, laat staan weg te nemen, moet daarom tevoren worden bestudeerd. De wijze van bekappen of bewerken van de oude natuursteen is van belang en de oude sporen van de beitel mogen daarom niet worden beschadigd. Wanneer aanwijzingen van vroegere kleur op het oppervlak van de steen worden gevonden, dient hierop de aandacht van de architect te worden gevestigd, alvorens enige poging wordt gedaan om de kleur bloot te leggen.

De wijze van verwijdering van witsel hangt veelszins af van de aard van de materialen. In ieder bijzonder geval dienen onder leiding proeven te worden genomen, om de beste wijze vast te stellen. Het is beter het witsel geheel of gedeeltelijk op de steen te laten dan enig gereedschap te gebruiken, dat het oppervlak van de steen zelf zou kunnen beschadigen, want het is minder erg het oude oppervlak met witsel te laten, dan gevaar te lopen het te beschadigen.

Wanneer tijdens de herstellingen sporen van oude banden, waterlijsten, vensters e.d. worden gevonden, mogen zij niet worden weggewerkt of afgekapt zonder stellige opdracht. Geen gereedschap behoort gebruikt te worden op het oppervlak van oud steenhouwwerk.

Gebroken of verweerd werk dient nimmer te worden verwijderd, behalve wanneer het nodig is dit te doen in het belang der stabiliteit of wanneer het laten bestaan ervan gevaar zou opleveren. In geen geval mag een steen worden vernieuwd, alleen omdat hij zijn oorspronkelijke vorm verloren heeft; het is beter gebroken of half verweerd echt werk te hebben, dan de meest volmaakte navol-

ging. Het schoonmaken van oud werk om het te doen overeenstemmen met het nieuwe moet worden vermeden. Het is beter het oude werk zijn karakteristieke kleur te laten behouden.

Mos moet van oude oppervlakken niet worden verwijderd dan onder leiding van een deskundige.

Bij het herstellen van muren dient bijzondere zorg te worden gewijd aan oude profielen of andere bewerkte stenen, die men daarin ingemetseld vindt en er behoort aangetekend te worden, waar zij werden gevonden, want de fragmenten zijn gewoonlijk herbruikt dichtbij hun oorspronkelijke plaats. Indien vensters of andere vormen worden gevonden, mogen zij niet worden verwijderd, alvorens zij zijn gezien door de architect. Geglazuurde tegels of andere oude vloerstenen moeten bewaard blijven op de plaatsen, waar zij werden gevonden. Oude overblijfselen van monumentale waarde kunnen meestal het best op hun oude plaats gelaten worden.

Houtsnijwerk

Dezelfde beginselen, als uiteengezet voor steenhouwwerk, zijn toepasselijk op houtsnijwerk. Opknappen of restaureren van oud houtsnijwerk mag nooit worden ondernomen.

Pleister

Wanneer pleisterwerk moet verwijderd worden, dient eerst een onderzoek te worden ingesteld naar oude schildering, door het witsel hier en daar voorzichtig te verwijderen en, wanneer dit blijkt sporen van oude schildering te dragen, mag verder niets worden gedaan, alvorens de aandacht van de architect erop gevestigd is geworden.

Oude bepleistering, zelfs wanneer die gebreken vertoont, moet niet worden verwijderd, maar alleen, waar nodig, hersteld.

Nieuwe bepleistering op oude muren moet dun zijn en zorgvuldig afgestroken om de vormen van de steen te volgen, als bij oud werk.

Houtwerk

Een oud dak of ander stuk timmerwerk mag niet worden veroordeeld alleen omdat het gebreken heeft. Een oud dak, zorgvuldig behouden door aanlassen en andere maatregelen, heeft oneindig meer waarde, dan een navolging ervan in nieuw hout en zelfs zeer ernstige gebreken kunnen worden hersteld, wanneer geëigende methoden worden toegepast. Door onvoldoende begrip voor deze

mogelijkheid zijn in het verleden betrekkelijk geringe gebreken tot verontschuldiging genomen voor het vernielen van enige van de mooiste oude daken.

Een oud dak mag terwille van de herstelling nooit in zijn geheel worden afgenomen, maar behoort te worden behandeld ter plaatse, vak voor vak, en gedurende de werkzaamheden te worden drooggehouden door dekzeilen of andere middelen. Blootgesteld te zijn aan vocht is voor oud hout zeer schadelijk.

Oud hout mag nooit worden bedekt met olie, vernis of verf. Alle overblijfselen van gekleurde versiering op oud houtwerk behoren met de grootste zorg onaangetoerd te blijven.

Oude koorbanken moeten bewaard blijven op hun eigen plaats en noodzakelijke herstellingen zo mogelijk uitgevoerd ter plaatse. Elk overblijfsel van oud hout, hoegenaamd ook, dient men zorgvuldig te behouden en zo mogelijk op zijn plaats te laten.

Loodgieterswerk

Wanneer oud lood op daken moet worden hersteld of nieuw gelegd, zorg men ervoor opschriften of versieringen, die eventueel in het oude lood zijn gegoten, te behouden. Wanneer oud lood moet worden vernieuwd, hergiete men het oude — zo mogelijk ter plaatse — tot ten minste 7 of 8 pond per vierkante voet en de rollen [waarmede het wordt gestreken] moeten hol zijn. Gewalst lood behoort aan oude gebouwen niet te worden gebruikt. Er dient voorts op gelet te worden, dat lood nooit mag worden gelegd op eikenhout of cement zonder een tussensstof, daar beide materialen het lood spoedig ontleden en omzetten in loodwit.

Glas

Er dient grote zorg te worden besteed aan het behoud van oud gekleurd of blank Kroonglas. Het mag nooit verwijderd worden uit de vensters, waarin het zich bevindt, hoe ruw of onvolmaakt het moge zijn en hoe klein de fragmenten, tenzij onder speciale leiding. Het behoort zorgvuldig op zijn plaats te worden hersteld.

Schilderingen

Alle overblijfselen van oude beschilderingen behoren beschermd te worden en maatregelen om hen te behouden of schoon te maken mogen alleen worden ondernomen onder speciale leiding; er dient vooral niet beproefd te worden hen bij te werken.

Ijzerwerk

Alle overblijfselen van oud metaalwerk, als hang- en sluitwerk, sloten enz., behoren zo mogelijk op hun plaats te worden behouden en oude spijlen of brugijzers mogen nimmer uit de vensters worden verwijderd dan volgens aanwijzing van de architect. Gewone ijzeren doken of krammen dienen niet te worden gebruikt, waar ijzerwerk, in steen bevestigd, de steen zou kunnen splijten of reeds gespleten heeft. Zulk ijzerwerk moet zorgvuldig worden verwijderd en vervangen door metaal, dat niet roest. In het geval van oude spijlen of brugijzers in vensters, moeten koperen uiteinden aan de ijzeren staven worden gelast en met zorg opnieuw bevestigd ⁴.

In het algemeen is het nodig zich voor ogen te houden, dat de herstelling van een oude kerk of enig ander oud gebouw, hoe eenvoudig ook, een werk is, dat moet worden ondernomen met een geheel andere geest dan die, waarmee men nieuw werk begint.

Het doel is niet alleen het werk in goede staat van onderhoud te brengen, maar een echt voorbeeld van de oude ambachten in ons land te behouden en te doen voortbestaan. Ieder oud gebouw heeft historische waarde en, zelfs wanneer de toestand van verval op het eerste gezicht vernieuwing schijnt nodig te maken, of wanneer het werk beter kan worden uitgevoerd, wanneer het geheel nieuw wordt gemaakt, moet men eraan denken, *dat de waarde geheel verloren gaat wanneer de echtheid wordt verwoest*, en dat niet vernieuwing, maar behoud, de plicht is van hen, die met het werk zijn belast.

⁴ Zie noot 2.

RECTIFICATIE

H. Bolk, Het waardebegrip bij de verzekering van musea.

De redactie betreurt het, dat in het hierbovengenoemde artikel enkele alinea's verschoven zijn.

Op pag. 59 moet de alinea beginnend met:

„Dit zal waarschijnlijk wel enigszins tijdrovend zijn,...” en de daaropvolgende alinea, eindigend op pag. 60 met:

„..., wanneer het schilderij verloren gaat?”

geplaatst worden tussen de voorlaatste en laatste regel van pag. 60.

IN MEMORIAM

JACOB POR

Op 21 Maart 1947 overleed te de Bilt, de heer JACOB POR, de bij velen in de lande bekende kunstschilder-restaurateur van oude wandschilderingen en Directeur van de Nationale Schildersschool te Utrecht.

Geboren 5 Juni 1882 te Leens (Gr.) kreeg hij de eerste opleiding bij zijn vader en trok daarna op 19-jarige leeftijd de wereld in, om zich verder te bekwamen in hetgeen hem wellicht reeds toen als onontbeerlijk voor den geest heeft gestaan nl. de kennis, de kunde, de vaardigheid in de kunst en wel zeer in het bijzonder in het kunstambachtelijke van het vak. Nog volgens het goede oude gebruik ging de jonge Por als reizend gezelschap erop uit, werkte in tal van plaatsen, o.a. Keulen en Bremen, op ateliers en bij restauraties van schilderijen, en kwam na jaren van studie en scholing te hebben doorgemaakt in 1919 in Nederland terug.

Enige schilderijen in een villa te Aerdenhout behoren tot zijn eerste werken. De nadien door Por uitgevoerde opdrachten, zowel restauraties van oude schilderijen als eigen werken in kerken en gebouwen, in 't Noorden en Zuiden van ons land, veelal direct of indirect onder Monumentenzorg, zijn zeer talrijk en bekend. Het is echter niet zozeer door de hoeveelheid, doch vooral door de wijze waarop hij de hem opgedragen werken uitvoerde, dat Por heeft bewezen op zijn terrein bekwaam te zijn als weinig anderen.

Met enkel de uitvoering van de opdracht zonder meer, was hij geenszins tevreden. Iedere restauratie van een middeleeuwse schildering was voor hem een studie-object. Voor het doorvorsen van de oude schildertechnieken, alsmede het zoeken naar de, voor iedere schildering juiste wijze van restaureren en conserveren, vergde hij het uiterste van zijn krachten. Steeds was hij erop uit om de grotendeels verloren gegane en ook thans nog te weinig beoefende en gewaardeerde

ambachtskennis en kunst weer meester te worden en toe te passen.

Het is wel een gelukkige omstandigheid, dat de kunde en bekwaamheid, die Por zich verwierf, niet geheel verloren is gegaan. Integendeel, immers vanaf de oprichting van de Nationale Schildersschool te Utrecht, was Por haar Directeur.

Enkele aantekeningen uit het Verslag ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan op 26 October 1947 gepubliceerd, geven ons hieromtrent meer inzicht. In 1922 bestond er een chaotische toestand in de opleiding voor het schildersvak. De Bond van Nederlandse Schilderspatroons was de initiatiefnemer tot oprichting der school. Tal van vooruitziende en vooruitstrevende schilderspatroons van heinde en ver zetten de schouders onder deze moeilijke, kostbare en tijdvergende onderneming. Zij kozen de beste krachten tot leraren. Maar, zo meldt het verslag: „Een moeilijke taak was voor het Bestuur, de benoeming van een Directeur. Met deze functionaris zou de school staan of vallen. Uit weinig sollicitanten werd een keuze gedaan en een goede. Jacob Por, sieraad- en kerkschilder, werd de leiding opgedragen en deze man heeft bewezen zijn plaats waard te zijn. Helaas is hij ons door de dood ontvallen. Kort voor dit schrijven is hij heengegaan, een taak achterlatend voor zijn opvolger, welke moeilijk te vervullen zal zijn”.

Uit het hierboven genoemde Jubileum-Verslag kan zonder overdrijving geconcludeerd worden, dat honderden jonge schilders in de gelegenheid zijn geweest zich, onder opperleiding van Jacob Por, grondig in kennis en kunde van het kunstambacht te bekwamen. In hen zal zijn werk, zijn kunde, zijn bekwaamheid blijven voortleven, als een blijvende en dankbare herinnering aan een man, die zijn levenstaak volkomen begrepen heeft en tevens met ere heeft volbracht.

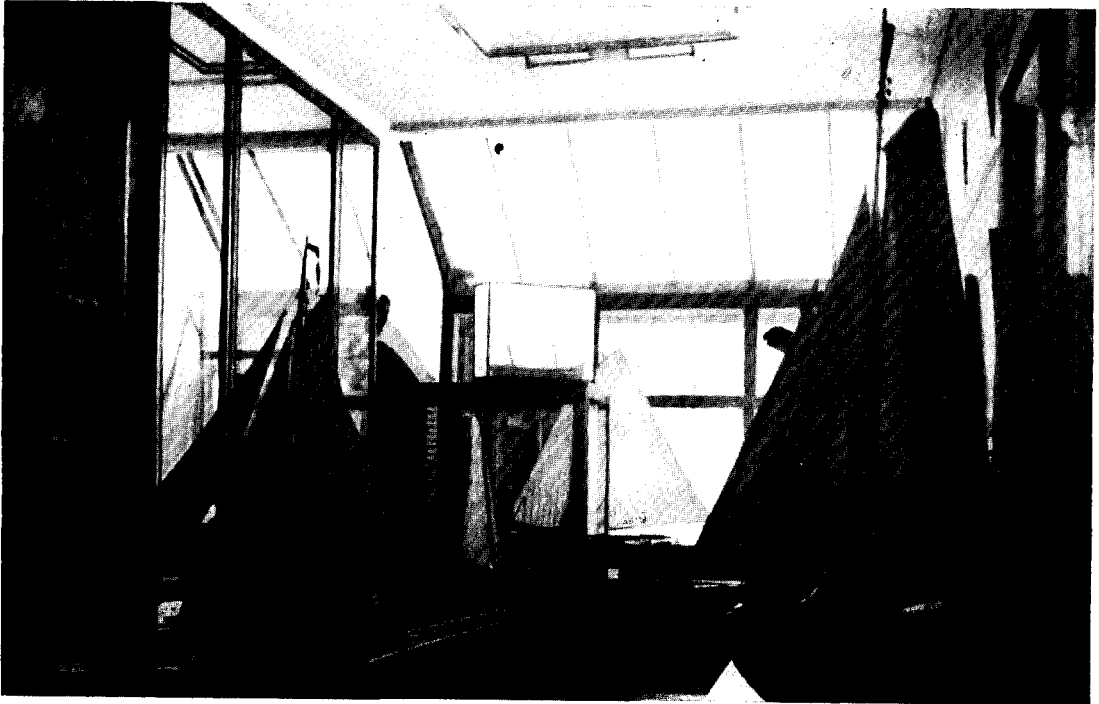
GERHARD JANSEN.

IN MEMORIAM

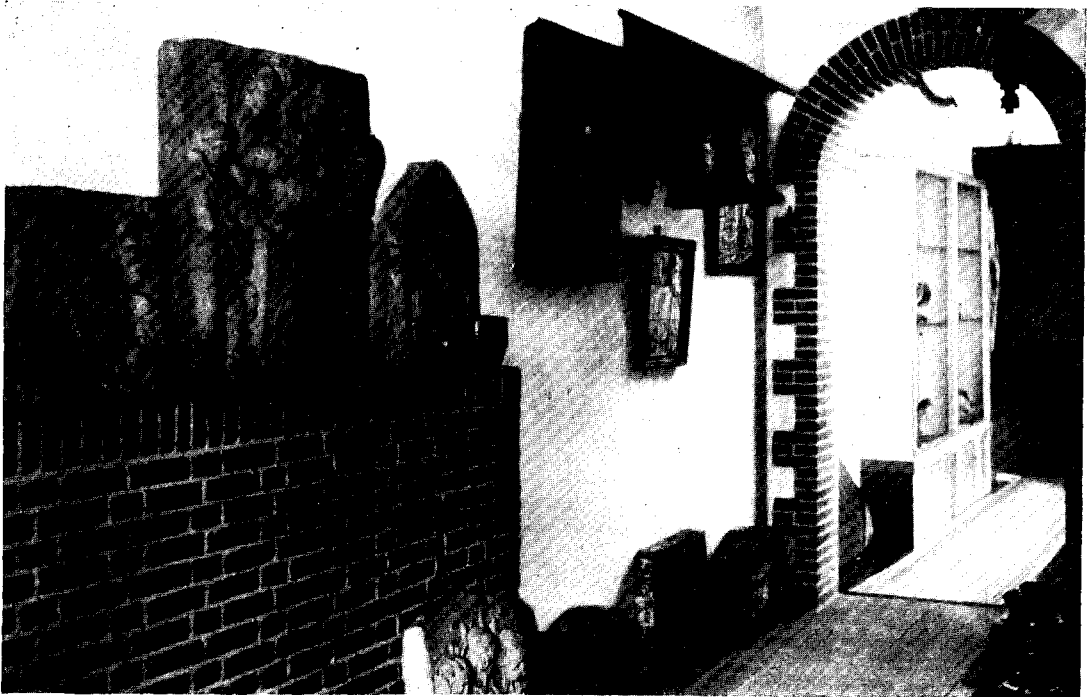

JACOB POR.

FRIES SCHEEPVAART MUSEUM

Afb. 1. Afdeling Scheepvaart.

Afb. 2. Afdeling Oudheidkunde.

HET FRIES SCHEEPVAART MUSEUM TE SNEEK

DOOR

H. HALBERTSMA

In het jaar 1938 werd te Sneek opgericht de vereniging „Het Fries Scheepvaart Museum”, welke vereniging zich ten doel stelde te Sneek een Museum te stichten, gewijd aan de Friese scheepvaart van vroeger en thans.

De plaats, in het hart van het Friese waterland, bleek goed gekozen en nog in hetzelfde jaar kon een geslaagde tentoonstelling worden gehouden, waaruit een verzameling groeide, belangrijk genoeg om daarmee een Museum in te richten. In 1939 kon dit Museum worden geopend, mede dankzij het feit, dat de Regenten van het Old Burger Weeshuis het daartoe zeer geschikte Weeshuis kosteloos ten gebruike afstonden.

Helaas was dit Museum slechts een korte bloeitijd beschoren; ontelbare moeilijkheden noopten het Bestuur het gebouw in 1942 voorgoed in te ruimen voor allerlei, uit de Duitse bezetting voortvloeiende doeleinden.

De bevrijding bracht geen verbetering en tenslotte werd het gebouw definitief bestemd tot Rijkslandbouwwinterschool. Een en ander was aanleiding voor het Bestuur om zijn ontslag in te dienen. Niet alleen was men van oordeel, dat het Museum onbillijk behandeld was, maar ook scheen het Museum elke basis te zijn ontnomen, nu het niet meer over een behoorlijk gebouw kon beschikken.

Intussen waren anderen van oordeel, dat het opheffen van het Museum tot elke prijs voorkomen moest worden, ook al zou men zich op een geheel gewijzigde toestand moeten instellen. Toen dan ook een geschikt pand beschikbaar kwam, besloot men zijn kans te wagen, en na een geslaagde actie kwamen inderdaad de gelden bijeen, noodzakelijk voor aankoop en inrichting. Naast vele particulieren verleenden het Old Burger Weeshuis te Sneek, de stad Sneek, de Staten van Friesland, en het Rijk financiële steun.

Op 10 Juni 1947 kon de Commissaris van H.M. de Koningin in de provincie Friesland het Museum in een plechtige zitting ten stadhuiuze te Sneek voor als uit zijn assche herrezen verklaren. Het huidige pand, Kleinzand 12, werd omstreeks 1845 gebouwd. Bij de inrichting van het Museum is er naar gestreefd het karakter van deftig koopmanshuis te bewaren. Naast de afdeling scheepvaart biedt het Museum thans ook onderdak aan een snel groeiende verzameling voorwerpen betrekking hebbende op de geschiedenis en heemkunde van Sneek en omstreken.

Het treedt op als streekmuseum voor de gemeenten Sneek, Wymbritseradeel, Doniawerstal, Lemsterland, Hennaarderadeel en Baarderadeel.

De afdeling scheepvaart is ondergebracht in een modern ingericht benedenzaaltje, terwijl de rest van het gebouw in de oude sfeer werd gelaten, als achtergrond voor de oudheidkundige en historische verzamelingen. In de gang, afgesloten door een poortje, zijn grote stukken als gevelstenen en klokken opgesteld (afb. 2). Langs een brede trap bereikt men een portaal, waar onder meer een verzameling „ûlebuord” modellen is opgesteld, de merkwaardige Friese nokversieringen op de daken der boerderijen. Vanouds had elke streek hiervan zijn eigen type.

Vervolgens belandt men in het bovenzaaltje, waar de topografische atlas van Sneek bijeen is gebracht. Verder vindt men er bodemvondsten uit de terpentijd en later, afkomstig uit Sneek en omgeving; verschillende gebruiksvoorwerpen uit later tijd, uit Sneker bezit; specimina van de vroeger in Sneek op een hoog peil staande zilversmidkunst; de met zilver gemonteerde drinkhoorns van het Sneker schippersgild, waarvan de jongste is gedateerd 1529, en wat men al zo meer in een oud stadje als Sneek kan verwachten.

Wat de afdeling scheepvaart betreft, gestreefd is naar een zo goed mogelijk overzicht van de typisch-Friese zeevaart, zoals deze tot in de vorige eeuw zijn karakter behield: kustvaart met eigen, althans Friese, schepen voor rekening van andere kooplieden. In de 18e eeuw bereikte deze zeevaart haar hoogtepunt; de stadjes in de Friese Zuidwest-hoek dragen er alle nog het stempel van; ook dorpen als Lemmer, Woudsend en Heeg bezitten nu nog menig huis, dat men er niet zou verwachten. De laatste Engelse zee-oorlog hield echter dusdanig in de hulpeloze Friese kofschepen huis, dat de Friezen zich nimmer meer van deze rampen hebben kunnen herstellen. In de loop van de 19e eeuw zou Friesland voor goed van zijn vroeger zeer belangrijke bedrijvigheid, handel en industrie beroofd worden, een verarmingsproces, dat nog steeds niet tot stilstand is gekomen. De turfgraverijen en de windmolens hebben de strijd moeten opgeven; steenkool en stoom maakten Friesland tot het eenzijdig-agrarische land, dat het nu geworden is.

Het pronkstuk van de verzameling is een model van, naar men wil, een Fries Admiraliteitsjacht, volgens anderen een Statenjacht, een herinnering aan de tijd, dat Friesland zijn eigen smaldeel in de Staatse vloot uitzond.

Natuurlijk ontbreekt de Friese binnenvaart niet, en verschillende modellen geven een indruk van de grote verscheidenheid aan Friese schepen welke men vroeger kon aantreffen, van het veerschip op Amsterdam af tot de sierlijke „wyldsijtter”, het behendige bootje waarmee men ter zwanenjacht ging.

De trots van Sneek in het bijzonder is het „Snitser hurdsilen” (Sneker hardzeilen); allerlei zaken geven een indruk, hoe de vormen van dit jaarlijkse feest met de tijden veranderden en welke prijzen men liet verzeilen.

De visserij is vertegenwoordigd door een groep karakteristieke Zuiderzeevissersvaartuigen, terwijl bijzondere aandacht is geschonken aan het typische paling-bedrijf, een groothandel op Engeland, van oudsher vanuit Heeg, Workum en Gaastmeer gedreven. De Friese palingaken hadden eeuwenlang het privilege, een vaste plaats in de Theems voor Londen te mogen innemen, zonder haven-gelden of andere rechten verschuldigd te zijn, naar men wil, omdat de Friezen zich bij een stadsbrand in Londen door hun flinkheid hadden onderscheiden. Met het vertrek van de laatste aak in 1924 is dit recht vervallen. Thans zou dit privilege ook geen voordeel meer betekenen, aangezien de paling in de bun door het vervuilde water sterft.

Zo zou er nog wel meer over de inhoud van het Sneker Museum zijn te verhalen, waarbij vaak een weemoedige herinnering zou opkomen aan veel dat eens was, maar thans onherroepelijk is verdwenen. De Friese meren en weteringen, vroeger nimmer tot rust onder de zwaarbeladen kielen van koffen, smakken en aken, die hun weg zochten van de ene haven naar de andere, zij liggen nu buiten de route, en schijnen nog slechts bestemd om zomerse jachtjes te dragen. En waar eens de turfschuiten af en aan voeren, de molens nimmer ophielden hun wieken naar de hemel te smijten, de kalkbranderijen en panwerken onafgebroken rook uitbliezen, daar zijn nu nog verstilde stadjes en dromende boerderijen.

Is het dan wonder, dat deze stilte de Fries gaat benauwen en hij geen vrede meer heeft met zijn land?

STREEKMUSEA EN RESSORTINDELING

DOOR

D. F. LUNSINGH SCHEURLEER

LEZING, GEHOUDEN OP DE EERSTE MUSEUMDAG 15 FEBRUARI 1947.

Inleiding

Nu de oorlog voorbij is en wij meer en meer tot normale toestanden terugkeren, is de tijd aangebroken dat wij ons gaan bezinnen over de vraag, hoe onze musea en oudheidkamers moeten worden ingericht om aan de taak te beantwoorden, welke m.i. op dit ogenblik voor hen is weggelegd en waarop ik zo dadelijk nader zal ingaan.

Thans kennen wij, en dat geldt niet alleen voor ons land, verschillende groepen van musea. Wij hebben allereerst de algemene musea, waarin zowel kunst als geschiedenis wordt aangetroffen, dan die voor natuurlijke historie, geologie, land- en volkenkunde, volkskunde en tenslotte tal van musea, die een speciaal onderwerp behandelen, ik denk b.v. aan de Post-, Spoorweg- en Molenmusea. Naast deze musea telt ons land een groot aantal kleine musea en oudheidkamers, welke ieder een beeld trachten te geven van een gemeente of van een streek. Voor deze laatste categorie is het Streekmuseum¹ de aangewezen museale instelling.

Het behoeft geen betoog, dat het merendeel van deze instellingen een moeizaam bestaan leidt. Bij vele beantwoordt de inrichting geenszins aan de eisen, welke aan een modern museum mogen worden gesteld, bij andere is het gebouw geheel ongeschikt. Het is alleszins gewenst, dat hierin verbetering wordt gebracht. Tevens is het voor vele van deze musea noodzakelijk, een programma samen te stellen, waarin omschreven is wat verzameld zal worden.

De tijd, dat het museum alleen een instelling voor ingewijden was, behoort tot het verleden. Tot dit inzicht was men reeds 25 à 30 jaar geleden gekomen. Toen ging men er in een aantal musea langzamerhand toe over, de collecties te schiften en de voorwerpen opnieuw te groeperen, opdat ze meer toegankelijk voor het publiek zouden worden. Veel dat van minder belang was of waarvoor men geen interesse had, verhuisde naar het depôt. Hierdoor werd het mogelijk, de verzamelingen zodanig te exposeren, dat elk voorwerp meer tot zijn recht kwam. Tevens werden in enkele musea personen aangesteld, die het geëxposeerde konden toelichten, als het publiek dat wenste.

¹ J. S. Witsen Elias, „De taak van het Streekmuseum” in *Mededelingen van het Museum voor het Gooi en Omstreken*, 1941.

Reeds tijdens de oorlog waren velen tot de conclusie gekomen, dat men nieuwe wegen had in te slaan, wilde zich het museum in een blijvende en toenemende publieke belangstelling verheugen. Vóór de oorlog toch, nam het museumbezoek af. Van de kant van de directie van de musea werd deze daling van het aantal bezoekers wel toegeschreven aan het feit, dat een deel van het publiek liever ging autorijden, de bioscoop of sportwedstrijden bezocht. Dat deze factoren ongunstig hebben gewerkt op het museumbezoek moge enigszins waar zijn, doch evenzeer is het waar, dat de fout in even grote mate in de musea zelf schuilt.

Nog steeds lijken immers tal van musea meer op „pakhuizen en stapelmagazijnen”, zoals Victor de Stuers ze indertijd had genoemd. Nog steeds zijn een aantal directies vooral van kleine museale instellingen de mening toegedaan, dat het voornaamste is, de voorwerpen bijeen te vergaren en deze in een museum onder te brengen om ze op deze wijze voor het nageslacht te bewaren. Dit was bij de oprichting van tal van musea in het buiten- en binnenland inderdaad de kerngedachte en velen dachten er nog niet aan, de collecties overzichtelijk op te stellen, opdat ze voor de bezoekers een aantrekkelijk geheel zouden vormen. Begrijpt U mij goed, het is geenszins mijn bedoeling geringschattend op dit zo nuttige pionierswerk neer te zien. Integendeel, wij kunnen deze voorgangers niet dankbaar genoeg zijn. Met meestal geringe middelen en ten koste van grote offeringen zijn op deze wijze tal van objecten voor het nageslacht bewaard, welke anders zonder twijfel verloren waren gegaan.

Helaas is men in vele musea veel te laat overgegaan tot het verzamelen van voorwerpen, die op de plaats of streek zelf betrekking hebben. Hierdoor is zeer veel, dat karakteristiek was voor een bepaald gewest verdwenen. Het is nu echter onze taak, dergelijke objecten in zodanig verband op te stellen, dat ze tot de bezoekers spreken.

Merkwaardig is, dat bij de reorganisatie, waarop ik zo straks wees, tal van historische voorwerpen, die aesthetisch gezien van weinig belang waren, naar het depôt verhuisden. Dit had dikwijls ten gevolge, dat hierdoor de geschiedenis fragmentarisch en daardoor onvolledig werd weergegeven. Reeds tijdens de bezetting en ook thans gaan er stemmen op, die de historie weer opnieuw recht willen doen wedervaren, doch dan door de objecten op een andere wijze dan toentertijd te exposeren. Ging men toen van *het voorwerp* zelve uit, nu zal *de gedachte* het uitgangspunt moeten zijn.

Wat kunnen wij nu doen om de museumcollecties vruchtbaar te maken? U zult antwoorden: „Reclame maken, rondleidingen houden, eventueel lezingen en filmvoorstellingen geven”.

Uitstekend, prachtig! Doch dit zal weinig effect boeken als wij niet doordron-

gen zijn van het feit, dat het museum ook als zodanig een taak heeft te vervullen in de huidige samenleving.

Taak van het museum c.q. streekmuseum.

Het streekmuseum zal een actieve rol bij de ontwikkeling en opvoeding van ons volk moeten gaan spelen. De verwording van de mensheid is ten gevolge van deze oorlog zo groot geworden, dat slechts door het inschakelen van alle beschikbare krachten hierin verbetering zal kunnen worden gebracht. Het aandeel van het museum zal uiteraard beperkt zijn. Het zal aan dit hoge doel kunnen meewerken, enerzijds door het tonen van mooie kunst om op deze wijze te werkstelligen, dat het goede dat in elk mens schuilt tot uiting komt, en anderzijds door belangstelling op te wekken voor de kunst en geschiedenis, natuurlijke historie, geologie en wat al meer in een museum bezichtigd kan worden. Het aankweken van interesse in de eerste plaats voor de eigen streek, dan voor het gewest en tenslotte voor het geboorteland is van groot belang voor de innerlijke kracht van een volk. De opstelling, welke een voorname factor is, zal echter zo dienen te zijn, dat de bezoeker niet merkt, dat men hem iets wil leren.

Het museum moet bovendien een geestelijk middelpunt worden. Door van het museum b.v. concerten en lezingen te doen uitgaan — ook op ander gebied dan de kunst — zal het ook werkelijk dit centrum kunnen worden. Vooral in kleine gemeenten, waar men weinig heeft, moet dit te verwezenlijken zijn.

Misschien nog voorname is een andere taak, welke voor het museum is weggelegd n.l. de opvoeding van de jeugd. Dit kan slechts geschieden door een nauw en geregeld contact te leggen tussen school en museum. In overleg met de leerkrachten kan de museale instelling kleine tentoonstellingen organiseren, die het op de school gedoeerde nader illustreren. Over dit onderwerp zou een gehele middag te spreken zijn, doch in dit algemeen verband zij het terloops aangestipt. Zie hier een tweeledige taak, welke voor het streekmuseum is weggelegd.

Waarom streekmusea?

Gaat men van de gedachte uit, dat elke streek zijn reflex moet vinden in een museum, dan zult U het met mij eens zijn, dat, ofschoon er in ons land veel oudheidkamers zijn, er toch nog gebieden vallen aan te wijzen, waarom zich in engere zin geen enkele museale instelling bekommert. Het komt ook hier herhaaldelijk voor, dat er tussen de gebieden, welke twee aan elkaar grenzende museale instellingen bestrijken, een vacuum is. Gevolg, dat noch de ene noch de andere oudheidkamer zich dit gebied aantrekt. Denkbaar is daarnaast het geval, dat twee

oudheidkamers, welke vlak bij elkaar liggen, dezelfde streek afgrazen, hetgeen nodeloze concurrentie met zich mede brengt. Dit kan alleen worden voorkomen, als aan elke museale instelling een bepaald ressort wordt toegewezen. Maakt men dus streekmusea, dan zal b.v. een gehele provincie rayongewijs zijn afspiegeling vinden in verschillende streekmusea.

Ook is een oplossing mogelijk, waarbij het provinciaal georiënteerde museum zich in het bijzonder met een dergelijk groter gebied bezig houdt, doch organisatorisch komt het mij verkieslijker voor, dat het naastbij gelegen streekmuseum zich hiermede belast. Tenslotte kan de wenselijkheid bestaan, om te geraken tot het oprichten van een nieuwe Oudheidkamer. Over het algemeen voel ik hiervoor weinig. In de eerste plaats moet de neiging om een dergelijke instelling in het leven te roepen uit de streek zelve voortkomen en niet van boven af worden opgedrongen en ten tweede dient men angstvallig te waken voor een te veel van het goede, in dit geval oudheidkamers.

De streekmusea worden dan het geestelijk middelpunt en tevens een wegwijzer voor de bezoekers, die in een bepaald gebied hun vakantie komen doorbrengen. Alles wat in de meest uitgebreide zin op dit ressort betrekking heeft, zal hier te zien moeten zijn. Wil deze opzet slagen, dan zullen de oudheidkamers, welke zich thans alleen bezig houden met hun gemeente of met de bebouwde kom, niets anders hebben te doen dan hun activiteit uit te breiden over het omliggende gebied en wel over het ressort.

Het karakter van een streekmuseum

Zoals gezegd, heeft dit museum een zo getrouw mogelijk beeld te geven van streek, gewest of provincie. Het streekeigene vormt het uitgangspunt, dus het karakteristieke van elke streek moet hierin vertegenwoordigd zijn en tot uiting komen. Wij moeten hierin evengoed aantreffen de kunstvoortbrengselen uit deze streek (b.v. bouwkunst, zowel stedelijke als landelijke, aanleg van een dorp, kom, es, brink, terp, dijk enz.) als de geschiedenis (gildewezen, heraldiek, historische en belangrijke politieke gebeurtenissen, die op het gebied betrekking hebben, portretten van bekende figuren, geestelijke stromingen, maatschappelijk leven, enz.), klederdrachten, waterbouwkunde (polders met kanalen, molens enz.), alsmede de landbouw en de veeteelt. Evenmin mogen hier ontbreken afbeeldingen van het landschap, de wegen, sloten, rivieren, kanalen, dus van de Heemkunde in de meest ruime zin des woords. Tenslotte verdient het aanbeveling, indien het mogelijk is, de economische ontwikkeling en de sociale toestanden weer te geven (b.v. in beeld-statistiek). Men dient er echter voor te waken, dat niet om bepaalde redenen zekere aspecten naar de een of andere kant worden overdreven. Zo ob-

jectief mogelijk moet de leiding de verschillende problemen, welke men wil uitbeelden, realiseren.

Zaal voor lezingen, tentoonstellingen

Zo mogelijk dient een streekmuseum een zaal te bezitten — liefst in het eigen gebouw — waar lezingen en voordrachten kunnen worden gehouden. Het zou prachtig zijn, als het museum de beschikking had over een eigen projectielantaarn of epidiascoop. Voorts is een van de eisen voor een goed geoutilleerd streekmuseum, dat er een of meer zalen aanwezig zijn om tijdelijke tentoonstellingen te houden. Hierbij wordt gedacht aan exposities van voorwerpen uit de streek of reizende tentoonstellingen. Heeft men niet de beschikking over één of meer zalen voor tijdelijke exposities, dan vraag ik mij af, of het niet gewenst is de verzamelingen — als dit enigszins mogelijk is — door het hergroeperen van de voorwerpen zó op te stellen, dat minstens één ruimte vrij komt voor exposities. Dezelfde zaal of een ander vertrek zou kunnen worden gebruikt voor bibliotheek, waar belangstellenden boekwerken kunnen inzien.

Streekmuseum geen instelling voor voorwerpen van wetenschap

Wij moeten er tegen waken, het streekmuseum te maken tot een instelling waar voorwerpen van zeer bijzondere, meer algemeen-wetenschappelijke waarde een onderdak krijgen. Zijn deze objecten van meer dan locale, gewestelijke betekenis, dan doet de vraag zich voor, of deze aan de wetenschap mogen worden onttrokken door ze in een streekmuseum onder te brengen, waar uit de aard van de zaak minder publiek zal komen dan in een groot museum. Deze objecten toch dienen liefst in die musea te worden geëxposeerd, waar ze het beste de wetenschap dienen (allereerst in de rijkshoofdstad en dan in de provinciale hoofdsteden).

Hier kunnen deze voorwerpen bovendien het best worden verzorgd om ze voor ondergang te behoeden. Iedereen zal moeten toegeven, dat tengevolge van de slechte huisvesting van tal van kleine museale instellingen, alsmede door het ontbreken van krachten geschoold in museum-werk, stukken van wetenschappelijke waarde of uit ander oogmerk van belang, aan deze instellingen in bruikleen te geven.

Het streekmuseum kan zo nodig wel copieën of afgietsels krijgen van de voorwerpen, waarop het prijs stelt.

Huisvestingen

Een van de grootste problemen vormt de huisvesting. Een zeer groot gedeelte

van onze musea is op onbevredigende wijze ondergebracht. Er zijn tal van gebouwen op te noemen, die zo vochtig zijn, dat ze, om een museumcollectie te herbergen, geheel ongeschikt zijn. Ook zijn er verzamelingen, die ingepakt op zolders liggen, daar er geen museumgebouw beschikbaar is. Het zal, vrees ik, niet mogelijk zijn op korte termijn dit probleem op te lossen. Toch is het wenselijk, dat men steeds bij de bevoegde autoriteiten wijst op de noodzakelijkheid van een goede huisvesting en de nadruk legt op het belang, dat het museum heeft.

Enkele andere punten moge ik hier tevens aanstippen, zoals de noodzakelijkheid voor elke museale instelling van een inventaris en van statuten. Hierin moet o.a. voorkomen, dat bij ontbinding van de museale instelling de collecties komen te vervallen aan het provinciale museum of aan het Rijk, met de toevoeging dat de Rijkscommissie voor de Musea de voorwerpen aan die musea in bruikleen geeft, waar zij krachtens hun aard op hun plaats zijn.

Het vruchtbaar maken van de collecties

Het Streekmuseum zal dus in de meest uitgebreide zin des woords de geschiedenis van het rayon hebben te vertellen. Velen onder U zullen wellicht de opmerking maken: „Hoe moeten wij dit doen, wij bezitten geen voorwerpen om een dergelijk plan te verwezenlijken”. Toch is het mogelijk om dit tot stand te brengen, zelfs indien men weinig of geen voorwerpen bezit. In Amerika heeft men dit vraagstuk m.i. op een goede manier weten op te lossen. Men gaat daar van een andere opvatting uit. Niet van het voorwerp, doch van de gedachte en deze wordt uitgewerkt.

Laat ik een voorbeeld noemen. U wilt b.v. in stad X een beeld geven van de historische ontwikkeling. Men begint eerst met een schema te ontwerpen van wat men wil weergeven en dat moet op de een of andere wijze tot werkelijkheid worden gebracht. In Amerika doet men dit b.v. aan de hand van kleine diorama's¹, modellen, tekeningen en schematische voorstellingen. Men kan b.v. een beeld van de stad in de Middeleeuwen geven door een reconstructie te maken, gebaseerd op bestaande gegevens, b.v. van het marktplein met de kerk en enkele huizen. Om het beeld te voltooien worden figuurtjes in de kleding van de tijd er aan toegevoegd, verder b.v. een wagen met paard, een ridder te paard en boeren en

¹ Enkele voordelen van het kleine diorama boven grote zijn:

- 1e. dat het veel goedkoper is. Een van de nadelen van het levensgrote diorama, in de Angelsaksische landen „Habitat groups” geheten, is de hoge prijs, waardoor men er niet licht toe over zal gaan het op te ruimen en door een nieuw te vervangen, zelfs als het niet meer geheel en al voldoet.
- 2e. dat het meer mogelijkheden heeft dan het grote, men denke b.v. aan het uitbeelden van een verdwenen beschaving.
- 3e. dat de sfeer gemakkelijker is te verwezenlijken, waardoor de werkelijkheid beter wordt benaderd.

boerinnen, die de stad bezoeken om hun waren op de markt te verkopen. Het zal niet gemakkelijk zijn zo iets tot stand te brengen, ongetwijfeld zullen er fouten worden gemaakt, doch beter enkele onnauwkeurigheden dan niets. Door dergelijke diorama's gaat deze periode voor het publiek leven. Hier om heen groepeer men — indien men ze heeft — wat voorwerpen uit die tijd, zoals aardewerk, metaal enz. Ook afgietsels (liefst gepolychromeerd), tekeningen en foto's naar oude handschriften, tekeningen en prenten kunnen het hunne er toe bijdragen, het algemeen tijdsbeeld te doen herleven.

Op een dergelijke manier is ook de prae-historie te realiseren. Een stenen bijl zegt het publiek weinig of niets, doch deze wint aan betekenis, als de bezoeker ziet door wie en onder welke omstandigheden deze werd gebruikt. Kortom een gereconstrueerd beeld van de primitieve cultuur zal tot gevolg hebben, dat de belangstelling voor deze voorwerpen toeneemt. De zojuist genoemde bijl is dan niet meer een stuk steen zonder meer, doch door het verhaal er om heen, „the story” zoals de Amerikaan dit noemt, krijgt de bezoeker een inzicht in de waarde van het voorwerp. Hebt U wel eens gelezen b.v. over „de Rendierjagers in Drenthe” door G. H. Voerman? ¹ Ook hierin wordt een beeld gegeven van de mens in de prae-historie. Wellicht is dit niet geheel volgens de waarheid, doch het spreekt tot ons, dat is belangrijk.

Van belang is ook, dat de voorwerpen zó worden opgesteld, dat de bezoeker dadelijk ziet, waarvoor ze oorspronkelijk dienden of gebruikt werden. Hierdoor gaat tegelijkertijd het bewuste voorwerp leven, wat zo gewenst is om de saaiheid in de opstelling te vermijden.

Uitwisselen van Voorwerpen

Elk museum bezit voorwerpen welke, als men zich aan het programma houdt, er niet op zijn plaats zijn. Het zou dan ook wenselijk zijn, dat dergelijke objecten aan die musea kwamen, waar ze uit hoofde van hun karakter thuis horen. Dit is denkbaar door ruilen en, wat minder gewenst is, door kopen en verkopen. Gaat men hiertoe over, dan zal menig museum verrijkt worden met voorwerpen, welke een welkome aanvulling betekenen.

Verhouding Streekmuseum t.o.v. Provinciaal georiënteerd museum

Een wat delicate kwestie is de verhouding van het provinciaal georiënteerde museum t.o.v. het streekmuseum. Het behoort tot de taak van het eerstgenoemde,

¹ Drenthe. Een handboek voor het kennen van het Drentsche leven in voorbije eeuwen onder redactie van J. Poortman. Dl. I, Meppel 1943.

een globaal beeld te geven van de gehele provincie, hetgeen de meeste van deze musea door hun collecties, rijk op elk terrein, uitstekend vermogen. Het ligt echter niet op hun weg, in details te treden zoals het streekmuseum. Het zou een fout zijn, in het provinciale museum een bedreiging te zien voor het streekmuseum.

Aan het hoofd van Provinciale Museum zal een wetenschappelijk gevormd directeur moeten staan, wat bij het Streekmuseum meestal niet het geval zal zijn. Deze zal daarom waardevolle adviezen kunnen verstrekken b.v. bij het identificeren of bij het inventariseren van voorwerpen. Voorts behoort het tot de taak van de directeur te adviseren bij het inrichten van het streekmuseum. Kortom op tal van manieren kan het centrale museum leiding geven.

Anderzijds is het zeer goed denkbaar, dat het streekmuseum over bepaalde zaken, welke tot zijn rayon behoren, het provinciale museum zal kunnen inlichten. Een moeilijke kwestie — en het laatste woord is hierover nog niet gesproken — is het in bruikleen geven door het provinciaal georiënteerde museum aan de streekmusea van die voorwerpen, welke oorspronkelijk uit dat gebied afkomstig zijn. Indien men mij in dergelijke gevallen om mijn bemiddeling vraagt, vraag ik mij allereerst af: kan dit stuk om welke reden dan ook worden gemist, of anders gezegd, verdient het geen overweging, dat het in het grotere museum blijft.

Indien een object als doublet valt aan te merken, en er geen bepalingen zijn (b.v. van schenkers), die zich tegen het in bruikleen afstaan aan derden verzetten, verleen ik gaarne mijn medewerking. Doch dat een bepaald voorwerp in depôt staat, behoeft voor mij geenszins een reden te zijn, bij het centrale museum er op aan te dringen dit aan een klein museum af te staan. Eerst dient men te weten waarom het niet is opgesteld (ruimtegebrek, het moet gerestaureerd worden enz.) en dan pas kan men oordelen. Anderzijds kan ik mij zeer goed voorstellen, dat een bepaald voorwerp, aanwezig in een streekmuseum, beter in het centraal museum op zijn plaats is. Ik noemde reeds voorwerpen van hoge wetenschappelijke waarde.

Hoe kunnen wij dit doel bereiken? In de eerste plaats moet de leiding van elk museum en elke oudheidkamer weten, wat haar taak is in deze opbouw, dus of zij uitsluitend de belangen van haar eigen gemeente dan wel die van een groter gebied heeft te behartigen.

Ressort-indeling

Wij komen nu aan het zeer belangrijke punt: de ressort-indeling. In 1940 is door de Rijkscommissie voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek een begin gemaakt met het verdelen van ons land in een aantal ressorten¹. De grens van deze

¹ Kaart van Nederland met ressort-indeling, afgedrukt in het *Verslag van de Rijkscommissie voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 1941.

ressorten wordt door verschillende factoren bepaald. Allereerst is deze afhankelijk van de land-, provincie- en gemeentegrenzen. Dus anders gezegd, een ressort zal nooit kunnen worden gevormd door aangrenzende gebieden, behorend tot twee of meer provincies; evenmin zal deze grens dwars door een gemeente kunnen lopen. Wel kunnen één of meer aan elkaar palende gemeenten tezamen een rayon vormen. Zo is de indeling ten dienste van het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Musea in een streek onder eenzelfde leiding

Het is een bekend feit, dat vele van de kleine museale instellingen op onvoldoende wijze worden beheerd. Deze musea zijn indertijd opgericht door enkele belangstellenden, die in vele gevallen gestorven, verhuisd of te oud zijn, om zich nog intensief met het museum bezig te houden. Ofschoon deze oprichters doorgaans bezielde waren met het heilige vuur, ontbrak hen veelal de kennis van de talloze problemen, die zich bij het beheer van een museum voordoen. Op vele plaatsen missen wij node jonge krachten, die het museumwerk kunnen of willen voortzetten. Het is een algemeen bekend feit, dat vele museale instellingen een splend bestaan lijden door gebrek aan behoorlijke leiding en/of fondsen. Het gevolg is, dat er niets van uitgaat.

Eén van de eerste factoren om deze musea los te maken uit hun kwijnend bestaan is, ze toe te vertrouwen aan een leiding, welke ter zake kundig is en wordt bezoldigd. Een groot probleem blijft echter de salariering. Dit is meer en meer afhankelijk geworden van subsidies, hetzij van de Gemeente, Provincie of het Rijk. Teneinde nu een conservator, c.q. directeur te kunnen bezoldigen, zou het een oplossing kunnen zijn, enkele musea of oudheidkamers welke in één streek liggen, onder een zelfde leiding te brengen. Op deze wijze zou, als elke gemeente waar zich een oudheidkamer bevindt naar draagkracht een jaarlijkse bijdrage wilde verlenen, degene die met de leiding is belast, een behoorlijke vergoeding kunnen krijgen. Voorts zouden deze subsidies zodanig moeten zijn, dat er ook een bedrag voor de exploitatiekosten voor deze musea beschikbaar is.

Dit is b.v. geschied bij het „Museum voor het Gooi en Omstreken” te Hilversum, dat jaarlijks subsidies ontvangt van de gemeenten Hilversum, Naarden en Blaricum. Het is begrijpelijk, dat een dergelijke verdeling van de lasten niet zonder meer tot stand komt en zelfs veelal onmogelijk zal zijn. Toch zal deze op de een of andere wijze haar beslag moeten krijgen, willen de verschillende streekmusea behoorlijk kunnen functioneren. Bovendien valt te verwachten, dat elke gemeente, die in de kosten van het streekmuseum bijdraagt, hiervoor ook een zekere belangstelling zal krijgen, als men maar eenmaal bezig is.

Natuurlijke Historie

Het vormt een punt van overweging, of in het streekmuseum een afdeling gewijd aan de Natuurlijke Historie dient te worden opgenomen. Hierover hoop ik een andere keer uit te wijden.

Conclusie

In het instellen van streekmusea op grond van een ressort-indeling zie ik de mogelijkheid om onze oudheidkamers, welke nu veelal sluimeren, tot nieuw leven te wekken. Hierdoor zal het tevens duidelijk worden, dat ze een onmisbare schakel zijn in het museumwezen van ons land.

SHELL ANTI-CORROSIE MIDDELEN

Op een tentoonstelling in het Museum van den Arbeid betreffende de winning van aardolie in Nederland, trok een aantal producten de aandacht, welke een roestwerende eigenschap bezitten. Shell-Nederland heeft thans de hieronder volgende gegevens ter publicatie verstrekt, welke in de aandacht van museumbeheerders worden aanbevolen. Resultaten van proeven met deze middelen zullen gaarne worden ontvangen voor publicatie ter voorlichting van onze collega's.

Door de stijgende behoefte aan anti-corrosie producten in de industrie, hebben de Shell Laboratoria een serie anti-corrosie middelen ontwikkeld, waarvan elk product een eigen toepassingsgebied heeft.

Deze producten kunnen verdeeld worden in drie hoofdgroepen, waarvan, ons inziens, vooral de producten genoemd in groep I voor gebruik in musea in aanmerking kunnen komen, zoals uit de beschrijving wellicht moge blijken.

Groep I Dit is een serie anti-corrosie middelen, welke bestaan uit een vluchtig oplosmiddel, waarin een niet vluchtig beschermingsmiddel is opgelost. Het oplosmiddel verdampt na aanbrengen en het beschermingsmiddel vormt een goed dekkende beschermlaag op het metaal. De algemene eigenschappen van deze groep zijn:

1. Zij verdringen zeer sterk en zichtbaar het vocht van het metaaloppervlak en brengen daarvoor een vrij zachte beschermingslaag in de plaats.
2. Zij neutraliseren corrosie vormende vlekken, ontstaan door aanraking van de vingers op blanke metaaldelen.

3. Afhankelijk van het percentage beschermingsmiddel, dat bij de diverse producten onderling uiteenloopt, wordt een beschermingstijd variërend van één dag tot achttien maanden verkregen.
4. De beschermingslaag is zacht en kan dus betrekkelijk gemakkelijk worden beschadigd.
5. Het verwijderen van de laag kan geschieden met petroleum of een dergelijk product.

In deze groep vallen:

SHELL R.P.F. 1: beschermingsduur	2 weken	(buiten)
	4 maanden	(onder dak)
SHELL R.P.F. 3: beschermingsduur	2 weken	(buiten)
	3 maanden	(onder dak)
SHELL R.P.F. 5: beschermingsduur	1 dag	(buiten)
	1 week	(onder dak)
SHELL R.P.F. 7: beschermingsduur	4 à 6 maanden	(buiten)
	18 maanden	(onder dak)

Deze aangegeven beschermingsduur moet opgevat worden als zeer globaal, daar deze sterk afhangt van de klimatologische omstandigheden (speciaal wat betreft temperatuur en vochtigheidsgraad).

De diverse soorten ijzer en staal, zowel beschermd als onbeschermd, verschillen eveneens belangrijk in hun reactie met vocht.

De aangegeven perioden mogen opgevat worden als een algemene leidraad voor normaal machine-staal onder gematigde klimatologische omstandigheden, zoals deze zich in Nederland voordoen.

Zoals reeds vermeld, zijn de producten van bovengenoemde groep vermoedelijk voor bescherming van blanke metalen voorwerpen in musea het meest geschikt. Er worden echter nog andere roestwerende producten vervaardigd, waarvan de eigenschappen volledigheidshalve hieronder besproken zullen worden, zodat op de mogelijkheid van toepassing in musea de aandacht wordt gevestigd.

Groep II Shell R.P.L. 0 en Shell R.P.L. 1 zijn anti-corrosiemiddelen waarbij het beschermingsmiddel in een smeerolie is ondergebracht. De bedoeling hiervan is om het inwendige van een machine tegen corrosie te beschermen, door de machine enige tijd te laten draaien met één van deze producten, zodat alle inwendige delen volkomen tegen corrosie beschermd zijn. Zij geven een beschermingsduur van circa zes maanden.

Groep III Dit is een groep „compounds”, waarvan de beschermlaag middel-hard en zelfs hard kan zijn. Voor eventuele toepassing in musea zou ons inziens Shell R.P.C. 1 in aanmerking kunnen komen. Dit is een vetachtige substantie, welke bij het aanbrengen bij voorkeur voorgewarmd dient te worden, om een gelijkmatige verdeling en een zuinig gebruik in de hand te werken.

ADMINISTRATIEF BEHEER VAN MUSEUMVERZAMELINGEN

I

Het voortgezet en hoger bouwkunst-onderricht in Nederland vormt goede architecten in verschillende opleidingscentra. Een voorname plaats wordt daarbij ingenomen door de Academie van Bouwkunst te Amsterdam. Zij heeft een cursus van vier studie jaren, welke afgesloten wordt door een eind-examen voor het gewaardeerde diploma.

Het eindexamenjaar 1946-'47 van deze Academie heeft de aandacht van de museumwereld getrokken, omdat een der studieonderwerpen bestond in het ontwerpen van „een zeer groot museum op het gebied van tropische dier- en volkenkunde”. Een modern bouwprogramma van een bestaand museum was niet voorhanden, de opgegeven combinatie maakte dit ook niet mogelijk. Alle vragen naar de organisatie en het beheer van dit instituut, naar de dispositie der ruimten welke beslissend is voor het karakter van de uitstalling voor het publiek en voor de verhouding hiervan tot de bewaar- en studiecollecties, en zoveel andere vragen meer, waarover de bouwheer zich van te voren dient uit te spreken tegenover de architect, moesten bij deze opgave door de bouwkundige studenten zelf beantwoord worden.

Van museumstandpunt bekeken lijkt ons een dergelijke opdracht, niet steunend op de basis van werkelijke collecties en van een werkelijk bouwprogramma ener museumdirectie, niet onbedenklijk, aangezien er zoveel oudere museumgebouwen bestaan, waarbij het representatieve, het monumentale streven overheerst en geen ogenblik de gedachte wordt opgewekt aan het museum als een organisme, dat afgescheiden van de uitstalling voor het publiek een uitgebreid werkapparaat bevat.

Hoe de docent er in het onderhavige geval in geslaagd is, zijn leerlingen voor te monumentale,

weinig functionele creaties te behoeden en wat uiteindelijk de resultaten dezer studiekeuze zijn geweest, zal ons hier niet bezighouden. Het is hier slechts de bedoeling te vermelden, dat een der leerlingen een uitvoerige gedocumenteerde verantwoording van zijn eindontwerp heeft samengesteld, waarin de vragen onder de ogen gezien worden, welke stuk voor stuk bij de opstelling van een werkelijk bouwprogramma moeten rijzen.

De cursist, de Heer J. H. M. Wilhelm, heeft geen moeite ontzien om zijn gegevens bijeen te krijgen. De musea, welke door hem bezocht zijn, variëren van het omvangrijke Indisch Instituut tot het bescheiden Natuurhistorisch Museum te Rotterdam en van het oudere Zoölogisch Museum te Amsterdam tot het nieuwe Museum Boymans.

Reeds de bijgevoegde perspectivische schetsen van de Heer Wilhelm, welke o.m. een depôt te zien geven dat als een wolkenkrabber boven het bouwblok der zalen uitrijst, tonen, dat hij zich de functies van het museum buiten het uitstellen van collecties, terdege bewust geworden is.

Deze documentatie en verantwoording, ten koste van veel inspanning bijeengegaaard, overziende, vragen wij ons af: Wat heeft de museumwereld van zijn kant tot nu toe gedaan, om de inhoud en omvang van zijn beheer duidelijk te maken aan de maatschappij, of, nauwkeuriger uitgedrukt, aan het publiek, dat als bouwmeesters, geldschietters, vakgeleerden, verzamelaars, op te voeden massa, zulk een innig contact met onze instituten heeft, en wat is tot nu toe in eigen kring gedaan aan een systematische bestudering van ons vak welke de grondslag moet leggen voor actie naar buiten? Te weinig, vreezen wij.

De resultaten zijn er ook naar. Het publiek verlangd duizend-en-één functies van de musea, doch realiseert zich onvoldoende, dat er gewerkt wordt achter die uitstallingszalen, waarin een zo

rustige sfeer heerst: de aantallen bezoekers vallen in het niet, vergeleken bij die van theaters en warenhuizen, dus zit de museumbeheerder duimen te draaien, zo hebben wij een zakenman eens horen redeneren.

Ook deze studieopgave, komend uit een milieu, dat nauw met ons verbonden behoort te zijn, geeft een voorbeeld te zien van losweg gestelde, zéér grote eisen.

„Het museum moet, verdeeld over verdiepingen, o.a. bevatten: museumzalen voor opgezette dieren, folklore, ruimten voor ethnografische voorwerpen van kunstwaarde, gehoorzaal voor lezingen en uitvoeringen (dansen b.v.) voor publiek, leeszaal met bibliotheek, een college-zaal, laboratoria voor prepareren, kabinetten voor speciale studie van hoogleraar en studenten.”

Geëist worden dus van één instelling, de beheersing van twee uiteenliggende gebieden van wetenschap, een populaire uitstalling, een opstelling volgens aesthetisch principe, een wetenschappelijk gerangschikte collectie, bijzondere manifestaties met de daarbij komende propaganda en tengevolge van dit alles een service welke een belangstelling moet bevredigen die varieert van de meest populaire vragen tot strikt wetenschappelijke studie.

Het valt te betwijfelen of de docent dezer cursus zich van te voren voldoende rekenschap heeft gegeven van de enorme staf en het uitgebreide werkapparaat, dat voor een dergelijk museum nodig zou zijn. Is deze kwestie aan de Heer Wilhelm op zijn studietocht in de museumwereld voldoende duidelijk gemaakt? Slechts ten dele. Zijn project met een alles beheersend depôtgebouw toont, dat hij op het goede pad is geraakt, doch op omvang en taak der museumstaf is stellig niet met voldoende nadruk zijn aandacht gevestigd. Volgens de in sommige musea bestaande of nagestreefde toestand heeft hij rekening gehouden met een directeur die ev. tevens hoogleraar is en die in ieder geval een eigen afdeling beheert, evenals de conservatoren. Deze laatsten, van vijf tot tien in getal, beheren zelfstandig een afdeling en zijn eventueel tevens docent aan een universiteit. Zij kunnen over assistenten beschikken. Behalve voor een bibliothecaris vindt men nog slechts ruimte uitgetrokken voor een administrateur met een paar typisten. Op die éne administrateur komt alles neer, de directeur bepaalt zich tot de wetenschap.

Gezien dit resultaat lijkt het hoognodig, dat de museumwereld zich eens bezint op de formatie ener museumstaf en de organisatie van het museumwerk. Wij zouden hier de aandacht willen vestigen op één onderdeel daarvan n.l. op de administratie der verzamelingen.

Deze beschouwen wij als een steunpunt bij het organiseren van de museumarbeid, want hierdoor wordt omvat: het documenteren van de objecten, het vastleggen van de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek, het overzichtelijk en vindbaar maken der collecties met behulp van een classificatie-systeem. Als gevolg van dit alles ontstaat een bepaalde lijn in de aanwinstenpolitiek, traditie-vorming in het werk — dat door opvolgers immers alleen dan tenvolle kan worden overgenomen, indien de resultaten behoorlijk vastliggen — en tenslotte wrijvingloze service-verlening aan het publiek. Talloze vragen, waarmee de wetenschappelijke leiding belast wordt, omdat zij zoveel uit het hoofd weet of in eigen bureauladen heeft liggen, kunnen op gemakkelijker wijze opgevangen worden indien de administratie der verzamelingen in orde is.

Volgens de toestand, welke de Heer Wilhelm weergeeft, is van centrale leiding weinig sprake: het museum valt uiteen in een aantal conservator-schappen en de orde die zal heersen, is afhankelijk van ieders methode van werken. Wat belet een van hen, de lang verouderde toestand terug te roepen waarbij de beheerder alles uit zijn hoofd wist, alles wist te vinden, soms brieven en aantekeningen bij de objecten in de kast stopte, jarenlang vrij vlot werk leverde, doch een chaos achterliet, waarbij alle gegevens verloren en de objecten bijna niet te vinden waren?

Speciaal personeel, geschoold in de algemene regels van het moderne documentalistenwerk, moet een vaste administratieve traditie in dit beheer verzekeren. Er bestaat een algemene grondslag voor dit administratieve werk, ook al variëren de museumverzamelingen tot in het oneindige. Op de directie rust de leidende taak, om uit die regels het samenstel te kiezen, dat voor haar instelling en arbeidsterrein passend is. Uit Amerika komt in dit opzicht een helder geluid.

De Heer Ton Koot, die tezamen met de Heren Dr. R. van Luttervelt en D. F. Lunsingh Scheurleer in 1946 een studiereis door de U.S.A. maakte, trof daarginds over het algemeen uitgebreidere museumstaven aan met meer specialisatie, scherper scheiding van het wetenschappelijke, ad-

ministratieve en technische werk. Vrijwel elk museum heeft een „registrar”, die belast is met het registreren van de door de wetenschappelijke werkers verschaftte gegevens over de vele duizenden voorwerpen, welke het museum bevat ¹.

Is het gewenst, de administratie der verzamelingen te centraliseren en de conservatoren in te schakelen voor het verschaffen der gegevens en het contrôleren van het werk? Welke systemen zijn nodig voor deze administratie? Moeten de conservatoren hun wetenschappelijke arbeid elk naar eigen inzicht verrichten of moet er een centraal beheerde documentatie zijn, welke voortdurend pressie uitoefent op de wetenschappelijke staf tot het opleveren van de resultaten van zijn arbeid, welke daarbij zorgt voor het in een bepaalde vorm gieten en overzichtelijk bewaren der gegevens, evenals zulks heden ten dage b.v. geschiedt met technische rapporten in industriële bedrijven?

Deze vragen zullen door enige museummensen, al naar eigen ervaring, geheel of gedeeltelijk in deze kolommen worden besproken. Verdere bijdragen zijn welkom.

II

Hieronder volgt een bijdrage ten aanzien van technische musea van de hand van Ir. R. A. Gorter, oud-directeur van het Veiligheidsmuseum te Amsterdam.

De heer Gorter is van oordeel, dat het beheer van een museum niet zo heel veel verschilt van dat ener moderne onderneming, indien men het streven naar economisch voordeel buiten beschouwing laat. Zelfs zou hij voor de toekomstige museumdirecteur een jaartje praktisch werken in vele afdelingen van een moderne fabriek nuttig achten. Welke museum-directeur kan thans als vakman gelden, wanneer het gaat om de organisatie van zijn bedrijf? Ten aanzien van vele gebieden welke door de directeur betreden worden, dient hij zich voor scholing te wenden tot vaklieden in de maatschappij.

Mij is gevraagd, hoe de administratie van een museumverzameling dient te worden georganiseerd. Ik kan daarop slechts antwoorden hoe ik destijds — nu ongeveer 30 jaren geleden — die voor het Veiligheidsmuseum heb ingericht. Maar als ik thans daarmede nog moest beginnen zou ik

aanvangen mijn licht op te steken bij de betreffende specialisten in de maatschappij en een en ander van de uitgebreide literatuur op dit gebied gaan bestuderen.

De administratie van museumverzamelingen berust immers op dezelfde principes als die van een fabrieksmagazijn. Ook dáár moet elk voorwerp zijn vaste plaats hebben, verantwoord kunnen worden en worden bij- of afgeschreven, indien het een plaats krijgt in het magazijn of dit verlaat.

Aan dit beginsel voldeed — meende ik — 30 jaren geleden het systeem, waarop de verzameling van voorwerpen in het Veiligheidsmuseum werd geadministreerd. Het zou me echter niet verwonderen te vernemen, dat er tegenwoordig betere methoden bestaan.

Sedert ongeveer 30 jaren krijgt daar elk voorwerp een nummer, dat uit 2 gedeelten bestaat, te weten het jaar, waarin het wordt ontvangen en het volgnummer in dat jaar. Bijv.: nr. 46.018 is het 18e voorwerp dat in 1946 ontvangen is. Deze voorwerpen worden, aangevuld met enkele bijzonderheden, in deze volgorde in een register ingeschreven. Alle correspondentie in verband met het voorwerp, prospectussen, tekeningen, enz. worden in daarvoor bestemde mappen, in dezelfde numerieke volgorde, opgeborgen. Bovendien wordt van elk voorwerp een kaart gemaakt, waarop de voornaamste bijzonderheden van het voorwerp worden vermeld en voor het overige naar het register-nummer van de mappen wordt verwezen. Deze kaarten worden volgens een eigen decimale code (in vele opzichten parallel lopend met de Universele decimale classificatie-U.D.C.) opgeborgen ².

Indien het wenselijk is, dat van het voorwerp 2 kaarten worden gemaakt, dan geschiedt zulks. Voor veiligheidsbrillen (02.1) voor autogeenlassers (20.7) bij voorbeeld worden 2 kaarten gemaakt: 02.1:20.7 en 20.7:02.1, waardoor automatisch alle beveiligingsmiddelen voor de ogen, zowel als alle beveiligingsmiddelen voor lassen, in de kaartenverzameling bij elkaar komen te staan. Aangezien op de kaarten tevens nauwkeurig vermeld wordt, waar het voorwerp zich bevindt, in welke vitrine, op welk gedeelte van de wandvlakte, op welk gedeelte van de vloer, in welke kast of in welk vak van het magazijn, kan elk voorwerp ogenblikkelijk aan de belangstellen-

¹ Zie „Musea in Amerika” II, in *De Groene Amsterdammer* van 7 Februari 1948.

² Ter oriëntatie over de U.D.C. leze men: F. STEGGERDA, *Beheersdocumentatie*, 1939.

de bezoeker worden getoond. Wijziging in de plaatsing der voorwerpen moet dan ook regelmatig worden bijgehouden.

Er zijn witte en blauwe kaarten. De eerste zijn bestemd voor de geëxposeerde voorwerpen; van de tweede bevinden zich de voorwerpen in het magazijn. De gezamenlijke witte kaarten vormen dus de eigenlijke museumcatalogus, die dus steeds „bij” is. Dit brengt met zich mee, dat de desbetreffende witte kaart vernietigd en door een blauwe vervangen moet worden, wanneer een voorwerp uit de expositie naar het magazijn verhuist, bijvoorbeeld omdat het als veiligheidsmiddel verouderd is.

Naast deze kartotheek beschikt het Veiligheidsmuseum over kaartsystemen van de aldaar aanwezige tekeningen, van de foto's, van de boeken en van alle belangrijke artikelen in de, ongeveer 100, jaarlijks binnenkomende tijdschriften.

Aangezien deze kaarten, benevens de correspondentie en de door de museumstaf gemaakte

rapporten, volgens hetzelfde stelsel worden opgeborgen, kunnen deze gegevens meestal „à la minute” worden bijeengebracht. Een en ander komt zowel aan het geven van goede inlichtingen aan het publiek, als aan de bestudering door de museumstaf van de veiligheidstechniek en de bedrijfshygiëne, zeer ten goede. Een voorbeeld van de samenvattende arbeid op dit gebied vindt men in de catalogus van een (klein) onderdeel van het museum, nl. dat der autogene metaalbewerking.

Op grond van de ervaring, met de hier beschreven administratie opgedaan, ben ik van mening, dat het beheer der museumverzamelingen en verdere beschikbare gegevens gecentraliseerd moet zijn en dat de gehele staf, onder leiding van een daartoe capabel directeur, moet worden ingeschakeld voor het verschaffen en contrôleren der gegevens, zodat de pas wordt afgesneden aan weinig efficiënte methoden, waarbij een ieder eigenlijk zoo'n beetje voor eigen plezier werkt.

BOEKBESPREKINGEN

Robert Goldwater en Marco Treves, Artists on Art, from the XIV to the XX century, Pantheon Books, New York, 1945.

Deze „Anthology” is een welverzorgd compendium met uittreksels van geschreven uitingen van schilders en beeldhouwers over een periode van 7 eeuwen. Het boek begint met het beroemde tractaat van Cennini, als document van het Trecento zo duidelijk de kenmerken dragend op een keerpunt der tijden te zijn geschreven, het eindigt met getuigenissen van twee in ons land weinig bekende, maar niettemin belangrijke, meesters, die nog in leven zijn: Diego Rivera, die grote revolutionaire fresco's in Mexico heeft tot stand gebracht en zijn tijdgenoot José Clemente Orozco, die tot de voor onze tijd uiterst waardevolle conclusie komt, dat „the highest, the most logical, the purest and strongest form of painting is the mural.... It is, too, the most disinterested form, for it cannot be made a matter of private gain; it cannot be hidden away for the benefit of a certain privileged few. It is for the people. It is for ALL”. Een prachtig getuigenis, waarmee het boek op haast symbolische wijze wordt besloten, want het raakt de monumentale kunst in een van haar meest essentiële eigenschappen.

In hun voorwoord geven de schrijvers rekening van hun arbeid. De Italiaanse en Spaanse schrifturen zijn verzameld en, waar nodig, vertaald door Marco Treves, die eveneens twee brieven van Rubens en het tractaat van Poussin vertaald heeft, terwijl Robert Goldwater de Franse, Duitse, Russische, Engelse en Amerikaanse gegevens heeft bijeengebracht en, waar nodig, overgebracht in het Engels. Daarbij hebben zij, „for discussing portions of the material”, hulp van deskundigen uit verschillende landen gehad, onder wie voor Nederland de heer Frits Lugt wordt vermeld.

Nederland is er echter met een paar fragmenten uit de brieven van Van Gogh, die reeds in Engelse vertaling bestaan, wel zeer pover afgekomen. Het is mogelijk, dat de adviezen van de heer Lugt niet zijn opgevolgd. Mocht dit niet het geval zijn, dan hebben wij hier een goede kans gemist om met onze beste schilders-schrijvers voor het internationale forum te treden. Immers, werken als: de Aesthetische Idee van Willem van Konijnenburg, sommige brieven van Thorn. Prikker, de essays en het boek Rembrandt's Leven en Kunst van de schilder-schrijver Jan Veth, de geschriften van prof. R. N. Roland Holst, inzonderheid diens opvattingen over monumen-

tale kunst, de nagelaten verantwoording over beeldhouwkunst van Mendes da Costa en bijv. ook de „Orientatie van een glazenier” van Joep Nicolas, behoren tot het beste van hetgeen door hedendaagse schilders en beeldhouwers over hun taak als beeldend kunstenaar en de beeldende kunst in het algemeen, is vastgelegd.

In hun inleiding wijzen de samenstellers op de noodzakelijke lacunes in hun materiaal. Maar deze komen uit andere oorzaken voort dan de bovenvermelde onwetendheid. Er zijn nl. talrijke kunstenaars, en daaronder van de allerbesten, van wie geen geschreven berichten bestaan. Wanneer wij echter lezen, dat „the most obvious is the total absence of any writing from the Dutch school of the seventeenth century”, zouden wij willen wijzen op de, in 1678 verschenen, „Inleyding tot de hooge Schoole der Schilderconst ...” van Samuel van Hoogstraten, te belangrijker, omdat deze schilder-schrijver persoonlijk contact met Rembrandt heeft gehad. Is dit dus als een omissie te beschouwen, het bewust achterwege laten van Carel van Mander lijkt ons volkomen onjuist in een bloemlezing, waarin wél Vasari werd opgenomen. Het zou immers, juist voor de verklaring van de richting van een gans tijdvak, van belang zijn geweest, iets in vertaling te geven van b.v. Van Manders „Leerdicht”.

Er valt echter, buiten deze speciaal Nederlandse aangelegenheden om, ook veel te waarderen, hoewel het boek, als trouwens alle bloemlezingen van nature het element der oppervlakkigheid bezit (en moet bezitten). Te waarderen is in de eerste plaats, dat de samenstellers veel onbekende uitspraken van kunstenaars bijeen geven, en die, bovendien, door korte verwijzingen, kritisch aan elkander verbinden, door de aandacht te vestigen op overeenkomstige of afwijkende gedachten bij anderen. Ook de korte inleidende notities over de kunstenaars getuigen van beheersing der materie, al kan men over sommige uitspraken twisten, b.v. deze, dat de moderne Fransman Rouault de „belangrijkste” religieuze schilder en Picasso de „vruchtbaarste” kunstenaar van deze eeuw zouden zijn. Over vruchtbaarheid van een kunstenaar denken wij dan anders.

Uiteraard hebben de samenstellers deze enorm uitgebreide stof tot het alleressentieelste moeten beperken. Over dat alleressentieelste zou natuur-

lijk ook weer een belangrijk debat mogelijk zijn, maar zelfs zonder dat hebben wij nog te maken met een „very difficult and complex matter”. Daarbij moeten wij altijd voor ogen houden, dat het schriftelijk getuigenis nooit een bewijs voor de waarde van een beeldend kunstenaar kan zijn. Van de allerbesten is soms geen regel bekend, terwijl andere groten zich vaak op stuntelige wijze over hun vak hebben uitgelaten. Maar de samenstellers verklaren dan ook, dat zij niet naar speciale schrijverskwaliteiten in de uitingen van schilders en beeldhouwers hebben gezocht, doch veeleer hun belijdenis ten opzichte van hun werkzaamheid als scheppend kunstenaar primair hebben geacht. In dit opzicht blijkt ook een van de motto's voor in het boek een goed richtsnoer, de uitspraak nl. van de Engelse landschapsschilder John Constable: „I am anxious that the world should be inclined to look to painters for information on painting”.

Zo is dit werk van de heren Treves en Goldwater, dat ook talrijke goede illustraties bevat, eigenlijk een hoogst persoonlijke, zeer authentieke kunstgeschiedenis, geschreven door hen, die in ieder geval onmiddellijk bij het onderwerp betrokken zijn, nl. de kunstenaars zelf. En als zodanig is het zeker een goede aanvulling van Schlossers voortreffelijke „Kunstliteratuur”, die evenwel een gans ander uitgangspunt heeft, als „Quellenkunde” op een veel breder grondslag rust, en dan ook veeleer tot een „geschiedenis-van-de-kunstgeschiedenis” is geworden. Daarmee kan deze Anthology niet worden vergeleken. Maar al staat zij dan niet op het niveau van Schlosser met zijn bijkans encyclopedische kennis, wij dienen de beide samenstellers toch bijzonder erkentelijk te zijn voor de door hen verrichte arbeid, want zij hebben ons in ieder geval een grote hoeveelheid belangrijk materiaal in handen gegeven, waarin tal van problemen betreffende kunst, kunstenaar en maatschappij aan de orde worden gesteld.

A. VAN DER BOOM

Elisabeth Neurdenburg, De zeventiende eeuwse Beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden, Amsterdam, J. M. Meulenhoff, 1948 f 28.50.

Gelukkig is er naast den stroom van z.g. populaire, op weinig eigen onderzoek berustende kunsthistorische overzichten, naschrijving met soms vernieuwde terminologie, toch ook nog een

stillere, meer gelijkmatige stroom van overzichten, geschreven door juist de personen, die daartoe het meest geschikt zijn door jarenlange, geduldige en volhardende aandacht. Moge althans deze stroom gespaard blijven bij een inkrimping van onze uitgeverij. Ook bij dit boek geldt: de meester in zijn wijsheid gist, want hoe vollediger de kennis van het bekende is, zo veel sterker is ook de bewustheid van het onbekende, dus: zo veel bescheidener ook de uitspraak. Bij een gebied, waar tegenover nog steeds vele uitgevoerde werken, slechts een zeer onvolledige documentatie staat, zijn toeschrijvingen onvermijdelijk wanneer men wil trachten in de duisternis door te dringen. De vele toeschrijvingen in dit boek zijn welbewust uitgesproken, zo ook niet alle gelijklijk overtuigend. Maar nimmer wordt nagelaten er den nadruk op te leggen, dat het hier slechts toeschrijvingen betreft. Wij moeten bij deze schrijfster niet vergeten, dat haar slechts op stijlcritiek gebaseerde toeschrijving van den Johannes van het Oxaal uit den Bosch, aan haar lievelingsmeester, Hendrick de Keyser, later door een toevallige archiefvondst kon worden bewezen. Een definitief overzicht, zoals Martin in zijn „Hollandsche schilderkunst der 17de eeuw” kon benaderen, geeft het boek van Mej. Neurdenburg dan ook niet; de schrijfstel zelf wijst er op dat, bij onze huidige kennis van het onderwerp, zulks ook niet mogelijk is. Ten aanzien van de hoofdpersonen, De Keyser, Quellinus en Verhulst, zijn geen verrassingen meer te wachten, die een geheel nieuw licht zouden werpen op hun werk; met uitzondering dan van een mogelijke vondst van de thans onvindbare, althans onaanwijsbare, kleine bronzen van eerstgenoemde. Ook vele figuren van het tweede plan staan thans voldoende omlijnd. Maar het „meesterlijk essay” moeten onze woordkunstenaars zich voorlopig nog uit het hoofd zetten.

Waar het boek niet afsluitend kon zijn opent het daarentegen perspectieven voor verder onderzoek door vele nuttige aanwijzingen. Grote veranderingen in ons inzicht kan men niet verwachten. Plaatselijke figuren, van het karakter en de kwaliteit van Cool, Huppe of Pieter Xavery, kunnen belangrijker figuren blijken te zijn geweest dan wij thans vermoeden. Terwijl Lieven de Key, ik geloof terecht, als leidend beeldhouwer wordt onttroond, schept Mej. Neurdenburg het vermoeden dat Pieter Arentsz. 't Hooft een beeldhouwer van uitgesproken bekwaamheid is geweest (beeldhouwwerk in den tympan van het paleis aan het Noordeinde; St. Joris met den draak op een poort

te Leiden). Aan De Keyser's schoonzoon Nicolas Stone kent zij, ook na diens terugkeer naar Londen, een belangrijke plaats toe.

Verrassingen zijn nog mogelijk bij de bij name reeds goed bekende, speciaal Haagse beeldhouwers uit de tweede helft der eeuw, toen, voor het Protestantse Noord- en Midden-Europa, Nederland nog gold als een centrum van representatiekunst. Het bekend geworden werk van Hannaert en Ebbelaer (vazen op Het Loo), de werken van een leidende figuur als Blommendael, doen ons echter niet verwachten dat de Larsons, Hendrik Noteman, Cornelis van der Plas of Adriaan Streng, meer zullen zijn geweest dan vakkundige werkers in een door anderen geschapen tijdstijl. De beeldhouwers uit het tijdperk van Willem III zijn trouwens moeilijk te scheiden van hun opvolgers uit den aanvang der 18de eeuw; zij werkten in een tijd toen locale differentiatie verdween en een academisch gemiddelde werd nagestreefd. Kunsthistorisch behoren zij meer bij wat volgt, dan bij wat voorafging. In dien tijd (ná dien der wapenleeuwen, gevelstenen, poortjes, schouwhermen en maskers, en ná dien der vele vaak zo persoonlijke „kindertjes”, der admiraalstomben en der grote reliëfs) levert de aankleding van parken, naast het werk voor graftekens en geveltoppen, de meeste opdrachten. Waar wij weten, hoe matige atelierwerken Verhulst van zijn naammerk voorzag en als tuinbeelden afleverde, zullen wij ook bij die beeldhouwers van het einde der eeuw meer schoonheid kunnen verwachten in hun terracotta-ontwerpen, dan in hun uitgevoerde grote figuren. Men kan er zeker van zijn, dat een deel van die ontwerpen is bewaard gebleven, maar ingelijfd bij een niet-Hollandse school, gelijk ook bij Pieter Xavery het geval bleek te zijn.

De vele zich beeldhouwers noemenden, die in den tekst worden vermeld zonder dat men werken van hun hand kent, mogen den leek-lezer ballast schijnen. Het boek, dat ook een basis moet zijn voor verder onderzoek, wint er echter door aan waarde. Ondergetekende kan den jongeren verzekeren, dat zeer weinig aan de aandacht van Mej. Neurdenburg is ontsnapt. Uit geleidelijk bijeengebrachte notities vormt zich soms onwillekeurig de gedaante van een kunstenaar van enig belang, en wie dit boek gebruiken zal voor ander doel dan om door aangename lectuur een algemeen overzicht te krijgen, zal Mej. Neurdenburg dankbaar zijn voor haar nauwgezette volledigheid.

Het heeft geen zin een uitspraak te doen over

Afb. 1. François Dieussart
De Grote Keurvorst (1651)
Berlijn, Schloss.

Afb. 2. Artus Quellinus
St. Ignatius van Loyola
Amsterdam, Museum Amstelkring.

Foto Miedema
Afb. 3. Adriaan Strengh
Relief vroeger aan het Hervormd weeshuis te Rotterdam (1689)

Afb. 4. Bartholomeus Eggers
Johan Maurits van Nassau-Siegen
Siegen, Fürstengruft.

de doelmatigheid der indeling; het systeem, een rondwandeling door het land, is na rijp overleg gekozen en het geeft gelegenheid voor alle mededelingen, die te doen zijn. Men krijgt echter den indruk, dat Mej. Neurdenburg het artistiek schepingsvermogen van den beeldsnijder onderschat; vele beeldhouwers werkten gelijkelijk in steen en hout. Maar een uitbreiding tot alle beeldsnijders ware even onuitvoerbaar geweest, als een tot alle betere steenhouwers.

De oude spelling had men gaarne zorgvuldiger toegepast gezien; slechts zó toont men haar praktische voordelen aan. Het origineel van afb. 50 kan geen ets van Romeyn de Hooghe zijn. Onder afb. 186 staat ten onrechte, dat Joris, i.p.v. Cornelis Minnée, Hannaert's medewerker was. Maar overigens bevat het boek zeer weinig zet- en andere fouten.

H. de Keyser. Voor de vorming van H. de Keyser behoeft men niet naar het de Nole-atelier te zien; de gehele Utrechtse sfeer was sculptuur-lievend en de als leermeester genoemde architect Cornelis Bloemaert had volgens Van Mander ook naam als beeldsnijder; de gevels, vooral de Gorkumse, die men hem toeschrijft, vertonen knap detailwerk in zandsteen.

De werken, die Neurdenburg aan De Keyser toeschrijft, meestal niet voor het eerst, zijn in den regel geslaagde composities en belangrijke kunstwerken. Dit is m.i. niet het geval bij de Oudewaterse Fortuna (Nb afb. 7), die niet boven degelijk lokaal werk uitgaat. Bovendien, in het kleine Oudewater is in die jaren een knap steenhouwer-beeldsnijder werkzaam geweest, de maker van de figuren in de pui aan de Korte Donkeregaard (1611), van de koppen in het fries boven een pui in de Korte Havenstraat, misschien ook van de leeuwekoppen in de tympanen van het pand op den hoek van de Markt en Gasthuisstraat van 1601, waaruit ook de Fortuna stamt.

Een voorbeeld van De Keyser's invloed op het nageslacht ziet men in Kaaskamer's houten Justitia uit Leiden van 1653 (afb. 191), waar de bronzen plooiyal der hoekfiguren van het Delftse monument in hout is nagebootst; uitgegaan om de Justitia van het Raadhuis te bezichtigen is hij blijkbaar doorgeslagen naar de Nieuwe Kerk. Gelijke plooiyal vertoonden twee zandstenen schouwfiguren, wel uit De Keyser's atelier afkomstig, vroeger in den kelder van den Sypsteyn te Loosdrecht, maar evenals andere interessante

zaken verkocht; misschien wordt hun huidige verblijfplaats nog bekend.

Dieussart. Aansluitend aan de reeks Oranje-prinsen maakte hij in 1651 op bestelling van de jonge keurvorstin, Louise Henriëtte van Oranje, een standbeeld van den Keurvorst (afb. 1). De nieuwe toeschrijving van de buste van Karel II lijkt mij overtuigend.

Quellinus. Mej. Neurdenburg bericht, dat de beelden van St. Ignatius en van St. Franciscus Xaverius, die Vondel in 1655 en 1656 bezong, zijn verloren gegaan. Met Juliane Gabriëls (Kunst der Nederlanden Jg. I p. 353; zie ook L. G. J. Verberne in Het Gildeboek 1930) houd ik den Ignatius van het Museum Amstelkring (afb. 2) voor een dier beelden. Dit beeld bevond zich reeds in 1777 in de verzameling van den Prins van Oranje (Oudh. Jaarboek 4de s. 13de Jrg. p. 65 noot 10), die het had aangekocht. In 1773 werd de orde der Jesuïeten opgeheven en kwamen hun eigendommen dus te koop. Quellinus maakte ook Jesuïtenheiligen (Frans Borgia en Aloysius van Gonzaga) voor het koor van de Jesuïtenkerk, thans Karel Borromeuskerk, te Antwerpen; de Ignatius en de Franciscus Xaverius aldaar zijn van Duquesnoy. Was Quellinus' vortal eerst bestemd om bijeengeplaatst te worden?

Blommendael. Van hem is wel het reliëf van 1692 in het magazijn te Delft (afb. 199); dit is zeker wel het werk aan het magazijn te Delft, dat Blommendael geleverd had. De „moderne" krijgsman (een niet gebruikelijk gegeven in die tijd) lijkt op een der tenanten van den grafsteen-Loudon van 1685 te Leiden.

Pieter Xavery. Hij was waarschijnlijk oudoom van Jan-Baptist Xavery. Bij de doop van Pieter's dochter te Leiden in 1674 was getuige een Jeronymus Xavery. Een beeldhouwer Hiëronymus was leerjongen te Antwerpen in 1651-1652. Hij kan een oudere broeder van den omstr. 1647 geboren Pieter zijn geweest. De Antwerpse Hiëronymus was blijkens een nog ongepubliceerde Antwerpse acte vader van de beeldhouwer Albert, meester in 1685, dus geboren omstr. 1660, en dus grootvader van Jan Baptist.

Pieter Jobansz. van Brugge. Een beeldhouwer van dien naam is een bedachte figuur. De beeldjes van het Oudemannenhuis te Rotterdam droegen het naammerk van Jan Pieter van Bauscheit (Oudh. Jaarboek 4de s. 13de Jrg. p. 45).

Pieter en Adriaan Strengb. Adriaan was de zoon van Pieter. De heer v. d. Weele van het Rotterdams archief herinnert zich gelezen te hebben bij de ordening van het (thans verbrande) archief van het Weeshuis, dat het reliëf van 1668 vervaardigd werd door den vader en het veel fraaiere van 1689 (afb. 3) door den zoon.

Pieter Strengb, geb. te Breda omstr. 1620 als zoon van Adriaan Pietersz. Strengb, ondertr. als j.m. van Breda wonend te Rotterdam, te Rotterdam 19 Mei 1647 Cath. van der Mijl j.d. te Breda. Zij huwden te Breda in de Grotekerk op 10 Juni d.a.v.. Pieter werd te Rotterdam begraven in de Prinsekerk op 7 Oct. 1671. Zijn weduwe werd Juni 1674 te Breda begraven. Op 14 Oct. 1647 kocht Pieter een huis aan de Blaak, hoek Posthoornsteeg tegenover de Lutherse kerk. Daar woonde ook Adriaan tot zijn dood. Adriaan Strengb is gedoopt te Rotterdam 3 April 1648, overleed daar ongehuwd en werd 2 Oct. 1703 in de Oosterkerk begraven. Hij had een gehuwde jongere zuster Catharina Gardenier, wier kinderen het huis aan de Blaak verkochten.

Bartholomeus Eggers. De Berlijnse keurvorsten zijn gewrongen-barokke scheppingen, ook het beeld van den Groten Keurvorst is weinig aantrekkelijk. Maar het borstbeeld van Eggers' beschermer Johan Maurits van Nassau-Siegen in de Fürstengruft te Siegen verdient te worden afgebeeld (afb. 4).

Dr. Geisenheimer deelde mij in 1930 mede, dat op Schloss Tamsel, prov. Brandenburg, toentertijd een door Eggers gesigineerd tuinbeeld stond. Eggers werkte behalve voor Berlijn ook in 1686 voor den landgraaf van Hessen (standbeeld van landgraaf Karl te Cassel) en voor den hertog van Gotha (terracotta buste in den inventaris van 1687).

Eggers' ontwerp voor het grafmonument voor De Ruyter schijnt hem door de familie te zijn opgedragen. In 1683 behoorde tot de boedel-schulden van den overleden Engel de Ruyter een pretentie van de curatoren van Eggers' boedel van f 1000 „over 't maken van een model van de tombe" (Jaarversl. Ned. Hist. Scheepvaartmuseum 1925 p. 79).

A. STARING

(Door de redactie in de officiële spelling overgebracht)

Jonkvrouwe Dr. C. H. de Jonge, Oud-Nederlandsche Majolica en Delftsch Aardewerk, een ontwikkelingsgeschiedenis van omstreeks 1550-1800, met een afzonderlijk hoofdstuk over de techniek door *Ir. H. W. Mauser, Scheltema en Holkema, Amsterdam 1947 — f 35.—.*

De gedachte dat het tijd werd weer eens een overzicht van het Delfts aardewerk te publiceren was niet slechts bij verschillende uitgevers opgekomen, maar twee schrijfsters waren, zonder het van elkaar te weten, tegelijk bezig om op de lege plaatsen der sinds lang uitverkochte boeken een nieuw deel te zetten. Aanleiding was wel in de eerste plaats, dat door het vroegtijdig overlijden van Prof. Dr. F. W. Hudig, die de studie van het aardewerk van ondergetekende had overgenomen, dit terrein reeds jaren braak lag. Bij overleg van beide schrijfsters bleek vervolgens, dat ik voor mijn boekje in de Heemschutserie de voorbeelden hoofdzakelijk uit de musea en vooral het Rijksmuseum en het Huis Lambert van Meerten koos, terwijl Freule de Jonge haar betoog vastknoopte aan een aantal particuliere verzamelingen. Onze wegen liepen dus parallel. Onder-tussen heeft Dr. De Jonge de voorwerpen der musea toch ook niet geheel kunnen missen. Het bezwaar voor een overzichtboek, dat vaak de mooiste stukken uit de musea ontbreken en in hun plaats voorbeelden uit particuliere collecties zijn gegeven, wordt opgewogen door de kennis die men nu met die stukken in privaat bezit kan maken. Het zijn vooral de verzamelingen van Dr. F. H. Fentener van Vlissingen te Utrecht en voorheen Philips van Willigen, thans museum Boymans te Rotterdam, en eveneens van Dr. J. M. Noothoven van Goor te Arnhem, die het materiaal voor haar verhandeling en voor de afbeeldingen hebben geleverd; keuze genoeg, al hadden ook andere verzamelingen nog mooie voorbeelden kunnen opbrengen.

Het uitvoerige boek van Dr. De Jonge, een kloek werk, is onderhoudend geschreven; het laat zich prettig lezen en zeker door hen die de afgebeelde stukken te zien krijgen, die immers niet alle zoo gemakkelijk toegankelijk zijn, maar voor collectionneurs en andere kenners heeft dit toch ook zijn aantrekkelijke zijde, omdat zij de museumstukken toch al wel kennen. Het nieuws dat zij gebracht heeft, ligt verder hoofdzakelijk in het feit dat haar bezoeken aan particuliere collecties aanleiding zijn geweest, weer eens op andere plateelbakkers de aandacht te vestigen en

uit de archivalia gegevens over hen op te diepen. Wat die archivalia betreft heeft zij, evenals ondergetekende, gebruik gemaakt van de overvloed van notities die indertijd zijn verzameld door Mr. A. H. H. van der Burgh, zelf verzamelaar van Delfts, wiens collectie zich in het gemeentemuseum te 's Gravenhage bevindt.

Evenals wijlen Hudig heeft zij zich bij haar verhandeling vooral met de soorten van patronen, die de plateelbakkers op hun aardewerk aanbrachten, bezig gehouden, maar ondertussen ook en meer dan ik, naar verklaring van merken gezocht, wat nog altijd en misschien wel steeds op moeilijkheden doet stuiten.

Met haar indeling van de stof kan ik over het geheel acoörd gaan, al zou ik mij de combinatie der stukken, zooals bij voorbeeld bij het „blauw” ook wel anders kunnen voorstellen. Haar chronologische volgorde van het aardewerk is mij wel eens te definitief evenals de zekerheid, waarmede zij werk aan bepaalde fabrieken toeschrijft. Een aantal malen zegt de schrijfster: „Steeds wordt aangenomen” of iets dergelijks, wanneer zij blijkbaar op de kunsthandel doelt, maar vergeet, dat een kwart eeuw en meer geleden wijlen Hudig en ik het gewraakte al niet meer aannamen. Ook bleek mij hier en daar, dat zij niet altijd rekening heeft gehouden met de volgorde der verschenen oudere boeken (ondergetekende in 1917, 1920 en 1923 en wijlen Hudig in 1929 en 1933). Ondertussen breng ik de schrijfster gaarne mijn hulde voor de wijze waarop zij zich in het overvloedige materiaal heeft ingewerkt.

Voor de bespreking van de techniek heeft Freule De Jonge de medewerking verkregen van een technisch deskundige, Ir. H. W. Mauser, verbonden aan „de Porceleyne fles” te Delft, die een uitvoerige, zelfs hier en daar voor een leek wat zware, maar verdienstelijke uiteenzetting heeft gegeven van het vervaardigen van Delfts aardewerk, waarbij hij vergelijkingen met het moderne procédé van de huidige fabriek maakt. Een klein bezwaar acht ik zijn gebruik van het woord „email” dat in de kunstgeschiedenis nu eenmaal is gereserveerd voor de edelsmeedkunst, terwijl in de ceramiek „tinglazuur” voor glazuur, waarin tinas is verwerkt, gebruikelijk is, een gebruik waarop ook C. de Jonge geen inbreuk maakt.

Aan hoofdstuk II en volgende, waar de schrijfster de Nederlandse, Italianiserende en Chinese patronen van Majolica bespreekt, waarbij zij een uitgebreid materiaal uit musea en particuliere collecties de revue laat passeren, kunnen wij een

interessante datum toevoegen. Onlangs is namelijk het bewijs gevonden, dat er reeds in 1516 à 1517 een plateelbakker in Bergen op Zoom werkte, blijkens een acte inhoudende, dat „meester Luycas geleyerspotbackere” op stadskosten van een nieuwe potoven werd voorzien „om geleyersche potten daerinne te backen” (zie de binnenkort verschijnende derde editie van mijn boekje in de Heemschutserie). Men zou het aardewerk wel eens willen zien, dat deze plateelbakker toen gemaakt heeft. Dat Willem Jansz. Verstraten of De Rue uit Delft naar Haarlem trok, is een aardige aanvulling van de uitwisseling Haarlem-Delft, die de schrijfster uit de notities van Van der Burgh putte. Verstraten heeft toen nog niet het fijnere Delfts gemaakt. Voor de zogenaamde Patinazzi-schotels, navolging van de Italiaanse, is het juist, aangezien geen soortgelijke scherven in onze bodem gevonden zijn, niet aan Noord-Nederlandse makelij te denken.

Hoofdstuk IV en V, Tegels en tegeltableaux, bieden een beeld van de bekende rijkdom aan tegelatronen, die nu eenmaal niet gemakkelijk in een of andere volgorde te plaatsen zijn en waarbij elk schrijver het recht heeft een eigen arrangement in aansluiting aan de patronen te geven. Hier wordt, met verwijzing naar de geschriften van Notaris N. Ottema, ook over Friese tegels geschreven en over het contact van Friese met Delftse tegelbakkers.

Bij het „probleem van het Delfts”, hoofdstuk VI, is het stellig juist weer eens duidelijk over de betekenis, dat wil zeggen de betrekkelijk beperkte betekenis van de merken te spreken. Daarentegen kan ik het met de schrijfster niet eens zijn, dat wij aan de „volmaaktheid van het moffelprocedé” de „prachtigste polychrome stukken” danken. De techniek van het volle vuur heeft nog steeds mijn voorkeur.

Hoofdstukken VII-X houden de bespreking van het Delfts „blauw” in; hier neemt de schrijfster als richtlijnen deels het decor, deels de overeenkomst der stukken en de werkplaatsen, waarbij zij uit de notities van Van der Burgh nadere gegevens voor Frederik van Frijtom te berde brengt. Een bewijs weer eens, dat het nog mogelijk is aardewerk en archivalia tot elkaar te brengen, is haar bespreking van de schotel, afb. 161, door Nicolaes Jansz. Messchaert en de optekening uit de documenten van Van der Burgh. Het komt mij voor, gezien de afgebeelde tinnen voorwerpen, dat de schotel is gemaakt voor de Rotterdamse tinnegieterij der Messchaerts. Het blijft

ondertussen moeilijk uit merken tot namen te concluderen, omdat een plateelbakker verschillende plateelschilders in zijn bedrijf kon hebben en dus de producten van één fabriek een verschillend karakter kunnen dragen, terwijl er ook plateelschilders waren die voor verschillende fabrieken werkten.

Het zou te ver voeren hier verschillende merken nader te bespreken zowel bij het blauw als bij het polychrome werk. Ondertussen doet de schrijfster het voorstel het merk G K, dat men vroeger als Gijsbrecht Cruyck vertaalde, waartegen ik in *Old Dutch Pottery and Tiles* in verband met diens plaats in de aardewerkfabricatie en de datering der betreffende stukken bezwaar maakte, als Gerrit Pietersz. Kam te lezen. Over de bewijzen voor de vertaling van het merk, dat vroeger A P K werd gelezen, maar vervolgens op voorstel van Hudig als P A K en Pieter Adriaensz. Kocx, wat ook nader bewezen kon worden, wordt door de schrijfster verslag gedaan. Met haar hoop ik dat Pieter Adriaensz. Kocx nu ook in de kunsthandel de eer zal krijgen, die hem toekomt in plaats van Adriaen Pijnacker. Dat C B met een ster niet het merk is van Cornelis de Bergh bewijst zij vervolgens. Over J. van der Laen daarentegen bestaat mijns inziens geen zekerheid, maar het is moeilijk een merk hier te bespreken zonder nadere kennisneming van alle met dat teken gemerkte stukken.

Na het „blauw” volgen als hoofdstuk XI de Delftse rode theepotten, waarbij Ir. Mauser nog enige inlichtingen over de techniek heeft verschafft. Volgen de hoofdstukken over polychroom Delfts, eerst in de techniek van het bakken van alle kleuren in hoge temperatuur. In verband met de verklaring van het merk W K zou ik willen vragen is het aldus gemerkte aardewerk inderdaad uit de fabriek van Willem Cleffius? Bij afbeelding 236 mag nog wel eens ter vergelijking de aandacht gevestigd worden op de grote schotel van inderdaad voortreffelijke kwaliteit in het Rijksmuseum (afb. 58 Heemschutboekje of *Old Dutch Pottery and Tiles* pl. XXXVIII fig. 59). De verklaring van het merk L V S als Liesbeth van Schoonhoven stuit op bezwaar, daar deze omstreeks 1711 is overleden en Chinees familie rose, dat zij in haar fabriek zou hebben nagevolgd, pas omstreeks 1725 is gemaakt.

Bij hoofdstuk XIII, polychroom Delfts op zwarte en gekleurde grond, waarvoor de collectie Fentener van Vlissingen veel materiaal kon leveren, zou ik de vraag willen stellen, waarom nu

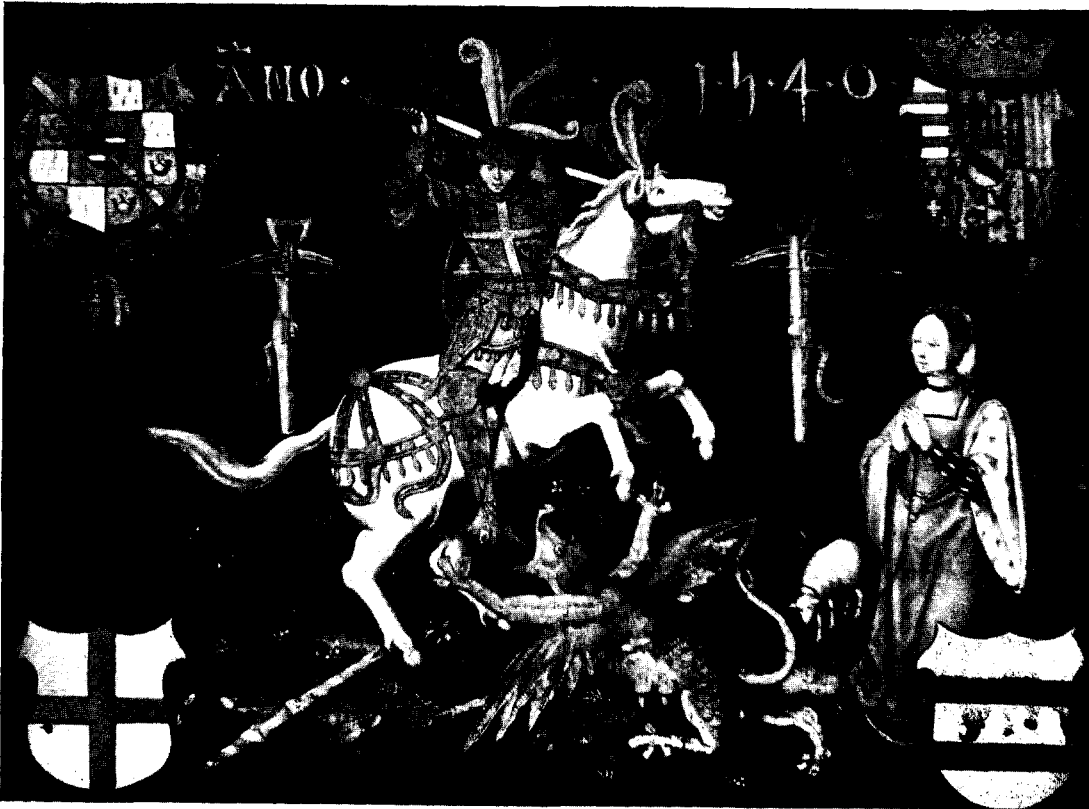
juist in het zwart Delfts de kunst van de plateelbakker zou culmineeren. Schrijfsters vergelijking van de afbeelding op plaat VII met de overeenkomstige plaquette met Chinese vrouwtjes, in het Rijksmuseum (afb. 69 van mijn Heemschutboekje) geeft vervolgens een aardige kijk op het gebruik der tekeningen die de plateelschilders als voorbeeld dienden. Volgt hoofdstuk XIV over het aardewerk, waarop de kleuren in lichter vuur zijn opgebakken (zoogenaamde moffeltechniek) en hoofdstuk XV, het polychrome, dat in hoge temperatuur is gebakken. Dan bespreekt zij het „wit Delfts”, waarbij toch stellig meer onvoltooid, dat is onbeschilderde voorwerpen zijn dan men, en ook de schrijfster, gemeenlijk aanneemt, wat niet wegneemt, dat dit „wit” in verband met de door haar bezochte collecties een afzonderlijk hoofdstuk verdiende. Een kort hoofdstuk XVII over de betekenis van de Oud-Nederlandse majolica en het Delfts aardewerk in Europa besluit de tekst; daarin worden enige nadere gegevens over de Réverends in Frankrijk naar voren gebracht.

Het zou gewenst zijn, bij een volgende druk niet alleen onderschriften onder de afbeeldingen te geven, maar ook de merken daarbij af te beelden.

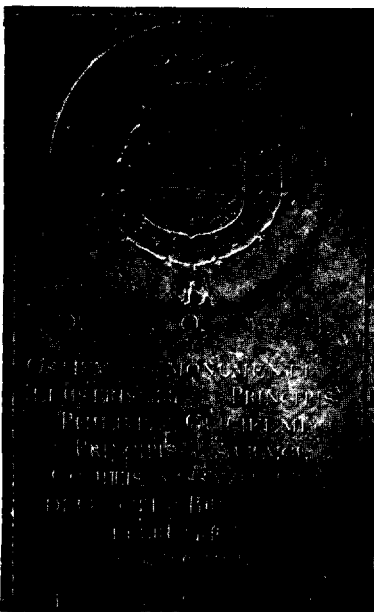
Op de tekst volgen uitvoerige tabellen met gegevens over dertig plateelbakkerijen. Deze tabellen zijn op uitgebreider schaal wat Hudig in zijn *Fayence* is begonnen. Zeer veel materiaal is hier gerangschikt. Volledig heeft de schrijfster de archivalia niet gebruikt. Niet alleen is er in de notities van Van der Burgh, zooals zij zelf opmerkt, meer, ook in andere documenten is nog het nodige te vinden. Zoo bezit Mej. P. Beydals notities over de geschiedenis der fabrieken vóór de jaren, waarop de lijsten van Freule de Jonge beginnen. Samenwerking van beide dames zou tot een nog vollediger resultaat kunnen leiden. Voor de studie van de geschiedenis van het plateelbakkersbedrijf in Delft zou dit stellig van betekenis zijn. Maar zou het lonen voor onze kennis van het Delfts? Ik meen van niet. Laten wij dus blij zijn met deze aanvulling der lijsten van Hudig's *Fayence*.

Uitvoerige registers besluiten het boek, dat door de uitgever zeer goed is verzorgd, al hadden wij op de stofomslag liever een gaaf voorwerp afgebeeld gezien, dan een vaas waarvan het dekfel is gebroken. Maar dit is een kleinigheid, die in het niet valt bij het vele goede van de uitvoering van het boek, dat op flink formaat met een mooie letter is gedrukt en goede gekleurde afbeeldingen geeft.

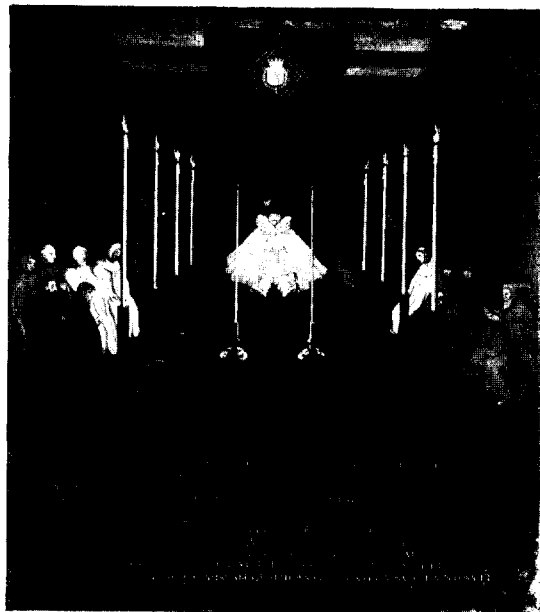
E. N.

Afb. 1. Diest, St. Sulpitiuskerk. Blaozen van het St. Jorisgilde met de wapenschilden van René van Chalon (l.) en Anna van Lotharingen (r.).

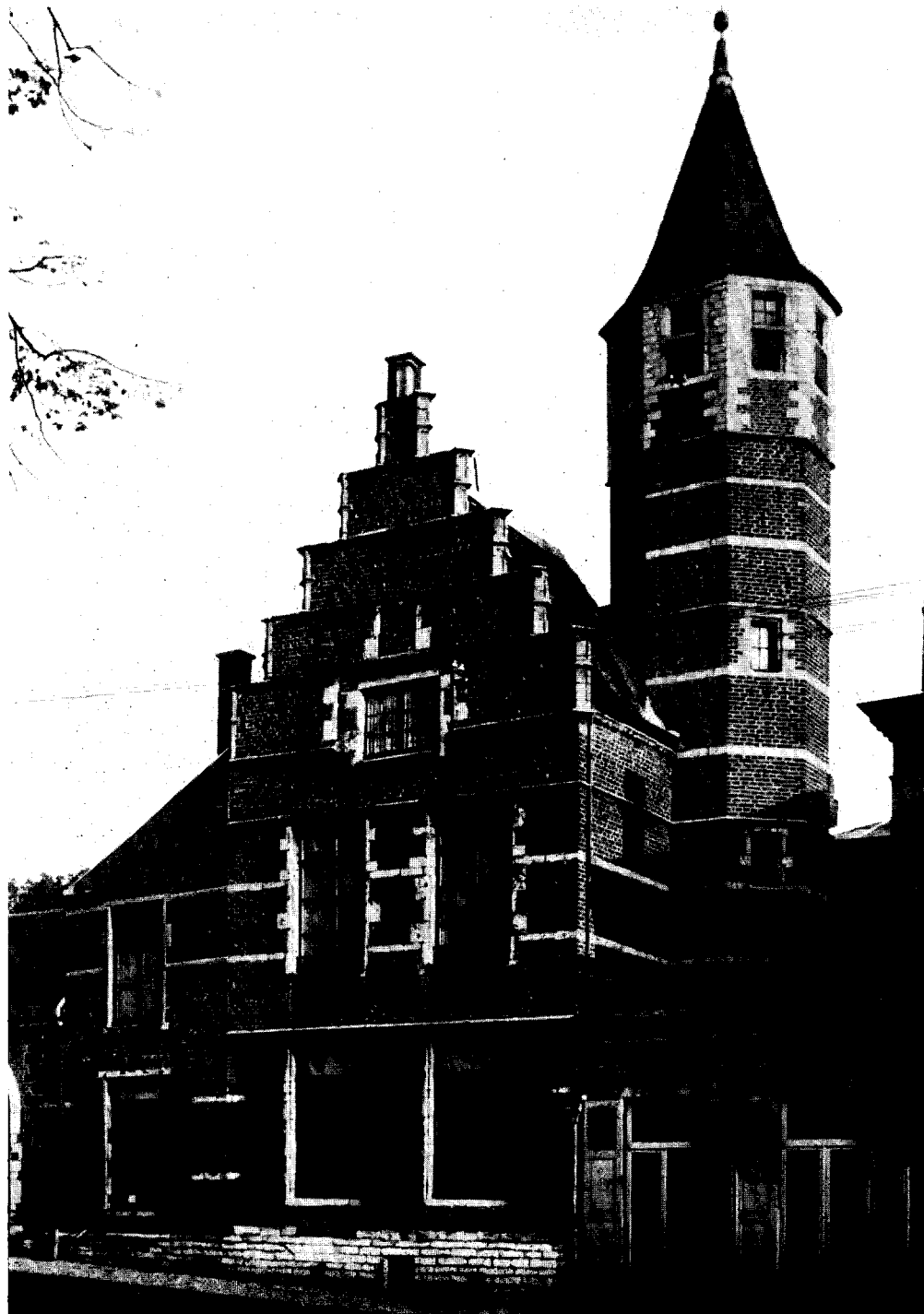
Afb. 2. Diest. Grafzerk van Philips Willem voor het Hoogaltaar in de St. Sulpitiuskerk.

Afb. 3. Diest, stadhuis. Chapelle ardente van Philips Willem.

Zie voor het verslag van de excursie naar Diest: *Nieuws-bulletin* kol. 69.

Afb. 4. Diest, Hof van Nassau op de Graanmarkt, gebouwd op last van Hendrik III, graaf van Nassau-Dillenburg en Diest (1483-1538).

Zie voor het verslag van de excursie naar Diest: *Nieuws-bulletin* kol. 69

NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

Opgericht 17 Januari 1899

BESCHERMVROUW: H. M. DE KONINGIN

BESTUUR: Jhr. Dr. D. P. M. Graswinckel, Voorzitter
Dr. R. van Luttervelt, Secretaris
Jacob Mees, Penningmeester
Jhr. Mr. Dr. E. A. van Beresteyn
Prof. Dr. A. W. Byvanck
Prof. Dr. A. E. van Giffen
Jhr. Dr. E. O. M. van Nispén tot Sevenaer
Prof. W. A. E. van der Pluijm
Jhr. D. C. Röell
Jhr. Mr. Dr. A. G. B. M. van Rijckevorsel
Prof. Dr. W. Vogelsang

Stukken betreffende het lidmaatschap en alle overige stukken, de Oudheidkundige Bond betreffende te zenden aan de Bonds-Secretaris, Dr. R. van Luttervelt, Rijksmuseum, Amsterdam. Het adres van de Penningmeester is: J. Mees, Blaak 10, Rotterdam.

Het nummer der Postgirorekening van de Bond is 140380 te Rotterdam.

Jaarlijkse contributie bedraagt voor leden en corresponderende leden f 6. — ; voor Verenigingen f 15. —

INHOUD DER EERSTVOLGENDE NUMMERS:

BULLETIN

Het Rijksmuseum voor geschiedenis der Natuurwetenschappen te Leiden

C. A. Crommelin

Tentoonstellen

Paul Bromberg

De Friese urnen van de graaf van Limburg Styrum

P. C. J. A. Boeles

Opgavingen in de Nederlands Hervormde kerk te Oosterbeek (G.)

P. Glazema

NIEUWS-BULLETIN

Opgravings-nieuws

Restauratie-nieuws betreffende windmolens

Tentoonstellings-agenda:

Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de eerste van elke maand bij de Adviseur der Musea, Prinsessegracht Den Haag. 21,

BULLETTIN

van de Nederlandse Oudheidkundige Bond

INHOUD

Het boerenhuisonderzoek in Nederland en
monumentenzorg 105

R. C. Hekker

Tentoonstellen. 127

Paul Bromberg

ZESDE SERIE

E. J. BRILL - LEIDEN

BULLETIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

waarin opgenomen het orgaan van de Vereniging „De Museumdag”

INHOUD

BIJDRAGEN	PAG.
Het boerenhuisonderzoek in Nederland en monumentenzorg	105
<i>R. C. Hekker</i>	
Tentoonstellen	127
<i>Paul Bromberg</i>	
Administratief beheer van museumverzamelingen	131
<i>Ton Koot</i>	
Een hulpmiddel bij de administratie van museumvoorwerpen in het Nederlandse Postmuseum	134
<i>R. E. J. Weber</i>	
BOEKBESPREKINGEN	
R. A. Parmentier, Documenten betreffende Brugsche steenhouwers uit de 16e eeuw	136
<i>W. S. Unger</i>	
Elisabeth Neurdenburg, Oude Nederlandsche Majolica en Tegels, Delftsch Aardewerk.	136
NIEUWS-BULLETIN	
Verenigingsberichten De Museumdag	KOL.
Museumcursus 1948-1949	113
Statuten	117
Huishoudelijk Reglement	120
Museum-nieuws	123
Ledenlijst „Museumdag”	125
Tijdschriftencirculatie	126
Tentoonstellingsagenda.	127

Hoofdredacteur: Prof. Dr. H. van de Waal, Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, Kloksteeg 25, Leiden, Tel. K. 1710-26838

Alle stukken zende men uitsluitend aan de betreffende redactie

Redactie voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond: Nieuwsteeg 13, Leiden. Prof. Dr. A. W. Byvanck, voorzitter; Prof. Dr. H. van de Waal, secretaris; Prof. Dr. E. Neurdenburg; A. Bicker Caarten, Dr. J. J. De Gelder, Th. H. Lunsingh Scheurleer, Dr. R. van Luttervelt, Prof. Dr. M. D. Ozinga, Mr. A. Staring, Prof. Dr. W. Vogelsang

Redactie voor de voorl. Monumentenraad: Oudheidkundig Bodemonderzoek: Van Speyckstraat 19, Den Haag, Tel. K. 1700-394800, P. Glazema

Monumentenzorg: Smitswater 7, Den Haag, Tel. K. 1700-115646 & 7, Dr. W. J. A. Visser

Musea: Prinsessegracht 21, Den Haag, Tel. K. 1700-183130, D. F. Lunsingh Scheurleer

Redactie voor „De Museumdag”: Zeestraat 82, Den Haag, Tel. K. 1700-180800 toestel 505. Dr. R. E. J. Weber

Opgaven voor Verandering van Adres: Voor leden van de Nederlandse Oudheidkundige Bond aan Dr. R. van Luttervelt, Rijksmuseum, Amsterdam. Voor leden van „De Museumdag” aan Dr. R. E. J. Weber, Zeestraat 82, Den Haag

Het Bulletin van de Nederlandse Oudheidkundige Bond verschijnt elke twee maanden, het Nieuws-bulletin maandelijks, beiden worden gratis toegezonden aan leden en corresponderende leden van de Bond, alsmede aan de leden van „De Museumdag”
Bijdragen worden gehonoreerd met f 2.50 per pagina

HET BOERENHUISONDERZOEK IN NEDERLAND EN MONUMENTENZORG

DOOR

R. C. HEKKER

Om de ontwikkeling van het boerenhuis na te gaan, dient men niet op de uiterlijke vormgeving, maar op de plattegrond en de kernconstructie te letten; een studie, die niet slechts een bouwkundige kennis veronderstelt, maar eveneens een inzicht in de landbouwtechniek. Het behoeft derhalve weinig verwondering te wekken, dat de samenstellers van de *Geïllustreerde Beschrijvingen*, uitgegeven vanwege de *Rijkscommissie voor de Monumentenzorg*, met de behandeling van de oude boerderijen niet goed raad weten. In het voorbericht tot het eerste stuk van de Provincie Zuid-Holland (Leiden en Westelijk Rijnland, Den Haag 1944) huldigt de schrijver de opvatting, dat een aantal foto's van de merkwaardigste hofsteden en de opmeting van een enkel voorbeeld het gehele begrip moeten vertegenwoordigen. Geheel bevredigend vindt hij dit echter niet en houdt zich dan ook voor opmerkingen hieromtrent aanbevolen.

Wij zullen evenwel op dit punt eerst nader kunnen ingaan na een overzicht te hebben gegeven van de wijze, waarop het boerenhuis hier te lande beschreven en onderzocht is, want blijkens recente samenvattingen in algemene werken is de heersende opvatting nog een dertig jaar ten achter bij de huidige stand van het onderzoek. Zelfs de Rijkslandbouwconsulent voor de boerderijbouw, die op de Volkskunddag van het Openluchtmuseum (10 Juli 1948) een voordracht over de streektypen hield, was nog niet verder. Ook bij de reconstructies op het museum zelf zijn talloze fouten aan te wijzen (de hoeve uit Kadoelen!), die men bij een onderzoek ter plaatse had kunnen vermijden. In een officiële uitgave als „Oost-Groningen”¹ beschouwt de schrijver het jaartal 1867 op de schuur van een boerderij te Smeerling als datum van verbouwing en de hoeve zelf als een echte Westerwoldse boerderij, terwijl een bestudering van de — zij het weinig bekende — landbouwlitteratuur uitgewezen zou hebben, dat dit type eerst omstreeks 1860 is opgekomen. Maar wij willen niet op alle slakken zout leggen.

Met enige goede wil zou men een bericht van de Massiliaan Pytheas, die omstreeks 300 v. Chr. de Noordzeekust bezocht (Strabo, *Geographica* IV, 55), als

¹ *Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, Deel VI eerste stuk, 1940.

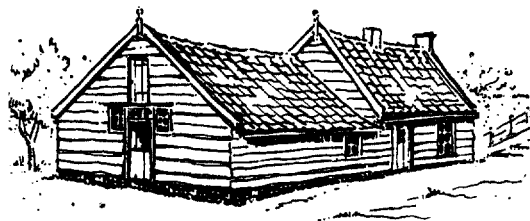
oudste bron betreffende een proto-Germaanse hoeve kunnen beschouwen, terwijl Vitruvius' beschrijving van een Italiaanse boerderij (*Decem Libri de Architectura* VI, 6) tevens een indruk moge geven van het bedrijf van een Romeinse hereboer in Zuid-Limburg. De overige klassieke auteurs vermelden slechts de toegepaste materialen en ook de middeleeuwse gegevens in kloosterblafferts, rechtsbronnen e.d. zijn zeer pover. De boerderijafbeeldingen op de miniaturen en schilderijen van die tijd moeten met veel reserve beschouwd worden en geven eveneens slechts uitsluitend omtrent materiaal en constructie. Ried niet Van Mander in zijn *Grondt der edel, vrij Schilderconst* (VIII 32) aan: „niet met schoone roo tegelen, eer met rosschen van aerde, riet, en stroo lappen en breken” een boerenwoning af te malen? Een uitzondering vormt Bruegel's *Multifariarum casularum ruriumque lineamenta* (1559).

In de oudste Nederlandse landbouwlitteratuur, te beginnen met *De Lantwinninge ende de hoeve van Kaerle Stevens*, Plantijn Antwerpen 1566, worden slechts algemeenheden behandeld, maar vanaf het eind van de zestiende eeuw geven de notariële protocollen en weesboeken reeds duidelijke, zij het indirecte aanwijzingen.

De vroegste doelbewuste beschrijvingen van de streektypen dagtekenen evenwel eerst van omstreeks 1800. Een tot dusver in de boerenhuislitteratuur nog niet geciteerd rapport uit dit jaar door J. Goldberg en J. Kops bevat talloze aardige gegevens¹. Kort hierop verschenen van H. W. van der Kolk een gedetailleerde en geïllustreerde *Beschrijving van een Vee-Boereplaats in Vriesland, groot 68 pondematen*² en een nog uitvoeriger en rijker verluchte bijdrage over *Een geregelde Hollandsche Boere woning, Koe en Paardestal en Dorsch* door J. Le Francq van Berkhey³.

De belangstelling voor de boerderij kwam echter uitsluitend van landbouwkundige zijde en verschillende doorgaans zeer beknopte beschrijvingen kan men in de agrarische literatuur aantreffen. Het feit, dat de interesse slechts van deze kant kwam, is het gevolg van de ten onzent overheersende stadscultuur, die zo belangrijk was, dat men de voortbrengselen van de plattelandsbeschaving over

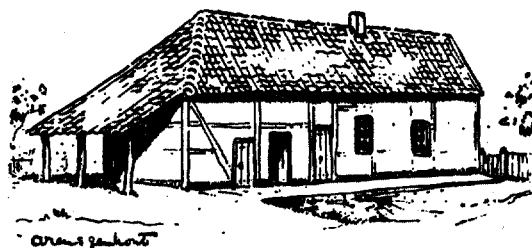
het hoofd zag. Dit in tegenstelling tot Scandinavië en Zwitserland, waar de stad een minder belangrijke plaats innam en men derhalve ook de boerenkunst representatief voor de cultuur achtte. Zo zag reeds in 1814 te Kopenhagen een werk van C. Steenblock het licht over *De gamle Skandinaviske Vaaningshuse*, van de Noorse schilder

Schilderij van de

Afb. 1. Uniek specimen van oud-Fries bedrijfje in Noord-Holland.

J. G. Dahl verscheen in 1836 *Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den früheren Jahrhunderten in den inneren Landschaften Norwegens*, van N. M. Mandelgren de *Atlas till Sveriges Odlingshistoria* waaraan deze van 1830 tot 1877 werkte en van Gladbach in 1868 *Der Schweizerische Holzstyl*.

Afb. 2. Laatste Zuid-Limburgse langgevel (naar Uil-kema); kortgeleden gesloopt.

Het spreekt vanzelf, dat deze studie gezien moet worden in het kader van de Duitse Romantiek, waarin men immers een aanvang maakte met de beoefening der heemkunde. Ging de belangstelling in den beginne slechts uit naar sprookjes, gebruiken, liederen en volksgeneeskunde, later werd ook het stoffelijke cultuurbezit van de plattelander als kleding, woning en huistaad aan een onderzoek onderworpen. Nederland heeft zich eerst laat op de ontginning van dit nieuwe studieterrein geworpen. Wel kan men bij enige landbouwkundigen een zekere historische interesse voor de boerderij constateren, gezien o.a. H. Dijkema's *Proeve van eene Geschiedenis der Landhuishouding en Beschaving in de Prov. Groningen* (1851) of een prijsvraag uit 1856 van „Het Genootschap ter bevordering van Nijverheid te Onderdendam”, waarin een beschrijving gevraagd werd van de veranderingen in het boerenleven sinds het midden van de achttiende eeuw. Pas nadat de architect C. H. Peters in zijn *Overzicht der Boerenplaatsen-bouw in Nederland* (Sneek 1872-'75) — met als voorbeelden grotendeels nieuwere boerderijen in traditionele vorm — een globale indeling had gemaakt, kwamen echter de folkloristen in het geweer. In 1906 publiceerde C. H. Ebbinge Wubben in een artikel „Mededeelingen over Staphorst en Rouveen”⁴ een uitvoerig opstel met dialecttermen over de boerderij aldaar. Als pionier evenwel moet Prof. Dr. J. H. Gallée beschouwd worden, wiens grote werk *Het Boerenhuis in Nederland en zijn Bewoners* in 1907 uitkwam. De resultaten van zijn onderzoek werden echter reeds eerder in grote trekken vastgelegd in de *Geschiedenis van den Boerenstand en den Landbouw in Nederland*, door zijn medewerker Prof. Dr. Blink in 1902-'04 uitgegeven.

¹ Verbaal, gehouden door den Commissaris van landbouw op de huishoudelijke reize van den agent, wegens den staat van den landbouw, toevoegsel op *Journal der reize van den agent van nationale oeconomie der Bataafsche Republiek*.

² *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw*, 1807.

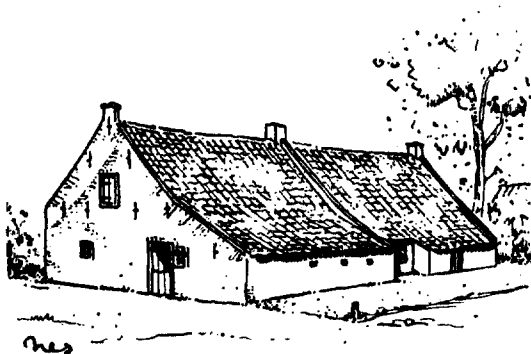
³ In deel IX van zijn *Natuurlijke Historie van Holland*, Leiden 1809.

⁴ *Driemaandelijksche Bladen* Ve Jrg.

Gallée heeft niet alleen een beschrijving gegeven (soms voorzien van streektermen en verlucht door afbeeldingen van oude prenten, foto's, plattegronden en doorsneden), maar heeft ook getracht de typen te groeperen en de ontwikkeling vast te stellen, daar hij uit de verspreiding der huisvormen de volksgroep- en dialectgebieden meende te kunnen bepalen. Deze opvatting bleek echter spoedig onjuist te zijn en zelfs zijn evolutietheorieën konden geen standhouden. De eerste aanval kwam van de kant van K. Uilkema, een landbouwonderwijzer uit Leeuwarden, die door de bestudering van oude landmeterskaarten (waarop de hofsteden zeer klein, maar dikwijls nauwkeurig werden afgebeeld) en van de hoeven zelf, die hij als vakman technischer bezag dan de Neerlandicus Gallée, voor Friesland een geheel afwijkende ontwikkelingsgeschiedenis vond. Deze beschreef hij in *Het Friesche boerenhuis en zijn ontwikkeling* dat in 1916 met Rijkssteun door het Friesch Genootschap werd gepubliceerd. Hierdoor was de belangstelling in bredere kring gewekt en de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden benoemde in 1919 een „Commissie tot onderzoek naar het Boerenhuis in Nederland”, die het speurwerk aan Uilkema opdroeg. In 1920 maakte deze hiermede een aanvang, verkende tot 1932 het gehele land en maakte honderden foto's en opmetingen. In een viertal jaarverslagen (Handelingen 1920/21, 1921/22, 1923/24 en 1925/26) vermeldde hij de streken, die bezocht werden en een hoogst enkele keer het verkregen resultaat.

In de loop van 1932 en '33 ontstonden echter meningsverschillen tussen de Commissie en Uilkema, die er tenslotte toe leidden, dat laatstgenoemde verdere medewerking weigerde. De resultaten van zijn onderzoek legde hij vast in *De huistypen in Nederland* deel I, waarin Noord-Holland (zonder Gooi en eilanden), Noord-Brabant (zonder Langstraat en Land van Altena) en Limburg behandeld werden. Deze nogal onoverzichtelijke studie is in 1933 in kleine oplage gestencild, maar niet in de handel verschenen, zodat men zijn conclusies slechts

zelden vermeld vindt. Van het overige documentatiewerk, waaraan de Mij. v. Ned. Letterk., het Ministerie van O. K. en W. en andere instantie's ruim f 16.000 ten koste legden, is nimmer iets bekend geworden. Wanneer Uilkema echter in de inleiding tot de *Huistypen* als belangrijkste resultaat vermeldt, dat volgens zijn zienswijze „het Zuid-Limburgsche huis in oorsprong indentiek is met het oude huis

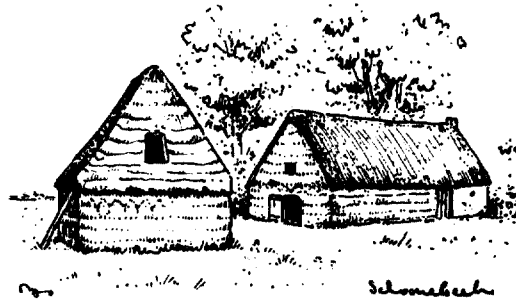
Afb. 3. Het laatste oud-Amelanders huis.

op de Veluwe, met de huisvormen in een goed deel der provincies Friesland, Noord-Holland, Zuid-Holland, en Zeeland, benevens met die op sommige der Waddeneilanden langs de Nederlandsche en Duitse kusten en op de Westkust van Sleeswijk-Holstein, waarschijnlijk ook met de huizen in het Spreewald", dan begrijpt men, dat hij door zijn eenzijdigheid volledig in de war is geraakt en kunnen slechts de verspeelde subsidies betreurd worden. Uilkema's methode was inderdaad te beperkt, daar hij slechts nadruk legde op de bedrijfstechnische zijde en te grote waarde hechtte aan de minuscule afbeeldinkjes der landmeterskaarten. Dat archiefonderzoek zijn opvattingen nog sterk kan wijzigen, bewees Dr. O. Postma voor de oud-Friese bouwhoeve in een artikel in *It Heitelân* 1929, „De Fryske boerkerij om 1600 hinne". Het blijft echter Uilkema's verdienste, dat hij voor het eerst een wetenschappelijke methode bij het boerenhuisonderzoek heeft toegepast en in grote trekken enige belangrijke streekontwikkelingen heeft beschreven.

Ir. A. M. Kuijsten gaat in de inleiding tot zijn werk over moderne hoeven *De inrichting van de bedrijfsgebouwen voor akkerbouw en veeteelt*¹ al een stap verder en ziet zowel in de bouwtraditie van de bewoners als in de bedrijfseisen oorzaken voor een bepaalde ontwikkeling. Ook van philologische zijde droeg men bouwstoffen aan; in 1937 promoveerde Win. Roukens te Nijmegen op het onderwerp *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten*, waarin hij onder meer de verspreiding en oorsprong van enige boerderijtermen onderzocht.

De laatste jaren is men zich echter ook in wijder kring voor de boerderij gaan interesseren, een verschijnsel waartoe de oorlogsomstandigheden wel zullen hebben medegewerkt, want enerzijds ging men zich door het isolement meer bezinnen op eigen aard en cultuur, anderzijds werd de heemkunde van overheidswege sterk gestimuleerd. De vijftiende Monumentendag (1940) was zelfs reeds geheel gewijd aan de landelijke bouwkunst, waarvan de sprekers Prof. Dr. J. de Vries en Prof. Ir. H. T. Zwiers zich enthousiaste pleitbezorgers betoonden. Een gehele stroom geschriften over dit onderwerp verscheen vervolgens, waarbij een gedeelte van bouwkundigen afkomstig was en evenals de vroeger verschenen publicaties van architecten als Van der Kloot Meyburg, Jans en Verheul, de aesthetische zijde

Afb. 4. Een der twee overgebleven Drentse boën.

¹ Uitg. Min. v. Landb., Nijv. en Handel, Den Haag 1919.

behandelde. Groter evenwel was het aantal bijdragen, waarin de opvattingen van Gallée werden nageschreven, in het beste geval aangevuld met de Friese theorie van Uilkema.

Het heeft geen zin om alle titels te noemen, maar een uitzondering dient gemaakt te worden voor het Heemschutdeeltje over *Nederlandsche boerderijen* van Ir. P. J. 't Hooft, omdat het algemeen verbreid is en men door de ervoor gemaakte reclame licht geneigd is te denken, dat het enige waarde zou bezitten.

Gelukkig bestaan er studies van ernstiger publicisten, die terecht de mening voorstonden, dat er eerst diepgaand detailonderzoek gedaan behoorde te worden, voordat men een enigszins betrouwbaar algemeen overzicht kon geven. Aldus herzag in navolging van een anonymus in de *Meppeler Courant*¹ S. J. van der Molen in *Het Drentsche Boerenhuis en zijn ontwikkeling* (Den Haag 1941) de theorie van Gallée voor het type met dwarsdeel in de oude landschap. Hierop volgde van dezelfde schrijver *Het Saksische boerenhuis in Zuid-Oost Friesland* (Groningen 1941), *Het Friesche Boerenhuis in twintig eeuwen* (Assen 1942) en enige meer populaire artikelen in *Hamer*, *Het Noorder Land* enz., terwijl hij de tot dusver bereikte resultaten samenvatte in „De Nederlandsche Boerenhuistypen en hun bestudering”² en in het verzamelwerk van Jan de Vries *Volk van Nederland*³ onder de titel „Het Boerenhuis in Nederland”.

Was Uilkema's methode nog betrekkelijk eenzijdig, Van der Molen heeft zich op breder terrein bewogen en niet slechts volstaan met het bezoeken van de hoeven zelf, het navraag doen naar de bedrijfsgewoonten, plaatselijke geschiedenis, vroegere waterstaatkundige toestand en het beschouwen van de landmeterskaarten, maar hij heeft ook de resultaten van oudheidkundig bodemonderzoek (Ezinge) benut, streektermen bestudeerd en gebruik gemaakt van de boerenhuis- en landbouwlitteratuur uit Nederland en het Duitse grensgebied. Hoewel het samenstellen van een bibliografie bij iedere studie toch een eerste vereiste is, had men er zich tot dusver geen moeite voor gegeven en daar de belangrijkste bijdragen dikwijls in weinig toegankelijke vakbladen en verenigingsorganen verschenen, bleven de verouderde theorieën van Gallée's algemeen bekende werk gehandhaafd.

Toch ontbrak nog een belangrijk punt in de methode van Van der Molen n.l. de bouwkundige visie. Wel heeft hij steeds de nadruk gelegd op het verschil in de Friese en Saksische gebintconstructie, maar de ruimtelijke ontwikkeling zag hij veelal voorbij, hetgeen met name bij het woongedeelte van het Drentse type tot een ernstig tekort heeft geleid. Hoewel het met de goede smaak in strijd is eigen werk te bespreken zouden wij toch willen opmerken, dat wij juist door een

¹ 14, 21 en 28 Dec. 1934; 4 en 25 Jan. 1935.

² *Volksche Wacht*, Maandblad van de Germaansche werkgemeenschap Nederland, Nov. 1941.

³ 3e druk Amsterdam 1943.

nauwkeurig onderzoek van de constructie en de plattegrondvorm de merkwaardige evolutie van de Limburgse hoeve en het Brabantse huis van de zandgronden konden vaststellen en op deze wijze tot dezelfde resultaten komen als Uilkema in zijn ons toen nog onbekende gestencilde werk¹.

Er zijn echter typen, die door hun bijzondere verschijningsvormen en wisselende details zeer moeilijk in een bepaalde hoofdgroep kunnen worden ondergebracht. Voorbeelden hiervan zijn de boerderijen in Zeeland en op de Zuid-Hollandse eilanden. Door nauwkeurige bestudering van de koestalprofielen en de gebint- en kapconstructies is het ons echter gelukt de evolutie na te gaan. Ook de geschiedenis van deze vormen zal binnenkort gepubliceerd worden.

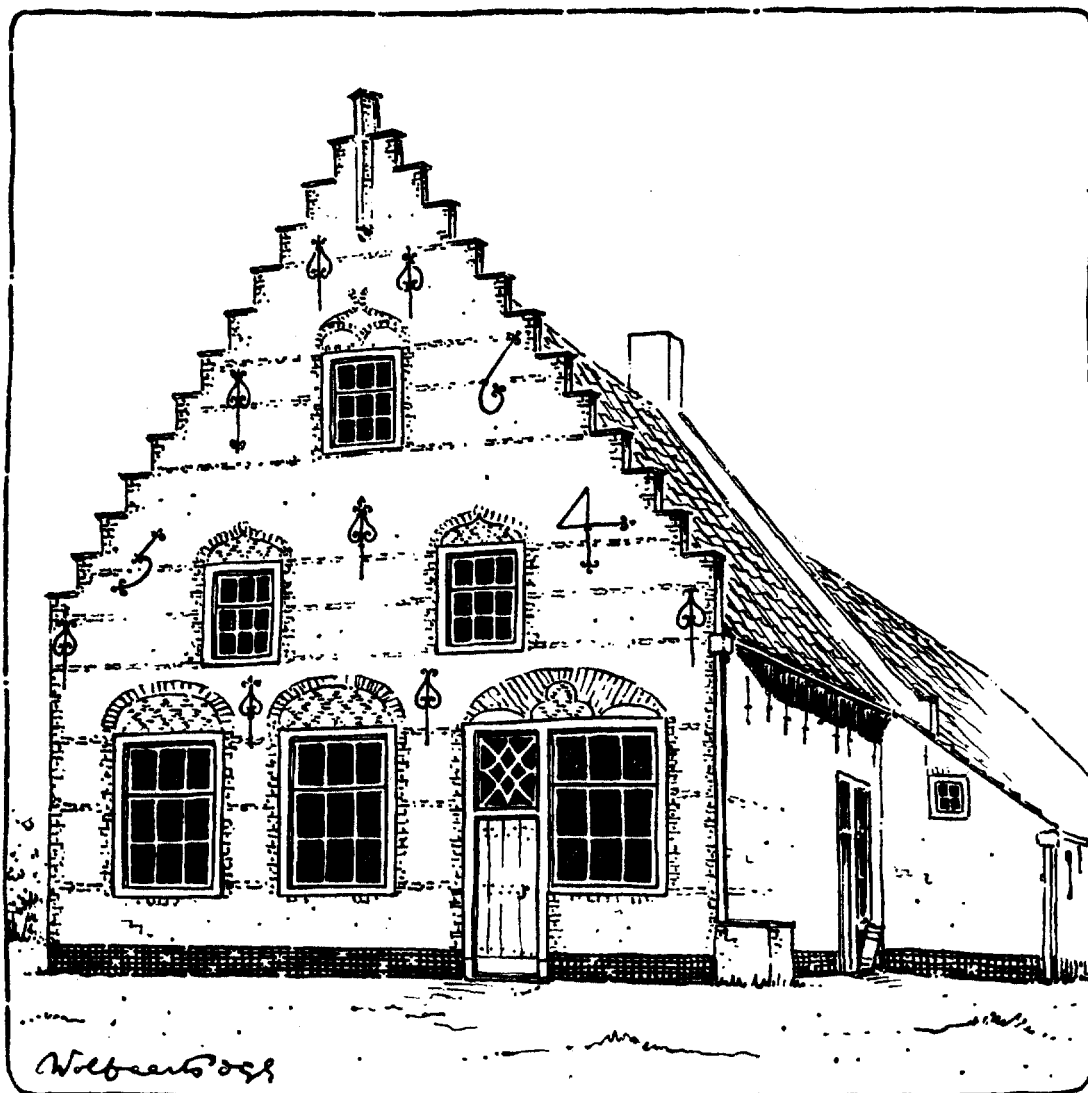
De eerste Rijksinstantie, die zich na het experiment met Uilkema, weer bezig hield met de documentatie van de landelijke bouwkunst was het *Nederlands Openluchtmuseum* te Arnhem. De werkzaamheden, die in 1943 aanvingen, bepaalden zich echter tot een aantal verspreide objecten, maar na de oorlog stagneerde een en ander wederom. Toen dan ook de directie van het *Bureau Wederopbouw Boerderijen* te Zwolle in 1946 met 't oog op de nieuwbouw een gedocumenteerd overzicht verlangde van de traditionele hoevevormen, was er weinig bruikbaar aanwezig. Uit de verschillend opgezette en dikwijls onvolledige tekeningen van 't Openluchtmuseum, Monumentenzorg, de Vereniging Oud-Leiden, de Friese Academie e.a. was geen overzichtelijk geheel samen te stellen, terwijl het grootste gedeelte van het land niet vertegenwoordigd was. Hierop besloot men de documentatie geheel zelf ter hand te nemen en aan schrijver dezes op te dragen. In betrekkelijk korte tijd zijn — voor zo ver was na te gaan — alle belangrijke evolutiestadia opgemeten en op uniforme wijze getekend, zodat de bestudering hierdoor vergemakkelijkt werd. Door vergelijken van de tekeningen, archief-

Afb. 5. Laatste Saksische staldeeltype in Zuid-Oost-Friesland.

¹ „De ontwikkeling van het boerenhuis in Limburg”, *Publications de la Soc. Hist. et Arch. dans le Limbourg à Maastricht* LXXVIII-LXXXII — (1942-46) en „Het verdwijnen van de Saksische bouwkunst in Brabant en Limburg”, *Het Noorder Land* 3e Jrg. 1944.

Tevens beschreven wij nog „De Ontwikkeling van de Gooise hoeve”, *Oudheidkundig Jaarboek* 1943, *De Noord-Hollandse stolphoeve* (Assen 1944), „De Kamper stadserven”, *Historia* 13e Jrg. 1948 en „Het Oldamster Boer'nspul” (*Groningen* 30e Jrg. 3, 1948), terwijl in *De tegenwoordige Staat van Groningerland*, een verzamelwerk onder redactie van K. ter Laan, binnenkort „Het Boerenhuis in de Ommelanden” verschijnt.

Afb. 6. Rijkste boerderijgevel van Zeeland; kortgeleden gesloopt.

onderzoek en het doornemen van voor dit doel nog niet geraadpleegde landbouwlitteratuur konden veel bestaande theorieën herzien of onbekende streekontwikkelingen vastgesteld worden, waarna alle resultaten in een uitvoerig rapport werden beschreven. Met medewerking van de *Dialecten-Commissie der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* (die reeds in vragenlijst 4 (1937) benamingen betreffende de hooiberg en in lijst 10 (1941) betreffende zomerhuis en staldetails had verzameld) zijn honderden streektermen opgenomen.

Hoewel wij er ons van bewust zijn, dat met dit werk nog slechts een begin van

het boerenhuisonderzoek is gemaakt, kan deze documentatie als uitgangspunt voor de verdere studie gebruikt worden. Daar wij een nieuwe indeling in hoofd- en ondergroepen noodzakelijk achtten en voorts talloze heersende opvattingen moesten wijzigen, lijkt het niet ongewenst hieronder in een beknopt overzicht de resultaten van ons onderzoek te laten volgen.

De boerenhuizen in Nederland kunnen in een vijftal hoofdgroepen verdeeld worden: de Friese, Saksische, Frankische, Zeeuwse en Vlaamse-schuurtypen. De eerste drie dragen nog min of meer duidelijk de kenmerken van de bouwprincipes dier vroeghistorische stammen, de vierde is van de Frankische afgeleid, maar heeft een geheel eigen karakter verkregen, en de laatste vindt zijn oorsprong in de Middeleeuwse kloosterschuur in Vlaanderen.

I. De FRIESE GROEP, die globaal genomen de provincies *Noord-Holland*, *Friesland* en *Groningen* omvat, gaat terug op een oervorm, die reeds voor anderhalf millennium bestond en door recente terpvondsten alom bekendheid heeft verworven. In de dorpswierde te Ezinge (Gron.) zijn n.l. de woonresten opgegraven van een Friese vestiging, die zich uitstreckte over een tijdvak van de vijfde eeuw voor het begin onzer jaartelling tot in de vierde eeuw daarna.

De plattegrond van de huizen was rechthoekig en werd in drie beuken verdeeld door twee rijen stijlen, waarop het rieten schilddak rustte. De merkwaardigste ontdekking was evenwel de stalindeling, die in principe tot op de huidige dag het kenmerk is gebleven van de Friese groep. Immers in de zijbeuken stonden de dieren paarsgewijs in open boxen opgesteld met de kop naar de buitenwand en de achterpoten op een strook vlechtwerk, het latere stalhout. De woon- en werkruimten gingen zonder afscheiding in elkaar over.

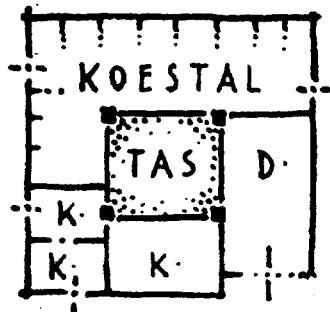
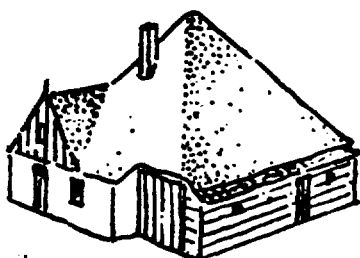
Na de laatste terpvondst — uit de tiende eeuw — vormen enkele schaarse mededelingen in rechtsbronnen en kloosterinventarissen de enige gegevens. Eerst in de zeventiende eeuw is het Friese type door de landmeters in de kaartboeken van de grondbezittende instellingen afgebeeld. Van deze hoeven, die een geheel ander uiterlijk vertonen dan de tegenwoordige, zijn slechts weinige exemplaren tot op de huidige dag behouden. Ze bezitten een dubbelrijige koestal, die, afgezien van de minder primitieve materialen en kapconstructie en de stenen groep, niet van die te Ezinge verschilt. Het (hogere) woongedeelte is echter afgescheiden en heeft dikwijls een karnvertrek — in de bouwstreken een dorshuis — als tussenlid opgenomen. Een open berg, later schuur, op 't erf diende tot tas.

In *Noord-Holland* boven het IJ leidden de verbeteringen op waterstaatkundig en economisch gebied in het midden van de zestiende eeuw ertoe, dat het boeren-

bedrijf op een hoger plan kwam en de hoeve verschillende wijzigingen onderging. In verband met het gemakkelijker voeren werd de van planken wanden voorziene hooiberg zodanig met de stal verenigd, dat één rij koeien verdween en de overblijvende stalhelft onder het aflopend schuurdak een buitenstijlruimte van het hooivak werd. Aan de andere zijde hiervan bracht men de langsdeel aan, terwijl de verdreven rij een plaats vond aan de achterkant; de woning werd echter nog niet onder het hoge schuurdak opgenomen. Dit huis met voorend is het gebruikelijke type gebleven op Texel en met enige variaties op *Wieringen*, maar op het vasteland van de provincie nam men op het eind van de zestiende eeuw ook het woongedeelte in de centraalbouw op, zodat de stolpvorm ontstond. Naast deze ontwikkeling van de grote hoeve evolueerde het kleinbedrijf van een beschoten hooiberg met aangebouwd koestalletje en losse woning gelijkelijk tot een houten stolpje.

In *Friesland* was het punt van uitgang eveneens het oud-Friese huis, maar hier groeide dit samen met een schuur van meer vakken, zodat een langgerekt bedrijfs-gedeelte ontstond en het gehele huis naar zijn uiterlijk kop-hals-romp-type genoemd werd. De kop bevatte kamer en melkkelder, de lagere hals het karnvertrek en de romp de tasvakken geflankeerd door deel en koestal, terwijl jongvee en paarden in een dubbelzijdige stal langs de achtergevel werden ondergebracht.

Bij de bouwboerderij waren de grote melkkelder en karnkamer niet aanwezig, maar was een dorshuis opgenomen.

Afb. 7. Fries type. N.-Hollandse stolp.

Dezelfde ontwikkeling voltrok zich in de zeventiende eeuw in *Groningen*, waar men in de loop van de volgende eeuw door de veepest genoodzaakt werd het bedrijf op de landbouw over te schakelen. In de stallen aan de achtergevel maakte het jongvee nu geheel plaats voor de paarden en met het oog op de vereiste tasruimte bouwde men een of meer bijschuren aan, waardoor een twee- of driekap ontstond, de kenmerkende vorm voor het Hogeland. Het woonhuis nam in omvang toe en werd dikwijls dwars voor het bedrijfs gedeelte geplaatst. In *het Bildt* daarentegen had men zowel kop als hals haaks tegen de schuur aangebouwd, terwijl hier bovendien het vee in een dwarsstal stond opgesteld en — evenals op *Wieringen*, *Terschelling* en soms op

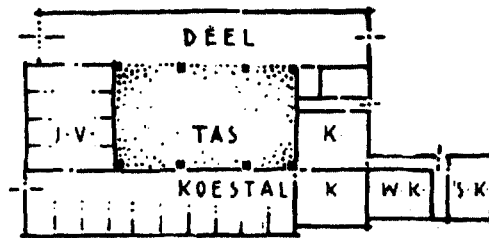
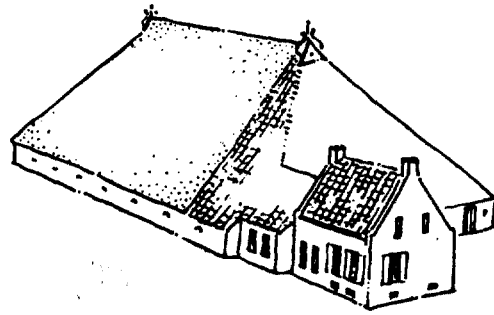
Texel — bij de oudste voorbeelden via luiken in een scheidingswand werd gevoerd. Ook in Friesland nam men kop en hals tenslotte onder het hoge schuurdak op met als resultaat de stjelp.

In de loop van de achttiende eeuw kwam in het *Oldambt* een huistype op, dat hier enigszins op geleek, daar boven het woongedeelte zaadzolders waren aangebracht, zodat dit onder één nok met de schuur kwam. Beide elementen bleven echter architectonisch onderscheiden door de nodige overgangssprongen van het smallere naar het bredere achtergedeelte. Dit Oldambtster boerenhuis vindt zijn oorsprong in Oost-Friesland, waar het omstreeks 1700 ontstaan was uit de geïmporteerde (Nederlands-)Friese schuur en het woongedeelte van de gebruikelijke inheemse hoeve.

Sinds de laatste decennien van de vorige eeuw heeft dit boerenhuis zich over een groot gebied uitgebreid en werd ook in de *Veenkoloniën* algemeen, hoewel men zich hier na de grote landbouwcrisis van 1890 geheel op de akkerbouw ging toelagen en het weinige rundvee in de paardenstal onderbracht.

Op *Ameland* werd het gemengde bedrijf op kleine schaal beoefend en had men van begin af aan één rij koestanden laten vervallen voor paardenstal en tasruimte. Bij uitbreiding nam men tussen de oude en nieuwe oogstvakken de dwarsdeel op voor 't gemakkelijker tassen. Dit is eveneens de oudste nog bestaande vorm op *Terschelling*, waar men via een type met hoge Friese schuur tenslotte tot een stjelp met dwarsdeel kwam.

II. Ook voor de SAKSISCHE GROEP, die van land- tot zee grens het midden van ons land bestrijkt, hebben de Ezinger vondsten een belangrijke bijdrage geleverd. Als resultaat der Saksische invasie in de laatste helft van de vierde eeuw zijn n.l. boven de verbrande resten van een Friese terpnederzetting de grondslagen van woningen der indringers gevonden. In tegenstelling met eerstgenoemde zijn deze echter niet ontwikkeld tot een driebeukige ruimte, maar nog geheel volgens het principe van de neolithische dakhut, een kleine rechthoekige woonkom door een zadeldak op twee nokbalkdragers gedekt.

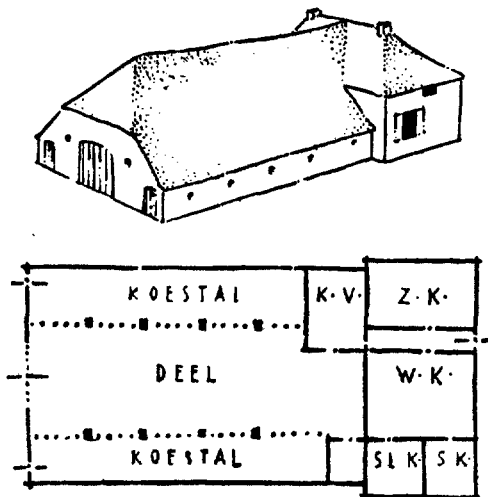
Afb. 8. Fries type. Kop-hals-romptype.

Waarschijnlijk is dit type omstreeks 900 via een wandhuis tot een driebeukig halletype geëvolueerd, waarbij het Friese voorbeeld inspirerend gewerkt kan hebben. De reden van deze verandering was de wens om ook het vee onder hetzelfde dak te brengen; met dien verstande evenwel, dat het niet als bij de Friezen met de kop naar de buitenwand in boxen van twee werd geplaatst, maar in een aaneengesloten rij aan koestaken met de kop naar de middenruimte, die als deel — de Saksen waren immers geen veetelers, maar landbouwers — vrij moest blijven van de mest, die nu een potstal vulde. In verband met de oogstlast werden bovendien de gebintbalken niet op de stijlen gelegd, maar met pen en gat doorgestoken en door middel van wiggen verankerd. Zonder enige afscheiding ging het bedrijfsgedeelte in de woonruimte over, zodat de bekende streekterm voor deze vorm, loshoes, begrijpelijk wordt.

Als eerste verbeteringen verving men de gepleisterde vlechtwerk wand van het eiken vakwerk door een baksteenvulling en breidde het woongedeelte met enige vertrekken uit voor weven, wassen, ouderhuis e.d. Dit stadium heeft nog verschillende vertegenwoordigers in *Twente* en een enkel voorbeeld in *Drente*, de *Achterhoek* en tot voor kort *Westerwolde*. De volgende stap was het aanbrengen van de scheidingswand; het open vuur op de woondeel werd naar een schouw tegen deze middelmuur (soms naar de voorgevel) verplaatst en het zadeldak met houten topgevels buiten het Oosten vervangen door dat met wolfeinden. Dit algemeen Saksische type heeft zich met de nodige architectonische variaties over een uitgestrekt gebied verbreid: de *Drentse zandstreken*, *Overijssel*, *Gelderland* en *Oost-Utrecht*, met als eindstadium het T-huis langs de grote rivieren.

Afwijkende Saksische bouwboerderijen komen als oudste type voor in *Brabant* en *Noord-Limburg*, waar men in verband met de mestbehoefte voor de schrale akkers bijna de gehele deel als potstal inrichtte en slechts een smalle dorsvloer langs de middelmuur overhield. Het vee kreeg dus een andere opstelling. (De verdere ontwikkeling komt bij de Frankische groep ter sprake).

Een dergelijk verschijnsel deed zich voor in *Zuidoost-Friesland*, maar hier evolueerde het staldeeltype zich onder invloed van de aangebouwde hooischaar tot een hoeve met dwarsdeel, dwarsstal en grond-

Afb. 9. Saksisch type. T-huis.

tas tussen de gebinten, een principe dat ook kenmerkend voor *Staphorst* is geworden.

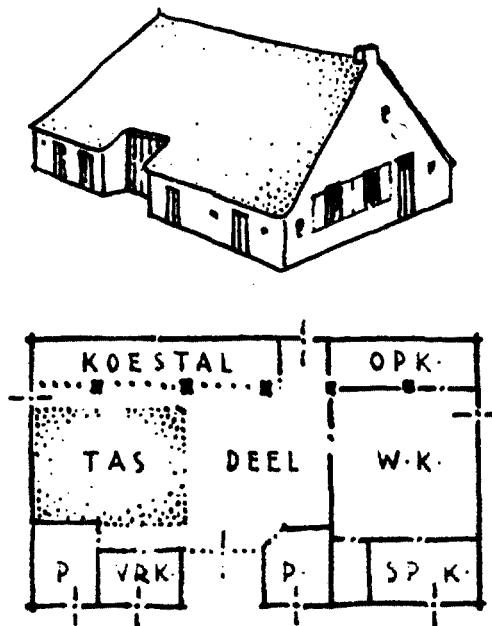
Een ander proces, dat eveneens tot een dwarsdeel leidde, voltrok zich in *Drente*. Hier was in de loop van de zeventiende eeuw de opbrengst van de essen te gering geworden voor de wassende bevolking en om de mestproductie te verhogen breidde men de veestapel uit, hetgeen mogelijk was geworden, doordat er voldoende grasland ter beschikking kwam tengevolge van de verbetering van de waterstand. Werd aanvankelijk een afzonderlijke hooischaar aangebouwd, reeds spoedig bracht men de hooitas in het laatste gebintvak van de deel onder, zodat men de grote achterdeuren naar de zijgevel moest verplaatsen. Dit nieuw-Drentse huis komt met variaties ook in het *Land van Vollenhove* voor. Bij de hoeven in het *Gooi* heeft men om dezelfde redenen de langsdeel in een dwarsdeel gewijzigd.

Ook de boerderijen in het *Rijk van Nijmegen*, de oudste in de *Langstraat* en 't *Land van Altena* bezitten een dwarsdeel, — beide laatste met grondtas, maar hier zal de Frankische dwarsdeelschaar de stoot tot vormverandering gegeven hebben.

In *Westerwolde* tenslotte bouwde men in het midden van de vorige eeuw achter het woongedeelte van het nieuw-Drentse huis een grote Friese schuur, waar het vee echter op Saksische wijze in opgesteld bleef.

Het Saksische weidebedrijf, dat uitsluitend de groepstal kent, vertoont eveneens verschillende variaties. Op het *Kampereiland* en in *Mastenbroek* behield men de brede deel, maar verlaagde de kap, daar het hooi in bergen werd opgeslagen, terwijl in *Giethoorn* de hooioogst weer op de voormalige deel kwam, zodat het schuurdak zelfs hoger werd dan het woongedeelte.

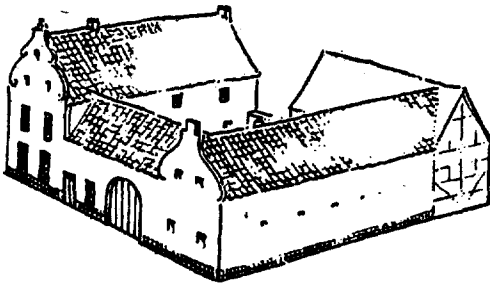
Van *West-Utrecht* naar *Zuid-Holland* heeft het weidebedrijf zich ontwikkeld van een hofstede met brede deel, ankerbalkgebinten en open kap tot een met smalle voergang, standvinken en dichte zolder; vormen die eveneens in de *Eem-polder* en het Noord-Hollandse *Weesperkarspel* voorkomen. Ook dit type groeide tot een T-huis uit, terwijl men bovendien over de gehele breedte van de stal een woonkeuken afscheidde, waarna de oorspronkelijke — in het voorhuis — als

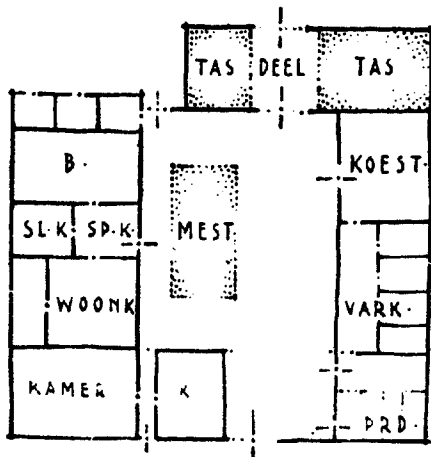
Afb. 10. Saksisch type. Drentse dwarsdeelhoef.

pronkkamer in gebruik bleef. Evenals in Giethoorn tast men ook in de *Ablasserwaard* het hooi niet in bergen, maar in het bedrijfsgedeelte, zodat ook hier het dak plaatselijk vaak hoger wordt opgetrokken; latere hoeven bezitten hier een dwarsdeel, een overeenkomstige ontwikkeling als in het naburige land van Altena. Op de *Zuid-Hollandse eilanden* is ditzelfde principe voor het gemengd bedrijf toegepast.

III. De FRANKISCHE GROEP vindt evenals de Saksische zijn oorsprong in de primitieve dakhut, waarvan er bij opgravingen in het Rijngebied verschillende zijn aangetroffen. Echter ook litteraire bronnen staan ter beschikking; de Lex Salica, die tot de vijfde eeuw teruggaat, noemt als elementen van de hoeve der Salische Franken: een ééncellige woning, een afzonderlijke stalhut, een schuur voor veldvruchten, een korenhuisje en tenslotte een bijenstand, alles binnen een gevlochten heining. In tegenstelling met de Friese en Saksische boerderijen, waarbij alle bedrijfsonderdelen allengs in de oorspronkelijke behuizing werden ondergebracht, die daartoe een ruimtelijke ontwikkeling doormaakte, is het Frankische type ontstaan door het achter elkaar voegen van de afzonderlijke elementen. Komen in de omgeving van Keulen nog bedrijfjes voor, waarbij slechts woning en stal verenigd zijn, het primitiefste voorbeeld in het kerngebied van het type voor ons land, *Zuid-Limburg*, heeft reeds als derde element de deel aangebouwd.

De volgende stap in de ontwikkeling is de toevoeging van een zitkamer aan de woonkeuken en een gelijkvloerse tas aan de deel. Aangezien men om praktische redenen niet steeds in de lengte kon blijven aanbouwen en bovendien de constructie een vergroting in de breedte niet gedoogde — het Frankische huis kende immers geen zijbeuken en had de ankerbalkgebinten in de buitenwanden opgenomen — trok men de nieuwe aanbouw haaks op de bestaande op, zodat een L-vorm ontstond. De volgende uitbreiding leidde tot een hoefijzer en tenslotte sloot een vierde vleugel of poort-

Afb. 11. Frankische type. Zuid-Limburgse gesloten hoeve.

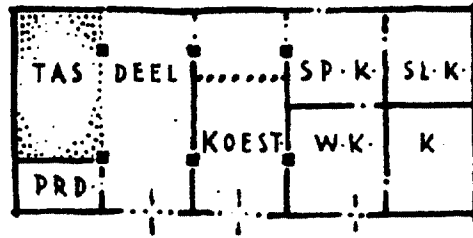
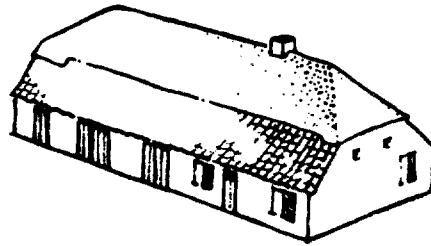
muur de binnenhof met mestvaalt af. Nadat dit stadium in de zeventiende eeuw bereikt was, heeft men tenslotte bij de grootste hoeven het principe van de dwarsdeelschuur verlaten en de voorkeur gegeven aan die met langsideel, waarvan de oorsprong bij de Vlaamse-schuurgroep ter sprake zal komen.

De Zuid-Limburgse stal wijkt eveneens af; de koeien staan op een stenen stand met mestbed en giergootje erachter, terwijl zij gevoerd worden uit een hoge doorlopende voerbak.

Hoewel de gesloten hoeve in *Noord-Limburg* uiterlijk weinig verschilt van die in het Zuiden, is het punt van uitgang hier niet een primitief Frankisch type geweest, maar het reeds vermelde Saksische huis met staldeel. Bij deze hoeve maakte men n.l. voor korenberging en dorsvloer gebruik van de Frankische dwarsdeelschuur, die men evenwijdig met het hoofdgebouw aan de andere zijde van de open binnenhof plaatste. Vervolgens werden paarden en varkens uit de potstal overgebracht naar annexen van de schuur, waarmee bakhuis, knechtenkamers, schaapskooi of wagenhuis een nieuwe vleugel vormde. Aldus ontstond wederom een gesloten hoeve, zij het met aanbouwsels, waardoor de ingang van de koestal — nu dikwijls met stalbed en voerbak — naar de lange gevel moest worden verplaatst.

Bij het kleinbedrijf in *Brabant* en *Noord-Limburg* was het mogelijk de dwarsdeel met aangrenzende tasruimte achter de potstal in het hoofdgebouw op te nemen. De woonruimte onderging eveneens verschillende wijzigingen; de oude Saksische driedeling — woonkeuken, geflankeerd door spoelplaats en slaapvertrekjes — werd uitgebreid met een pronkkamer. Aan de voorgevel kwamen hierdoor de ingang en ramen in de verdrukking, zodat men de slaapkamer naast dit pronkvertrek ging bouwen, met als gevolg, dat de ramen en deuren nu in de lange zijgevel aangebracht konden worden, waar de bedrijfsruimten reeds hun toegangen bezaten, vandaar de term langgeveltype.

De gebinten, die, opgenomen in de binnenmuren, hun betekenis verloren hadden, liet men vervolgens achterwege, zodat het dak tenslotte op de muren rustte; de potstal met staken bleef echter behouden.

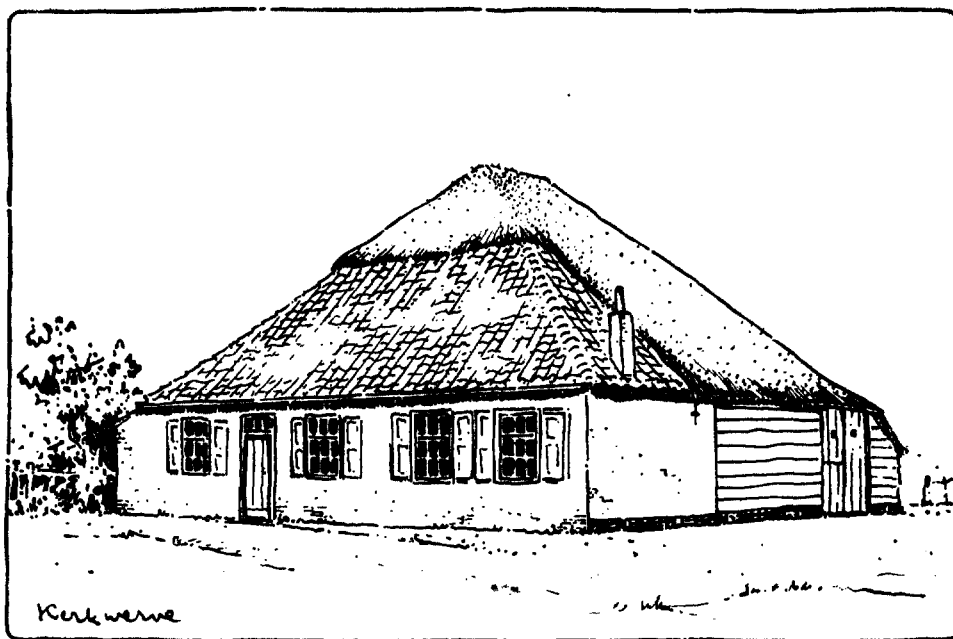

Afb. 12. Frankisch type. Langgevelboerderij.

IV. De ZEEUWSE GROEP, waartoe ook de latere hofsteden op Goeree-Overflakkee gerekend dienen te worden, is eveneens afgeleid van een eenbeukig oud-Franckisch type, met woning, stal, deel en tas achter elkaar, waarvan het laatste gave voorbeeld ten onzent in 1944 te Eede werd verwoest, maar dat in Vlaanderen nog voorkomt. De oude kenmerken geraakten echter reeds spoedig zozeer verloren, dat een afzonderlijke categorie gerechtvaardigd schijnt.

Reeds in de loop van de zestiende eeuw is de nu verdwenen vorm (waaraan een vroeg-zeventiende-eeuwse Walcherse schuur nog herinnert) geëvolueerd tot het algemeen voorkomende principe. Bij de oudste voorbeelden waren woning en schuur nog niet gescheiden en bestond de eerste uit twee vertrekken met een gang in het midden en de laatste uit enige door dwarsdelen onderbroken tasvakken met de koe- en paardenstallen in een buitenstijlruimte. Hoewel de ingangen dus aan de lange zijde liggen is er niet de minste overeenkomst met de Brabantse langgevel.

Oorspronkelijk bevatten de geplaveide en slechts van een giergootje voorziene koestallen open boxen voor twee dieren, die aan de scheidingsschotten werden vastgebonden. Vanuit een langs de tasvlakken gelegen voergang ontvingen ze door luiken het voedsel, terwijl ze buiten gedrenkt werden. Deze stalinrichting heeft nagenoeg geheel plaatsgemaakt voor de doorlopende voerbak zonder dwarschotten, maar met stalstaken of ringen. Behield Zeeuws-Vlaanderen het ankerbalkgebint, de eilanden bezitten de constructie met opgelegde balk.

Afb. 13. Een der drie overgebleven Zeeuwse stolpen.

Het woonhuis onderging eveneens wijzigingen; de dwarsgang werd doorgetrokken en aan de bestaande woonkeuken en opkamer met kelder voegde men een pronkvertrek en een spoelplaats toe. In verband met het brandgevaar scheidde men tenslotte de woning geheel van de houten schuur.

Op *Schouwen* — het enige veeteeltgebied in de provincie — is het oud-Zeeuwse type tot een stomp ontwikkeld, met evenals in Noord-Holland de hooitas in het midden.

V. De VLAAMSE SCHUURGROEP bestrijkt de *West-Brabantse* kleistreek en de *Zuid-Hollandse* eilanden en vindt zijn oorsprong waarschijnlijk in de middeleeuwse kloosterschuur van de Cisterciënsers. In het begin van de zeventiende eeuw drong de Vlaamse schuur (met langsdeel naast de tasvlakken) de Baronie van Breda binnen en verdreef nog voor 1700 de Frankische schuur (met dwarsdeel tussen de tasvakken) uit West-Brabant. En zoals men in de bedrijfsruimte van de Saksische hoeven in de Brabantse zandstreek achter de potstal de dwarsdeelschuur opnam, zo geschiedde dit in het poldergebied met de Vlaamse schuur. Tevens trad een nieuwe gebintvorm op, want daar één buitenstijlruimte tevens langsdeel was, moest deze in verband met het binnenrijden van de oogstwagens, zowel breed als hoog zijn. Aan die zijde werd de gebintbalk derhalve niet door de stijl gestoken, maar er met een overstek overheen gelegd. Naar de vrije zijde van deze deel verplaatste men vervolgens (om de voeding te vergemakkelijken) in een uitbouw de paardenstallen. Toen nu de landbouw tot bloei kwam en de veestapel in omvang toenam, bracht men het rundvee naast de paarden langs de deel onder, zodat de ontruimde potstal plaats bood voor de tasuitbreiding. In de nieuwe stal (met afgeschoten voergang), werden de dieren aan staken bevestigd, die op de rand van een lage goot stonden, terwijl de bodem geplaveid en van een giergoot voorzien werd.

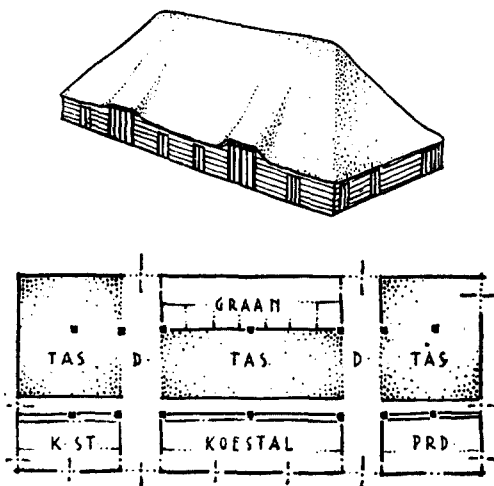
De schuur bleef evenwel steeds groeien, zodat hij tenslotte hoog boven de woning uitstak en zo breed werd, dat de nieuwe middendeel ook aan de voorzijde naast het woonhuis toegangsdeuren kon verkrijgen. De grootste hoeven in de *Zevenbergse Hoek* en op het *Eiland van Dordrecht* hebben evenals in Zeeland het woonhuis uitgestoten, terwijl men op de *Zuid-Hollandse eilanden* de veestallen naar een buitenstijlruimte aan de andere zijde van de tas overbracht, zodat men bij een smallere schuur toch deeldeuren aan de voorzijde kon verkrijgen.

Het bovenstaande overzicht is uiteraard te oppervlakkig om alle ontwikkelingsstadia te noemen, maar wanneer men weet, dat de oudste nog bestaande

voorbeelden van een bepaalde evolutie als sneeuw voor de zon verdwijnen, terwijl slechts een enkeling de zeldzaamheid bevroedt, begrijpt men, dat er eindelijk eens moet worden ingegrepen. Unica als b.v. de laatste oud-Friese huizen in Noord-Holland en Friesland, de laatste oud-Amelander boerderij, Saksische mestdeelhoeve in de Stellingwerven, Zuid-Limburgse en Zeeuwse langgevel of ook de weinig overgebleven Schouwse stolpen en kapelhuizen van de Zuid-Hollandse eilanden moeten zo niet voor ondergang behoed dan toch uitvoerig beschreven en overgebracht worden naar het Openluchtmuseum. Deze inventarisatie behoort o.i. slechts te geschieden in het kader van de Geïllustreerde Beschrijvingen van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg. Men werpe ons niet tegen, dat deze bedrijfsgebouwen uitsluitend een studieonderwerp zouden zijn voor folkloristen of landbouwgeschiedkundigen; want evenmin als de architectuurhistoricus een vroeg-middeleeuwse kerk terzijde kan stellen, omdat hij geen kenner is van de oud-Christelijke liturgie, kan hij de traditionele hoeventypen, die toch voor de boerenwooncultuur van het hoogste belang zijn en het bouwkundig karakter van het platteland bepalen, uit zijn gezichtskring bannen, omdat hij de bedrijfseisen niet kent. Het spreekt echter vanzelf, dat hij bij de bestudering de hulp van agrarici en volkskundigen niet kan ontberen.

Tenslotte willen wij een poging wagen om een richtlijn te geven voor de wijze van beschrijving; dit als antwoord op het geciteerde verzoek van de samensteller van *Leiden en Westelijk Rijnland*.

In de eerste plaats zou het wenselijk zijn in het voorbericht van ieder deel de ontwikkelingsgang van het boerderijtype in de te behandelen streek op beknopte wijze uiteen te zetten. De monumentencommissie kan hierbij zelf bepalen hoe ver

Afb. 14. Zeeuws type. Vrijstaande dwarsdeelschuur.

zij wil gaan met het vermelden van de streektermen voor onderdelen. Wel is het nodig ieder evolutiestadium van een kernachtige benaming te voorzien, daar men in de lijst zelf soms weinig meer aan een dergelijke aanduiding behoeft toe te voegen. Van ieder stadium zou ook een opmeting opgenomen moeten worden, tenzij in een voorafgaand deel een gelijksoortige tekening is afgedrukt. Bij het kiezen van de voorbeelden dient men dan een exemplaar met een gebruikelijker plattegrond en doorsnede te nemen dan b.v. Weipoort B 72 in het geciteerde werk.

Voor een beknopte inleiding betreffende de evolutie in deze streek kan met het volgende volstaan worden:

De boerderijen in Westelijk Rijnland behoren tot de West-Utrechts-Zuid-Hollandse ontwikkeling van het Saksische weidebedrijf.

Van de vijf evolutie-stadia, die in deze streek voorkomen, vertoont de eenvoudigste vorm — het *oud-Zuid-Hollandse type* — de kenmerken van de tweede fase. Hierbij heeft in de stal de brede deel met ankerbalkgebinten en open kap plaats gemaakt voor een smalere middengang (deel, voorboes, zelden: middenstal, pleegvloer, voorgang)

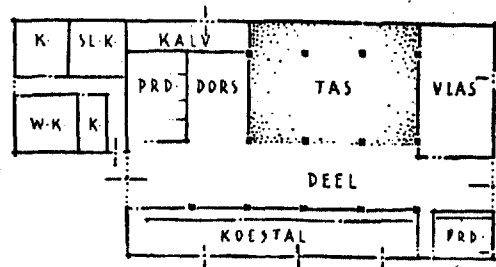
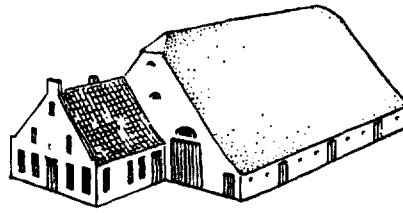
en gebinten met opgelegde balken en stalzolder (boeszolder, til). Wilde men in de woning de traditionele Saksische driedeling (voorhuis tussen slaapvertrek en opkamer) handhaven, dan moest de opkamer in verband met de smallere stal uitgebouwd worden, zodat een L-vormige plattegrond ontstond. Bij eenvoudiger hoeven liet men het derde vertrek vervallen en behield slechts voorhuis en opkamer. Beide vormen bezitten thans een gang terwijl van de in het Westen gebruikelijke middelkeuken wederom een open werkruimte van de stal is afgescheiden.

Uit dit stadium is in de achttiende eeuw het *nieuw-Zuid-Hollands type* ontstaan, waarbij de open werkruimte tot afgesloten spoelkeuken is geëvolueerd en de opgelegde balken zijn vervangen door moerbinten op standvinken en verhoogde zijmuren.

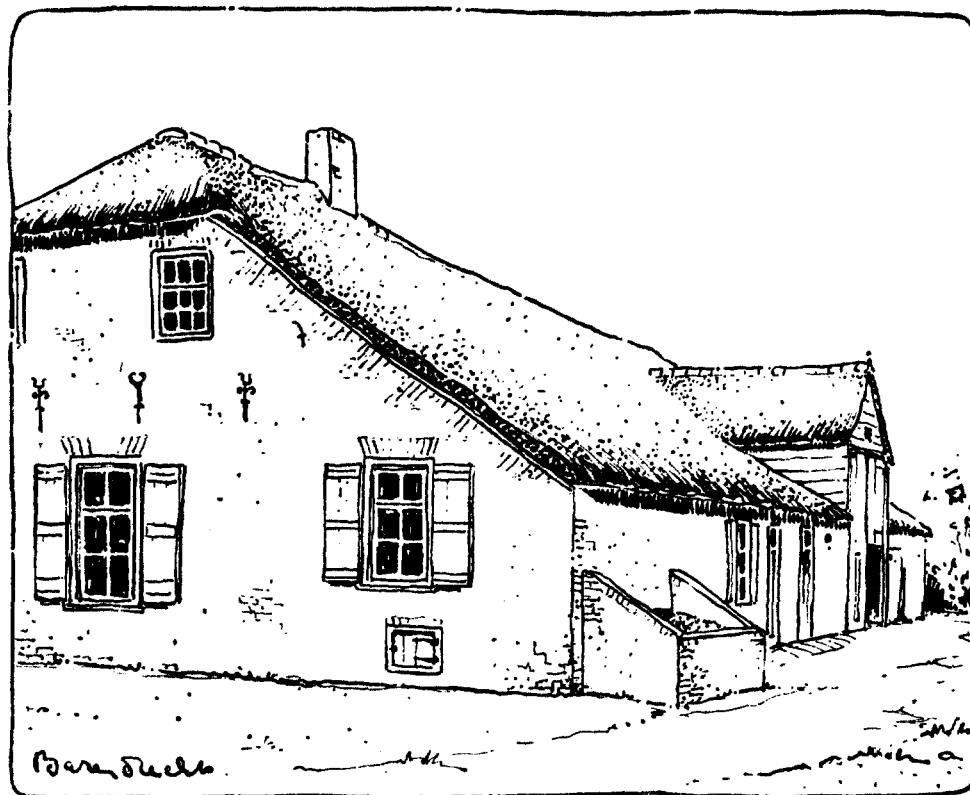
De Zuid-Hollandse veehouder, die tevens enige akkerbouw beoefende, behield de koestal met smalle voergang, maar voegde hier een dwarsstal voor paarden en een dwarsdeel voor dorsvloer aan toe. Het *oud-Zuid-Hollands gemengd bedrijf* bezit gebinten met een open kap, het *nieuw-Zuid-Hollands gemengd bedrijf* weer moerbalken met standvinken en een hooizolder.

Op de geestgronden tenslotte komen kleine gemengde bedrijfjes voor met een enkelrijige koestal, de z.g. *binnenduïense hoeven*.

In het gehele gebied staan de koeien met de kop naar de middengang opgesteld op een stand(boes) van aangestampte klei, tussen de drinkgoot en de groepplank (boesplank), die echter later door een baksteenstrook met rollaag vervangen is.

Afb. 15. Vlaamse-schuurtype. Hofstede met middellangsideel

Afb. 16. Zeldzaam geworden voorbeeld van een kapelhuis op de Zuid-Hollandse eilanden.

De dieren worden bevestigd aan de koestaken, die van boven met de borstboom (schoftboom, rijgboom, -lijn) zijn verbonden en onderaan in de stand rusten. Achter de groep bevinden zich een kruigang (achterboes, koegang), met een groepdeurtje in de korte achtergevel. Op het erf komen hooibergen, zomerhuis, karnhok, boenhok en wagenshuur (met paardenstal) voor. De traditionele dakbedekking is riet; het metselwerk rode Rijnsteen en in 't Zuiden dikwijls gele IJsselsteen.

Als voorbeeld van een beschrijving zouden we de hofstede Meerzigt onder Zoetermeer kunnen noemen (o.c. blz. 238). De bedoelde passage luidt:

„Aan den weg van Zoetermeer naar Leidschendam, den Voorweg, eenige goede oude boerderijen. Verreweg de belangrijkste is de hoeve Meerzicht, halverwege Wilsveen, aan de Zuidzijde. Dwars vóór den stal een breed onderkelderd woongedeelte (pl. CLXXXIII No. 466), waarvan de voorgevel in het midden is opgehaald met een top, die door een driezijdig fronton wordt gedekt en wordt geflankeerd door ingezwenkte vleugelstukken. In het fronton het jaartal 1677. Oor-

spronkelijke vensterkozijnen gewijzigd door verwijderen van de bovenmiddenstijlen. De stoep voor den ingang is verdwenen”.

Voor deze beschrijving, die niet voldoende noch geheel juist is (adres en aanduiding boerderijtype ontbreekt, kozijnen zijn o.i. wel oorspronkelijk en niet zeldzaam in eind XVII) zouden wij nu de volgende in de plaats willen stellen:

„Voorweg 119, (pl. CLXXXIII No. 466, opmeting?) De hereboerderij „Meerzigt” een oud-Zuid-Hollands gemengd bedrijf uit 1677. Het achterhuis, waarvan de ramen goddeels gewijzigd zijn, bezit naast de normale indeling een afwijkende gebintvorm; over de koppen van de stijlen, paarsgewijze door ankerbalken gekoppeld, lopen in de lengterichting platen, waarop bovenbintbalken zijn beves-

I. FRIESE GROEP

1. Noord-Hollandse ontw.
2. Mid-Friese ontw.
3. Oldambtster type
4. Ontw. Friese eilanden

II. SAKSISCHE GROEP

- A. Saksische bouwbedrijven
1. Middellangstype
  2. Dwarsdeeltypen
    - a. Drentse en Vollenhoofse ontw.
    - b. Goois type
    - c. Maas-en-Waaltypen
    - d. Type Zuid-Hollandse eilanden
  3. Staldeeltypen
    - a. Brabants-N.-Limburgse type
    - b. Stellingwerfse en Staphorster ontw.
  4. Saksische typen met Friese schuur
- B. Saksische weidebedrijven
1. Drentse en Overijsselse typen
  2. West-Utrechtse en Zuid-Hollandse ontw.
  3. Alblasserwaardse ontw.

III. FRANKISCHE GROEP

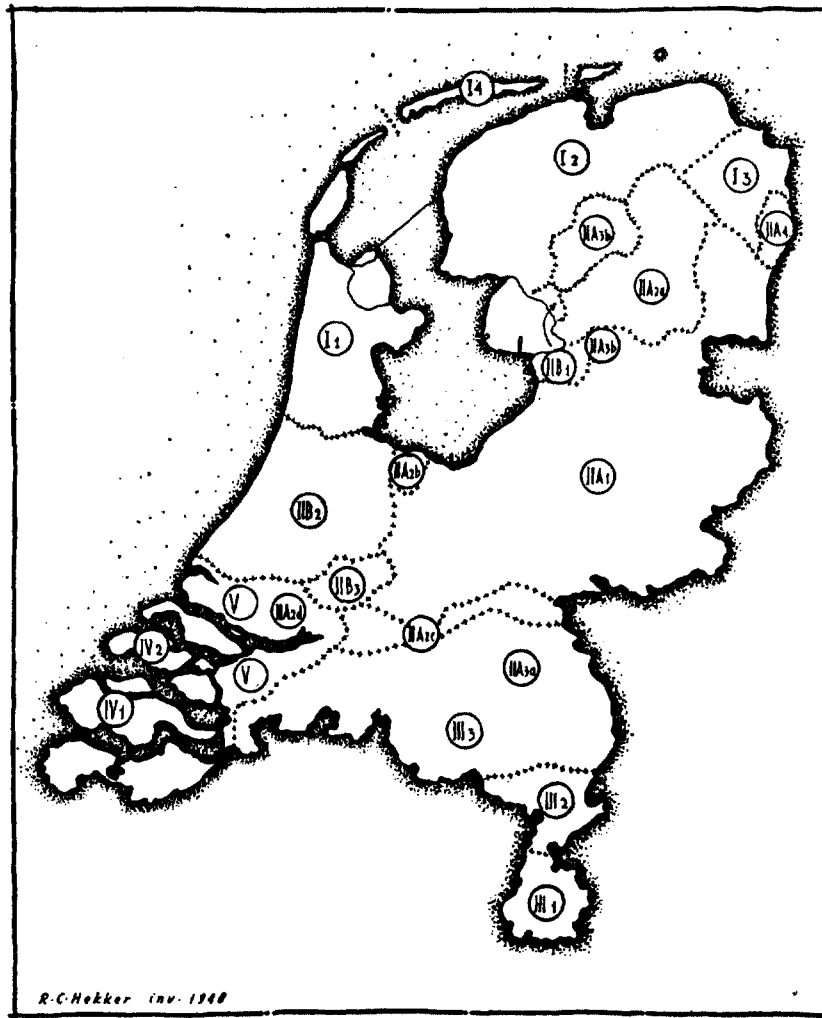
1. Zuid-Limburgse ontw.
2. Noord-Limburgse hoftype
3. Brabants-Noord-Limburgse langgevelontw.

IV. ZEEUWSE GROEP

1. Zeeuws bouwbedrijf
2. Zeeuws weidebedrijf

V. VLAAMSE-SCHUURGROEP

- Middenlangstype
Zijlangstype

Afb. 17. Schematisch overzicht der historische boerderijtypen.

tigd; boven de koestal is geen zolder aanwezig. Het middenhuis was oorspronkelijk voor de pachter bestemd, het voorgebouwde dwarshuis voor de eigenaar. Dit laatste bestaat uit vijf traveeën en vertoont in de middenrisaliet een opzetgevel met fronton (waarin CIOCLXXVII) en ingezwenkte vleugelstukken — waarlangs festoenen — en een pannenschilddak met puntstukken op de nokeinden. De vensterkozijnen van de verdieping bezitten dubbele luiken onder het kalf en een bovenlicht met doorgaande roedenverdeling. De hardstenen trap met twee vluchten is verdwenen evenals de oude tuinaanleg. Op het erf komen naast een drietal hooibergen een zomerhuis en een wagenshuur voor”.

Bij een minder opmerkelijk type als b.v. Weipoort B 72 zou in plaats van het volgende: „stal en woonhuis onder één rieten dak. Aan de voorzijde dwarsvleugel met gewelfden kelder en opkamer. In Hoofdzaak XVII” opgenomen kunnen worden: „Weipoortse Vliet B 72. Nieuw-Zuid-Hollands type XVIII(!) met haaks uitgebouwde opkamer, schuiframen met oude roedenindeling, stalzijgevels gedeeltelijk gewijzigd”.

TENTOONSTELLEN

DOOR

PAUL BROMBERG

In een bos zijn prachtige bomen te zien; toch is een bos geen tentoonstelling van bomen. Bij een tentoonstelling van bomen moet de *b e w u s t e* gedachte naar voren komen bomen te laten zien. Deze bewustheid en de bedoeling zijn de kern van de tentoonstellingsgedachte. Toen in de middeleeuwen een boosdoener aan de schandpaal ten toon werd gesteld, was er een bewustheid en bedoeling aanwezig. Als op de kermis een dikke dame te kijk wordt gesteld, is er een bewustheid en bedoeling aanwezig. Deze bewustheid en bedoeling kan echter gemakkelijk verslappen, vervlakken en vervagen indien de routine-tredmolen mechanisch is ingeschakeld, zoals veelvuldig bij musea voorkomt. Bewustheid en bedoeling om iets ten toon te stellen moet levend blijven, moet voortdurend afgewogen worden tegen veranderde omstandigheden, veranderde belangstelling, want indien er niet gekeken wordt naar hetgeen men tentoonstelt, heeft het tentoonstellen geen zin meer.

Het in stand houden van een collectie kunstvoorwerpen wordt dikwijls verwisseld met tentoonstellen. Voor het in stand houden van een collectie heeft men een depôt nodig en een conservator, voor het tentoonstellen een museum en een museum-directeur, die de gave bezit publiek te trekken en te laten kijken.

Tentoonstellen beperkt zich echter niet tot het museum en het kunstvoorwerp. De bewustheid en de bedoeling om ten toon te stellen grijpt naar alles wat publiciteits-verlangen bezit. Tentoonstellen is een vorm van inlichten en voorlichten, die zeer in zwang is. De publiciteitswaarde van tentoonstellingen staat hoog in aanzien, waardoor het houden van tentoonstellingen een bedrijf is geworden, waarbij de bewustheid en de bedoeling van het tentoonstellen vervangen is door een streven naar winstbejag. Het prijsgeven van de grondgedachte van „tentoonstellen” wreekt zich echter op den duur in het verslappen van de belangstelling. Zelfs voor wereldtentoonstellingen, waarbij nòch kosten, nòch middelen worden geschuwd, is het animo aanzienlijk verminderd. De oorzaak van deze tentoonstellings-apathie ligt niet in een vermindering van weerklank bij het publiek, maar in de fouten die bij tentoonstellen worden gemaakt. Het analyseren van de fouten zal een programma zichtbaar maken voor tentoonstellingen, die wederom aan hun doel zullen beantwoorden.

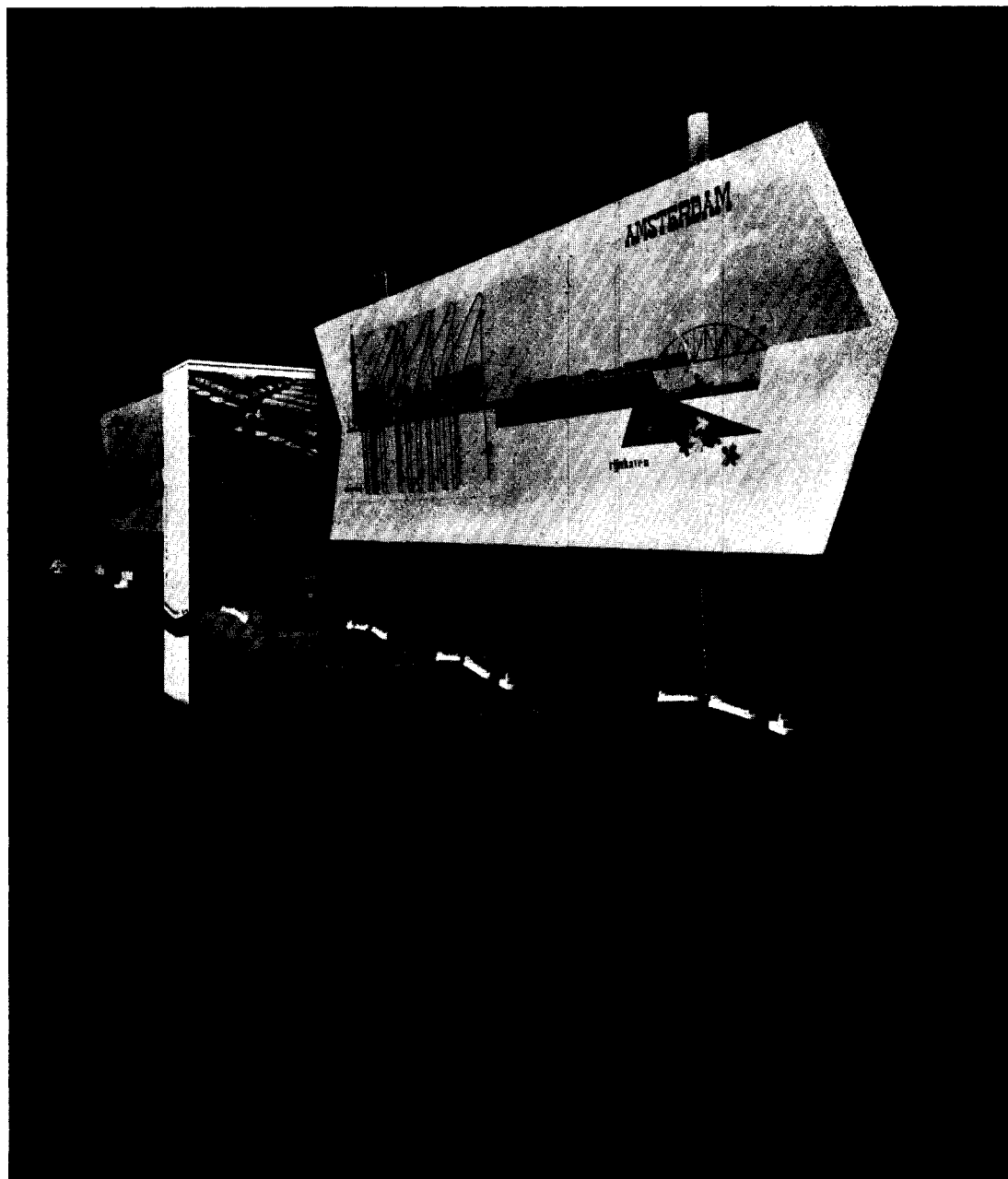
In *Werk*¹ 35 (1948) afl. 3 geeft Max Bill een beschouwing over tentoonstellingen die de nieuwe doelstelling aftekent.

¹ Leidend Zwitsers maandschrift voor architectuur en kunst,

De eerste wereldtentoonstellingen van Parijs en Londen in de vorige eeuw hadden als doelstelling het tonen van nieuwe technieken en nieuwe materialen. Voorlichting was het voornaamste oogmerk. De tentoonstellingsbouw was zelf een belangrijk experiment. Bij het Crystal Palace (1851) werd voor het eerst gebruik gemaakt van geprefabriceerde onderdelen op grote schaal en van spiegelglas en gegoten ijzer. Dit tentoonstellingsgebouw luidde een nieuw tijdperk van bouwen in. Bij de internationale tentoonstelling te Parijs in 1889 werd in „Galerie des Machines” een overspanning bereikt van 150 meter en een lengte van 420 meter; deze technische prestatie toonde het resultaat van een ervaring, die zich gedurende een gehele eeuw had geaccumuleerd. Ook de Eiffeltoren toonde een nieuwe toepassing van ijzerconstructie en een nieuwe doorzichtigheid in het bouwen. Steeds groter werden de eisen, die aan wereldtentoonstellingen werden gesteld; de internationale gedachte om een algemeen beeld te geven van de ont-plooiing die de techniek had bereikt, werd verdrongen door de nationale eer-zuchten om vlagvertoon te geven van elk land afzonderlijk. De invoering van landelijke paviljoens verbrak de eenheid van tentoonstellen en maakte de tentoonstellingen onverteerbaar door overlading. De verwachtingen van exposant en bezoeker werden steeds hoger opgedreven, terwijl steeds verder werd afge-dwaald van het inzicht, dat een tentoonstelling de taak heeft oplossingen te tonen voor het bevredigen van de behoeften. Commerciële opzet verdrong de taak voorlichting te geven. Van deze bewuste bedoeling is weinig overgebleven. Ont-aarding en vertekening hebben ertoe geleid, dat wereldtentoonstellingen tot een openbare vermakelijkheid werden verlaagd, waarbij het publiek wordt gelokt met middelen, die niets met de tentoonstellings-eis te maken hebben.

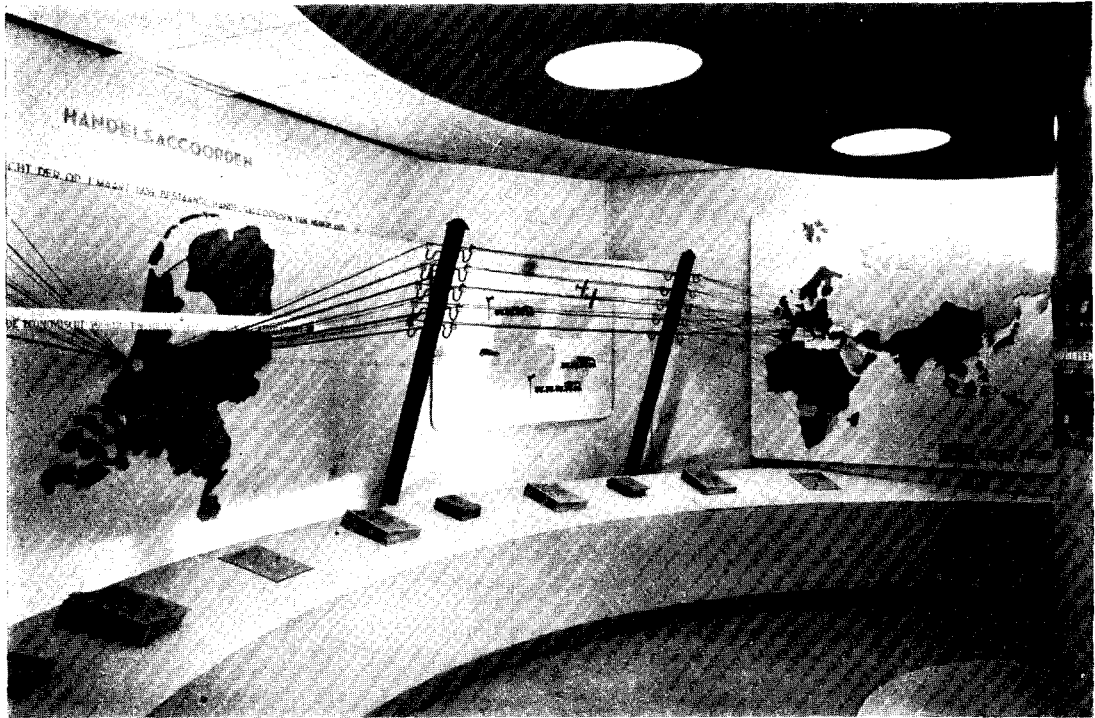
De Worlds Fair in 1939 te New York had als thema: „De wereld van mor-gen”; indien de tentoonstelling getracht had deze taak te vervullen, had zij zeker een bestaansrecht gehad. Zoals alle tegenwoordige wereldtentoonstellingen was het onderwerp echter maar een frase om publiek te lokken en om de kunstmatigheid te dekken. Indien men behoefte heeft het volk zijn brood en spelen te geven is de feestelijke opmaak van een kwasi instructieve tentoonstelling onzuiver, misleidend en te kostbaar voor het beoogde doel. De Eiffeltoren is ook een sensatie geweest, maar omdat een nieuwe techniek werd getoond was de uitgave gerechtvaardigd. De tentoonstellingsgedachte werd in deze toren zuiver be-lichaamd en nog steeds vormt deze toren het middelpunt voor tentoonstellings-bouw in Parijs. Doelloos is de uitgave voor dit bouwwerk niet geweest. Indien men echter uitsluitend let op het sensationele element en uitsluitend tentoonstel-lingen maakt om het publiek in de mening te brengen, dat zij niet meer „bij”

TENTOONSTELLEN

Afb. 1. C. A. Jongejans. Richtingwijzer op tentoonstelling.

Suggestief; geeft met weinig middelen de haven-activiteit van Amsterdam aan. Goede tegenstelling tussen wit en zwart. Overzichtelijk en eenvoudig. Het gebruikte materiaal (kabels omwoelen de stijlen) en de gekozen grondvorm (golvend water) spreken een voor ieder begrijpelijke taal; trekken de aandacht.

Abb. 2. Paul Bromberg. Stand van de Economische Voorlichtingsdienst op de Jaarbeurs te Utrecht. Kaarten en statistieken van Jhr. W. J. H. B. Sandberg.

Bedoeling is het in beeld brengen van de verbindingen van Nederland met de overige landen waarmee handelsaccorden zijn afgesloten. Er is gestreefd naar een middel om de vermoeide bezoekers onmiddellijk duidelijk te maken wat de Economische Voorlichtingsdienst wilde demonstreren. Veel tekst wordt niet gegeven, maar wie de moeite doet stil te blijven staan kan de tekst volgen die de lopende band biedt. Iedere passant krijgt echter het beeld mee: „Nederland heeft veel handelsaccorden afgesloten.”

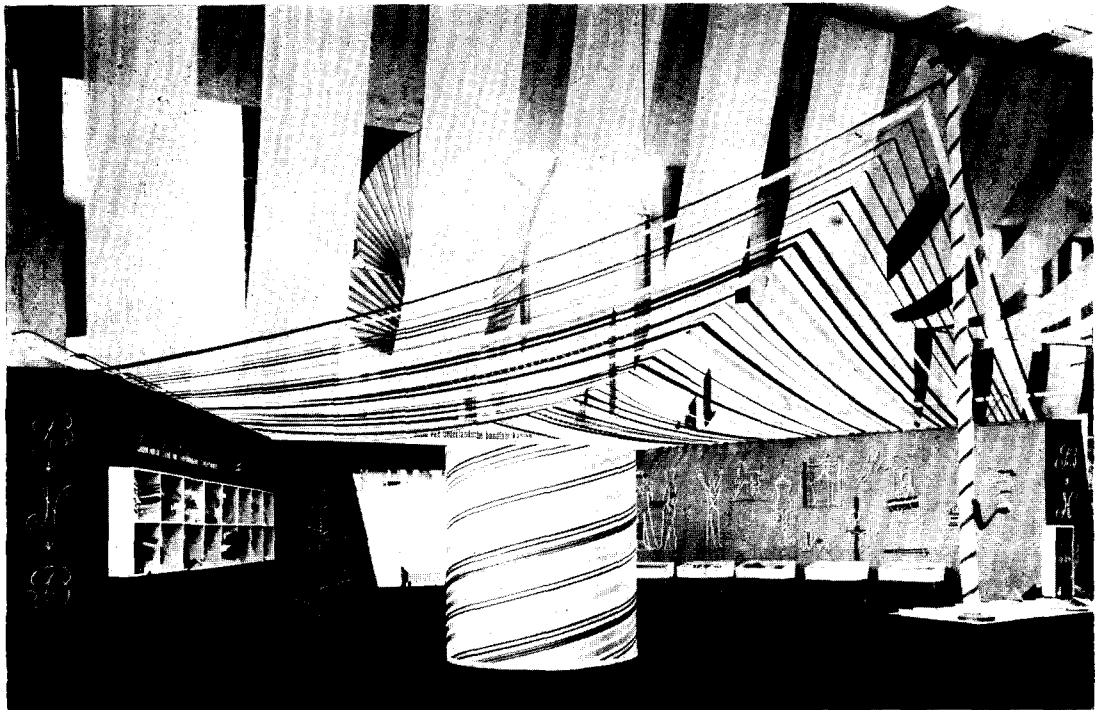

Foto-studio Lood van Bennekom

Abb. 3. Jan Bons. Stand van de Bond van Nederl. Bandfabrikanten in de Beatrixhal op de Jaarbeurs te Utrecht.

Demonstratie van het materiaal (band) dat getoond moet worden in decoratieve geest. Het materiaal zelf is tentoonstelling geworden. Contrastwerking tussen kolom van band en rustige donkere achtergrond.

TENTOONSTELLEN

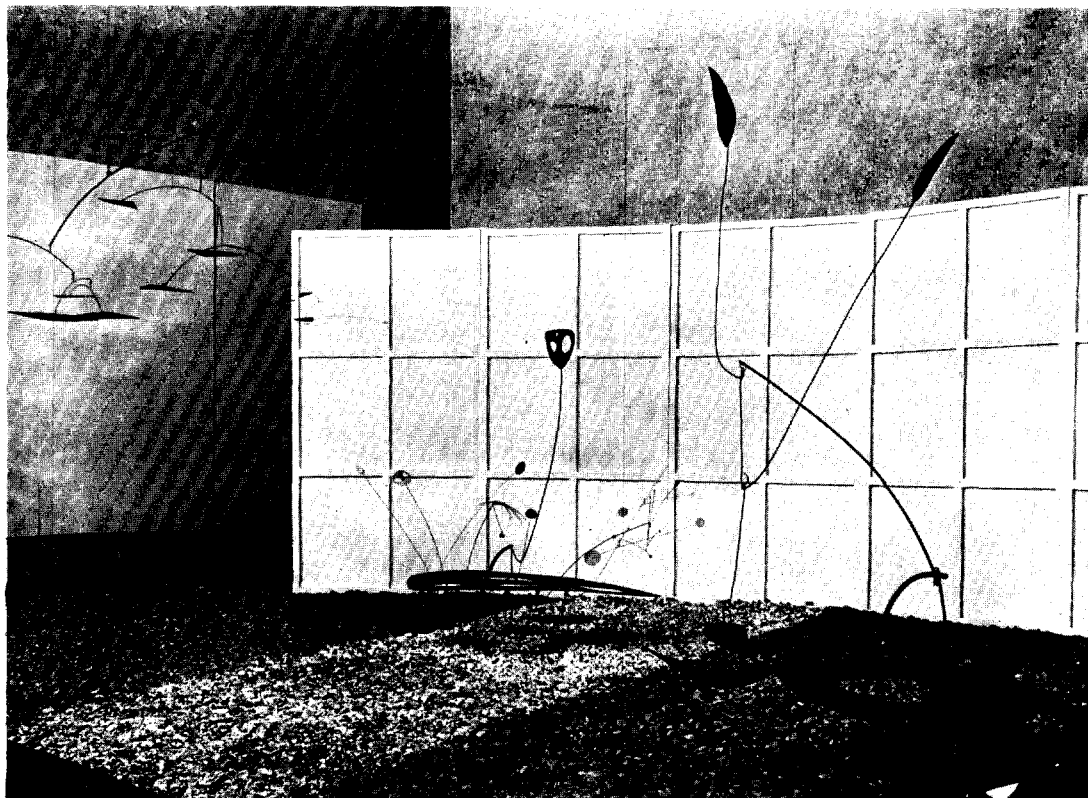

Foto d'Oliveira

Afb. 4. Mart Stam. Tentoonstelling van Calder. Stedelijk Museum Amsterdam.

De „bewegende plastieken” van Calder moeten als een muzikale klank kunnen uitklinken. Er is dus gestreefd naar een *vrijheid* om de plastieken heen. Het bewegende karakter wordt nog duidelijker gedemonstreerd doordat zoeklichten schaduwen werpen van de bewegende contouren op het grint en de achtergronden.

TENTOONSTELLEN

Afb. 5. Alfredo Zalce (Mexico). Het bezoek aan het Museum (litho).

Van tentoonstellen is in dit type museum in het geheel geen sprake. De objecten zijn in hun onoverzichtelijke veelheid bijeengezet in een magazijn, waar de bezoeker kan rondwalen.

Afb. 6. „Het Museum der Artillerie te Parijs van binnen”. Houtgravure uit het *Nieuw Nederlandsch Prentenboek* (1848) door W. J. van Zeggelen en A. Ising.

Hoewel de omgeving in dit geval stellig niet met de naam magazijn kan worden bestempeld, wordt in dit 100 jaar oude prentje de overrompelende veelheid van het tentoongestelde op welhaast hallucinerende wijze tot uitdrukking gebracht.

is, indien dit laatste op het gebied van sensatie niet is gezien, streeft men volkomen zijn doel voorbij.

Jaarbeurzen hebben bestaansrecht, omdat hier de zakenwereld informaties krijgt; de tentoonstellings-techniek van een jaarbeurs heeft een eigen vorm, omdat hier de zakenman alleen gaat bezichtigen wat op zijn eigen gebied wordt getoond. Al is een jaarbeurs in zijn geheel onverteerbaar, de verschillende secties vormen als het ware aparte tentoonstellingen, die wel degelijk de belangstelling wakker kunnen houden.

Op een jaarbeurs kan men details geven, op een jaarbeurs heeft de exposant alleen belangstelling voor bezoekers die „van het vak” zijn; dit is echter niet het geval met algemene tentoonstellingen; daar is de overzichtelijkheid alleen belangrijk. Het is daar geen gerechtvaardigde uitgave, in details te gaan; publicaties in de vorm van film of brochure hebben dan betere resultaten.

Tentoonstellingen lijden aan het euvel, dat men de opname-capaciteit van het publiek overbelast. Als regel kan het publiek maar 1/1000 deel verwerken van hetgeen een grote tentoonstelling tegenwoordig opdist. Noch de geest, noch het lichaam is opgewassen tegen de vermoeienissen van een tegenwoordige expositie. Kilometers moeten worden afgelegd en duizenden vierkante meters schilderingen, statistieken, foto's en teksten moeten worden opgenomen. Men denkt dan, dat met wat valse pathos en bravour de geest af en toe een verfrissende inspuiting wordt toegediend, maar van lege effecten kan men geen heil verwachten.

Wil men de tentoonstelling weer populair maken, dan moet men van uiterlijke popularisering afzien. Men moet weer beginnen met bewustheid de bedoeling van de tentoonstelling naar voren te brengen. Tentoonstellingen moeten geen bedrijf worden van ondernemers, die in „tentoonstellingen” doen, zoals andere ondernemers in tabak of margarine, maar tentoonstellingen moeten een instrument worden van voorlichting, evenals dat het geval is met radio en pers.

Maar zelfs indien men de commerciële inmenging tot geoorloofde proporties terug brengt en zelfs indien men de tentoonstellings-moeheid weet te voorkomen, is het slagen van een tentoonstelling nog niet verzekerd. Het vermijden van fouten is nog geen waarborg voor het bereiken van een goed resultaat. Er is een positieve kracht nodig om de voorlichting, die de tentoonstelling wil geven, te laten doordringen.

In Amerika gaat men bij het inrichten van een expositie en het samenstellen der teksten uit van de mentaliteit van een twaalfjarig kind. Hoewel het bevattingsvermogen op een tentoonstelling door de veelheid van indrukken aanzienlijk lager ligt dan b.v. bij het onderwijs in de klas of bij een auditorium op een lezing, kan men die twaalfjarige mentaliteit gemakkelijker hoger opvoeren, indien men

de tentoonstellingsvorm eenvoudig, pregnant en aantrekkelijk maakt. Onder „aantrekkelijk” wordt hier niet verstaan het aanbrengen van allerlei grappige effecten en kronkelende lijntjes, maar het vinden van een eenheid in de expositie-wijze. De vormgeving is uitermate belangrijk bij een tentoonstelling. De vormgeving kan het geëxposeerde binden tot een grote imposante eenheid, waarvan de indruk lang achterblijft, omdat de indrukken door de éénheid in uitdrukkingsvorm parallel gericht zijn. De vormgeving moet domineren boven de geëxposeerde goederen. Het lijkt paradoxaal, maar indien men meer aandacht geeft aan de goederen dan aan het exposeren, komen de goederen minder tot haar recht. Bij elke etalage kan men dit constateren.

Een indrukwekkende vormgeving houdt de aandacht langer gespannen, waardoor de tentoonstellingsmoeheid langer uitblijft. Toch is het belangrijk er mede rekening te houden, dat zelfs bij een pakkende vormgeving en pakkende slagzinnen de aandacht niet eindeloos geboeid kan worden. Het grootste succes bij de Worlds Fair in 1939 te New York was het paviljoen van General Motors, omdat hier de bezoeker niet bij het geëxposeerde behoefde te komen, maar het geëxposeerde bij de bezoeker was. Lichamelijke vermoeienis was uitgeschakeld; men zat in een heerlijke fauteuil, terwijl een zeer afwisselend beeld van diorama's (ontworpen met verbluffende fantasie) aan het oog voorbij trok. Tegelijk bleven dus geest en lichaam in de beste conditie om op te nemen. Dit uitgangspunt diende men steeds te volgen bij exposities. Afwisseling brengen en vermoeidheid vermijden. Inplaats van de bezoekers drie kilometers te laten lopen zonder ergens een gelegenheid tot uitrusten (zoals b.v. op Houtrust te Den Haag), moet men zoveel mogelijk gelegenheid scheppen de bezoekers zittend voorlichting te verstrekken. De moderne techniek maakt dit immers mogelijk! Film, projectie, draaitoneel, om maar enkele voorbeelden te geven. Op de tentoonstelling in 1939 te Zürich had het publiek gelegenheid, zittend in een bootje door de expositie getrokken te worden. Behalve de charme van waterpartijen en gondelvaart genoot men zodoende het voordeel om zonder enige vermoeidheid een algemeen beeld van de expositie te verkrijgen. Evenals men er in Zürich in was geslaagd om dank zij de medewerking van voortreffelijke architecten, het element „kitsch” bij deze watertocht te vermijden en evenals, dank zij de artistieke prestatie van een Bell Geddes de show bij General Motors nooit het vulgaire raakte, kan elke tentoonstelling gebruik maken van allerlei mechanische hulpmiddelen zonder Luna-park-allures te krijgen. De conceptie van een expositie moet echter, van haar eerste opzet af tot haar laatste detail toe, gedragen worden door een eerlijke overtuiging om het publiek te dienen. De mislukkingen van tentoonstellingen zijn het gevolg van het verzaken van deze plicht terwille van winstbejag en ijdelheid.

ADMINISTRATIEF BEHEER VAN MUSEUMVERZAMELINGEN

PRACTIJK EN TOEKOMSTBEELD VAN DE INVENTARISATIE EN HET CATALOGISEREN IN HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM ¹

Indien men de taak van de museumdirecteur beknopt mag samenvatten als één waarbij de hem toevertrouwde voorwerpen worden geconserveerd, de verzameling uitgebreid en/of veredeld en de voorwerpen onder de aandacht van het publiek worden gebracht in de ruimste zin van het woord, ter verdieping van het culturele bewustzijn, dan is het de taak van het administratieve apparaat om dit alles op eenvoudige en verantwoorde wijze mogelijk te helpen maken. Het heeft dus een volstrekt dienende functie.

Drukt het administratieve apparaat zwaar op het bedrijf van het museum, beïnvloedt het remmend de wetenschappelijke, de kunsthistorische aangelegenheden, dan schiet het zijn doel voorbij, verwordt het tot een soort van byzantinisme, dan schiet het in zijn taak te kort.

In een instelling zoals het Rijksmuseum te Amsterdam, eigenlijk een concentratie van verschillende en uiteenlopende verzamelingen in een groot en niet direct overzichtelijk gebouw waar dagelijks 150 man aan personeel verspreid werkzaam is, heeft het administratieve apparaat een niet te onderschatten taak. Het behoort de verschillende kleine of grotere eenheden, die een zekere wijze van zelfstandig werken ontwikkelen, te coördineren in een zodanig organisatorisch verband, dat zij vlot en ook economisch werken.

Wanneer ge mij toestaat, dat ik mij onttrek aan de plicht een definitie te geven van de kunsthistoricus, dan zult ge mij toch de opmerking veroorloven, dat de ervaring heeft geleerd, hoe de kunsthistoricus naast zijn esthetische en wetenschappelijke kwaliteiten niet verondersteld mag worden ook nog te beschikken over administratieve en organisatorische talenten. Hoewel deze laatste, vooral waar het de kleine musea betreft, wel, en ten onrechte, van hem verwacht worden, is het in de praktijk zo, dat hij in 9 van de 10 gevallen deze zaken gaarne uit handen geeft, om zich des te beter en vrijer op eigen vertrouwd terrein te kunnen bewegen. De kunsthistoricus moet enerzijds een wetenschappelijk gevormd mens zijn, anderzijds zal hij door aan-

leg en belangstelling voor artistieke zaken en door het begrijpelijke streven een specialist op zijn terrein te zijn, zich niet zo gemakkelijk kunnen schikken in wat men de disciplinaire organisatie van een grote instelling zou kunnen noemen.

Een andere, organisatorisch gezien, remmende factor is, dat de kunsthistoricus uit hoofde van zijn opleiding en belangstelling, geneigd is de administratie, die nu eenmaal met een ordelijk beheer der kunstvoorwerpen samenhangt, als rompslomp te beschouwen en te veronachtzamen. Hier kan het administratieve apparaat hulp bieden, mits althans een werkwijze wordt gevolgd, die het mogelijk maakt te constateren, waar en wanneer zijn optreden nodig is. Dat is het psychologische probleem van het vraagstuk. Zijn in de organisatie van het museum, de conservatoren uitsluitend wetenschappelijk werkende mensen en zijn zij, dit met de administratie belast zijn, uitsluitend klerken, dan is een vlotte en goed in elkaar grijpende werkmethode uitgesloten. Pas als beiden naar elkaar toe komen is het mogelijk een organisatie te krijgen, die als een goed raderwerk loopt. Niet alleen de onderlinge verstandhouding zal hiermede gebaat zijn, maar ook en vooral de veiligheid der voorwerpen, die aan het beheer van de museumdirectie zijn toevertrouwd.

De administratieve zorg dunkt mij te verdelen in drie grote groepen:

1. De correspondentie
2. De boekhoudkundige en loon-administratie
3. Overige organisatorische administratie.

De eerste twee groepen moge ik in dit bestek onbesproken laten. Onder de derde groep kunnen gerekend worden de administratie van respectievelijk:

- a. inventarisatie en catalogiseren
- b. bruiklenen en geschenken aan en aankopen van het museum
- c. bruiklenen van het museum
- d. rondleidingen
- e. tentoonstellingen
- f. propaganda en publicatie
- g. personeelszaken en huishoudelijke aangelegenheden (gebouw, installaties, enz.).

De behandeling van al deze zaken is afhanke-

¹ Voordracht, gehouden door de Heer Ton Koot, secretaris van het Rijksmuseum, op de museumdag van 30 October 1948 te Amsterdam.

lijk van een sterke en nauwe wisselwerking tussen wetenschappelijke en administratieve medewerkers.

Op uitnodiging van het bestuur van onze vereniging ga ik nu uitsluitend uitvoeriger in op het onderwerp: de inventarisatie en het catalogiseren.

In het Rijksmuseum te Amsterdam is het volgende systeem in gebruik. De inventarisatie en het catalogiseren geschiedt geheel door de conservatoren, de bescheiden zijn onder hun berusting. Als gevolg van de ontwikkeling van het museum berust alles wat de schilderijen aangaat bij de conservator, hoofd der afdeling schilderijen, alles wat de afdelingen geschiedenis te land en ter zee, beeldhouwkunst, meubelen en overige kunstnijverheid betreft bij één der conservatoren van de afdeling kunstnijverheid. Alles wat de prenten en tekeningen aangaat bij de directeur van het Rijksprentenkabinet en alles wat de boeken en tijdschriften betreft bij de conservator voor de bibliotheek. Een decentralisatie dus.

Voor het inventariseren, dus voor het inschrijven van elk voorwerp, dat tot het bezit van of langdurig bruikleen aan het museum behoort, wordt gebruik gemaakt van gebonden boeken met genummerde bladzijden bevattende kolommen met de hoofden:

Voor de schilderijen:

Nr., naam v. d. kunstenaar, omschrijving der voorstelling, maat, herkomst, datum verwerving, toestand, opmerkingen.

Voor de kunstnijverheid:

Nr. inv. en cat., beschrijving der voorwerpen; hoogte, breedte, middellijn; herkomst, opmerkingen.

Van de inventarisstaten gaat een afschrift naar het Ministerie v. O. K. & W.

Voor het catalogiseren wordt gebruik gemaakt van kaartsystemen, die onderling naar het gebruik afwijken, maar waar de hoofdzaak hierop neerkomt, dat elk voorwerp een kaart heeft, waarop alle bijzonderheden, die bekend zijn of verondersteld worden, zijn aangetekend. Deze kaarten moeten regelmatig worden bijgehouden als nieuwe bijzonderheden bekend worden, als nieuwe publicaties verschijnen en als het voorwerp deel uitmaakt van een tentoonstelling. Behalve het inventarisnummer moet bovendien elk voorwerp een catalogusnummer hebben. Indien een foto van het voorwerp is gemaakt be-

hoort deze bij de kaart aanwezig te zijn en het negatiefnummer vermeld te zijn.

In theorie zit dit systeem goed in elkaar en in de praktijk is het moeilijk te veranderen, omdat het hier om tienduizenden voorwerpen gaat, die over een zeer lange periode zijn bijeengebracht. Toch is er tenminste één groot bezwaar tegen in te brengen. Dit bezwaar is, dat er op deze werkwijze geen systematische controle bestaat. Verschillende steekproeven hebben mij van de juistheid van mijn bezwaar overtuigd.

Aangezien niemand onfeilbaar is en wij nu eenmaal rekening moeten houden met de overbelasting van de conservator, met de neiging tot veronachtzaming van de administratieve zijde van het werk door de administratief niet getrainde wetenschappelijke staf van het museum, verdient een dúsdanig systeem de voorkeur, waarbij de voorwerpen én kunsthistorisch én administratief vakkundig worden behandeld.

Een studie over dit onderwerp verricht in ongeveer vijftig musea, heeft mij tot de conclusie geleid, dat de beste methoden gevolgd worden in het *Philadelphia Museum of Art* en in het *Metropolitan Museum of Art* te New York, beide in de Verenigde Staten van Amerika.

Aangevuld met de wetenschap opgedaan in het museum van de *New York Historical Society* en van het *City Art Museum of St. Louis* en steunend op de ervaring, zoals die verworven werd in het Rijksmuseum te Amsterdam meen ik in grote lijnen het volgende systeem bij U te mogen introduceren. Voor het goede begrip merk ik hierbij op, dat dit systeem deels niet, of nog niet zo men wil, in het Rijksmuseum gevolgd wordt. Het is dus een suggestie.

Men belaste in elk museum, waar de administratie een omvang neemt, zodat zij niet meer door de conservator verricht kan worden zonder schade te doen aan zijn eigenlijke wetenschappelijke taak, bestaande uit het conserveren en bestuderen der kunstvoorwerpen, tenminste één persoon met het beheer der registers. Men zou deze de registrator kunnen noemen. Deze functionaris behoeft waarlijk niet academisch gestudeerd te hebben, evenmin een kostbare of langdurige en gespecialiseerde opleiding te krijgen. Men kan volstaan, waar het de kunstmusea betreft, met een nauwkeurig werkende typiste met belangstelling voor kunstgeschiedenis. Zij werkt onder toezicht van degene, die belast is met het

administratieve apparaat. Ik zou mij kunnen voorstellen, dat deze registrar het beheer voert over alle inventaris-boeken, bruikleenboeken, kaartsystemen en daarmee samengaande formulieren. Voor een museum van grote omvang zou ik mij kunnen voorstellen, dat de registrar alleen als centraal administratief geweten van de wetenschappelijke staf fungeert en zorg draagt of constateert, dat de nodige administratieve handelingen met elk voorwerp verricht worden. Daartoe is het nodig, dat de registrar kan controleren *elk* voorwerp, dat het museum binnenkomt of uitgaat. Er is dus nauw contact nodig met de expeditie-afdeling en met allen, die met kunstvoorwerpen in- en uitgaan.

In een geordend museum behoren voorwerpen uitsluitend via de expeditie-afdeling te worden getransporteerd. Hier kan een uiterst eenvoudige registratie plaats vinden, simpelweg door het voorwerp tijdelijk een nummer van binnenkomst te geven op een formulier in duplo, waarop vermeld kunnen worden aard en afmetingen van het voorwerp aangevuld met bijzonderheden, die voor de expeditie van belang zijn, zoals: herkomst en bestemming, verpakking, documenten, expediteur, enz. Dit is zuiver een expeditie-contrôle, waarvan de registrar het duplicaat ontvangt, uitsluitend als attentie voor het binnenkomen of wegvoeren van een voorwerp.

Nu begint de samenwerkende taak van kunsthistoricus en registrar.

Het voorwerp gaat naar de kunsthistoricus voor inventarisatie. Het krijgt een inventaris-nummer en beschrijving, welke worden opgenomen in het gebonden en genummerde inventarisboek van de afdeling. Een kopie hiervan wordt gezonden naar het Ministerie of naar een andere instantie waaronder het museum ressorteert, respectievelijk de gemeente, provincie of het bestuur van de instelling. Dit is een betrekkelijk eenvoudige handeling, die snel kan geschieden. De klad-inventaris kan gemaakt worden door de kunsthistoricus, alle overige handelingen kunnen deze uit handen worden genomen door de registrar.

Uitvoeriger en tijdrovender is de handeling, die nu moet geschieden, n.l. het catalogiseren, d.i. het op schrift stellen van alle gegevens over het kunstvoorwerp, welke gegevens vooral gebruikt worden voor de catalogi. De verantwoordelijkheid voor het wetenschappelijk werk berust weer geheel bij de kunsthistoricus. In de eerste plaats moet het voorwerp gefotografeerd worden. Om te vermijden, dat een negatiefnummer op een of andere wijze

op het negatief van de foto moet worden aangebracht verdient het de voorkeur het voorwerp te fotograferen tezamen met een strookje papier, waarop vermeld staat het negatiefnummer met het inventarisnummer. Elke vergissing en later geknoei met nummers op het negatief, hetgeen allicht tot beschadiging kan leiden, is dan meteen uitgesloten. Of de foto van groot formaat moet zijn, ofwel een contactafdruk van een kleinbeeld-camera, ofwel dat de kaart van het kaartsysteem, waarop de beschrijving geschiedt, zelf fotografisch gevoelig moet zijn, laat ik nu buiten beschouwing, omdat dit ons nu nodeloos in details doet verdrinken. Hoofdzaak is, dat de foto van het kunstvoorwerp samengaat met de kaart van het kaartsysteem, waarop de beschrijving staat.

Voor het catalogiseren geef ik de voorkeur aan een fiche- of kaartsysteem. Op de kaart moet, kort gezegd, alles staan, wat men weet van het voorwerp, dus inventaris- en catalogusnummer (deze kunnen eventueel hetzelfde zijn) titel en beschrijving van het voorwerp, aard en jaar van verwerving, prijs of prijzen der aankopen, aard en afmetingen van het voorwerp, gegevens omtrent kunstenaar, stijl, jaar en plaats van vervaardiging, signatuur of merk, herkomst en vroegere verzamelingen, toestand, restauraties, tentoonstellingen waar het voorwerp geëxposeerd is geweest, vermelding van publicaties en wat verder van belang kan zijn, waarbij ik o.m. denk aan eventuele pendants, varianten en replieken. Ik acht het wenselijk op elke kaart de namen te vermelden van het museum en van degene, die verantwoordelijk is voor de tekst en de datum waarop de kaart is aangelegd. Over de volgorde van deze opsomming en het formaat van de kaarten zou nationaal overleg gepleegd kunnen worden. In het Rijksmuseum te Amsterdam wordt de voorkeur gegeven aan kaarten van grote afmetingen, bijv. 19 × 25 c.M. In de Verenigde Staten geeft men de voorkeur aan kaarten van klein formaat, soms vele over één onderwerp met het oog op de hanteerbaarheid der laden.

Men kan deze kaarten bedrukken, verdeeld in vakken, zodat alle voornoemde rubrieken er op vermeld staan. Men kan ze ook blank laten en alle vrijheid van indeling geheel aan de kunsthistoricus overlaten. In het eerste geval klaagt men altijd, dat een of meer vakken te klein zijn, in het tweede is er het risico, dat een of meer bijzonderheden, die later toch belangrijk kunnen zijn, niet vermeld of mogelijk vergeten worden. Zelf geef ik de voorkeur aan bedrukte kaarten

met een ruime blanco plaats voor aanvullingen.

Ik heb mij er altijd over verwonderd, dat de meeste musea maar één stel cataloguskaarten blijken te bezitten. Ik zou willen bepleiten meer stellen te maken. Dit zou kunnen geschieden bijv. door middel van een hectograaf, of ander instrument ter vermenigvuldiging, door de registrator. Ik denk daarbij in het bijzonder aan musea met veel afdelingen en veel voorwerpen, bovendien aan de mogelijkheid, dat vele voorwerpen niet voor het publiek zijn opgesteld en misschien niet gemakkelijk zijn te benaderen. In dat geval kan het wenselijk zijn over een zodanig systeem te beschikken, dat *iedereen*, dus niet alleen de conservator van de eigen afdeling, maar ook die van de andere afdelingen en ook de jongere assistenten, of zoals men in een groot museum heeft, leden van de technische of administratieve staf, rondleiders e.d., eventueel ook studenten en andere belangstellenden snel en gemakkelijk de gegevens van een gezocht voorwerp kunnen vinden.

Dat is eenvoudig te bereiken door het kaart-systeem meteen bijv. in vijfvoud te laten maken. Ik denk dan aan de volgende verdeling:

1. Voor de conservator een werkkaart waarop allerlei notities kunnen worden gemaakt. Deze kaart is als de moeder-kaart te beschouwen en zal altijd onder handbereik van de conservator zijn. Op deze kaart zullen bijv. in het bijzonder gegevens van vertrouwelijke aard kunnen worden vermeld. Deze conservatoren-

kaarten worden gegroepeerd naar het inzicht van de conservatoren zelf.

De volgende kaarten dienen uitsluitend om het voorwerp snel te kunnen terugvinden. Zij bevatten de standaard-gegevens, alle kaarten zijn gelijk, kunnen eventueel op verschillend gekleurd papier worden gedrukt en worden uitsluitend op andere wijze gegroepeerd.

2. kan gegroepeerd worden volgens nummer (inventaris of catalogus)
3. idem volgens kunstenaar (bijv. schilderijen) of volgens stijl (van belang b.v. voor kunstnijverheidsvoorwerpen)
4. idem volgens soort en onderwerp
5. idem volgens plaatsing in het museum.

Het voordeel van dit systeem is, dat men voor tentoonstellingsdoeleinden met één greep b.v. de voorwerpen uit eenzelfde stijlperiode, of dat men de voorwerpen in eenzelfde zaal bijeen heeft, dan wel de verschillende kaarten, die eenzelfde onderwerp behandelen. Ik stel mij voor, dat deze kaart-systemen in het algemeen centraal worden ondergebracht bij en beheerd door de registrator, een uitzondering hierop maken de conservatoren-kaarten.

Indien ik het voor het ogenblik bij deze suggesties mag laten doe ik dat in de hoop, dat ik U met deze gegevens voldoende stof ter discussie heb gegeven. Verder wacht ik gelaten de vloed van Uw toorn en afgrijzen af, die mij ongetwijfeld uit Uw midden zal doen wegspoelen.

EEN HULPMIDDEL BIJ DE ADMINISTRATIE VAN MUSEUM- VOORWERPEN IN HET NEDERLANDSE POSTMUSEUM¹

In een museum binnengekomen voorwerpen hebben een mentor nodig.

Te allen tijde dienen zij — om slechts het voornaamste te noemen — het personeel te kunnen inlichten of zij op zicht, tijdelijk dan wel als aanwinst aanwezig zijn, wat hun herkomst is en of hun gegevens reeds in het kaartsysteem der collecties zijn vermeld. Aan de voorwerpen zelf is dit alles meestal niet te constateren: er dient dus een hulpmiddel aanwezig te zijn dat voor hen spreekt, vooral wanneer de museumstaf een zekere mate van arbeidsverdeling heeft bereikt en — zoals vaak voorkomt — verspreid gehuisvest is.

Men kan voor de gewenste contrôle een journaal inrichten, waarin elke ontvangen zending onder volgnummer wordt ingeschreven. De gehele zending dient dan tijdelijk dit nummer te dragen, totdat elk object zijn eigen, definitief inventarisnummer heeft ontvangen. Ned Burns raadt deze methode aan in zijn *Field Manual for Museums*, geschreven voor de instellingen van de Amerikaanse *National Park Service*². In het *Science Museum* te London houdt de depotbe-

¹ Voordracht, gehouden door Dr. R. E. J. Weber op de museumdag van 30 Oct. 1948 te Amsterdam.

² Washington D.C., 1941, uitverkocht.

heerder journalen bij van wat binnenkomt en uitgaat, terwijl hij tevens een dagelijks rapport bij de centrale administratie (director's office) indient over de ontvangen en afgegeven voorwerpen.

In het Nederlandse Postmuseum werd eveneens behoefte gevoeld aan een maatregel om alle binnenkomende objecten terstond administratief op te vangen. Het voeren van een extra journaal boven de inventaris en het geven van tijdelijke nummers aan gehele zendingen alvorens elk object zijn definitieve nummer toe te kennen, werd echter omslachtig geoordeeld. Bovendien werd een grotere controlerende werking verlangd dan een journaal zou kunnen uitoefenen.

De oplossing werd verkregen door de invoering van twee labels van ongelijke grootte, welke door een perforatie samenhangen. Voor elk ontvangen object wordt een stel labels uitgeschreven met vermelding van datum, herkomst en een korte omschrijving. De labels worden gescheiden en het korte exemplaar wordt bevestigd aan het

object, dat daardoor niet meer tot de staat van „vondeling” kan afzakken. Zoveel mogelijk blijven de objecten tijdelijk in de ontvangruimte bewaard: de lange labels gaan in hun plaats de weg door de administratie, teneinde eerst een beslissing te verkrijgen over hun opname in de verzamelingen; vervolgens worden op de labels inventarisnummer en standplaats-aanduiding van het object genoteerd en ten slotte wordt met behulp van de labels de standplaats-aanduiding op de systeemkaarten overgenomen. Ten teken dat deze ronde volbracht is, wordt de volledig ingevulde en geparafeerde lange label nu aan het voorwerp gehangen in plaats van de korte. Verandert de standplaats van het voorwerp, dan gaat de label wederom naar de administratie en weer terug naar het voorwerp.

Het personeel mag dus slechts objecten met labels aantreffen: korte indien het object nog in behandeling is, lange wanneer het naar behoren is gedetermineerd en geboekt. Draagt een voorwerp geen label, is het dus stom, dan is er iets

DATUM EN HERKOMST:	DATUM EN HERKOMST:
.....	.....
.....	.....
KORTE OMSCHRIJVING	OPNEMEN/TERUGZENDEN BESLIST DOOR KORTE OMSCHRIJVING
.....	.....
.....	.....
L 1705 - '47	LB 1/47

INVENTARIS NR:	DIT GEDEELTE VOOR-
AANGEBRACHT DOOR.....	LOPIG AAN VOORWERP
ZAAL EN STANDNUMMER	HANGEN, VERVAN-
.....	GEN DOOR ANDER
STANDNUMMER GENOTEERD	GEDEELTE, NADAT HET IS
VOOR CATALOGUS DOOR	INGEVULD OP
.....	SECRETARIAAT

Model (voor- en achterzijde) van een *Mentor-label*, in gebruik bij het Nederlandse Postmuseum

niet in orde, blijft het te lang voorzien van slechts een korte label, dan stokt de behandeling ergens en is na te gaan op welke plaats. Ieder lid van de staf, die bij deze administratie betrokken is, heeft op zijn tafel een speciale houder voor de labels als aansporing om te zorgen dat deze niet te lang onbehandeld blijven liggen.

In de practijk heeft deze maatregel aan zijn doel beantwoord. Met wat goede wil konden de labels aan bijna alle voorwerpen bevestigd worden; zelfs bij groepen van kleine, vrijwel uniforme objecten als stempels. Het bleek in dit laatste geval gemak op te leveren, wanneer elk

stel labels van eenzelfde doorlopend nummer voorzien was; de lange label kon dan bij terugontvangst in het depôt zonder kans op vergissing in de plaats van zijn corresponderende korte label aangebracht worden. De campagne om, terugwerkende uit de kaartsystemen, labels te schrijven en te bevestigen aan het aanwezige bezit, leverde als contrôlemaatregel veel voldoening op. De label, eenmaal als mentor aanvaard, brengt een vaste gang in de administratie, maakt veel uitleg en navraag overbodig en verleent op den duur aan de museumstaf vrijheid om de aandacht op andere dingen te concentreren.

BOEKBESPREKINGEN

R. A. Parmentier, Documenten betreffende Brugse steenhouders uit de 16e eeuw. *Desclee de Brouwer en Cie, Brugge*, 1948. Frs. 200.

Als deel III der *Geschiedkundige Publicatiën der stad Brugge* verscheen bovenstaande uitgave. De steenhouders vormden een der drie letten van het metselaarsambacht; zij bewerkten niet alleen witte en blauwe steen, doch ook albast en marmer, en waren naast bouwvakarbeiders (huizen van gehouwen steen en dezer onderdelen) ook kunstenaars (altaren, oxalen, sacramentshuisjes, grafmonumenten in kerken). De Brugse archivaris gaat uitvoerig hun geschiedenis na. Hoewel pas in 1612 voor het eerst als let genoemd, is het nochtans mogelijk dat zij reeds in de 16e eeuw een aparte groep hebben uitgemaakt. In ieder geval kwamen zij vrij talrijk voor: het landshuis van het Vrije werd begonnen naar ontwerp van de steenhouders Willem Aerts en Jacob Dodekin; eerstgenoemde en de metselaar Benedictus van den Kerkhove vervaardigden de plannen voor de ingang der H. Bloedkapel en de aangrenzende Criminele Griffie (1529-1533); Jan Wallot maakte het project voor de Civiele Griffie naast het stadhuis (1534-1537). Parmentier publiceert 65 documenten betreffende de werkzaamheden der Brugse steenhouders over de jaren 1528-1593 uit Brugse archieven, waaronder één over de (toenmalige)

kerk te Nieuwvliet (Z. VI.); op volledigheid maakt de publicatie geen aanspraak. Brugge blijkt niet alleen kunstwerken doch ook kunstenaars te hebben geëxporteerd: Jan van der Weerde werkt in de jaren '60 aan het mausoleum van keizer Maximiliaan I. Het belangrijkste evenwel is hetgeen wordt medegedeeld omtrent de maker van het praalgraf van aartsbisschop Jean Carondelet (overleden 1544 of '45), in de noordelijke omgang van de St. Salvator. De schone in albast uitgevoerde beeltenis werd (o.a. door Roggen) toegeschreven aan de vermaarde Franse, in de Nederlanden werkzame, beeldhouwer Jan Mone; uit de nu gepubliceerde gegevens blijkt onomstotelijk, dat dit werk is van de Bruggeling Michiel Scherier, van wie ook ander werk wordt genoemd. Enige voortreffelijke afbeeldingen van de tombe vullen het gepubliceerde aan.

W. S. UNGER

Elisabeth Neurdenburg, Oude Nederlandsche Majolica en Tegels, Delftsch Aardewerk, Amsterdam 1948³ — f 4.90.
(*Heemschutserie No. 35*)

De aandacht van belangstellenden wordt gevestigd op de toevoeging van een register aan de dezer dagen verschenen derde uitgave van bovengenoemd werk.

NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

Opgericht 17 Januari 1899

BESTUUR: Jhr. Dr. D.^sP. M. Graswinckel, Voorzitter
Dr. R. van Luttervelt, Secretaris
Jacob Mees, Penningmeester
Prof. Dr. A. W. Byvanck
Prof. Dr. A. E. van Giffen
Jhr. Dr. E. O. M. van Nispen tot Sevenaer
Prof. W. A. E. van der Pluijm
Jhr. D. C. Röell
Jhr. Mr. Dr. A. G. B. M. van Rijkevorsel
Prof. Dr. W. Vogelsang

Stukken betreffende het lidmaatschap en alle overige stukken, de Oudheidkundige Bond betreffende te zenden aan de Bonds-Secretaris, Dr. R. van Luttervelt, Rijksmuseum, Amsterdam. Het adres van de Penningmeester is: J. Mees, Blaak 10, Rotterdam.

Het nummer der Postgiriorekening van de Bond is 140380 te Rotterdam

Jaarlijkse contributie bedraagt voor leden en corresponderende leden f 6.— ; voor Verenigingen f 15.—

INHOUD DER EERSTVOLGENDE NUMMERS:

BULLETIN

Het Rijksmuseum voor geschiedenis der Natuurwetenschappen te Leiden

C. A. Crommelin

De Friese urnen van de graaf van Limburg-Styrum

P. C. J. A. Boeles

Opgavingen in de Nederlands Hervormde kerk te Oosterbeek (G.)

P. Glazema

Het Maritiem Museum „Prins Hendrik” te Rotterdam

S. Hofstra

Inventarisatie van Nederland's stedschoon

E. O. M. v. Nispen tot Sevenaer

NIEUWS-BULLETIN

Tentoonstellings-agenda:

*Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de eerste van elke maand bij de
Adverseur der Musea, Prinsessegracht Den Haag. 21,*

NIEUWS-BULLETIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

waarin opgenomen het Verenigingsnieuws van „De Museumdag”

Verschijnt maandelijks

Inzending van kopy aan een der onderstaande adressen: Voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond, Nieuwsteeg 13, Leiden. Voor de Voorlopige Monumentenraad, Afd. I Oudheidkundig

Bodemonderzoek, en Afd. II Monumentenzorg, Smitswater 7, Den Haag; Afd. III Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag. Voor de Museumdag, Zeestraat 82, Den Haag

VERENIGINGSBERICHTEN DE MUSEUMDAG

Contributie voor het jaar 1948.

De penningmeester verzoekt de leden van De Museumdag, ter vermijding van extra incassokosten de contributie voor het aangevangen jaar (1948) te voldoen door storting van het bedrag op girorekening nr. 169653 ten name van de penningmeester der Vereniging van Directeuren van Nederlandse Musea te 's-Gravenhage.

De contributie bedraagt *f* 10.— voor natuurlijke personen en *f* 50.— voor leden-instellingen. Personen die geen hogere beloning dan *f* 1.000.— voor hun arbeid aan een museum ontvangen, betalen slechts *f* 2,50.

Ledenlijst.

In een volgend nummer van dit tijdschrift zal een ledenlijst worden gepubliceerd, gerangschikt volgens plaatsnaam en instelling. De leden worden uitgenodigd, eventuele verbeteringen zo spoedig mogelijk op te geven aan de secretaris, Zeestraat 82 Den Haag. Na correctie zal de lijst voorzien van een alfabetische klapper, als overdrukje verkrijgbaar worden gesteld. Wijzigingen zullen regelmatig in deze kolommen worden gepubliceerd.

Lezing te Rotterdam van Dr. P. Coremans uit Brussel.

Aan de leden zullen vóór het verschijnen van dit nummer uitnodigingen zijn toegezonden voor het bijwonen van een lezing van Dr. P. Coremans te Brussel, getiteld „Luchtbehandeling in verband met het behoud van schilderijen en andere kunst-

schatten in oorlogstijd”, te houden op 24 Mei a.s. des namiddags in „Ons Huis”, Gouvernestraat te Rotterdam. De uitnodigingen geschieden door de Vereniging voor Luchtbehandeling en dienen per antwoordkaart te zijn aangenomen. De Heer Coremans is directeur van het Centraal Laboratorium der Belgische Musea te Brussel; hij is onder meer als expert opgetreden in de zaak-Van Meegeren en als adviseur inzake restauratie van schilderijen in de National Gallery te Londen.

DE TECHNIEK DER REIZENDE TENTOONSTELLING *

Op de Februari-bijeenkomst van De Museumdag¹, welke aan de techniek van de reizende tentoonstelling was gewijd, kon men een aantal voorbeelden van dergelijke exposities bijeen vinden

Hiervan trok de inzending van het *Warburg Institute* te Londen het meest de aandacht en wel door de gevolgde methode, om enig onderwerp uit de cultuurgeschiedenis met didactische oogmerken levendig voor te dragen. De studie der klassieke bijvoorbeeld wordt in een dezer tentoonstellingen interessant gemaakt door een reeks prachtige foto's van Griekse kunst; en al deze

* Afbeeldingen op Pl. VI-VIII in deze aflevering. Zie ook Forum, Maandblad voor Architectuur en Gebonden Kunsten, 3 (1948) blz. 41.

¹ Een uitvoerig verslag van deze bijeenkomst zal gepubliceerd worden in de volgende aflevering van het Nieuwsbulletin.

losse specimina zijn gegroepeerd volgens bepaalde leidende gedachten: de ontwikkeling van de godsdienst, van het drama, van atletische spelen enzovoorts.

In deze groepering is de kern der tentoonstellingskunst van het Warburg Institute te vinden. Zij bedient zich van de volgende middelen. De reproducties worden verdeeld over een aantal wandborden, welke even zovele hoofdstukken vormen. Grootte en rangschikking der voorstelling helpen mede om een rythmische indeling tot stand te brengen en hoofdzaken van bijzaken te doen onderscheiden. Eenvoudige opschriften van flinke grootte geven de gedachtengang aan voor het algemene publiek; kleinere bijschriften zijn onopvallend aangebracht voor de nader geïnteresseerden (Afb. 2).

Dezelfde elementen vindt men terug in moderne propagandistische tentoonstellingen. Ook hier overheerst de leidende gedachte, „het verhaal”, ook hier brengt een rythmische indeling de vereiste spanning in de voordracht en zijn er eenvoudige opschriften, welke door een uniforme wijze van montering een vaste leidraad vormen voor de beschouwers.

De te Leiden aanwezige foto's, die kijkjes gaven van sommige propaganda-tentoonstellingen van het Britse *Central Office of Information*, boden interessante punten van vergelijking, vooral die der „Mulberry Harbours” (Afb. 4). Het samenklapbare meubilair hiervan is vooral te waarderen omdat er in elke omgeving een ruimte met eigen sfeer mede te vormen is. Ook de kunstverlichting is bijzonder goed in elke eenheid verborgen aangebracht.

Van de Nederlandse inzendingen was die van de *Adviseur voor de Musea* te 's-Gravenhage het best met de voorbeelden van het Warburg Institute te vergelijken door de didactische opzet, om scholieren vertrouwd te maken met de vroeg-middeleeuwse kunst. Beide inzendingen stemden ook daarin overeen, dat aan de technische uitvoering der wandborden niet zeer veel ten koste gelegd was.

Toch zijn de samenstellers dezer exposities er volkomen van overtuigd, dat de werking hunner betogen geheel en al van de techniek van exposeren afhankelijk is. Hoe eenvoudig het ook schijnen moge, zo moet men zich toch nooit laten verleiden om de reproducties en teksten zonder meubilair aan een gastheer toe te zenden, ook al zijn zij voorzien van aanwijzingen voor de rang-

schikking. De ervaring leert, dat zulks bijna steeds op een teleurstelling uitloopt: de uitgebreidste instructies worden toch nog verkeerd uitgevoerd, zodat de beoogde werking geheel en al verloren gaat. Men moet zijn expositie zelf monteren en het beste is, dit in eigen ateliers te doen, op reis te gaan met gemakkelijk verplaatsbare eenheden en het opstellen en het expeditiewerk door een eigen vakman te doen verzorgen.

In dit verband zij hier nog eens herinnerd aan de reizende tentoonstelling der *Zweedse Musea*, welke De Museumdag in September 1947 in zijn midden heeft gehad. Hiervan bestond het meubilair uit geperforeerd houtbord, tegen het trekken aan twee zijden geschilderd. De borden konden op eenvoudige wijze aan palen gehaakt en vervolgens opgezet worden in zig-zag-vorm of in kringen, al naar men wilde. De reproducties werden door middel van schroeven (dus afneembaar) op het geperforeerde materiaal bevestigd (Afb. 1). In het bijzonder was deze tentoonstelling gevrijwaard tegen beschadiging tijdens transporten. De borden waren n.l. in de hoeken voorzien van doppen (holle aan de éne en bolle aan de andere zijde). Opeengestapeld, konden zij dus nooit tegen elkaar schavielen.

De bijbehorende paaltjes werden om dezelfde reden door een soort lepelrek gestoken en zo als één geheel in een passende kist gesloten.

Moeilijker nog dan het rondtrekken met reproducties, is het reizen met een tentoonstelling waarbij ook voorwerpen te pas komen. Nog steeds niet overtroffen in deze categorie is de vitrine-kast van het *Veiligheidsmuseum* te Amsterdam, welke uit 1933 dateert (vgl. *De Veiligheid*, jrg. 23 1947 blz. 42). Het lid Ir. R. A. Gorter gaf hierover bijzonderheden op de eerste museumdag na de oorlog (Februari 1947) en thans was dit meubel zelf te zien.

Elke eenheid bestaat uit een kist van 2×1 m. of van 1×1 m. Aan de onderzijde zijn poten bevestigd, welke men uitklapt en vastzet. Daarna slaat men het deksel op, dat ook vastgezet wordt. Zodoende verkrijgt men dus een leg-vitrine en een wandvitrine. Objecten en beschrijvingen zijn merendeels onwrikbaar in de kist en aan de binnenzijde van het deksel aangebracht. Grote afbeeldingen komen op een raam, dat weer boven op het openstaande deksel kan worden gezet. De poten worden door een lap stof gecamoufleerd (Afb. 3).

In vergelijking met andere, als triptieken van

metalen buis geconstrueerde, eenheden (*Stichting Maatschappelijk Werk ten Plattelande*) is het meubel van het Veiligheidsmuseum het meest geschikt om uit te stallen objecten ook tijdens de

reis te beschermen en om — bij gebruik van verscheidene stuks — een eigen sfeer te scheppen binnen enige willekeurige ruimte.

R. E. J. WEBER

MUSEUMNIEUWS

TOEGANKELIJK GESTELDE VERZAMELINGEN

Sinds het verschijnen van de *Nederlandse Musea*¹, zijn de hieronder vermelde particuliere verzamelingen, welker eigenaars zich jegens de Regering verbonden hebben deze tot wederopzeggens toe toegankelijk te stellen, eveneens gratis voor het publiek te bezichtigen.

Het teken * beduidt, dat van bezoekers gevorderd kan worden voorafgaande aanmelding, dan wel vertoon van een introductie van een aan de eigenaar als betrouwbaar bekend persoon. Als zodanig geldt in elk geval een introductie van de chef der Afdeling Oudheidkunde en Natuurbescherming van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, dan wel van de directie van een Rijksmuseum, van de gemeentelijke musea te Amsterdam, 's-Gravenhage, Haarlem, Rotterdam of Utrecht, van de Rijksakademie van beeldende kunsten te Amsterdam of van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg te 's-Gravenhage.

*Amsterdam**.

Verz. A. Bodenheim. Apollolaan 1291.

Inhoud: Nederlands en buitenlands glas en ceramiek.

Bezoek: Maandag, Woensdag & Vrijdag 14-16.

*Baarn**.

Verz. C. van der Feer Lader. Hertog Hendriklaan 2.

Inhoud: vnl. Nederlandse schilderijen uit de tweede helft van de XVI en XVII eeuw.

Bezoek: Maandag, Woensdag & Vrijdag 14-16.

*Borgharen (L.)**.

Verz. Dr. J. J. M. Timmers. Kasteel Borg-haren.

Inhoud: Geschilderde wandversieringen door Lovinfosse XVIII betimmeringen (XVIII) meubelen, middeleeuwse beeldhouwwerken, schilderijen en tekeningen.

Bezoek: Maandag, Woensdag & Vrijdag 14-16.

¹ Uitgegeven vanwege het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen 1938. Het boekje is uitverkocht.

*'s-Gravenhage**.

Verz. H. H. F. Salomon, Noordeinde 80.

Inhoud: Meubels en kunstnijverheid van de 17e tot de 19e eeuw.

Bezoek: Maandag, Woensdag & Vrijdag 14-16.

Verz. Hr. en Mevr. F. H. A. A. Wagner. Groot Hertoginnelaan 14.

Inhoud: Schilderijen en aquarellen uit de Haagse School. Italiaanse en Nederlandse meubelen XVI en XVIII, beeldhouwwerk en kunstnijverheid.

Bezoek: Maandag, Dinsdag en Vrijdag 14-16.

*Heemstede**.

Verz. Mr. H. K. de Raaf. Bronstelweg 1.

Inhoud: Meubels, tin, koper en ceramiek XVI en XVIII.

Bezoek: Woensdag 9-12; 14-16.30; 20-22.

*Haarlem**.

Verz. J. M. C. Hoog. Koninginneweg 86.

Inhoud: Schilderijen vnl. XVII; kunstnijverheid o.a. tin en meubels.

Bezoek: Woensdag, Donderdag en Vrijdag 15-17.

*Hilversum**.

Verz. H. P. Doodeheefver. De Kruisheide.

Inhoud: Nederlandse schilderijen XVII, kunstnijverheid o.a. Chinees en Delfts ceramiek.

Bezoek: Maandag, Woensdag en Zaterdag 10-12.

*Hilversum**.

Verz. G. H. R. Klatte. Beethovenlaan 30.

Inhoud: Collectie wapenborden, Chinees en Delfts.

Bezoek: Maandag, Woensdag en Donderdag 14-16.

*Loosdrecht**.

Verz. F. Duyvensz. ¹ Huize Bijdorp.

Inhoud: Schilderijen, beeldhouwwerken, gobelins, kunstnijverheid XVII en XVIII.

*Utrecht**.

Verz. Mr. B. J. L. Baron de Geer van Jutphaas. Maliebaan 68.

¹ Schriftelijke aanmelding aan zijn woonadres Roemer Visscherstraat 13 te Amsterdam.

Inhoud: Nederlandse schilderijen, meubelen, Chinees en Delfts ceramiek XVII.

Bezoek: Woensdag, Donderdag en Vrijdag 10-12.30.

Voorst (G.).

Verz. Ds. H. J. de Groot, Pastorie te Voorst.

Inhoud: Meubelen, uurwerken, haardplaten XVII en XVIII.

Bezoek: werkdagen 10-12.

Vorden* (G.).

Verz. Mevr. Gatacre-de Stuers.

Inhoud: Schilderijen, meubelen, ceramiek XVII.

Bezoek: Maandag, Woensdag Vrijdag 10-12.

Adres-wijzigingen:

De Nederlandse Musea nr. 246, Verz. A. Bonger* verhuisd van Gabriel Metsustr. 13 te Amsterdam naar Groot Have, Almen (G.). (Eigenaresse Mevr. F. W. M. Bongers-geb. Bsse. van der Borch van Verwolde).

Literatuur: K. Niehaus, in Maandblad voor beeld. Kunsten, 14 (1937) bl. 131.

Inhoud: Schilderijen, tekeningen en litho's van Odilon Redon met wien de verzamelaar in nauwe persoonlijke relatie stond; schilderijen van Bernard, Cézanne, Vincent van Gogh, Monticelli, Laval. Nr.: 6e, 14d, 14f.

Bezoek: Dinsdag 11-12.30 en verder na telefonische, schriftelijke of mondelinge afspraak.

Idem nr. 248; Verz. T. Proehl*; verhuisd van Koningslaan 17 te Amsterdam naar Mr. Enschedéweg 9 te Aerdenhout.

Inhoud: Oude Ned. en Italiaanse schilderijen, oude Italiaanse bronzen en majolica, meubelen XVII-XVIII. Nr.: 7e, 7g, 14c, 14e.

Bezoek: Maandag, Dinsdag, Vrijdag 9.30-11.30.

MEDEDELINGEN

AMSTERDAM, *Rijksmuseum.*

Het openstellen van de nieuw ingerichte Historische afdeling en van de afdeling schilderkunst.

Op 20 Maart 1948 is de *Historische Afdeling* van het Rijksmuseum te Amsterdam voor het publiek geopend.

Uiteraard geeft deze afdeling met de beperkte ruimte en middelen die te harer dienste staan geen volledig overzicht van de historie van het

Nederlandse volk, zoals een argeloze bezoeker misschien meent te mogen verwachten.

De afdeling toont een opstelling van die schilderijen en voorwerpen, welke betrekking hebben op de geschiedenis van ons land en door ons voorgelicht bewaard zijn, en overspant de periode, welke ligt tussen de Ste. Elisabethsvloed en de Slag bij Waterloo.

In de loop van de maand Juni zal de *Afdeling Schilderkunst* worden geopend in de Oostelijke vleugel van het hoofdgebouw.

Sinds de bevrijding konden tot nog toe alleen de honderd beste schilderijen, waaronder de „Nachtwacht“ tentoongesteld worden.

Indien de toestemming tot het aanbrenge van de noodzakelijke herstellingen aan de zalen tijdig genoeg afkomt, zal het mogelijk zijn op de bovenverdieping van het hoofdgebouw een collectie van enige honderden der beste schilderijen tentoon te stellen, w.o. behalve de Hollandse en Vlaamse scholen ook de Italiaanse, Spaanse en Franse vertegenwoordigd zullen zijn.

In de Druckeruitbouw wordt dan de afdeling kunstnijverheid uitgebreid. Een keuze uit de beste 18e en 19e eeuwse schilderijen zal in de bovenzalen geplaatst worden.

T. K.

DELFT, *Het Prinsenhof.*

Van 5 Juni tot 1 October a.s. zal in het alsdan geheel gerestaureerde Prinsenhof een herdenkingstentoonstelling van de Vrede van Munster (waarvan de afkondiging in den lande op 5 Juni 1648 plaats vond) gehouden worden. Niet alleen deze vrede, doch de gehele tachtigjarige oorlog zal worden in beeld gebracht. Hiertoe is een doorlopend geïllustreerd verhaal ontworpen, dat met gravures en tekst zal trachten dit voor onze geschiedenis belangrijkste tijdvak uit te beelden.

Hierbij zal tevens gebruik worden gemaakt van beeldstatistieken, welke speciaal voor deze tentoonstelling werden ontworpen. Een en ander vormde geen gemakkelijke opgave, gezien de schaarste van de afbeeldingen uit de 80-jarige oorlog, die nu eens geen veldslagen en belegeringen verbeelden en de betrekkelijk geringe ruimte, beschikbaar voor de uitbeelding van dit lange tijdvak, waarin zoveel gebeurde. Hierbij komt nog, dat aan de op zichzelf reeds prachtige ruimtes van het Prinsenhof geen geweld mag worden aangedaan.

Uit binnen- en buitenland zijn vele belangrijke

inzendingen te verwachten. Z.M. de Koning van Zweden zendt uit de troonzaal van Zijn Paleis te Stockholm de tapisserieën te Delft geweven, ter gelegenheid van de Vrede van Munster voor de toenmalige Zweedse Koningin Christina.

De Prins Regent van België zendt portretten o.a. van Margaretha van Parma. Uit Münster komt het zeer bijzondere schilderij van Terborch „de intocht van Adriaen Pauw in Munster” en nog vele andere zaken. Uit Frankrijk o.a. het naar het leven getekende portret van Richelieu door Melan.

De Hertog van Alva zendt portretten van zijn voorvader. Engeland van Elisabeth en Leicester en o.a. het album amicorum van Abraham Ortelius, waarin Marnix van St. Aldegonde zo een bijzondere bladzijde bijdroeg.

Volmaakt wordt deze tentoonstelling door de inzending van H.M. de Koningin, die uit Haarrijke collecties vele herinneringen afstond.

Studenten-rondleiders zullen ten dienste van het publiek aanwezig zijn. Mochten historische of oudheidkundige verenigingen speciale rondleidingen wensen, dan kunnen zij zich wenden tot het secretariaat van het Werkcomité voor de Herdenkingstentoonstelling van de Vrede van Munster, p.a. Museum „Het Prinsenhof”, Oude Delft 181a, Delft.

DORDRECHT, *Dordrechts Museum*

Tegen het einde van dit jaar richtte de ondergetekende dit museum opnieuw in, na het overlijden van de Directeur, Jhr. E. W. C. Six, met wie vóór zijn verscheiden over de herinrichting was gesproken. Het museumgebouw had in het bijzonder te lijden gehad van glasschade aan de bovenlichten.

Met behulp van een aanvullende rijkssubsidie werden de wanden van de zalen in een beige kleur geschilderd. Hierdoor kreeg het interieur een opgewekter aanblik en beantwoordde meer aan de opvattingen, die thans inzake museum-inrichting gelden.

Aan de hoofdingeling werd weinig veranderd. Wel is de collectie uitgedund, door een groot aantal minder belangrijke schilderijen in dépôt te plaatsen. Evenals voorheen werd de verzameling schilderijen door Ary Scheffer in de benedenbovenzaal links van de trap ondergebracht. Door slechts de voornaamste stukken te exposeren is het tentoongestelde veel meer tot zijn recht gekomen dan voorheen het geval was.

In de eerste der drie zalen op de gelijkvloerse verdieping werden moderne tekeningen en prenten geplaatst. In de daarop volgende, moesten noodgedwongen 17e eeuwse schilderijen worden gehangen, omdat hier een op panelen geschilderde plafond, voorstellende de Olympus, afkomstig uit het huis Groenmarkt 3 te Dordrecht, was aangebracht. De laatste zaal tenslotte herbergt schilderijen uit de 19e en 20e eeuw, voornamelijk van de hand van Dordtse schilders.

De zalen op de eerste verdieping bevatten achtereenvolgens schilderijen, die een beeld geven van de schilderkunst van de 17e tot en met de 20e eeuw, waarbij, vooral wat de 17e, 18e en eerste helft 19e eeuw aangaat, de Dordtse schilders prevaleren.

D. F. LUNSINGH SCHEURLEER

ELBURG, *Gemeente Museum.*

Aanwinsten. Bij een opgraving in een van de schietkelders van de vestingwerken — deze bevinden zich ter weerszijden van de poorten — kwam een beschadigde ijzeren bus of slang (15e eeuw?) te voorschijn. De voor het stuk geschut gebruikte kogeltjes hebben een middellijn van 5 cm. Na de herstelling zal het in de oudheidkamer worden opgesteld.

Plattegronden van de stad, oude prenten, een oud poppenhuis, 2 lederen geldgordels.

In het Instituut *Van Kinsbergen* (gesticht door de Admiraal Van Kinsbergen) zijn o.m. een planetarium-tafeltje, zeevaartkundige instrumenten, scheepsmodel, boeken betreffende scheepvaart en natuurkunde te voorschijn gekomen. Deze vondst vormt een belangrijke aanvulling voor de collectie Van Kinsbergen, die zich in de Oudheidkamer bevindt. Waarschijnlijk zal de gehele verzameling Van Kinsbergen in het museum of elders worden ondergebracht.

'S GRAVENHAGE, *Postmuseum*

Onder de naam „Meer dan vijftig jaren Koninginne-zegels” organiseert het Nederlandse Postmuseum, ter gelegenheid van het 50-jarig Regeringsjubileum van H.M. de Koningin, een tentoonstelling van postzegels met de beeltenis van onze Vorstin.

Deze expositie omvat de uitgiften van 1891 tot heden, met vele bijzonderheden als foto's, ontwerpen, gravures en proeven, beginnen bij het jeugdportret met hangend haar en eindigend met een modern boetseersel van onze Landsvrouw,

dat de grondslag is van de tegenwoordige postzegels. Meer dan een halve eeuw geschiedenis vindt men in deze tentoonstelling weerspiegeld.

GRONINGEN, *Museum van Oudheden voor Provincie en Stad Groningen*.

Aanwinsten. Door een tweetal legaten kwam het Museum in het bezit van een collectie schilderijen, voornamelijk uit het eind van de 19e en 20e eeuw daterend. O.a.: M. MARIS, 2 Zeeuwse meisjes; TH. V. HOYTEMA, Flamingo's; A. M. GORTER, Herfstlandschap; H. J. WOLTER, St. Antonisluis Amsterdam; THEO GOEDVRIENDT, Oud stadje; ANTON PIECK, Binnenplaatsje in het Oude-Mannenhuis te Zaltbommel; A. BRIET, Vrouwtje met geit.

UTRECHT, *Centraal Museum*.

In verband met het Regeringsjubileum van H.M. de Koningin en met de herdenking van het 1900-jarig bestaan der stad Utrecht zullen deze zomer van 3 Juli t/m 3 October de volgende tentoonstellingen in het Centraal Museum gehouden worden:

I. Romeins Nederland.

De tentoonstelling *Romeins Nederland* wil er aan herinneren, dat ons land enkele eeuwen lang (het Noorden korter, het Zuiden daarentegen zelfs vier eeuwen) behoord heeft tot het Romeinse wereldrijk, en hierdoor deel had aan de klassieke beschaving. Hoofdzakelijk kwamen hierheen militairen, die hier hun forten bouwden, want de grens van het rijk liep langs onze rivieren. Maar ook steden zijn ontstaan, zoals Maastricht, Heerlen, Nijmegen, en ook Utrecht, dat dit jaar juist 19 eeuwen oud is. Friesland getuigt weer van de invloed, die ook buiten het rijk van de Romeinse beschaving uitging. — Voor het eerst worden op deze tentoonstelling de voornaamste overblijfselen van Romeins Nederland bijeengebracht, waarvan vele nog nooit voor het publiek te zien zijn geweest. Er zijn verscheidene stukken van grote vermaardheid, maar daarnaast kan men bewonderen de fijne bronzen beeldjes en het prachtige metalen vaatwerk, het kunstige glas, de kostbare sieraden en het mooie aardewerk — terra sigillata —, waarom de Romeinse kunstnijverheid zo beroemd is.

II. Utrecht's kunst in opkomst en bloei (650-1650).

Deze tentoonstelling zal een denkbeeld geven

van het cultuurcentrum, dat zich van de vroegste middeleeuwen af in Utrecht ontwikkeld heeft. Reeds de eerste bisschoppen van het Sticht beschikten over kostbare kunstvoorwerpen voor de kerkelijke eredienst, al werden deze nog van elders aangevoerd. Na de 12de eeuw kregen kunstenaars in Utrecht zelf opdrachten van hun geestelijke beschermheren. Zo ontstonden beeldhouwwerken, gebeden- en getijdenboeken en schilderijen der Utrechtse school, die tot het beste gerekend mogen worden van wat de Noord-Nederlandse kunst heeft voortgebracht. Van de 16de eeuw af, in de Renaissance en Barok krijgt Utrecht internationale vermaardheid door schilders als Jan van Scorel, Gerard van Honthorst, Hendrik ter Brugghen, Paulus Moreelse en door de beroemde zilversmeden Paulus, Adam en Christiaan van Vianen. In een keur van kunstwerken, die thans voor het eerst in een samenhangend geheel door het Centraal Museum en het Aartsbisshoppelijk Museum worden bijeengebracht, kan de bezoeker deze roemrijke ontwikkeling leren kennen en bewonderen.

VEENDAM, *Het Veenkoloniale Museum*.

Aanwinsten. Het museum kwam in het bezit van de Groninger dialect bibliotheek van wijlen de heer G. Spitsier (GEERT FEIS) en de nagelaten werken van Ds. WINKLER PRINS (schrijver van de encyclopedie) eertijds doopsgezind predikant te Veendam.

ZALTBOMMEL, *Oudheidkamer*

Toen Zaltbommel gedurende de laatste periode van de bezetting geëvacueerd was, heeft de Oudheidkamer ernstig te lijden gehad o.m. door beschietingen, waardoor o.a. de vensters grotendeels vernietigd werden. Ten gevolge hiervan heeft een aantal voorwerpen van het vocht geleden.

Nadat in 1947 het gebouw hersteld was, werd de Oudheidkamer door toedoen van de Adviseur opnieuw ingericht. Door de gelukkige omstandigheid, dat het voormalige vertrek van de Rijksveldwacht aan het museum kon worden toegevoegd, was het mogelijk, de collectie wat ruimer ten toon te stellen.

Evenals voorheen werden de stenen fragmenten van gevels en schoorstenen alsmede haardplaten in de gang tentoongesteld. De bestuurkamer kreeg door enkele 17e eeuwse schilderijen, die oorspronkelijk in de bovenzaal hingen, een waardiger voorkomen. In het voormalige vertrek

van de Rijksveldwacht werden oudheden, betrekking hebbend op de stad en schilderijen van Bommelse kunstenaars, zoals b.v. stukken door G. Hoet en F. W. de Virieu Wzn., ondergebracht. De grote zaal op de eerste etage werd, evenals voorheen, gewijd aan de topografie van de stad en de Bommelerwaard, waarbij minder belangrijke stadsgezichten en andere stukken van weinig gewicht opgeborgen werden.

Dezelfde principes werden toegepast op een klein vertrek, waarin voorwerpen van volkskundige aard zijn tentoongesteld. Door deze schifting maakt de Oudheidkamer thans een overzichtelijke en rustige indruk.

Voorlopig is de Oudheidkamer geopend: Zaterdag van 14 tot 16 uur.

MUSEUMCURSUS

Aangezien er een tekort aan jongere krachten bestaat voor het bezetten van wetenschappelijke posten bij de Nederlandse musea, heeft de Rijkscommissie voor de Musea besloten, om, na verkregen toestemming van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, een cursus te organiseren, waar verschillende onderwerpen zullen worden behandeld, die met de museumpraktijk in verband staan.

Behalve historisch en kunsthistorisch inzicht heeft immers de beheerder van een museum zich ook de nodige technische kennis eigen te maken betreffende onderhoud en herstel van de aan zijn zorg toevertrouwde voorwerpen, terwijl het bovendien nodig is, dat hij meer kennis bezit omtrent kunstnijverheid dan b.v. bij de toch reeds zo veel omvattende kunsthistorische opleiding aan de universiteiten, aan de studenten in het algemeen kan worden bijgebracht.

Behalve studenten in de kunstgeschiedenis en in het algemeen zij, wier belangstelling zich in deze richting beweegt, zullen ook beheerders van kleinere musea op deze cursussen stellig hun kennis kunnen verbreden.

Het spreekt echter vanzelf, dat het feit, dat men deze leergangen gevolgd heeft, wèl een aanbeveling, doch geenszins een garantie zal kunnen zijn voor een eventuele aanstelling aan een onzer musea.

Het ligt in de bedoeling, dat verschillende docenten ieder een speciaal onderwerp zullen behandelen, terwijl Prof. Dr. F. W. S. van Thienen zich bereid verklaard heeft, de algemene leiding van deze cursussen op zich te nemen.

De Rijkscommissie voor de Musea stelt zich

voor, dat, bij voldoende belangstelling, de cursussen een aanvang zullen kunnen nemen in October 1948, en dat de eerste reeks eindigen zal in April 1949. Een en ander zal plaats hebben in het Rijksmuseum te Amsterdam. Een gedetailleerd rooster der lessen zal op aanvraag worden toegezonden.

Voor nadere inlichtingen en voor inschrijving wende men zich tot ondergetekende.

De Adviseur voor de Musea,
D. F. LUNSINGH SCHEURLEER.

VACATURES

CAPE TOWN

South African National Gallery.

Applications are invited for the appointment of Director of the South African National Gallery, Cape Town.

The Director will be a full-time official, responsible to the Board of Trustees. He should possess specialised qualifications and preferably experience in the administration of a Gallery, a comprehensive and sympathetic knowledge of art, classical and modern, be able to supervise the preservation of works of art, lecture on art, and take an active interest in the Arts of South Africa. A trained expert would be preferred to a practising artist. He would be required to have, or to acquire within two years from the assumption of duties, a good knowledge of both official languages, English and Afrikaans.

Salary £ 1,000 per annum rising by annual increments of £ 50 to £ 1,300. The successful applicant must become a member of the Provident Fund and contribute six per cent annually of his salary, the Trustees contributing a like amount. The normal retiring age is sixty with the possibility of annual re-appointment up to the age of 65. No candidate over the age of 55 will be considered.

The Director will be provided, free of rent, with an unfurnished six roomed house adjoining the Gallery, with domestic offices, garage, a small garden and free light and water.

Income tax on £ 1,000 per annum plus £ 144 estimated value of rent: About £ 120 if single, or £ 65 if married with two children.

The Trustees will contribute £ 100 towards the cost of passage.

Applications must reach the Secretary, South African National Gallery, Cape Town within three months of the date of this advertisement.

TENTOONSTELLINGAGENDA

AMSTERDAM <i>Postmuseum</i> exposeert in Modemagazijn Gerzon „Meer dan vijftig jaren Koninginnezegels” *. <i>Rijksmuseum</i> 150 Meesterwerken uit de Oude Pinakothek. Geopend: daags van 10-17, Zondags van 13-17, 's avonds Wo. en Vrij. 19.30-22.	12 Juli-25 Juli 17 Juli-24 Oct. 24 Mrt.-eind Aug.	ROTTERDAM <i>Museum Boymans</i> Marius Richters 1878-1948 Moderne Nederlandse Graphiek. Zomertentoonstelling „De Tuin”. Rotterdams Kunstleven 1898-1948.	1 Mei-1 Juni 15 Mei-begin Juni 1 Juni-1 Oct. 20 Aug.-1 Dec.
ARNHEM <i>Rijksmuseum voor Volkskunde „Het Nederlands Openluchtmuseum”</i> „Wat wij met U volbrachten; wat wij van U verwachten”.	24 Mrt.-eind Aug.	UTRECHT <i>Centraal Museum</i> „Utrechts Oude Gracht” I Romeins Nederland * II Utrechts kunst in opkomst en bloei (650-1650) *	25 Apr.-6 Juni 3 Juni-3 Oct.
'S-GRAVENHAGE <i>Gemeente Museum</i> Tentoonstelling Jongkind. <i>Panorama Mesdag</i> Werk van leden der Ned. Kunstkring. Werk van leden van Arti et Industriae. <i>Postmuseum</i> exposeert in Modemagazijn Gerzon „Meer dan vijftig jaren Koninginnezegels” *.	2e helft Mei 8 Mei-6 Juni 12 Juni-4 Juli 7 Aug.-12 Sept.	UITLENING Ingevolge de bestaande voorschriften mogen uit Rijksmusea en Rijksarchieven geen voorwerpen voor tentoonstellingen e.d. worden uitgeleend, zonder dat daartoe voor elk geval afzonderlijk machtiging van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen is verkregen. Uiteraard is hiermede altijd enige tijd gemoeid. In verband hiermede zullen de directeuren der Rijksmusea en Rijksarchieven geen aanvragen om bruikleen in behandeling kunnen nemen, indien deze niet ten minste drie weken voor het tijdstip waarop de voorwerpen de Rijksinstelling zouden moeten verlaten, bij hen zijn ingediend.	
* Zie voor verdere bijzonderheden de rubriek MUSEUMNIEUWS.			

NIEUWS-BULLETTIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

waarin opgenomen het Verenigingsnieuws van „De Museumdag”

Versijnt maandelijks

Inzending van kopy aan een der onderstaande adressen: Voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond, Nieuwsteeg 13, Leiden. Voor de Voorlopige Monumentenraad, Afd. I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Van Speyckstraat 19, Den Haag; Afd. II Monumentenzorg, Smitswater 7, Den Haag; Afd. III Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag. Voor de Museumdag, Zeestraat 82, Den Haag

VERENIGINGSBERICHTEN DE MUSEUMDAG

VERSLAG VAN DE MUSEUMDAG,

*gehouden op Zaterdag 21 Februari 1948 in het
Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden.*

OPENINGSREDE VAN DE VOORZITTER

DR. H. E. VAN GELDER.

Dames en Heren, waarde medeleden,

Het is mij een genoegen, U in zo groten getale welkom te heten op onze eerste jaarvergadering, en ik spreek de hoop uit, dat de daaruit blijkende belangstelling voor het werk, dat wij gezamenlijk hebben ondernomen, duurzaam moge wezen ten bate van het museumwezen in ons vaderland. Ik zelf zal daarin weliswaar niet meer deelnemen, althans niet als Uw voorzitter, maar dat neemt niet weg, dat ik mij er ten zeerste in zou verheugen, en dat mijn beste wensen onze jonge, of wil men onze herleefde vereniging vergezellen.

Het lijkt mij, in aansluiting bij deze woorden en wensen, aangewezen om nog eens, zij het kort, te formuleren welke betekenis ik meen, dat moet worden toegekend aan het bestaan van een organisatie waarin allen, die ten onzent deelhebben aan het praktische museumleven elkaar vinden en treffen kunnen en door onderlinge uitwisseling van gedachten het werk, dat zij hebben gekozen, steunen en vooruithelpen.

Men kan dit niet eenvoudigweg zo uitdrukken, dat het nuttig is een vakvereniging te hebben. Dat zit er natuurlijk wel in en de materiële zaken waarvoor in tal van vakken de vakvereniging zorgt en opkomt, kan men ook in het eigenaar-

dige vak, dat het museumbeheer tot onderwerp heeft, zeker niet missen. Men zal ze niet mogen verwaarlozen op straffe, dat men iets van de binding verliest, welke de vakgenoten moet tezamen houden. Maar ik zie het grote belang toch nog in iets anders, ik zou daarover zeggen in iets beters.

Want ons vak is niet een materieel vak doch een geestelijke bezigheid. Of wij nu denken aan musea van wetenschap of musea van kunst, aan beide ligt ten grondslag, dat zij enerzijds voor heden en toekomst geestelijke waarden te behoeven hebben voor ondergang en anderzijds de betekenis van die waarden hebben uit te dragen aan het levende geslacht, opdat dit daarin steun vinde voor zijn cultuur.

Onze eerste, conserverende taak is niet eenvoudig: alle stoffelijke zaken worden met ondergang bedreigd en de organisatie van de strijd tegen deze ondergang eist samenwerking of om een woord te gebruiken, dat in het wetenschappelijk leven steeds groter betekenis krijgt: „teamwork”. De museumhoud is zo verscheiden, dat de bescherming tegen stof, mot, roest, houtworm, lichtkracht en ouderdomsgebreken van allerlei aard, niet slagen kan zonder regelmatige uitwisseling van ervaringen, zonder soms ingewikkeld en kostbaar laboratoriumwerk. Voor zeer enkele grote musea moge het uitvoerbaar lijken daarvoor in eigen huis te zorgen, wij ondervinden het nu toch wel, dat dat enerzijds door zijn hoge kosten niet efficiënt genoeg is en anderzijds toch ook in volledigheid te kort komt. Voor de kleinere

musea — en dat is 95 % van het totaal — is daaraan niet te denken. Zo zullen wij als vereniging van belanghebbenden als onze taak zien het tot stand brengen van een organisatie, of althans van een werkwijze, waarbij het werk der groten aan de kleinen ten goede komt, met deze perspectief, dat men voor het gehele land komt tot één laboratorium-organisatie voor materiaal-onderzoek terwille van wetenschappelijk verantwoord conservatie en, wat misschien nog nuttiger is, wetenschappelijk verantwoord herstel. Of men dit vinden moet door centralisatie of door gedecentraliseerde specialisatie, dat zal nog te onderzoeken zijn, maar dat de culturele belangen, welke hier aan de orde zijn een met grote efficiency behartigen van de conserverende taak eisen en rechtvaardigen, lijkt mij buiten kijf.

En denkt men aan de tweede taak, het uitdragen van de betekenis der cultuurgoederen, welke ons zijn toevertrouwd, dan wordt het pleit voor samenwerking nog dringender. De musea genieten nu eenmaal als zij er alléén maar zijn om er te zijn, niet meer dan een „succès d'estime": er is bijna geen sterveling, die dan werkelijk iets om ze geeft, de verdwaalde bezoeker of de mevrouw, die met haar logée geen raad weet, zijn vol verbazing over elkaars tegenwoordigheid.

Een in het vorige jaar te Amsterdam ingesteld onderzoek bij een aantal leerlingen van lagere scholen van alle typen bracht uit, dat 63 % dier kinderen nog nooit een museum van binnen gezien hadden, dat het Rijksmuseum slechts aan 55 % bekend was en het Stedelijk Museum zelfs aan niet meer dan 20 %. Die kinderen groeien op, wellicht zonder enige kans om het verlorene in te halen en over enige tientallen jaren is er een opkomende en toonaangevende generatie, die voor $\pm$ 60 % geen besef heeft van wat instellingen als de onze voor de geestelijke gezondheid van een volk zouden kunnen betekenen. En dat is dan nog in het zo bevoorrechte Westen en in een voor het kunstleven zo prikkelende en zo rijke stad als Amsterdam. Het is niet moeilijk te gissen hoe de toestand is buiten de grote cultuurcentra.

Ons verantwoordelijkheidsgevoel — zowel tegenover onze musea, als tegenover onze landgenoten — zegt ons, dat dit anders worden moet, ons vertrouwen in de betekenis van onze verzamelingen zegt ons, dat het ook anders worden kan.

Gelooft een van u, dat men dat zelf wel kan

opknappen? Ongetwijfeld zullen de grote, zeer belangrijke musea van kunst en wetenschap, die over personeel en over geldmiddelen beschikken wel zelfstandig iets kunnen uitrichten en van hun methoden en ervaringen zullen de anderen profijt kunnen trekken. Maar is daarmee hun taak vervuld en zouden zij kunnen zeggen: wat hebben wij eigenlijk met al die andere tobbers te maken? Ik stel het mij anders voor, en ik doe de vraag of er ook voor hen niet iets te verwachten is van samenwerking met de anderen.

Bijvoorbeeld op deze wijze, dat het Rijksmuseum te Amsterdam, of het Rijksmuseum voor Volkenkunde, of het Museum van Natuurlijke Historie — om drie verschillende typen te noemen — een in overleg met enige provinciale musea gekozen reiscollectie uitzendt, welke niet alleen ten doel heeft om de schatten dier musea ook elders te laten zien, maar ook om met deze door toelichtingen, rondleidingen, propaganda in omliggende plaatsen met hulp van de plaatselijke pers, het verlangen te wekken om met de eigenlijke inhoud van de musea te gaan kennis maken.

De provinciale en gemeentelijke musea profiteren van zulk een bezoek, maar ongetwijfeld wordt daardoor in het gehele land de belangstelling voor de uitzendende musea in hoge mate aangewakkerd; kort na de bevrijding heeft het Haagse Gemeentemuseum, dat zijn collectie nog niet zelf kon tentoonstellen, in verschillende plaatsen in Zuid en Noord een groote keuze uit zijn bezit getoond; de daarmee opgedane ervaringen geven mij het recht te zeggen, dat daarmee niet slechts tegenover de bezochte plaatsen goed werk werd verricht, maar dat ook de goodwill van het Museum er belangrijk door is gestegen. Het was niet alleen gevende doch ook in zekere zin ontvangende partij.

Deze rondreizende tentoonstelling was tamelijk omvangrijk en bevatte een groot percentage van het allerbeste bezit. Dit is niet altijd mogelijk. In een Museum — van welke aard ook — moeten de allerbeste bezittingen regelmatig te bezichtigen zijn, afgezien reeds van de gevaren waaraan zij op reis zouden zijn blootgesteld. Maar dat is ook niet nodig: er zijn uit elk Museum van enige omvang desnoods uit een combinatie van Musea zeer representatieve reiscollecties te vormen — die toch voor de ontvangende instellingen een zeer waardevol tijdelijk hulpmiddel kunnen zijn

tot intensivering van de plaatselijke belangstelling.

Het is niet zonder reden, dat ik dit onderwerp ter sprake breng. Dit kan immers uitstekend dienen tot inleiding op het onderwerp, dat op deze vergadering aan de belangstelling van onze leden wordt voorgelegd. Ons Bestuur heeft gemeend, dat juist de organisatie van de reizende tentoonstelling in het stadium, waarin onze Musea thans verkeren en waarin onze herleeftde Vereniging zint op middelen en doeleinden voor een effectieve samenwerking, een onderwerp zou kunnen zijn, dat levendige belangstelling zou onder vinden. Wij hebben ons daarbij een zekere beperking opgelegd en de techniek van de schilderijen-tentoonstelling, welke een afzonderlijk karakter heeft en welke trouwens wel bekend kan worden verondersteld, — ook al moge het waar zijn, dat ook hiermede nog heel wat zou kunnen worden geëxperimenteerd, — thans buiten beschouwing gelaten.

Het is vooral het type van de paedagogische demonstratie, dat hier te zien valt, terwijl anderzijds ook de bekendmaking en propaganda tot zijn recht komt. Zijn er bij de eerste groep voorbeelden, welke wij voor onze eigen doeleinden zouden kunnen navolgen of althans in overweging nemen, bij de andere gaat het voor ons, naar mijn mening vooral over de toegepaste methoden. Zo aanstonds zal Dr. Weber de tentoonstelling speciaal voor U inleiden, en ik kan dus met deze enkele opmerkingen volstaan. Ik mag echter niet nalaten om hier een woord van erkentelijkheid uit te spreken voor hen, die deze leerzame collectie hebben mogelijk gemaakt. In de eerste plaats is dat onze gastheer de directeur van dit Museum, voor wiens gastvrijheid in zo ruime mate gegeven, wij zeer bijzonder dankbaar zijn. Maar niet minder moeten wij erkentelijk zijn tegenover de instellingen, welke ons de voorbeelden verschaft hebben, die wij vertonen kunnen. Er zijn zelfs buitenlanders bij: o.a. het Warburg Institute uit Londen, dat ons een paar interessante modellen zendt van kunsthistorische voorlichting en het Amerikaanse weekblad „Life”, dat ons enkele modellen stuurt van zijn Photographic Exhibitions.

Van deze en van de 13 Nederlandse inzendingen hebt gij een gedrukte lijst in handen; ik behoef ze dus niet nog eens te noemen; onze dank gaat uit tot allen die hier medewerkten. Eén naam mag ik echter niet overslaan, dat is

die van onze medebestuurder de heer Lunsingh Scheurleer, die ons niet slechts doet kennismaken met een door hem zelf samengestelde kunsthistorische reistentoonstelling voor het middelbaar onderwijs, maar die zich ook bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor de opstelling van de verschillende inzendingen.

Tenslotte zal onze zitting kunnen worden besloten met een interessante film over de grootste bibliotheek ter wereld: the Library of Congress te Washington, waarmede het Haagse Museum voor het Onderwijs ons een voorbeeld voor ogen brengt van de films, die het in zijn leerfilm-afdeling vertoont; ons medelid Van der Stigchel dank voor zijn medewerking.

Zo gaan wij, waarde medeleden, ons nieuwe jaar in met een praestatie, welke naar ik meen te mogen zeggen, er wezen mag en die dan ook uw belangstelling evenzeer verklaart, als ik hoop, dat zij die niet teleurstelt.

Maar voordat wij aan deze hoofdschotel toe zijn zullen wij, zoals het een vereniging, welke zich respecteert, betaamt enige niet zeer amusante huishoudelijke werkzaamheden moeten verrichten. Vooreerst zullen wij moeten beslissen over een wijziging in onze statuten, teneinde de oude van 1926 bruikbaar te maken voor de nieuwe omstandigheden. Ik hoop, dat het niet teveel van onze tijd zal vergen.

Tenslotte is er een noodzakelijke bestuursverkiezing. Niet slechts, dat het Reglement dit voorschrijft, er zijn ook twee open plaatsen te vervullen. Ons bestuurslid W. J. Rust, die op zo verdienstelijke wijze het Hilversumse Museum, als streekmuseum van het Gooi heeft georganiseerd, heeft zich verplicht gezien zijn betrekking op te geven voor een, die hem beter in staat zou stellen zijn gezin te onderhouden. Wij verliezen een belangstellend bestuurslid, dat wij ongaarne missen en van wien wij met erkentelijkheid voor zijn medewerking afscheid nemen; maar wij verliezen bovendien een verdienstelijk collega, die getoond heeft ook met beperkte middelen iets deugdelijks te kunnen bereiken. Het geval is opzichzelf bedroevend; het bewijst, dat wij ook als vakvereniging tot taak hebben duidelijk te maken, dat het museumwerk niet afhankelijk mag zijn van de liefhebberij en opofferingsgezindheid van enkelen, maar moet worden gedragen door deugdelijke steun van de Overheid en opofferingsgezindheid van talrijke particulieren. Wij kunnen thans niet anders doen dan het vertrek van de

heer Rust betreuren en hem goeds toewensen in zijn nieuwe werkkring.

De tweede vacature, welke moet worden vervuld is die van Uw voorzitter. Toen men voor 1½ jaar, mede op mijn aandrang, besloot de Directeurendag te doen herleven, heeft men mij gevraagd het voorzitterschap op mij te nemen, ook al was ik de Nestor in Uw midden en al lag mijn pensionering als Museumdirecteur al vijf jaar achter mij. Ik heb dat toen niet willen weigeren, omdat ik gevoelde, dat er bij het opnieuw uitvaren van het schip een schipper moest wezen, die met schip en vaarwater beide van ouds vertrouwd was. Maar ik heb daarbij gevoegd, dat ik mij wenste terug te trekken, zodra schip en bemanning in volle zee gebleken zouden zijn ten volle zeewaardig te wezen.

Dat dit reeds thans zo is, is met vreugde te constateren. Ons ledental omvat het grootste deel van hen, die ervoor in aanmerking komen, de deelneming aan onze bijeenkomsten toont onduffelzinnig, dat die leden ook belangstellend zijn. De voorbereiding van een periodiek orgaan is, zoals gij zo aanstonds zult vernemen, voltooid en de medewerkers, die met mij scheep gingen hebben getoond, dat zij hun taak met ernst en toewijding niet alleen, maar ook met succes vervullen. Ik acht mij dus van mijn verantwoordelijkheid ontslagen, en geef vol vertrouwen de leiding over aan jongere handen. Het bestuur heeft gemeend, dat de vergadering het zou waarderen, zo het zorgde, dat een candidaat voor deze opvolging kon worden genoemd en bereid zou zijn de post te aanvaarden.

Ik behoef U niet te zeggen, dat ik, al neem ik onder deze omstandigheden met vreugde afscheid, de jonge Museumdag met belangstelling zal blijven volgen en dat ik ten allen tijde bereid zal zijn mede te werken als in zijn belang op mijn hulp een beroep wordt gedaan. Met de wens, dat deze vergadering een nieuw jaar op de juiste en meest gelukkige wijze inzet en onder de nieuwe voorzitter de Museumdag zal voortgaan te bloeien, verklaar ik deze vergadering geopend.

Als eerste punt wordt de statuten-wijziging behandeld. De voorzitter herinnert er aan, dat deze besproken is op de vergaderingen van 15 Februari en 26 Juli 1947 en dat de nieuwe tekst in December 1947 aan de leden is toegezonden. Spre-

ker vraagt, of een der leden nog opmerkingen heeft.

Dr. C. A. Crommelin zou gaarne zien, dat af-tredende bestuursleden *niet* terstond herkiesbaar waren; bevorderd moet worden, dat het bestuur zich regelmatig vernieuwt. Andere leden delen dit inzicht, doch opperen verschillende regelingen. Op voorstel van de voorzitter wordt z.h.st. besloten, de betreffende passage te vervangen door de volgende: de herkiesbaarheid wordt bij huishoudelijk reglement geregeld. Voorts wordt het bestuur gemachtigd, ev. die redactionele wijzigingen aan te brengen, welke door het Ministerie van Justitie mochten worden verlangd.

Vervolgens is de verkiezing van vier bestuursleden aan de orde.

Bij acclamatie wordt tot voorzitter gekozen Dr. G. W. Locher, directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde, in de plaats van Dr. H. E. van Gelder, die de wens te kennen heeft gegeven, af te treden.

Eveneens bij acclamatie wordt Ir. W. L. Utermark, conservator aan het Indisch Instituut, gekozen in de plaats van de Heer W. J. Rust en worden de bestuursleden Mr. E. L. L. de Wilde en Prof. Dr. A. E. van Giffen herkozen.

De voorzitter leest het rapport voor van de kascommissie, waarna de penningmeester voor zijn beleid over het jaar 1947 wordt gedechargeerd. Z.h.st. worden Dr. J. W. B. v. d. Stigchel en Dr. H. Gerson gekozen voor de kascommissie over 1948.

De secretaris deelt enige voorlopige gegevens mede, door hem ontvangen over de grote tweejaarlijkse conferentie van de International Council of Museums, te houden te Parijs van 28 Juni t/m 3 Juli 1948. Het Franse organiserende comité heeft een rijk programma beloofd. De wetenschappelijke ambtenaren van alle aangesloten landen zijn welkom.

Het bestuurslid Prof. Dr. H. van de Waal doet vervolgens mededeling betreffende de ophanden zijnde reorganisatie van het Bulletin van de Ned. Oudheidkundige Bond. (Zie inmiddels het artikel „Nieuwe Banen” op bl. 1 van het Bulletin).

Met het bestuur van de Oudheidkundige Bond zal een voor ons voordelige regeling kunnen worden getroffen, waarbij het Verenigingsnieuws onzer vereniging tegen kostende prijs en onder een eigen hoofd wordt opgenomen in de nieuwskolommen van het Bulletin.

Dit plan houdt in, dat de Museumdag nu niet, zoals aanvankelijk werd overwogen, een reductie op de contributie zal verlenen aan die leden, welke tevens lid zijn van de Nederlandse Oudheidkundige Bond, maar dat het bestuur van deze Bond op de eerstvolgende algemene vergadering zal voorstellen zijn contributie eveneens op f 10.— te brengen. Hoogstwaarschijnlijk zullen de leden van de ene vereniging steeds uitnodigingen kunnen verkrijgen tot bijwoning der vergaderingen van de andere. Aldus zal men voor één bedrag practisch alle voordelen van de beide organisaties verkrijgen.

De vergadering kan zich, uitgezonderd de heer Pelinck, met e.e.a. verenigen.

De voorzitter zegt toe, dat een ledenlijst zal worden gepubliceerd, ev. in het vernieuwde „Bulletin”.

De secretaris geeft vervolgens een uiteenzetting over de techniek der reizende tentoonstellingen aan de hand van enige Engelse voorbeelden. (Zie het artikel in de vorige aflevering).

Na de pauze geeft Prof. Dr. H. van de Waal een uiteenzetting over het Warburg Institute, een der inzenders op deze dag. Het is eigenlijk een systematisch opgezette bibliotheek, welke geleid wordt door een idee, n.l. de invloed na te gaan van de klassieke oudheid op onze beschaving. Met terzijde lating van alle onnutte ballast richt het bezit van het instituut zich geheel op dit onderzoek. Te Hamburg gesticht door een vermogend lid van het bankiersgeslacht Warburg, is het Instituut na 1933 naar Londen verhuisd, waar het thans deel uitmaakt van de organisatie van de Londense Universiteit. Ook uit het ingezonden materiaal spreekt zeer sterk die trek van het instituut: het geleid worden door een idee.

Prof. Dr. W. R. Heere geeft als gast namens VAEVO een overzicht van wording en streven dezer reeds 40-jarige vereniging. Spreker verhaalt van het zwoegen der bestuursleden, die zo weinig van hun taak door jongeren zien overgenomen.

De voorzitter spreekt de hoop uit, dat de musea contact zullen krijgen met VAEVO en dat met deze medewerking ook in musea paedagogische kunsttentoonstellingen tot stand kunnen komen.

Tot slot vertolkt de Heer H. F. E. Visser de dankbaarheid van De Museumdag jegens Dr. H. E. van Gelder, die als nestor der Nederlandse museumdirecteuren met vitaliteit de vereniging bij een nieuw begin heeft willen leiden en met

zijn treffend geformuleerde betogen een koers heeft aangegeven en een onderlinge band heeft gelegd.

Daarna wordt de tentoonstelling bezichtigd van technische voorbeelden van reizende tentoonstellingen, waarbij namens verschillende inzenders toelichting wordt gegeven. Inzenders zijn:

Buitenlandse inzendingen.

The Warburg Institute, Imperial Institute Buildings, South Kensington, London S.W. 7.

voorbeelden van drie tentoonstellingen:

1. Indian Art.
2. The visual approach to the Classics.
3. Portrait and Character.

Life Photographic Exhibitions, 9 Rockefeller Plaza, New York.

voorbeelden van 6 tentoonstellingen:

1. The Incas (alleen titel-paneel).
2. Photographic Science (als voren).
3. The Mediæval World (kleinere reproducties van 2 panelen).
4. Venice (kleinere reproductie van een paneel).
5. The Age of Enlightenment (kleinere reproductie van een paneel).
6. Fine Arts under Fire (kleinere reproducties van een aantal panelen).

The Central Office of Information, Crawfordstr./Bakerstr., London W.

Overzichtsfoto's van twee tentoonstellingen:

1. The Mulberry Harbours.
2. Britain goes Ahead.

Mostra della Resistenza Italiana Via Albania 36, Milano.

Overzichtsfoto's dezer reizende tentoonstelling.

Nederlandse Inzendingen:

1. *Inter-Mobiel-Permatento*.
A. P. C. Couwenhoven,
Molenstraat 25, 's-Gravenhage.
2. *Indisch Instituut*
Mauritskade 63, Amsterdam.
3. *Bijbels Museum*
Stadhouderskade 137, Amsterdam.

4. Verschillende afdelingen van het *Philips-bedrijf*
J. H. Scholten, Eindhoven.
5. Stichting *Maatschappelijk Werk ten Plattelande*
Emmapark 2, 's-Gravenhage.
6. Stichting voor *Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande*
Koninginnegracht 42, 's-Gravenhage.
7. Vereniging *Nationaal Reizend Museum Ouders en Opvoeders*
's-Gravendijkwal 26b, Rotterdam.
8. V.A.E.V.O. (*Vereniging tot Bevordering van het Aesthetisch Element in het Voortgezet Onderwijs*)
Secretaris: B. Merema, Zwanenlaan 10, 's-Gravenhage.
9. *Jeugd-tentoonstelling over de vroege Middeleeuwen*
Bureau v. d. Adviseur voor de Musea, Prinsessegracht 21, 's-Gravenhage.
10. *Het Amsterdamse Stadspel*
Gemeentelijke Commissie Heemkennis Amsterdam, Stadhouderskade 40, Amsterdam.
11. *Het Veiligheidsmuseum*
Hobbemastraat 22, Amsterdam.
12. *Het Nederlandse Postmuseum*
Zeestraat 82, 's-Gravenhage.
13. *Het Rijksmuseum voor Volkenkunde*
Steenstraat 1a, Leiden.

Tot slot worden vanwege het museum voor het Onderwijs der Gemeente 's-Gravenhage twee films vertoond: *Library of Congress* en *The National Gallery te Washington*.

Te 16.— uur wordt de vergadering door de voorzitter gesloten.

Koninklijke goedkeuring

Bij Besluit van 1 Mei 1948 nr. 24 is goedkeuring verleend op de nieuwe tekst der statuten, zoals deze luidt na wijziging in de algemene vergadering (museumdag) van 21 Februari 1948. In een der volgende nummers zal deze tekst worden afgedrukt.

Soorten van lidmaatschap.

Het huishoudelijk reglement, vastgesteld op de algemene vergadering van 26 Juli 1947, bepaalt

dat de jaarlijkse contributie f 10.— plus de in-ningskosten bedraagt voor natuurlijke personen en minstens f 50.— plus de inningskosten voor instellingen.

Hierbij geldt de navolgende toelichting.

Wij vormen een vakvereniging van leden, die uit hoofde van hun persoonlijk lidmaatschap aan het verenigingsleven deelnemen. Echter komt de systematische behandeling der museumtechniek in onze vereniging, aan onze musea ten goede; vele musea zullen er daarom prijs op stellen, de bloei van De Museumdag te bevorderen. Zij kunnen dit, door buitengewoon lid te worden tegen de genoemde contributie van minstens f 50.—.

Het bestuur heeft de ervaring opgedaan, dat tal van musea, zowel kleinere als grote, toetreding gaarne in gunstige overweging willen nemen. Op elk lid rust dan ook de taak, deze aangelegenheid op de beste wijze met eigenaar, bestuur of raad van zijn instelling te bespreken en deze tot toetreding als buitengewoon lid te bewegen. Ledeninstellingen kunnen een afgevaardigde naar de vergaderingen zenden, indien zij enig onderwerp of bijzonder belang onder de aandacht van De Museumdag wensen te brengen; zij hebben dan een adviserende stem.

Tenslotte wordt herinnerd aan de vermindering van de contributie tot een bedrag van f 2.50 voor hen, die voor hun arbeid aan een museum geen hogere beloning ontvangen dan f 1.000.— per jaar.

Adressen van Secretaris en Penningmeester.

De leden worden verzocht, nimmer te adresseren aan „De Museumdag, Den Haag” of een ander adres zonder straatnaam en huisnummer. Het secretariaat is gevestigd Zeestraat 82, Den Haag; het adres van de penningmeester is: Van Blankenburgstraat 11, Den Haag.

Tijdschriften-circulatie.

Hieronder volgt opgave van de belangrijkste artikelen uit buitenlandse vaktijdschriften, die op het secretariaat ontvangen worden. Leden, die zich voor een der nummers interesseren, gelieven dit per briefkaart binnen een week na deze aankondiging te berichten aan de secretaris, Zeestraat 82, Den Haag. Circulatie geschiedt daarna in volgorde van aanmelding.

The Museum News, Washington. Vol. 25.

Audio-visual Aids in National Park Service Museums, by Ned. J. Burns, chief, museums division, Nat. Park Service, Washington.

afl. 14 (15 Jan. 1948).

Photographic Recording of the Condition of Paintings, by Sheldon Keck, staff restorer, Brooklyn Museum, New York.

afl. 15 (1 Febr. 1948).

The Museum on the Air [radio-programma's], by Betty G. Grossman, assistant in Education, City Art Museum, St. Louis, Missouri.

afl. 16 (15 Febr. 1948).

Simplified Records for small Science and History Museums, by Edward T. Boardman, assistant director, Rochester Museum of Arts and Sciences. [de administratie der verzamelingen en een speciaal formulier voor de loop der administratie]. *afl. 17 (1 Mrt. 1948).*

The Museum teaches History, by Russell Leigh Jackson, director, Essex Institute, Salem Mass.

afl. 18 (15 Mrt. 1948).

Formulae for Museum Measurements, by Charles M. Richards, registrar, National Gallery of Art, Washington D.C. *afl. 19 (1 April 1948).*

Museum Acquisition Policies, by Charles H. Sawyer, director of the division of the Arts, School of Fine Arts, Yale University.

afl. 20 (15 April 1948).

The Museum News, Washington. Vol. 26.

Lijst van musea in België en Luxemburg, door Paul B. Coremans, directeur van het Centraal Laboratorium der Belgische Musea te Brussel.

afl. 1 (1 Mei 1948).

KUNSTREIZEN

Ook dit jaar zal het weer mogelijk zijn een week naar België te gaan door deel te nemen aan de kunstweek, welke daar zal worden georganiseerd. De opzet van de week is om het kunstminnende publiek — in ons land vindt er eveneens een plaats — de voornaamste monumenten van geschiedenis en kunst en de kunstschaten in de musea te tonen. Door de deelnemers in kleine groepjes door deskundigen op het gebied van de archaeologie en de kunstgeschiedenis in hun eigen taal rond te leiden, zullen zij, die deze reizen meemaken, een duidelijk beeld van de kunst-

uitingen in de landen, die zij hebben bezocht, met zich mede naar huis brengen.

De tochten in het land zelf vinden per autobus plaats, waarbij er voor wordt gezorgd dat de af te leggen trajecten niet te lang zijn om de deelnemers niet te vermoeien. Op deze manier krijgt men ook het landschap te zien wat een aangename en rustgevende afwisseling is op de bezichtiging van de kunstwerken in de steden en musea.

Wellicht zal het ook mogelijk zijn deel te nemen aan Kunstweken, die naar Denemarken en Frankrijk worden gehouden.

Voor inlichtingen wende men zich tot ondergetekende.

Deense Kunstweek

Ondergetekende heeft zo juist bericht ontvangen, dat er van 3 tot 11 Juli een Deense Kunstweek zal worden gehouden. Hieraan kunnen in totaal 20 Nederlanders deelnemen. Daar er een uitwisseling zal plaats vinden tussen Denen en Nederlanders zijn hiervoor geen deviezen nodig.

De kosten van de tocht zonder de reis van Nederland naar Kopenhagen v.v. bedragen, met inbegrip van 70 Kronen zakgeld, ongeveer f 235,—.

In verband met de korte tijdsduur en de verschillende formaliteiten die nodig zijn om aan deze reis te kunnen deelnemen, is het gewenst, dat men zich zo spoedig mogelijk aan ondergetekende opgeeft.

Voor een reis naar Denemarken zijn vereist een geldig paspoort benevens, wanneer door Duitsland gereisd wordt, een vergunning hiervoor van de Geallieerde bezettingsautoriteiten, welke moet worden aangevraagd bij het ALLIED MILITARY PERMIT OFFICE, Nieuwe Parklaan 17, 's-GRAVENHAGE.

Het programma voor de Deense Kunstweek luidt in het kort:

bezoek aan de voornaamste monumenten en musea van Kopenhagen;
excursies naar het kasteel Frederiksborg, naar Elsinore, etc.

Programma's aan te vragen bij:

D. F. Lunsingh Scheurleer,
adviseur voor de Musea, Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Prinsessegracht 21, 's-Gravenhage.

TENTOONSTELLINGS-AGENDA

AMSTERDAM

12 Juli-25 Juli

Postmuseum exposeert in Modemagazijn Gerzon „Meer dan vijftig jaren Koninginnezegels” *.

Rijksmuseum

17 Juli-24 Oct.

150 Meesterwerken uit de Oude Pinakothek. Geopend: daags van 10-17, Zondags van 13-17, 's avonds Wo. en Vrij. 19.30-22.

ARNHEM

24 Mrt.-eind Aug.

Rijksmuseum voor Volkskunde „Het Nederlands Openluchtmuseum”
„Wat wij met U volbrachten; wat wij van U verwachten”.

DORDRECHT

12 Juni-half September

Dordrechts Museum

Italiaanse en Nederlandse primitieven en beeldhouwwerken uit het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht.

'S-GRAVENHAGE

28 Juli- ?

Gemeentemuseum

Historische tentoonstelling i.v.m. het jubileumjaar.

* Zie voor verdere bijzonderheden de rubriek MUSEUM-NIEUWS, kol. 10 en 11.

'S-GRAVENHAGE

Houtrust

18 Augustus- ?

„De vrouw 1898-1948.”

Mauritshuis

6 Augustus-6 September

Hollandse Meesters uit Engels Koningsbezit.

Panorama Mesdag

12 Juni-4 Juli

Werk van leden van Arti et Industriae.

7 Aug.-12 Sept.

Postmuseum exposeert in Modemagazijn Gerzon „Meer dan vijftig jaren Koninginnezegels” *.

ROTTERDAM

1 Juni-1 Oct.

Museum Boymans

Zomertentoonstelling „De Tuin”.

20 Aug.-1 Dec.

Rotterdams Kunstleven 1898-1948.

UTRECHT

Centraal Museum

3 Juli-3 Oct.

I Romeins Nederland *

II Utrechts kunst in opkomst en bloei (650-1650) *

Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de eerste van elke maand bij de Adviseur der Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag.

NIEUWS-BULLETIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

waarin opgenomen het Verenigingsnieuws van „De Museumdag”

Verschijnt maandelijks

Inzending van kopy aan een der onderstaande adressen : Voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond, Nieuwsteeg 13, Leiden. Voor de Voorlopige Monumentenraad, Afd. I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Van Speyckstraat 19, Den Haag; Afd. II Monumentenzorg, Smitswater 7, Den Haag; Afd. III Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag. Voor de Museumdag, Zeestraat 82, Den Haag

RESTAURATIE-NIEUWS

JANUARI — MEI*

Aaien (L.), St. Antoniuskapel.

Deze door oorlogsgeweld beschadigde kapel zal volledig worden hersteld.

Architect: J. Colsen te Venray.

Abcoude, Pand Rijksstraatweg-hoek Kerkplein.

De gevel zal worden gerestaureerd.

Architect: F. B. Jantzen te Amsterdam.

Amerongen, Ned. Herv. Kerk.

Kerk en toren zullen worden gerestaureerd.

Architect: J. G. A. Heineman te Velp.

Amersfoort, Kamp 48.

Dit pand zal worden gerestaureerd.

Architect: A. Adriaans te Amersfoort.

Bloemendalsestraat 37.

De voor- en achtergevel van dit pand zullen worden gerestaureerd.

Architect: Joh. Blom te Amersfoort.

Ammerzoden, Toren Ned. Herv. Kerk.

Het onderste gedeelte van deze door oorlogsgeweld beschadigde toren wordt volledig hersteld.

Architect: B. van Heyningen te 's-Gravenhage.

Amsterdam, Kerkstraat 34-36-38.

Restauratie is in voorbereiding.

Keizersgracht 170. Wordt gerestaureerd.

Architect: C. Visser te Amsterdam.

Prinsengracht 472.

De gevel zal worden gerestaureerd.

Architect: H. J. Breman te Amsterdam.

Brouwersgracht 218.

In voorbereiding is de restauratie van dit aan de Vereniging „Hendrick de Keyser” toebehorende pand.

Architect: Ir. J. W. Dingen te Amsterdam.

Oude Kerk.

In voorbereiding is de restauratie van de Oude Kerk.

Architecten: J. P. L. Petri Jr. en A. A. Kok te Amsterdam.

Arnhem, St. Walburgiskerk.

Deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk wordt in redelijk bruikbare toestand gebracht.

Architect: Ir. G. M. Leeuwenberg te Utrecht.

Bathmen, Ned. Herv. Kerk.

Herstelwerkzaamheden, o.a. aan het koor, worden uitgevoerd.

Architect: J. G. en P. K. Mensink te Apeldoorn.

Beemster, Dampoort van hoeve „Arentsburcht”.

Op initiatief van de Ver. „Beemster's Welvaart” te Oosthuizen zal deze dampoort worden gerestaureerd.

Architect: Y. Kok te Amsterdam.

Bergum (Fr.), Ned. Herv. Kerk. Restauratie in voorbereiding.

Architect: Ir. J. E. Wiersma en A. Baart te Leeuwarden.

Berne, bij Heusden v.m. Brouwerij.

Dit door oorlogsgeweld ernstig beschadigd gebouw wordt hersteld.

Architect: D. Verheus te 's-Gravenhage.

* In deze rubriek zijn opgenomen de restauratie gevallen, waarvoor na 1 Januari 1948 een Rijkssubsidie in beginsel is toegezegd of werd verleend.

Blitterswijk, Gem. Meerlo, R.K. Kerk van Maria's geboorte.

Deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk wordt in bruikbare toestand gebracht.

Architect: J. L. A. Brouwers te Maastricht.

Bolsward, Bagijnestraat 3.

In voorbereiding is de restauratie van dit aan de Vereniging „Hendrick de Keyser” toebehorende pand.

Architect: A. Baart te Leeuwarden.

Brakel, Ned. Herv. Kerk.

Een beperkte restauratie zal worden uitgevoerd.

Architect: P. H. Endt te Oosterbeek.

Breda, Waalse Kerk.

In voorbereiding is een beperkte restauratie.

Architect: B. van Heyningen te 's-Gravenhage.

Broekhuizen, Gem. Broekhuizen (L.), R.K.

Kerk der parochie van de Zoete Naam Jezus. Deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk zal in bruikbare toestand worden gebracht.

Architect: A. H. J. Swinkels te Maastricht.

Buren, Weeshuis.

In voorbereiding is een beperkte restauratie.

Den Burg, Gem. Texel, Ned. Herv. Kerk.

Deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk wordt volledig hersteld.

Architect: C. W. Royaards te Schoorl.

Burgh, Toren Ned. Herv. Kerk.

De door oorlogsgeweld toegebrachte schade zal worden hersteld.

Architect: Ir. F. H. Dingemans te Utrecht.

Castricum, Ned. Herv. Kerk.

In uitvoering is de eerste etappe van de restauratiewerkzaamheden.

Architect: J. de Meyer te Amsterdam.

Deersum, Gem. Rauwerhem (F.), Ned. Herv. Kerk.

Deze kerk zal worden gerestaureerd.

Architect S. G. Walinga te Sneek.

Deinum, Gem. Menaldumadeel, Ned. Herv. Kerk.

De toren zal worden gerestaureerd.

Architecten: A. Baart en Ir. J. E. Wiersma te Leeuwarden.

Doezum, Gem. Grotégast (Gr.), Ned. Herv. Kerk.

Restauratie van kerk en toren is in voorbereiding.

Architect: P. Rozema te Appingedam.

Doorwerth, Kasteel „De Doorwerth”.

Consolidatiewerkzaamheden worden aan het

door oorlogsgeweld beschadigde kasteel „De Doorwerth” uitgevoerd. Een van de bij dit kasteel behorende woningen wordt weder in redelijk bruikbare toestand gebracht.

Architecten: Gerritsen en Cramer te Arnhem.

Edam, Breestraat 15.

In voorbereiding is de restauratie van dit perceel.

Architect: D. Fledderus te Enkhuizen.

Eestrum, Gem. Tietjerksteradeel, Ned. Herv. Kerk.

Restauratie in voorbereiding.

Architecten: Baart en Zoon te Leeuwarden.

Elburg, Vispoort.

Restauratiewerkzaamheden zullen worden uitgevoerd.

Architect: G. W. Rooyaards te Schoorl.

Ellecom, Ned. Herv. Kerk en toren.

Deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk en toren worden weder in redelijk bruikbare toestand gebracht.

Architecten: C. J. Sprey te Arnhem en Ir. W. J. G. van Mourik te Velp.

Enkhuizen, Breedstraat 60.

Dit aan de Gemeente in eigendom toebehorende pand zal worden gerestaureerd door de dienst der Gemeentewerken.

St. Eucheriuskapel.

Restauratiewerkzaamheden zullen worden uitgevoerd onder leiding van de Dienst der Gemeentewerken.

Etten, Toren Ned. Herv. Kerk.

Werkzaamheden tot volledig herstel van de door oorlogsgeweld beschadigde toren der Ned. Herv. Kerk worden uitgevoerd.

Architect: F. H. H. Mol te Breda.

Fransum, Gem. Aduard, Ned. Herv. Kerk.

Dit vele jaren buiten gebruik staande kerkje zal worden gerestaureerd.

Architect: J. Boelens te Assen.

Geffen, R.K. Kerk van de Parochie van de H. Maria Magdalena.

De door oorlogsgeweld beschadigde kerk en toren worden volledig hersteld.

Architect: J. A. de Reus te Oss.

Gilze, Landbouwschuur Kerkstraat 149.

Aan het volledig herstel van de door oorlogsgeweld beschadigde landbouwschuur worden werkzaamheden uitgevoerd.

Architecten: J. A. Jacobs en J. W. Muis te Gilze.

Gouda, Pijpenmuseum „De Moriaan”.

- Restauratiewerkzaamheden worden uitgevoerd.
- Graft*, Ned. Herv. Kerk.
Pogingen worden aangewend tot het vinden van een financiële basis voor het herstel.
- Groenlo*, Ned. Herv. Kerk.
Deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk wordt weder in redelijk bruikbare toestand gebracht.
Architect: J. Jans te Almelo.
- Gronsveld*, R.K. Kerk van St. Martinus.
Gerestaureerd zal worden het inwendige van de kerk.
Architect: A. J. N. Boosten te Maastricht.
- Haarlem*, Spaarne 42.
De gevel zal worden gerestaureerd.
Kleine Houtstraat 70.
Dit perceel zal worden gerestaureerd onder leiding van de Dienst Gemeentewerken.
- Heel (L.)*, Toren van de R.K. Kerk van St. Stephanus.
Deze door oorlogsgeweld beschadigde toren wordt volledig hersteld.
Architecten: Jos. en Pierre Cuijpers te Amsterdam.
- Heemstede*, Oude Slot.
In voorbereiding is de restauratie van de overblijfselen van het Oude Slot. Een oudheidkundig bodemonderzoek ter plaatse heeft reeds plaats gevonden.
Architect: A. A. Kok te Amsterdam.
- 's-Heer-Hendrikskinderen*, Gem. 's-Heer-Arendskerke, Ned. Herv. Kerk.
De toren zal worden gerestaureerd.
Architect: G. M. Sturm te Goes.
- 's-Heerenberg*, Torentje van het voormalig Gasthuis.
In voorbereiding is de restauratie van dit torentje.
Architect: L. Rutten.
- Heerlen*, R.K. Kerk St. Pancratius.
Het door oorlogsgeweld beschadigde kerkgebouw zal volledig worden hersteld.
Architect: Ir. F. P. J. Peutz te Heerlen.
- Hees*, Ned. Herv. Kerk.
Deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk zal volledig worden hersteld.
Architecten: Ir. W. J. G. van Mourik en A. van der Kloot te Nijmegen.
- Hoedekenskerke*, Ned. Herv. Kerk.
Deze kerk zal worden gerestaureerd.
Architect: Ir. A. Rothuizen en P. J. 't Hooft te Middelburg.
- Hoornaar*, Toren Ned. Herv. Kerk.
In voorbereiding is de restauratie van de toren
Architecten: J. en W. C. de Bie te Gorkum.
- Horn*, Kasteel Horn.
Het door oorlogsgeweld beschadigde kasteel zal volledig worden hersteld.
Architecten: Jos. en Pierre Cuijpers te Roermond.
- Huisen (Gld)*, Langestraat D. 30.
De gevel zal worden gerestaureerd.
Architect: Y. Kok te Amsterdam.
- Hulst*, Stadhuistoren.
Deze toren zal geheel worden gerestaureerd.
Architect: G. M. Sturm te Goes.
- Kerkrade*, Hoeve „Kloosterade”.
Deze door oorlogsgeweld beschadigde hoeve, eertijds behoord hebbende tot de abdij van Rolduc, wordt hersteld.
Architect: Ir. F. P. J. Peutz te Heerlen.
- Koudekerk a.d. Rijn*, Hoeve „Bronstee”.
De 18e eeuwse hekkepalen worden hersteld.
Aannemer: J. L. van Bennekom te Hazerswoude.
- Leens (Gr)*, Ned. Herv. Kerk.
Restauratie op beperkte schaal zal plaats vinden.
Architecten: A. R. Wittop Koning en R. Offringa te Groningen.
- Leiden*, Heerengracht 82.
Van dit v.m. kaaspakhuis, eigendom van de Vereniging „Hendrick de Keyzer”, is de restauratie in voorbereiding.
Architecten: Ir. H. A. van Oerle en J. J. Schrama te Leiden.
Stadstimmerwerf.
Restauratie in voorbereiding.
Architect: Ir. T. H. J. Koch van de Dienst der Gemeentewerken.
- De Lier*, Ned. Herv. Kerk.
Beperkte restauratie in voorbereiding (koor en noordertransept).
Architect: H. van der Kloot Meyburg te 's-Gravenhage.
- Longerhouw*, gem. Wonseradeel (F).
De restauratie van de toren is in voorbereiding.
Architect: Ir. J. J. M. Vegter te Leeuwarden.
- Loppersum*, Toren van de Ned. Herv. Kerk.
Deze door oorlogsgeweld beschadigde toren zal volledig worden hersteld.
Architecten: A. R. Wittop Koning en R. Offringa te Groningen.

Maasland, Ned. Herv. Kerk.

Van deze kerk, welke door brand ernstig is beschadigd, zal voorlopig alleen de Noordbeuk worden hersteld.

Architect: D. v. Essen te Voorburg, bijgest. door Gem. arch. A. Warnaar.

Maastricht, St. Servaasbrug.

Teneinde het oorspronkelijk aspect van deze brug aan de zuidzijde zoveel mogelijk te herstellen zullen z.g. Romanuskoppen op de zes pijlers worden aangebracht.

Koestraat 14-16.

Deze percelen worden gerestaureerd.

Architect: P. H. A. A. Pluymen te Maastricht.

Marsum (Gr.), Ned. Herv. Kerk.

In voorbereiding is de restauratie van dit monument.

Architecten: A. R. Wittop Koning en R. Offringa te Groningen.

Nederwetten, Gem. Nuenen, Watermolen van Ch. Raaymakers.

Deze watermolen zal worden gerestaureerd.

Niebert, Gem. Marum (Gr.).

Ned. Herv. Kerk.

Consolidatiewerkzaamheden zullen worden uitgevoerd.

Architect: O. van der Veen te Groningen.

Nieuwerkerk (Z.), Ned. Herv. Kerk.

In voorbereiding is de restauratie.

Architect: Ir. H. de Lussanet de la Sablonière te Middelburg.

Nieuwpoort, Raadhuis.

In voorbereiding is de restauratie van dit monument.

Architect: Diet Visser.

Noordgouwe, Conyers- of Potterehuisjes.

In voorbereiding is de restauratie. Belast met de leiding: de Centrale Dienst Noord-Zeeland voor Bouw- en Woningtoezicht en Gemeentewerken te Zierikzee.

Nijmegen, Steunmuur Ottengas.

De steunmuur aan het Ottengas zal worden gerestaureerd.

Architect: A. van der Kloot te Nijmegen.

Oegstgeest, Kasteel Oud-Poelgeest.

Dit, aan de gemeente in eigendom toebehorende, kasteel wordt gerestaureerd. De Stichting „Oud-Poelgeest” zal er een jeugdcentrum vestigen.

Voor het inwendige gedeelte berust de leiding der restauratie bij de arch. Y. Kok te Amster-

dam, in samenwerking met de arch. J. Ravenstein te Leiden.

Oirsbeek (L.), R.K. Kerk.

De toren zal worden gerestaureerd.

Architect: J. Schröders te Sittard.

Oirschot, R.K. Kerk van de H. Petrus.

Aan deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk worden consolidatiewerkzaamheden uitgevoerd. Raadhuis.

Het door oorlogsgeweld beschadigde gebouw wordt volledig hersteld.

Architect: A. A. Kok te Amsterdam.

Oldeboorn, Gem. Utingeradeel, Ned. Herv. Kerk.

In voorbereiding is de restauratie van het orgel.

Ommen, Kasteel Eerde.

Dit kasteel wordt gerestaureerd onder leiding van het Architectenbureau van de Ned. Heide-maatschappij.

Oosterland (Z.), Keik en toren Ned. Herv. Kerk.

De door oorlogsgeweld beschadigde kerk en toren zullen volledig worden hersteld.

Architect: Ir. H. de Lussanet de la Sablonière te Middelburg.

Oostwolde, Gem. Midwolde (Gr.), Sarrieshut.

De oude Sarrieshut bij de windmolen zal gedeeltelijk in oude staat worden teruggebracht.

Architect: Meyer te Oostwold.

Pingjum, Doopsgezinde Kerk. (v.m. schuilkerkje).

In voorbereiding is de restauratie van deze kerk.

Architect: S. G. Walinga te Sneek.

Ressen, Ned. Herv. Kerk.

Het door oorlogsgeweld beschadigde koor van het kerkgebouw zal volledig worden hersteld.

Architect: A. van der Kloot te Nijmegen.

Retranchement, De Standaardmolen.

Deze door oorlogsgeweld beschadigde open standaardmolen wordt thans hersteld.

De leiding berust bij de heer I. J. de Kramer te Sluis.

Ned. Herv. Kerk.

Het door oorlogsgeweld beschadigde kerkgebouw zal in bruikbare toestand worden gebracht.

Architect: J. Roodenburg te Amsterdam.

Roermond, R.K. Kerk van O.L. Vrouwe Munster.

Deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk wordt thans gedeeltelijk hersteld.

Architect: Dr. P. J. H. Cuypers te Amsterdam.

Schoorl, Ned. Herv. Kerk.

In voorbereiding is de restauratie van dit kerkgebouw.

Architect: F. B. Jantzen te Amsterdam.

Sloten (F), Windkorenmolen.

Deze molen, eigendom van de vereniging tot behoud van de korenmolen en andere monumenten te Sloten (F) wordt hersteld doch blijft buiten gebruik.

Steenwijkerwold, Ned. Herv. Kerk.

In voorbereiding is een restauratie op beperkte schaal.

Architect: Jan van Ommen te Steenwijk.

Susteren, R.K. Kerk van de H. Amalberga.

Deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk wordt volledig hersteld.

Architect: Ir. F. P. J. Peutz te Heerlen.

Uitwierde, Ned. Herv. Kerk.

De door oorlogsgeweld beschadigde kerk en toren zullen volledig worden hersteld.

Architect: J. Kort te Groningen.

Utrecht, St. Catharinakerk.

Deze kerk zal worden gerestaureerd.

Architect: Ir. G. M. Leeuwenberg te Utrecht.

Veenhuizen, Gem. Heer Hugowaard, Ned. Herv. Kerk.

De grafombe wordt hersteld.

Veere, Stadswallen.

De gemeente streeft er naar alle nog in particulier bezit zijnde wallen in eigendom te verkrijgen.

Velden, Gem. Arcen en Velden, Boerderij „De Rovershof”, Vorst C. 14.

Wordt gerestaureerd.

Architect: L. Sorée te Blerick.

Vianen, Ned. Herv. Kerk.

Deze kerk zal gerestaureerd worden.

Architect: G. van Hogevest te Amersfoort.

Vries, Ned. Herv. Kerk.

In aansluiting aan de restauratie van het koor zal thans ook het schip worden gerestaureerd.

Architect: J. Boelens te Assen.

Wemeldingen, Toren Ned. Herv. Kerk.

Werkzaamheden tot volledig herstel van de door oorlogsgeweld beschadigde spits van de toren der kerk zullen worden uitgevoerd.

Westervoort, Ned. Herv. Kerk.

Aan deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk worden consolidatiewerkzaamheden uitgevoerd.

Architect: J. G. A. Heineman te Velp (G.).

Wijbe, Ned. Herv. Kerk.

Restauratie in voorbereiding.

Architectenbureau: Meyerink te Zwolle.

Yerseke, Ned. Herv. Kerk.

De door oorlogsgeweld zwaar beschadigde kerk wordt hersteld.

Architect: J. W. Janzen te 's-Gravenhage.

Zoutelande, Ned. Herv. Kerk.

Deze door oorlogsgeweld beschadigde kerk wordt volledig hersteld.

Architect: E. P. Messer te Amsterdam.

Zutphen, Barlheze 53.

Dit pand zal worden gerestaureerd.

Architect: A. A. Kok te Amsterdam.

MUSEUM-NIEUWS

HOORN, *Westfries Museum*.

Inbraak in de nacht van 30 April op 1 Mei.

De Conservator, de heer W. Janssen, schrijft ons:

De inbrekers zijn eerst via een laag muurtje en een eveneens gemakkelijk te nemen tuinschut-tinkje het museum aan de achterkant genaderd. Daarna zijn ze begonnen met gaten te boren in een achterdeur teneinde deze te forceren. Dit ging hun waarschijnlijk niet vlot genoeg; daarom poogden zij toegang te verkrijgen via de ramen. Na een vergeefse poging bij één van de vensters gelukte het hun tenslotte, een ander raam van de buitenkant af met behulp van een breek-

ijzer een eindje omhoog te wikken. Via deze opening zijn de inbrekers toen doorgedrongen in het museumgebouw. Het werd hun in zoverre gemakkelijk gemaakt, dat luiken of blinden bij de ramen ontbreken.

Eénmaal in het museum doorgedrongen, zijn ze verder zeer doelbewust opgetreden. Uit alles bleek, dat ze uitnemend op de hoogte waren met de situatie (waren het misschien vroeger eens bezoekers geweest?). In een zaal, eveneens aan de achterzijde van het museum gelegen, bevonden zich twee legvitрины: één met grotendeels gouden voorwerpen, behorende tot de Westfriesse klederdracht (oorijzers, voornaalden, enz.) en één

met antieke gouden en zilveren horloges. Opdat het licht van hun zaklantaarn niet zou uitstralen, hebben de dieven beide vitrines meegesleept naar een ruimte midden in het museum. Daar werden deze opengebroken en geplunderd. Ofschoon de eikenhouten vitrines zeer solide zijn gemaakt, werd bij de één de circa 7 cm brede lijst aan de korte kant verwijderd, waarna de glasruit uit de sponning werd geschoven. Bij de tweede vitrine werd het slot geforceerd.

Nergens zijn vingerafdrukken gevonden, waaruit we kunnen opmaken, dat we hier met bewaarde vaklui te doen hebben, die bovendien eerst de toestand goed in zich hebben opgenomen.

Moge het bovenstaande voor de beheerders onzer musea een aansporing zijn, nog eens nauwkeurig te controleren, of in hun museum de voorwerpen wel zo goed mogelijk beveiligd zijn tegen dergelijke rampen.

Voornaamste voorwerpen, die gestolen zijn: 2 gouden oorijzers; 2 gouden kettingen; 2 gouden zijnaalden; diverse gouden voornaalden; 1 granaten halsketting; 1 diamanten voornaald. Dit alles behorend tot de Westfriesse klederdracht en van een totaal gewicht aan goud van circa 200 gram.

Verder:

7 gouden Franse en Engelse 18de eeuwse horloges. Achtkantig zilveren horloge (gegraveerd), aan de ene zijde: Orpheus, aan de andere zijde: Mercurius en Pan, randen en zijkanten versierd met bloemornament en figuurtjes in vakken. Op de binnenzijde is een wapen graveerd met een korenschoof, waarboven een ster en aan beide kanten een vogeltje. Vooral dit laatste stukje was een prachtwerkje.

SCHIEDAM, *Stedelijk Museum*

Gederailleerde jeugd.

De conservator, de heer C. H. Schwagermann, schrijft ons:

Hoe belangrijk het ook moge zijn, dat onze

musea regelmatig door de jeugd worden bezocht, het jeugdbezoek heeft ook zijn schaduwzijden.

Zo zijn het vooral de oude wapens in historische musea, die de bijzondere belangstelling van de mannelijke jeugd genieten, een belangstelling die maar al te vaak uitgroeit tot het verlangen het aanschouwde persoonlijk te bezitten zij het zelfs langs illegale weg. Ofschoon in het Stedelijk museum te Schiedam de oude wapens met duimen en ijzerdraad op de wapenborden zijn bevestigd, kwamen herhaaldelijk diefstallen van deze voorwerpen voor totdat men ten slotte om verder onheil te voorkomen de wapenborden tot wandvitrines heeft omgebouwd, zij het ten nadele van de opstelling.

Moge het verlangen naar het bezit van wapens bij onze prae-adolescenten ten dele te verklaren zijn uit de invloed van de oorlog, bedenkelijker wordt het wanneer deze diefstallen zich gaan uitstreken tot de kostbare voorwerpen met het doel deze aan helers te verkopen.

Zo werd onlangs in het Stedelijk museum te Schiedam door twee zestienjarige bezoekers met een mes het slot van een vitrine geforceerd en een 16e eeuwse gouden damesringetje ontvreemd. Om ontdekking te voorkomen werd het emaille cachet van het ringetje, waarop het jaartal 1559 en een monogram P. M. voorkwamen, vernield en het goud bij een winkelier verkocht, waar de recherche het beschadigde voorwerp opspoorde.

Tegenover dergelijk vandalisme staat een museumdirectie vrijwel machteloos, daar uitbreiding van toezicht-houdend personeel bij kleinere musea gewoonlijk op financiële bezwaren stuit.

Het gedeeltelijk afsluiten van expositieruimten met koorden vereenvoudigt weliswaar de controle doch staat minder fraai. Bijzonder te waarderen zou het zijn, indien onze Nederlandse opvoeders bij het opwekken van belangstelling voor onze musea, onze jeugd tevens het begrip van waardering en eerbied voor ons gemeenschappelijk cultuurbezit zouden willen bijbrengen.

Moge in deze onze regering haar invloed willen doen gelden.

INGEKOMEN STUKKEN

JAARBOEKEN E. D.

Het Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en Omstreken (1948) bevat een uitvoerige verhandeling over de Leidse hof-

jes door G. L. DRIESSEN. Dit artikel is voorzien van een buitengewoon overzichtelijke tabel, welke de toestand in 1945 samenvat.

Wij vermelden verder uit dit jaarboekje artike-

len door AART BROUWER over een fossiel bos bij Zoeterwoude uit het begin van onze jaartelling, door E. PELINCK over de eerste gedrukte plattegronden van Leiden en de oudste kaarten betreffende het beleg en ontzet der stad en door IDEM „Hoe een Leidse weesjongen tot kunstschilder bestemd werd” [Jacob van der Sluys].

De *Mededelingen van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome* (1947) behelzen o.a. een overzicht door A. H. L. LUYDJENS van de oorlogsschade aan monumenten en kunstwerken in Italië (3e reeks V, bl. 71-104).

Van de *Mededelingen van het Museum voor het Gooi en Omstreken* [Hilversum] verschenen tussen de jaren 1941 en '44 vier jaarboeken met artikelen zowel over de museumvoorwerpen (praehistorie, porcelein, meubelen), als ook over monumenten, volksgebruiken en andere op het Gooi betrekking hebbende wetenswaardigheden. De jaarboeken zijn goed verzorgd en rijkelijk van illustraties voorzien.

In 1946 verscheen als *Bijlage* in de *Bijdragen en Mededelingen van Gelre (XLVIII)* een Rapport inzake de Oorlogsschade aan Voor- en Vroeghistorische Oudheden in de lokale Musea van Gelderland, samengesteld door D. J. G. BUURMAN, Secretaris der Stichting tot bescherming van praehistorische cultuurmonumenten in Gelderland.

In dit rapport zijn eerst in alfabetische volgorde de erkende Locale Musea en vervolgens de niet erkende behandeld.

Het rapport geeft een beeld van de toestand waarin de musea en oudheidkamers in genoemde provincie verkeren en wat er ten gevolge van oorlogshandelingen te gronde is gegaan. Vooral de verzamelingen in het Museum te Zutphen, het Geldersch Historisch Museum op het Kasteel te Doorwerth en het Streekmuseum Veluwezoom te Velp zijn geheel of gedeeltelijk vernietigd. Ook is opgenomen een lijst van de voornaamste voorwerpen, die door oorlogshandelingen verloren zijn gegaan; hiervan zijn er enkele uit het Museum te Velp afgebeeld.

ROOSENDAAL, *Museum De Ghulden Roos*

Dit jaarboek, uitgegeven door de Oudheidkundige Kring „De Ghulden Roos” bevat voornamelijk artikelen over oudheidkunde, taal en letter-

kunde, natuurschoon, alles betrekking hebbend op Noord-West Brabant. Hopelijk zal er in de toekomst tevens aandacht worden geschonken aan museumvoorwerpen. Talrijke tekeningen in de tekst en een enkele grote afbeelding geven deze jaarboeken, — waarvan nr. 1 in 1941 en nr. 7 in 1947 is verschenen — een aantrekkelijk uiterlijk.

UTRECHT, *Aartsbisschoppelijke musea*

Verschenen is het *Verslag over de jaren 1944 en '45*.

TIJDSCHRIFTEN

Bouw 3 (1948) afl. 9: N. LANSDORP, „De geschiedenis van de bouw en het verloop van de restauratie van de toren van de Nieuwe kerk te Delft” (blz. 68-70). Afl. 13/14 is geheel gewijd aan de stedebouwkundige problemen van Arnhem in verband met de wederopbouw.

Heemschut 24 (1947) afl. 4/5: een rijk geïllustreerd artikel van TON KOOT over restauraties te Amersfoort (blz. 61-71). O. HAVERKAMP vervolgt zijn bijdrage over klokhuisen in Groningen. In *Heemschut* 25 (1948) afl. 1 schrijft W. H. SCHUKKING over de restauratie van vestingwerken bij Maastricht (blz. 3-6). Afl. 2 is gewijd aan onze molens in verband met het 225-jarig bestaan van de vereniging „De Hollandse Molen” (o.a. een artikel door A. BICKER CAARTEN, „Iets over watervluchtmolens” blz. 26-31). In afl. 3 bespreekt P. H. van Kessel de restauratie van het Kruithuis te 's-Hertogenbosch (blz. 34-37) en TH. HAAKMA WAGENAAR twee types onder de Nederlandse torens (het Utrechtse en het IJsseltype; blz. 44-46).

De Maasgouw 66 (1947) afl. 4: L. E. M. A. V. HOMMERICH, „De toren der St. Pancratiuskerk, donjon der vesting Herle”. Van dezelfde auteur: „Het vrijheidscharter van Heerlen (XIIIe-XVIIe eeuw), in: *Miscellanea L. van der Essen*, Brussel 1947 (blz. 361-72). In afl. 6. STAN SMEETS, „Sprekende stenen in de St. Maartenskerk te Weert” (blz. 80-83). *De Maasgouw* 67 (1948) afl. 2 bevat een overzicht der recente oudheidkundige opgravingen in Limburg door P. GLAZEMA.

Het P.T.T. Bedrijf, 1 (1948) afl. 2: R. E. J. WEBER, „Karakter en ontwikkeling van het Nederlands postmuseum” (blz. 60-68).

De Zaende 3 (1948) afl. 2: TH. M. VAN DER KOOGH, *Het Zaanse huis in de zeventiende eeuw* (blz. 33-41). Afl. 3 en 4 IDEM, achttiende eeuw (resp. blz. 82-85 en blz. 97-102). Afl. 5: PH. BEERNINK en F. MARS, „Het Molenmuseum 20 jaar” (blz. 129-147).

Van de uitgever Meyer te Wormerveer ontvingen wij de dissertatie van P. HOEKSTRA: „Bloemendaal, proeve eener streekgeschiedenis”. (Amsterdam, Gem. Universiteit, 1947).

TENTOONSTELLINGS-AGENDA

AMSTERDAM

12 Juni-25 Juli

Postmuseum exposeert in Modemagazijn Gerson „Meer dan vijftig jaren Koninginnezegels” *.

Rijksmuseum

17 Juli-24 Oct.

150 Meesterwerken uit de Oude Pinakothek. Geopend: daags van 10-17, Zo. van 13-17, 's avonds Wo. en Vrij. 19.30-22.

Stedelijke Museum

25 Juni-20 Sept.

„Vincent van Gogh en zijn Nederlandse tijdgenoten”.
„Tekeningen van Van Gogh”.
„Nederlandse Schilderkunst”.
„Impressionisten”.

10 Juli-20 Sept.

Tentoonstelling van Japanse prenten.

ARNHEM

24 Mrt.-eind Aug.

Rijksmuseum voor Volkskunde „Het Nederlands Openluchtmuseum”
„Wat wij met U volbrachten; wat wij van U verwachten”.

DELFT

Prinsenhof

-1 Oct.

Herdenkingstentoonstelling „Vrede van Munster”. Geopend: werkdagen 10-17; Zo. 13-17.

DORDRECHT

Dordrechts Museum

12 Juni-half Sept.

Italiaanse en Nederlandse primitieven en beeldhouwwerken uit het Aartsbisshoppelijk Museum te Utrecht.

'S-GRAVENHAGE

Gemeentemuseum

3 Juli-5 Sept.

Johan Barthold Jongkind, voorganger van het impressionisme.

28 Juli-?

Historische tentoonstelling i.v.m. het jubileumjaar.

Houtrust

18 Aug.-?

„De vrouw 1898-1948.”

Mauritshuis

6 Aug.-6 Sept.

Hollandse Meesters uit Engels Koningsbezit.

7 Aug.-12 Sept.

Postmuseum exposeert in Modemagazijn Gerson „Meer dan vijftig jaren Koninginnezegels” *.

'S-HERTOGENBOSCH

„De Zilveren Schelp”

17-27 Juli

Nat. tentoonstelling van ambachten en bedrijven in werking.

LEIDEN

Prentenkabinet der R.U.

-1 Aug.

Tentoonstelling van portretten der Oranjevorsten. Geopend: werkdagen 14-17.

ROTTERDAM

Museum Boymans

1 Juni-1 Oct.

Zomertentoonstelling „De Tuin”.

20 Aug.-1 Dec.

Rotterdams Kunstleven 1898-1948.

UTRECHT

Centraal Museum

3 Juli-3 Oct.

„Romeins Nederland”.

„Utrechts kunst in opkomst en bloei (650-1650)” *

Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de eerste van elke maand bij de Adviseur der Musea, Prinsessegracht 21, 's-Gravenhage.

* Zie voor verdere bijzonderheden de rubriek MUSEUM-NIEUWS, kol. 10 en 11.

NIEUWS-BULLETIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

waarin opgenomen het Verenigingsnieuws van „De Museumdag”

Verschijnt maandelijks

Inzending van kopy aan een der onderstaande adressen : Voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond, Nieuwsteeg 13, Leiden. Voor de Voorlopige Monumentenraad, Afd. I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Van Speyckstraat 19, Den Haag; Afd. II Monumentenzorg, Smitswater 7, Den Haag; Afd. III Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag. Voor de Museumdag, Zeestraat 82, Den Haag

VERENIGINGSBERICHTEN DE MUSEUMDAG

LEDENLIJST

Lijst van leden-personen (afgesloten op 15 Mei 1948). Eventuele verbeteringen worden gaarne ingewacht bij de secretaris, Zeestraat 82, Den Haag. Na correctie zal de lijst, voorzien van een alfabetische klapper, als overdrukje verkrijgbaar worden gesteld. Wijzigingen zullen regelmatig in deze kolommen worden gepubliceerd.

I DAGELIJKS BESTUUR

Voorzitter

Dr. G. W. Locher, directeur v. h. Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden, bureau-adres 1e Binnenvestgracht 33, tel. 20592 (1952) *.

Secretaris

Dr. R. E. J. Weber, directeur van het Nederlandse Postmuseum, te 's-Gravenhage, bureau-adres Zeestraat 82, tel. 180800 toestel 505 (1949).

Penningmeester

D. F. Lunsingh Scheurleer, adviseur voor de musea, bureau-adres Prinsessegracht 21 's-Gravenhage, tel. 183130 (1951).

Leden

Prof. Dr. L. F. de Beaufort, directeur van het Zoölogisch Museum te Amsterdam, bureau-adres Plantage Middenlaan 53, tel. 50633 (1950).

Prof. Dr. H. van de Waal, directeur van het Prentenkabinet der Rijksuniversiteit te Leiden, bureau-adres Kloksteeg 25, tel. 26838 (1950).

* Jaar van aftreden.

II PROVINCIALE VERTEGENWOORDIGERS

GRONINGEN

Dr. H. de Buck, directeur van het Museum van Oudheden voor Provincie en Stad Groningen; bureau-adres Praediniussingel 59, tel. 1253 (1949).

FRIESLAND

Dr. A. Wassenbergh, directeur van het Fries Museum, bureau-adres Koningstraat 1, Leeuwarden, tel. 3001 (1949).

DRENTE

Prof. Dr. A. E. van Giffen, Conservator van het Prov. Museum van oudheden en geschiedk. voorwerpen in Drenthe, bureau-adres Poststraat 6 Groningen, tel. 26413 (1952).

OVERIJSEL

Dr. C. C. W. J. Hijzeler, Conservator van het Rijksmuseum Twenthe te Enschede, bureau-adres Lasondersingel 129 Enschede, tel. (1951).

GELDERLAND

A. M. Hammacher, wnd. directeur v. h. Rijksmuseum Kröller-Müller te Otterloo Post Harskamp (G), tel. Harskamp 213 (= museum) (1951).

UTRECHT

Jkvr. Dr. C. H. de Jonge, directrice van het Centraal Museum der gemeente Utrecht, bureau-adres Agnietenstr. 1, Utrecht, tel. 13348 (1949).

NOORD-HOLLAND

Ir. W. L. Utermark, Algemeen Conservator aan het Indisch Instituut te Amsterdam, bureau-adres Mauritskade 64, tel. 52600 (1952).

ZUID-HOLLAND

Prof. Dr. A. T. A. Vorenkamp, directeur van Museum Boymans te Rotterdam, bureau-adres Mathenesserlaan 18, tel. 29034 (1950).

ZEELAND

P. J. van der Feen, Conservator v. h. Museum v. h. Zeeuws Genootschap der Wetenschappen te Middelburg, p.a. Zoölogisch Museum, Plantage Middenlaan 53, Amsterdam C., tel. 50633 (1950).

NOORD-BRABANT

Mr. E. L. L. de Wilde, directeur van het stedelijk van Abbe-museum, bureau-adres Bilderdijkstraan 10, Eindhoven, tel. 5005 (1952).

LIMBURG

Prof. Dr. J. J. M. Timmers, directeur van het Provinciaal Oudheidkundig Museum, bureau-adres Lenculenstraat 33, Maastricht, (1951).

III LEDEN-PERSONEN

A. *Bebeerders en wetenschappelijke ambtenaren van Nederlandse musea.*

ALKMAAR

Stedelijk Museum

Th. P. H. Wortel, beheerder

AMERSFOORT

Oudheidkundige Vereniging „Flehite”

D. H. Huygen, secretaris

AMSTERDAM

Allard Pierson Museum

Prof. Dr. C. H. E. Haspels, directrice

Bijbels Museum van Oudheden

A. Otter, directeur

Indisch Instituut, Afd. Tropische producten

Ir. W. L. Utermark, algemeen conservator

C. M. L. Smulders, dra., conservatrice

S. Lulofs, conservator

Indisch Instituut, Afd. Volkenkunde

Mr. C. T. Bertling, directeur

Mr. J. Kunst, algemeen conservator

J. H. Jager Gerlings, drs., conservator

P. W. van Milaan, drs., conservator

Museum van de Arbeid

W. Heldoorn, adj. directeur

Museum van Aziatische Kunst

H. F. E. Visser, conservator

Museum „Het Rembrandthuis”

M. Muller, dagelijks beheerder

Rijksmuseum

Jhr. D. C. Röell, Hoofddirecteur

T. Koot, Secretaris

K. G. Boon, conservator

Th. H. Lunsingh Scheurleer, conservator aan de Afd. meubelen

Dr. R. van Luttervelt, conservator

Mevrouw Th. M. Duyvené de Wit-Klinkhamer, wetenschappelijk assistente

Mej. H. van Hoorn, wetenschappelijk assistente

Jaap Leeuwenberg, wetenschappelijk assistent

Jkvr. A. Bnesse Van Harinxma thoe Slooten, assistente

Mej. M. A. Heukensfeldt Jansen, assistente

Stedelijk Museum

Jhr. W. J. H. B. Sandberg, directeur

H. L. C. Jaffé, conservator

Mej. Paula Augustin, wetenschappelijk assistente

Mevr. G. G. M. Heijdenrijk — Zilver Rüpe,

Mej. H. Schröder, chef de bureau

Veiligheidsmuseum

R. C. van Ree, directeur

Vereniging „Het Vondel-Museum”, Universiteitsbibliotheek

H. van der Bijll, secretaris

Zoölogisch Museum

Prof. Dr. L. F. de Beaufort, directeur

Dr. H. Engel, conservator

Mevrouw W. S. S. van der Feen, conservatrice

— *Afd. Entomologie*

Dr. G. Kruseman Jr, conservator

ARNHEM

Gemeente-Museum

A. J. de Lorm, directeur

Rijksmuseum voor Volkskunde „Het Ned. Openluchtmuseum”

L. S. Meihuizen, wnd. directeur

Mr. W. P. A. Smit, conservator

Thijs Mol, wetenschappelijk assistent

ASSELT (L)

Het Folkloristisch Museum van het Monumentale Kerkje

Pastoor A. J. N. Müller, beheerder

ASSEN

Prov. Museum van Oudheden en geschiedk. voorwerpen in Drenthe

Prof. Dr. A. E. van Giffen, conservator

BATAVIA

Museum van het Kon. Bataviaas Genootschap
Dr. A. N. J. Th. à Th. van der Hoop, conservator

BEVERWIJK

Kennemer Oudheidkamer
Ir. K. L. Moens, voorzitter van het college van bestuurderen der Stichting

BREDA

Ethnografisch Museum der Kon. Militaire Academie

Sj. Nauta, conservator
Stedelijk Museum voor Geschiedenis en Oudheidkunde

Mej. J. H. H. Houwing, conservatrice

DELFT

Museum „Het Prinsenhof”
Mr. L. J. F. Wijsenbeek, directeur

DELFTZIJL

Handelsmuseum van nationale en overzeese producten

J. H. Blaauw, directeur

DEVENTER

Indisch Landbouwmuseum
Dr. J. J. Swart, secretaris-directeur
Museum „De Waag”
G. J. Lugard Jr, directeur
W. A. Montfoort, conservator

EDAM

Edam's Museum
G. T. Vermeer, directeur

EINDHOVEN

Stedelijk Van Abbe Museum
Mr. E. L. L. de Wilde, directeur

ELBURG

Gemeentemuseum
L. de Boer, conservator

ENKHUIZEN

Stadhuismuseum
Joh. J. Schilstra, medebeheerder
S. Spoelstra Jr, medebeheerder
Waaggebouw-Museum
Joh. J. Schilstra, medebeheerder
S. Spoelstra Jr, medebeheerder
Het Zuiderzeemuseum
S. J. Bouma, directeur

ENSCHEDÉ

Rijksmuseum Twente
Dr. C. C. W. J. Hijzeler, conservator

GORINCHEM

Vereniging „Oud-Gorcum”
H. van Hoogdalem Hzn, secretaris-conservator

GOUDA

Stedelijk Museum „Het Catharina-Gasthuis”
G. C. Helbers, conservator
Stedelijk Museum „De Moriaan”
G. C. Helbers, conservator

'S-GRAVENHAGE

Gemeentemuseum
Mevr. J. V. C. Hefting, directrice
K. E. Schuurman, conservator
Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen, en Gesneden Stenen
Mr. J. van Kuyk, directeur
Dr. H. Enno van Gelder, wetenschappelijk assistent

Koninklijke Paleizen te Amsterdam en 's-Gravenhage

Jhr. P. F. O. R. Sickinghe, intendant
Het Mauritshuis

Dr. A. B. de Vries, directeur
Museum van Reproducties van Beeldhouwkunst
B. Th. de Heij, directeur
Museum voor het Onderwijs
Dr. J. W. B. v. d. Stigchel, directeur
J. A. Hummelen, tijdelijk conservator
G. A. L. Bisseling, wetenschappelijk assistent

Het Nederlandse Postmuseum
Dr. R. E. J. Weber, directeur
Mej. P. J. F. M. van Dieren, conservatrice
C. W. L. Schell, conservator

Vereniging „Oranje Nassau Museum”
Mej. A. W. J. Mulder, conservatrice

N. V. Panorama Mesdag
Dr. L. M. Rollin Couquerque, voorzitter van de Raad van Bestuur

Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum
Dr. L. Brummel, hoofdbestuurder
Rijksmuseum H. W. Mesdag
Prof. Dr. W. Martin, directeur

GRONINGEN

Museum van Oudheden voor Provincie en Stad Groningen
Dr. H. de Buck, directeur

GRONINGEN, *Museum van Oudheden voor Provincie en Stad Groningen* (vervolg)

M. A. de Visser, conservatrice

P. C. A. v. d. Kamp, wetenschappelijk assistent
Noordelijk Scheepvaart Museum

Jhr. Rh. Feith, conservator

HAARLEM

Frans Halsmuseum

H. P. Baard, directeur

Teyler's Museum

H. van Borssum Buisman, conservator

HAASTRECHT (z.H.)

Museum van de Stichting Bisdom van Vliet

Mr. H. J. F. Heyman, regent en bestuurder

HEERLEN

Gemeentelijk Oudheidkundig Museum

L. E. M. A. van Hommerich, drs, conservator

'S-HERTOGENBOSCH

Centraal Noord-Brabants Museum

Mr. E. L. M. H. Baron Speyart van Woerden,
functionerend directeur

HILVERSUM

Museum voor het Gooi en Omstreken

Jhr. Dr. J. S. Witsen Elias, conservator

Mej. A. J. Romein, adjunct-conservatrice

HOORN

West-Fries-Museum

W. Janssen, conservator

KAMPEN (O.)

Stedelijk Museum

Joh. Don, beheerder

KOOG A/D ZAAAN

Zaans Molenmuseum

J. W. A. Honig, conservator

LEEUWARDEN

Fries Museum

Dr. A. Wassenbergh, directeur

Friesch Natuurhistorisch Museum

Ir. H. Douma, secretaris

G. Bosch, conservator

LEIDEN

Academisch historisch museum

Mevrouw O. C. D. Idenburg-Siegenbeek van
Heukelom, conservatrice

Museum „De Lakenhal”

E. Pelinck, directeur

Mej. M. van Hasselt, assistente

Nederlands Legermuseum „Generaal Hoefler”

M. C. van Houten, directeur

C. A. Hartmans, onder-directeur

Prentenkabinet der Rijksuniversiteit

Prof. Dr. H. van de Waal, directeur

Rijksherbarium

Prof. Dr. H. J. Lam, directeur

Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie

A. Brouwer, conservator

Rijksmuseum van Natuurlijke Historie

Prof. Dr. H. Boschma, directeur

Dr. H. C. Blöte, conservator

Rijksmuseum van Oudheden

Dr. W. C. Braat, conservator

Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen

Dr. C. A. Crommelin, directeur

Prof. Dr. C. J. v. d. Klaauw, adjunct-directeur

Mej. Dr. M. Rooseboom, conservatrice

Rijksmuseum voor Volkenkunde

Dr. G. W. Locher, directeur

Dr. C. Nooteboom, conservator

Dr. P. H. Pott, conservator

A. A. Gerbrands, wetenschappelijk assistent

MAASTRICHT

Provinciaal Oudheidkundig Museum

Prof. Dr. J. J. M. Timmers, directeur

MIDDELBURG

Kunstmuseum

Mevr. M. Evers-Keg, secretaresse

Museum van het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen

P. J. van der Feen, conservator

NAARDEN

Comenius-museum

J. M. A. van Rooyen, beheerder

NIEUW LOOSDRECHT

Kasteel Sypsteijn

Mr. C. H. Verhagen, beheerder

OTTERLOO POST HARSKAMP

Rijksmuseum Kröller-Müller

A. M. Hammacher, wnd. directeur

ROERMOND

Museumcommissie

J. Huijsmans, voorzitter

ROOSENDAAL

Oudheidkundige Kring „De Ghulden Roos”, museum in het oude Gemeentehuis

J. J. Werz, voorzitter-conservator

R. J. G. M. van Hasselt, secretaris-penningmeester

ROTTERDAM

Stichting Atlas van Stolk

Mej. W. A. H. Crol, conservatrice

Erasmuszaal

Dr. F. Kossmann, beheerder

Historisch Museum van Rotterdam

Mej. P. Beydals, conservatrice

Instituut voor Scheepvaart en Luchtvaart

Jhr. G. A. Berg, directeur

Museum Boymans

Prof. Dr. A. T. A. Vorenkamp, directeur

J. C. van Ebbinghe Wubben, conservator

J. N. Bastert, conservator

Mej. B. de Neeve, assistente

Museum voor Land- en Volkenkunde en Maritiem Museum „Prins Hendrik”

Prof. Dr. S. Hofstra, directeur

Mej. J. B. van Overeem, conservatrice

Mej. H. J. Dolk, wetenschappelijk assistente

Vereniging Nationaal Reizend Museum voor Ouders en Opvoeders

Mej. N. J. Bakker, directrice

Stichting „Het Nederlandse Belastingmuseum”

Mr. Dr. J. van der Poel, directeur

RIJSWIJK (Z.H.)

Stichting „Oudheidkundig Museum Rijswijk Z.H.”

L. J. van Dijk, voorzitter

SCHIEDAM

Stedelijk Museum

C. H. Schwagermann, conservator

ST. MICHIELSGESTEL

Natuurhistorisch Museum van het R.K. Seminarie „Beekvljet”

W. H. Th. Knippenberg, beheerder

TILBURG

Natuurhistorisch Museum

Dr. A. G. M. Liernur, conservator

W. J. A. van Boxtel, assistent-conservator

UTRECHT

Aartsbisschoppelijk Museum

Dr. D. P. R. A. Bouvy, conservator

Mej. H. A. Noë, assistente

Archaeologische verzameling van het Prov. Utrechts Genootschap van kunsten en wetenschappen

Prof. Dr. G. van Hoorn, conservator

Centraal Museum der Gemeente Utrecht

Jkvr. Dr. C. H. de Jonge, directrice

Mej. M. A. H. van Es, wetenschappelijk ambtenaar

A. J. Hoeffelman, wetenschappelijk ambtenaar

Munt- en Penningkabinet van 's Rijks Munt

Dr. J. W. A. van Hengel, beheerder

Museum voor de Grafische Vakken

A. C. Batten, directeur

Nederlands Spoorwegmuseum

H. Asselberghs, directeur

Mej. M. Asselberghs, assistente

Oud-Katholiek Museum voor Kerkelijke Kunst en Geschiedenis in Nederland

Deken C. F. Nieuwenhuyzen, directeur

Universiteitsmuseum der Rijksuniversiteit

Dr. W. A. F. Bannier, conservator

WIJK BIJ DUURSTEDEN

Kantonmaal en Stedelijk Oudheidkundig Museum

J. A. F. Thieme, beheerder

ZAANDIJK

Zaanlandse Oudheidkamer

G. J. Honig, conservator

ZALTBOMMEL

Vereniging Oudheidkamer voor Zalthommel, Bommelerwaard en Herwaarden

M. Th. P. Guppertz, voorzitter

A. B. Th. Guppertz, conservator

ZUTPHEN

Stedelijk Museum, Oudheidkamer van Zutphen en de Graafschap

Mej. W. J. S. van Alphen, conservatrice

ZWOLLE

Overijssels Geschiedkundig Museum

J. Geesink, directeur

B. *Oud-beheerders van Nederlandse musea*

Dr. J. J. de Gelder, oud-conservator Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, Leiden

Dr. H. E. van Gelder, oud-directeur Gemeentemuseum, 's-Gravenhage

Ir. R. A. Gorter, oud-directeur Veiligheidsmuseum, Amsterdam

Jkvr. J. C. G. E. Hora Siccama van de Harkstede, oud-directrice Bijbels Museum van Oudheden, Amsterdam

Mej. I. C. E. Peelen, oud-directrice Rijksmuseum Huis Lambert van Meerten, Delft

Dr. W. H. Rassers, oud-directeur Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden

C. *Personen, die in nauwe betrekking staan tot de Nederlandse musea*

Mej. M. Bonebakker, Stichting Ned. Kunstbezit, Amsterdam

Dr. H. Gerson, conservator Rijksbureau voor Kunsthist. Documentatie, 's-Gravenhage

P. Glazema, onderdirecteur Rijksdienst voor het Oudheidk. Bodemonderzoek, 's-Gravenhage

H. Halbertsma, secretaris Fed. van Friese Musea en Oudheidkamers, Groningen

Mej. G. J. A. ten Holte, Dept. van O. K. en W., Bureel Tentoonstellingen van hedendaagse Nederlandse Beeldende Kunst in binnen- en buitenland, 's-Gravenhage

Mej. A. Hoogendoorn, wetenschappelijk assistente Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage

Mej. H. A. J. Hos, wetenschappelijk assistente Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage

J. Knoef, conservator Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage

D. F. Lunsingh Scheurleer, adviseur voor de Musea, 's-Gravenhage

Mej. Dr. E. Neurdenburg, directrice van het Instituut voor Kunstgeschiedenis der Rijksuniversiteit, Groningen

Prof. Dr. M. D. Ozinga, hoofd van de Afd. Beschrijving Rijksbureau voor de Monumentenzorg, 's-Gravenhage

Prof. W. van der Pluym, Hoogleraar Technische Hogeschool, Delft

B. J. A. Renckens, wetenschappelijk assistent Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage

Dr. W. J. A. Visser, hoofd Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 's-Gravenhage

D. *Buitenlandse leden*

Dr. P. J. L. Vandenhouste, Museum Vleeshuis, Antwerpen

INTERNATIONAAL MUSEUM-
TIJDSCHRIFT

Ter vervanging van het vroegere tijdschrift *Mouseion* zal weldra verschijnen het tijdschrift *Museums-Musées*. Dit driemaandelijks tijdschrift wordt gepubliceerd in het Engels en Frans door de UNESCO in samenwerking met de ICOM (International Council of Museums). Het eerste nummer zal gewijd zijn aan de musea van Frankrijk. Het Octobernummer zal in hoofdzaak tot onderwerp hebben: musea en „education”.

De redactie wordt benoemd door de UNESCO en zal regelmatig van samenstelling veranderen. De ICOM is uitgenodigd een adviserende redactieraad in te stellen en correspondenten aan te wijzen, zodat er een intensief en regelmatig contact zal zijn, met de verschillende terreinen van museumactiviteit in de verschillende landen.

Zodra wij verdere gegevens over dit tijdschrift verkrijgen, zullen deze in ons bulletin worden gepubliceerd.

CATALOGI EN GIDSEN

Opgave van catalogi, gidsen en andere museum-uitgaven, die na het verschijnen van het boekwerkje „De Nederlandse Musea” zijn uitgekomen, voor zover deze aanwezig zijn in de bibliotheek van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

AMSTERDAM, *Allard Pierson Museum*.

C. S. Ponger, *Katalog der Griechischen und Römischen Sculptur, der Steinernen Gegenstände und der Stuckplastik*. 1941. Geïllustreerd. Prijs f 6,90. Uitgegeven door de N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam.

AMSTERDAM, *Bijbels Museum*.

Bijbelse Oudheden, *Catalogus* 1947. Geïllustreerd, 7e druk. Prijs f 0,35.

AMSTERDAM, *Ned. Historisch Scheepvaartmuseum*.

W. Voorbeytel Cannenburg, *Beschrijvende Catalogus der Scheepsmodellen en Scheepsbouwkundige teekeningen 1600-1900*, 1943. Geïllustreerd. Prijs f 8,50.

W. Voorbeytel Cannenburg, *Het Scheepvaart Museum te Amsterdam*, 1947. Geïllustreerd. Prijs

f 5,90. Uitgegeven door Burgersdijk en Niermans, Leiden.

Platenalbum. Prijs f 2,—. Geb. f 4,—.

AMSTERDAM, *Koninklijke Vereniging Indisch Instituut*.

J. Kunst, *De Inheemse Muziek en de Zending*, 1947.

AMSTERDAM, *Rijksmuseum*.

F. Schmidt-Degener, *Gids met afbeeldingen*, 2e druk 1938. Uitverkocht.

ASSEN, *Provinciaal Museum van Oudheden en geschiedkundige voorwerpen in Drenthe*.

Catalogus van de Drentse Boekerij 1944. Prijs f 1,—.

De collectie munten, penningen enz. van wijlen Mr. L. Oldenhuis Gratama, bewerkt door Geertruida J. A. ten Holte, 1939. Prijs f 1,25.

ENSCHDEDE, *Rijksmuseum Twenthe*.

Gids (geïllustreerd) 1941. Prijs f 1,—.

'S-GRAVENHAGE, *Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen*.

F. A. Evelein, *Gids*, 1940. Prijs f 0,75.

'S-GRAVENHAGE, *Nederlands Postmuseum*.

Het Nederlandsche Postmuseum, doel, werkwijze, inrichting. Geïllustreerd. Uitverkocht.

Hoe ontstonden de typen I en II in de postzegels der uitgifte 1867 Nederland? Prijs f 0,50.

R. E. J. Weber, *Nederlandsche Postuniformen*, 1946. Geïllustreerd. Prijs f 1,60.

HEERLEN, *Gemeentelijk Oudheidkundig Museum*.

Gids voor de bezoekers der Gemeentelijke Oudheidkundige verzamelingen van Heerlen, samengesteld door de conservator L. E. M. A. van Hommerich litt. drs.

1e gedeelte: De Romeinse periode. 1947. Prijs f 0,60.

HOORN, *West-Fries Museum*.

C. Kerkmeyer-de Regt, *Short Guide*, 1938. Prijs f 0,25.

Idem, *Beknopte gids*, 1939. Prijs f 0,25.

KOOG AAN DE ZAAAN, *Oliemolen „Het Pink”*.

Geschiedkundig overzicht door G. J. Honig, met technische bijzonderheden van P. Boorsma, Koog aan de Zaan, 1940. Uitgegeven door Dagblad „De Zaanlander”. Prijs f 0,50.

P. Boorsma, *Het molenpanorama*, geschilderd door F. Mars 1947. Prijs f 0,50.

LEEWARDEN, *Fries Museum*.

Museum Guide, Frisian Museum, Princesses Museum, Pier Pander Temple, Museum of Natural History, 1945. Geïllustreerd. Prijs f 0,40.

A. Wassenbergh en P. C. J. A. Boeles, *Gids (Munten en Penningen, Prae-Historie)*, 1945. Geïllustreerd. Prijs f 0,50.

LEEWARDEN, *Museum Princessehof*.

A. J. de Lorm, *Gids door het Princessehofmuseum*, 1945. Geïllustreerd. Prijs f 1,50.

LEIDEN, *Stichting het Nederlandsch Historisch Natuurwetenschappelijk Museum*, [sinds 1947 geheten: *Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen*].

C. A. Crommelin en Maria Rooseboom, *Gids voor bezoekers*, Leiden 1943. Prijs f 0,40.

LEIDEN, *Rijksmuseum van Oudheden*.

Meesterwerken der Egyptische Kunst te Leiden, Leiden 1938. Uitgegeven door A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N.V. (Korte tekst. Overzicht der Egyptische Geschiedenis. Beschrijving van de 72 Platen). Uitverkocht.

OENKERK, *Museum Stania State*.

Gids (met catalogus) 2e druk 1939. Prijs f 0,30.

ROTTERDAM, *Museum Boymans*.

Catalogus van de Nederlandsche Schilderkunst van 1800-1860. 1943. Met 57 illustraties, Prijs f 2,—.

TILBURG, *Natuur-Historisch Museum*.

Gids 1944. Geïllustreerd, Prijs f 0,50.

10 jaar Streekmuseum, 1935-1945. Herdenkingsboekje uitgegeven ter gelegenheid van het tien-jarig bestaan van het Tilburgse Natuurhistorisch Museum, 1945. Geïllustreerd. Uitverkocht.

UTRECHT, *Centraal Museum*.

De costuumverzameling 1750-1930, gids en catalogus. Utrecht, 1947. Map met 16 foto's. Prijs f 4,—.

VIJLINGSBEEK (L.) OVERLOON; *Oorlogsmuseum „De Kleffen”*.

De Slag om Overloon. Geïllustreerd.

TENTOONSTELLINGS-AGENDA

AMSTERDAM

- Kunsthandel P. de Boer* Juli-15 Sept.
Heeregracht 512
 Tentoonstelling van oude schilderijen. Geopend: 10-5; Zaterdag 10-1.
Oude Kerk 29 Juli-?
 Tentoonstelling glasschilderkunst
Rijksmuseum 17 Juli-24 Oct.
 150 Meesterwerken uit de Oude Pinakothek. Geopend: daags van 10-17, Zo. van 13-17, 's avonds Wo. en Vrij. 19.30-22.
Stedelijk Museum 25 Juni-20 Sept.
 „Vincent van Gogh en zijn Nederlandse tijdgenoten”.
 „Tekeningen van Van Gogh”.
 „Nederlandse Schilderkunst”.
 „Impressionisten”.
 10 Juli-20 Sept.
 Tentoonstelling van Japanse prenten.

ARNHEM

- 24 Mrt.-eind Aug.
Rijksmuseum voor Volkskunde „Het Nederlands Openluchtmuseum”
 „Wat wij met U volbrachten; wat wij van U verwachten”.
Kunstbeoefening, Stationsplein 31 Juli-1 Sept.
 Gelderse Kunst in en om Arnhem. Geopend: daags van 10-18, Zo. van 13-18.

BAARN

- Eemnesserweg 30* 31 Juli-28 Aug.
 Tentoonstelling Baarns kunstbezit. Geopend: werkdagen 10-17, Zo. 14-18, bovendien Di., Do. en Za. van 19.30-22.

DELFT

- Prinsenhof* -1 Oct.
 Herdenkingstentoonstelling „Vrede van Munster”. Geopend: werkdagen 10-17; Zo. 13-17.

DORDRECHT

- Dordrechts Museum* 12 Juni-half Sept.
 Italiaanse en Nederlandse primitieven en beeldhouwwerken uit het Aartsbisshoppelijk Museum te Utrecht.

GOUDA

- Catharinagasthuis* 3 Juli-15 Sept.
 Een Goudse tentoonstelling voor Gouvenaars.

'S-GRAVENHAGE

- Gemeentemuseum* 3 Juli-5 Sept.
 Johan Barthold Jongkind, voorganger van het impressionisme.
 28 Juli-?
 Historische tentoonstelling i.v.m. het jubileumjaar.

Houtrust

18 Aug-?

„De vrouw 1898-1948”.

Mauritshuis

6 Aug.-6 Sept.

Hollandse Meesters uit Engels Koningsbezit.

7 Aug.-12 Sept.

Postmuseum exposeert in Modemagazijn Gerzon „Meer dan vijftig jaren Koninginnezegels”*.

HAARLEM

Frans Halsmuseum

30 Juli-27 Sept.

Zomertentoonstelling (schuttersstuk van Hals van 1633 en teruggevoerde kunstwerken). Geopend: daags van 10-17, Zo. 13-17.

MAASTRICHT

Kloostergang St. Servaas

10 Juli-10 Sept.

Weinig bekende kunstwerken uit Limburgse kerken en kloosters.

ROTTERDAM

Gemeentebibliotheek (Erasmuszaal)

Aug.

„Werk en leven van Erasmus”; „Vijftig jaar letterkundige kritiek” (1898-1948); „Stijlverandering in de boekdruk”

Museum Boymans

1 Juni-1 Oct.

Zomertentoonstelling „De Tuin”.

20 Aug.-1 Dec.

Rotterdams Kunstleven 1898-1948.

Museum voor Land- en Volkenkunde, Willemsskade 25

4-18 Sept.

Tentoonstelling Rotterdamse Scholen.

RIJSWIJK (Z-H)

Hotel Kuys Wilsenburg

1-5 Sept.

Tentoonstelling uitgaande van de stichting „Oudheidkundig Museum Rijswijk (Z-H)”.
 Ons Vorstenhuis. Oud-Rijswijk.

TILBURG

Paleis-Raadhuis

31 Juli-19 Sept.

Jubileumtentoonstelling „Oude Kunst in Brabants Bezit”. Geopend: daags 10-17.30.

UTRECHT

Centraal Museum

3 Juli-3 Oct.

„Romeins Nederland”.

„Utrechts kunst in opkomst en bloei”*.

Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de eerste van elke maand bij de Adviseur der Musea, Prinsessegracht 21, 's-Gravenhage.

* Zie voor verdere bijzonderheden de rubriek MUSEUM-NIEUWS, kol. 10 en 11.

NIEUWS-BULLETTIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND
waarin opgenomen het Verenigingsnieuws van „De Museumdag”

Verschiijnt maandelijks

Inzending van kopy aan een der onderstaande adressen: Voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond, Nieuwsteeg 13, Leiden. Voor de Voorlopige Monumentenraad, Afd. I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Van Speyckstraat 19, Den Haag; Afd. II Monumentenzorg, Smitswater 7, Den Haag; Afd. III Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag. Voor de Museumdag, Zeestraat 82, Den Haag

VERENIGINGSBERICHTEN NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

Algemene vergadering van de Nederlandse Oudheidkundige Bond op Donderdag 27 Mei 1948 des avonds om 20.30 uur in h6tel „Schaepkens van Sint Fijt” te Valkenburg (L.).

Verslag van de secretaris DR. R. VAN LUTTERVELT.

Aanwezig blijkens de presentielijst de volgende leden, corresponderende leden en introducés:

J. ATEN, mej. H. V. D. BERG, mej. P. BEYDALS, P. C. L. BLOM, J. A. L. BOM, S. J. BOUMA, W. C. BRAAT, A. W. BIJVANCK, mevr. L. BIJVANCK-QUARLES VAN UFFORD, J. M. COFFENG, mevr. COFFENG, W. D. CRAMER, L. J. V. DIJK, E. R. V. EIBERGEN SANTHAGENS, A. E. V. GIFFEN, MEVR. G. E. G. V. GIFFEN-DUYVIS, D. P. M. GRASWINCKEL, mej. A. G. C. DE GREEF, J. K. V. D. HAAGEN, G. C. HELBERS, G. J. HOOGWERFF, H. J. F. HEYMAN, M. C. V. HOUTEN, mej. W. M. C. JUYNBOLL, W. KAARS SIJPESTEYN, mevr. E. C. M. F. KAARS SIJPESTEYN-VAN DER FEEN DE LILLE, G. KNUTTTEL, mej. E. H. KORVEZEE, K. KOSTER, mevr. H. L. LANDRÉ-BAKKER, mevr. A. M. LUBBERHUIZEN-V. GELDER, R. V. LUTTERVELT, mej. E. NEURDENBURG, E. V. NISPEN TOT SEVENAER, E. PELINCK, W. V. D. PLUYM, mevr. A. PORTHEINE-POLMAN KRUSEMAN, mej. M. A. P. ROELOFZ, M. ROEST, A. B. G. M. V. RIJCKEVORSEL, G. C. SIX V. WIMMENUM, J. SMIT, M. J. L. TAETS V. AMERONGEN, J. A. T. THIEME, mevr. THIEME, H. W. VALK, H. V. VEEN, C. J. M. V. D. VEKEN, mej. A. W. VLAM, H. VAN DE WAAL, J. W. J. WITSEN ELIAS, benevens de burgemeester van Valkenburg. Eén naam onleesbaar.

1. De voorzitter, JHR. DR. D. P. M. GRASWINCKEL, opent de vergadering met het uitspreken van een rede, welke hierachter is afgedrukt.

2. De notulen van de vorige Algemene Vergadering hebben de leden in druk ontvangen in het Bulletin van de Bond. Zij worden goedgekeurd.

3. De actie tot opvoering van het ledental der Bond werd, naar de voorzitter mededeelt, ook in het afgelopen jaar voortgezet. Hierdoor steeg het aantal leden van 436 tot 518.

4. De rekening en verantwoording van de penningmeester worden, nadat hierover door de commissie tot nazien rapport is uitgebracht, goedgekeurd; de (wegens een zakenreis afwezige) penningmeester wordt gedéchargeerd onder dankzegging voor zijn beheer.

5. De periodiek aftredende bestuursleden, de heren GRASWINCKEL, VAN LUTTERVELT, VAN NISPEN TOT SEVENAER, VAN DER PLUYM, RÖELL en VOGELSANG, worden bij acclamatie herkozen. De hiertoe benoemde commissie van stemopnemen behoeft niet in werking te treden.

6. De verkiezing van een voorzitter geschiedt op dezelfde wijze. De heer GRASWINCKEL dankt daarop voor het in hem gestelde vertrouwen.

7. In verband met de aanwijzing van de plaats, waar de volgende algemene vergadering gehouden zal worden, herinnert de voorzitter eraan, dat in 1949 de Bond haar halve eeuwfeest zal vieren. Dit maakt het wenselijk, een plaats van samenkomst te kiezen, die in het midden van ons land is gelegen. Achtereenvolgens worden Scheveningen, Delft en Amsterdam genoemd. Tenslotte blijkt, bij handopsteken, de voorkeur uit te gaan

naar de laatste stad, waar de Bond, volgens de Statuten, is gevestigd.

8. De heren H. HARDENBERG en TH. H. LUNSINGH SCHEURLEER worden benoemd tot leden van de commissie, die het beheer van de penningmeester over de volgende periode zal nagaan.

9. Enige dagen tevoren hebben de leden het Bulletin van de Bond in zijn nieuwe, uitgebreide vorm ontvangen. Het zal thans veel vaker verschijnen dan in de afgelopen na-oorlogse jaren het geval kon zijn. De voorzitter meent de hoofdredacteur en de redactie te mogen complimenteren met het resultaat van hun werken. Met de omvang van het tijdschrift zijn echter de onkosten gestegen.

10. In verband hiermee stelt het bestuur voor, de jaarlijkse contributie der corresponderende leden van zes op tien gulden te brengen. De heer PELINCK oppert hiertegen bezwaren. Hij is van mening, dat zij die zowel van de Bond als van de vereniging *De Museumdag* (wier orgaan het Bulletin thans tevens is) lid zijn, bij verhoging van het lidmaatschapsgeld grotendeels voor één van beide verenigingen zullen bedanken. In vele gevallen zal, naar zijn oordeel, de Bond hiervan het slachtoffer zijn. Dit zou niet alleen financieel, maar ook ideëel een ernstig verlies betekenen.

De voorzitter merkt op, dat de leden van de dochtervereniging *De Museumdag* steeds op de vergaderingen van de Bond welkom zijn, doch de heer PELINCK zegt er niet voor te voelen, als „hospitant” ter vergadering te komen. Hij vindt dit piëteitloos tegenover de Bond.

Professor VAN DER PLUYM, die zowel van de Bond als van *De Museumdag* lid is, zegt twee exemplaren van het nieuwe Bulletin te hebben ontvangen; dit vindt hij overdreven. De hoofdredacteur van het Bulletin, professor VAN DE WAAL, antwoordt hierop, dat het in de bedoeling ligt, dit in de toekomst te veranderen; de administratie daartoe is echter nog niet geheel gereed.

Na veel over en weer gepraat wordt tenslotte in gegaan op het voorstel van de heer VAN DER HAAGEN om de kwestie van de contributieverhoging nog een jaar aan te zien. Verhoging van het lidmaatschapsgeld schrikt, zijns inziens, velen af. *Heemschut* deed o.a. deze ervaring op. De ledenactie, die, zo zegt de voorzitter, regelmatig wordt voortgezet, en de uitbreiding van het Bulletin, hetgeen een nieuwe aantrekkelijkheid betekent, zullen, naar gehoopt mag worden, aan de hogere drukkosten tegemoet komen. Het advies om de

onkosten van de uitgave te helpen dekken, door het opnemen van advertenties in het Bulletin, zal ter harte worden genomen. Intussen zal het bestuur van de Bond trachten om met het bestuur van de vereniging *De Museumdag* een voor beide aannemelijke financiële regeling te vinden.

11. Voorts deelt de voorzitter mede, dat de samenstelling van het *Repertorium* van tijdschriftartikelen tot 1950 wordt voortgezet. Het daartoe gestichte fonds wordt jaarlijks vergroot. Bovendien wordt een lijst gemaakt van boekwerken (tot 1940), waarvan de inhoud hetzelfde gebied bestrijkt als de tijdschriftartikelen, die in het *Repertorium* zijn opgenomen. Men hoopt hiermee aan het eind van het jaar gereed te zijn.

12. In de rondvraag zegt professor VAN DE WAAL, dat het nuttig zou zijn wanneer de Bond behalve de repertoria ook zou uitgeven alle gegevens betreffende oudheidkundige genootschappen in Nederland, die verzamelingen, oude gebouwen e.d. beheren, of bestuderen. Hieraan zou een kaart kunnen worden toegevoegd, waarop is aangegeven, over welke gebieden genoemde genootschappen haar zorgen uitstrekken. Ook de namen der periodieken en andere publicaties, door deze genootschappen uitgegeven, moeten hierbij worden opgenomen.

De heer PELINCK vraagt, hoe het staat met de *Hofjescommissie*, waarover in de jaarvergadering te Zaltbommel in 1942 gesproken is. De voorzitter antwoordt, dat deze nooit bestaan heeft. Het plan ertoe, waarmee de heer VAN BERESTEYN zich indertijd bezig hield, voornamelijk in verband met de belasting op goederen in de dode hand, kwam door de oorlog niet tot uitvoering. Momenteel bestaat er geen behoefte aan. Hij zal de vraag echter aan de heer VAN BERESTEYN overbrengen.

De heer VAN DER HAAGEN betuigt zijn instemming met hetgeen de voorzitter in zijn openingsrede over de jongstleden toren- en paleisbranden heeft gezegd. Na de loodgieterswet, die indertijd VICTOR DE STUERS tot een onparlementair epitheton bracht, vraagt thans het probleem van het afbranden van verf door schilders de aandacht. Spreker vertelt, dat een circulaire hierover aan de burgemeesters door het departement van O., K. & W. reeds rondgezonden is, doch acht het tevens nuttig, dat de Bond zich schriftelijk tot de ministers van O., K. & W. en Binnenlandse Zaken richt met het verzoek, maatregelen ter voorkoming van dergelijke branden te nemen.

Professor VAN DER PLUYM heeft ervaren, dat

het aspect van gebouwen, die door de goede zorgen van het departement van O., K. & W. gerestaureerd worden, door andere departementen soms prompt weer bedorven worden door het aanbrengen van ontsierende borden. Dit is b.v. het geval bij de abdij van Middelburg. Hij vindt dit een slecht voorbeeld voor particulieren en ziet hier een taak voor de Bond.

De heer TAETS VAN AMERONGEN acht het noodzakelijk, dat de burgemeesters van regeringswege opnieuw gewezen worden op hun plicht, toezicht te houden op oude particuliere huizen. Momenteel kan een eigenaar van een dergelijk monument daaraan in praktijk naar hartelust slopen en verknoeien. Ook hierover uitte de Bond haar bezorgdheid bij de minister van O., K. & W.. Bovendien doet zich het probleem voor, dat niet overal plaatselijke schoonheidscommissies bestaan en dat de bestaande dikwijls niet veel betekenen.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de voorzitter de vergadering, waarop, als inleiding tot de excursies der volgende dagen, DR. G. KNUTTEL en DR. G. J. HOOGERWERFF korte causerieën houden respectievelijk over het werk van Charles Eyck en over Philips Willem van Oranje.

Vrijdag 28 Mei vertrekken de leden van de Bond des morgens om 8.30 uur per autobus uit Valkenburg naar België. Na een kort verblijf te Meerssen, waar men enige ogenblikken in de kerk vertoeft, en een lang oponthoud aan de grens, gaat de tocht, steeds helaas onder geleide van Pluvius, naar Diest. Daar wordt, behalve een aantal oude gebouwen, vooral de 15de eeuwse Sint Sulpitiuskerk bezichtigd, in het koor waarvan zich de grafsteen van Philips Willem van Oranje bevindt. (Zie de reproducties in het *Bulletin* op plaat XXI tegenover pag. 104 en plaat XXII). Het volgende doel van de excursie is de bedevaartskerk van Scherpenheuvel met haar folkloristische entourage. Tenslotte worden te Tongeren de kloostergang en de O. L. Vrouwekerk, benevens de resten van een thans onder het straatniveau geraakte Romeinse vestingstoren bezocht.

Een geanimeerde gezamenlijke maaltijd in hôtél „Schaepkens van St. Fijt”, waaraan ook Valkenburgs burgemeester aanzit, besluit de dag.

Op Zaterdag 29 Mei wordt met autobussen door Zuid-Limburg gereden. Via het kasteel Wijnandsraede gaat de tocht naar de moderne Sint Gerarduskerk te Heerlerheide-Heksenberg. DR. G. KNUTTEL geeft hier uitleg bij het indrukwekkende werk van architect A. J. N. BOOSTEN, de absisschilderingen van CHARLES EYCK (1937/38) en diens gedeeltelijk gekleurde kruiswegstaties van chamotte, de kansel van verre-muraille door JOEP NICOLAS, de transeptvensters van JOEP en SUZANNE NICOLAS en de doopvont en communiebank van de firma BROM te Utrecht.

De resten van kasteel Schaesberg, romantisch gelegen aan hellingen met weiden en bloemen, brengen de Bond weer in de oude tijd terug. Een samengaan van oude en nieuwe schoonheid geeft de oude kerk van Sint Pancratius te Heerlen, die in moderne tijd vergroot werd en waarvoor CHARLES EYCK gewelfschilderingen vervaardigde. Hier geeft de archivaris VAN HOMMERICH deskundige toelichting. Het Heerlense stadhuis van IR. PEUTZ is modern, doch het bevat een tentoonstelling van oude Amsterdamse kunst. Na de lunch in hôtél Neerlandia rijden de autobussen de deelnemers naar Rolduc, om daar Nederlands mooiste Romaanse crypt, doch eveneens CUYPERS' restauratiewerk te bekijken. De grafsteen van Walram III van Limburg wordt er het object van een levendige discussie betreffende de datering van het werk dat, volgens algemeen gevoelen, omstreeks 1470 moet zijn ontstaan en dus niet uit Walrams eigen tijd stamt. Pater J. STASSEN dient hier tot gids. Tot slot volgen nog bezoeken aan de kerken van Bleijerheide (van architect BOOSTEN met vensters van HENRI JONAS) en Wittem, een aardig barok gebouwtje, verborgen achter een 19de eeuwse gevel, waar CHARLES EYCKS gewelfschilderingen de lelijkheid van kardinaal Van Rossums wit marmeren grafmonument helaas niet vermogen te verzachten. Langs Limburg's schoonste dreven keert het gezelschap hierna naar Valkenburg terug.

REDE VAN DE VOORZITTER, JHR. DR. D. P. M. GRASWINCKEL

DAMES EN HEREN,

Einde Juni van het jaar 1929 hield de Nederlandse Oudheidkundige Bond zijn Algemene Vergadering te Valkenburg. Aan die vergadering was een excursie verbonden, zoals we die in lange jaren, n.l. sedert 1939, niet meer hebben gekend. Al is veel nog niet bij het oude, al laten de vervoersmogelijkheden nog te wensen over en zijn de kosten, in vergelijk met toen, wel aanzienlijk hoger, het bestuur heeft gemeend toch een proef te moeten nemen, teneinde te ervaren of ook tegenwoordig een excursie van meerdere dagen bij de leden ingang zou vinden. Wij hebben alle reden, — de mentaliteit onzer leden kennende, en gezien het grote aantal deelnemers —, te mogen aannemen, dat het experiment zal slagen en het is dan ook, dat ik U in vol vertrouwen op het goede verloop der komende dagen het welkom toeroep in Valkenburg, het middelpunt van het aan oude monumenten zo rijke, schone Zuid-Limburg.

In het bijzonder heet ik hier welkom de vertegenwoordiger van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Mr. J. K. van der Haagen, de burgemeester van Valkenburg, de heer Hens en de vertegenwoordigers van verschillende Verenigingen.

Helaas zullen enige onzer leden hier voor immer gemist worden; overleden zijn:

Mr. Dr. J. VAN WALRÉ DE BORDES, Jhr. E. W. C. SIX, R. D. STORM BUYSING, R. A. J. VAN DELDEN, Dr. A. BEEKMAN, HENRI RAVEN, L. J. VAN DER HEYDEN, G. DE HOOG HZN. en JACOB POR. Zij hebben zich, ieder op zijn wijze, verdienstelijk gemaakt ten opzichte van de belangen, welke de Bond voorstaat en wij gedenken hen in dankbare herinnering.

In zijn welkomstrede vóór de Algemene Vergadering hier in Valkenburg, nu 19 jaren geleden, kon de voorziter mededelen, dat in de Troonrede van 1928 de lang verwachte Monumentenwet was aangekondigd. De toenmalige Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen had gaarne nog in de lopende parlementaire periode de wet ingediend, maar de laatste voorbereidingen hadden blijkbaar langer geduurd, dan vermoed werd. Thans zijn we bijna 20 jaren verder en nog steeds is de zo lang verwachte wet niet in het Staatsblad verschenen. Gelijk mijn voorganger in 1928 moge ik de wens

uitspreken, dat de wet nu spoedig tot stand mag komen!

Er zullen er onder onze leden zijn, die soms betwijfelen, of de Bond wel reden van bestaan heeft, wanneer hij zich tot het uitspreken van wensen, gelijk de zo juist geuite, beperkt.

Inderdaad kan ik niet ontkennen, dat er jaren zijn geweest, gelijk het afgelopen jaar, waarin de activiteit van de Bond gering is geweest. Maar ik zou nochtans aan het nut van zijn bestaan niet willen twijfelen, omdat de Bond met zijn gezag van een nu bijna 50-jarige, ieder ogenblik gereed moet staan om in te grijpen. Men zal nu eenmaal een brandweer niet gaan afschaffen, omdat er in een afgelopen jaar geen branden zijn geweest; ook de Bond moet steeds gereed staan, om aan de bel te trekken, als het ogenblik van alarm daar is. Dat moment schijnt mij, met een recente gebeurtenis voor ogen, thans gekomen. De brand in het Koninklijk Paleis in het Noordeinde te 's-Gravenhage van 18 Mei l.l. doet n.l. de vraag rijzen, of de bestaande maatregelen tegen brandgevaar van monumenten wel voldoende zijn, en of er waarborgen zijn, dat in de practijk aan de bestaande voorschriften wel de hand wordt gehouden.

Zoals U bekend is, regelt de wet, houdende nadere voorzieningen ter voorkoming van brandgevaar van gebouwen en getimmerten van 13 Januari 1923 (S 9) en de uitvoeringsmaatregel, te weten het Koninklijk Besluit van 30 December 1924 (S 620) deze materie, maar men vraagt zich af, of deze voorschriften niet behoeven te worden aangevuld, dan wel verduidelijkt.

Immers, de zoeven genoemde wet, algemeen bekend als „Loodgieters-wetje”, duidt door zijn benaming reeds aan, dat hier in hoofdzaak voorschriften worden gegeven tegen de brandgevaarlijke manipulaties van deze werklieden, maar nu het blijkt, dat het afbranden van verf eveneens desastreuze gevolgen kan hebben, zou een duidelijke regeling voor de schilders c.q. andere werklieden geenszins overbodig schijnen.

Intussen, de loodgieters zelve schijnen, ondanks de bestaande bepalingen, ook nu nog vaak niet voldoende van de ernst der zaak overtuigd te zijn. Aan onze, door de oorlog reeds zo zwaar geteisterde kerken en torens, zijn na de bevrijding wederom gevoelige slagen toegebracht. Ik noem hier die van Minnertsga, Herveld, Gorsel en Zutphen, welke door onvoorzichtige loodgieters

zware brandschade opliepen. Wat Zutphen aangaat, valt het wel zeer te betreuren, dat de door het oorlogsgeweld beschadigde brandleiding in 1948 nog niet hersteld was, welke bij goed functioneren wellicht de schade aan de spits van de toren had kunnen voorkomen, zo niet aanzienlijk beperken.

Al deze aangelegenheden vragen dringend de aandacht en wellicht mogen zij aanleiding zijn, om de burgemeesters uit te nodigen per circulaire nog eens op de stipte naleving van het zoeven genoemde wetje aan te dringen.

De schade aan het Koninklijk Paleis is aanzienlijk; het past ons hier naast een woord van beklag, de hoop uit te spreken, dat, indien de Koninklijke familie hierop goedgunstig zou willen beschikken, het dak in de oude toestand van vóór de verbouwing in het begin der 19e eeuw zal worden hersteld, zoals die op de afbeeldingen in Slothouwers werk over de paleizen van Frederik Hendrik is te zien; het uiterlijk aspect van het paleis zou er ongetwijfeld zeer door verfraaid worden.

Het vorig jaar mocht ik U een uitgebreid verslag geven van de restauraties, welke sedert de bevrijding ondernomen zijn. De restauratie-werkzaamheden worden in het algemeen belemmerd door gebrek aan materialen en ook door een tekort aan geschoolde arbeiders. Een factor, die mede remmend werkt op de voortgang is ook vaak de vaststelling van het aan dit personeel uit te keren loon. Nochtans kunnen wij met vreugde constateren, dat de herstelling van de abdijgebouwen te Middelburg gestadig vordert. Verder zal binnenkort het Prinsenhof te Delft geheel gerestaureerd aan de gemeente kunnen worden overgedragen. Hierdoor zal Huizinga's *Vlek op Delft* zijn uitgewist, al blijven bij dergelijke vlekverwijderingen altijd nog wel een paar minder fraaie kringen, als ik dat zo mag noemen, over. Ik hoop, dat vele onzer leden zich met eigen ogen van de belangrijke herstellingswerkzaamheden te Delft op de hoogte zullen gaan stellen en daaraan een bezoek zullen vastknopen aan de tentoonstelling betreffende de Vrede van Munster, welke 5 Juni a.s. wordt geopend. Deze tentoonstelling zal ongetwijfeld tot de belangrijkste kunnen worden gerekend, welke het jubileumjaar 1948 te aanschouwen zal geven. Haast ieder groot museum zal dit jaar met een belangrijke expositie voor de dag komen. Ik kan ze U niet allen noemen, maar vestig Uw aandacht op de te houden tentoonstelling in het Rijksmuseum,

van Meesterwerken uit de Oude Pinakothek te München, op die in het Gemeente-museum in Den Haag met als onderwerp „s-Gravenhage 700 jaar stad" en op de tentoonstellingen in het Openluchtmuseum te Arnhem en het Centraal Museum te Utrecht.

Het Oudheidkundig bodemonderzoek wordt voortgezet en levert merkwaardige resultaten op; het vorig jaar kon ik U daarover het een en ander mededelen. Dit jaar mogen de werkzaamheden van Prof. Van Giffen te Valkenburg (Z.H.) en van de Heer Glazema te Beegden, Maasniel, Buggenum en andere plaatsen in Limburg niet onvermeld blijven.

Gedurende de oorlogsjaren is op initiatief van de Heer Hardeveldt te Amsterdam door de Bond een commissie aangewezen, die zich zou bezighouden met het overwegen van maatregelen, om te geraken tot een inventarisatie van het stedschoon. Dank zij de voorbereiding dezer commissie is het mogelijk geweest een aantal personen hiermede werk te verschaffen. In een rustig tempo is reeds veel werk verzet en zijn thans een aantal steden bewerkt.

Onze molens, ja Dames en Heren, ik begeef mij enigermate op het terrein van de vereniging *De Hollandse Molen*, die dit jaar tot ons aller voldoening haar 25-jarig bestaan zal herdenken, maar ik mag er toch wel iets van zeggen. Er zijn enige gemeenten — ik herinner U hier aan Gorinchem en Arkel —, die de molens in haar midden hebben aangekocht. Voorwaar een fraai initiatief, want hierdoor is tenminste de instandhouding der molens verzekerd. Moge dit plan navolging vinden en moge *De Hollandse Molen* voortgaan met haar zo nuttige stimulerende arbeid in deze.

Ik mag niet verhelten, dat de toestand onze kastelen achteruitgaande is; verschillenden worden noodgedwongen verlaten en er is niet veel kijk op, dat de onder fiscale maatregelen gebukt gaande eigenaren er spoedig in zullen terugkeren. Een enkele maal werd een sloopvergunning gegeven; ik wijs U hier op het kasteel Enghuizen, dat door de oorlogshandelingen ernstig beschadigd was en thans onder handen van de slopers zal geraken. Wellicht kan de memorie over een op te richten kastelen-vereniging, welke ons medelid, de Heer Schellart, ons toezond en die binnenkort in het Bulletin zal worden afgedrukt, aanleiding zijn tot een vruchtdragende bespreking en tot een resultaat leiden, waarmede de toekomst onzer kastelen gebaat zal zijn.

Tenslotte nog een zaak van meer interne aard, waarop ik Uw aandacht wil vestigen. De leden hebben het eerste nummer van het Bulletin van dit jaar ontvangen en kunnen zien, dat de toezeggingen, welke ik het vorige jaar over veranderingen van ons tijdschrift deed, thans werkelijkheid zijn geworden. Het Bulletin zal nu in zijn nieuwe fraaie uitvoering meer en geregelder verschijnen, dan tot nu toe het geval was. Dat het zo ver gekomen is, danken wij aan veler medewerking.

Zo is er tenslotte naast veel sombers, ook iets te vermelden, dat vreugdevolle klanken inhoudt. In de verwachting, dat ook overigens in het voor ons liggend jaar verheugende berichten zullen zijn te geven, verklaar ik deze Algemene Vergadering voor geopend.

INSTANDHOUDING NEDERLANDSE KASTELEN

De Heer A. I. J. M. Schellart, Schouwweg 81/20, Wassenaar schrijft ons:

Reeds lange tijd heb ik mij bezig gehouden met de gedachte, dat het mogelijk moet zijn diegenen, die medewerken tot instandhouding van de *Nederlandse kastelen*, hun historie en bouw bestuderen en eventueel ook publiceren op dit gebied, te verenigen.

Na overleg met twee leden van Uw Bestuur zou ik U thans gaarne mijn gedachtengang ter beoordeling willen voorleggen.

Het streven van de Nederlandse Kastelenstichting, geïnstalleerd aan het einde van het jaar 1945, is U allen bekend. Deze stichting heeft bedoeld haar werkzaamheden te vinden in het arbeiden tot instandhouding van onze kastelen, buitengoederen e.d., door een systeem van verdeling van de onderhoudskosten door de bezitters onderling, met medewerking van beschermers, donateurs en met subsidie van het Rijk.

Ik begrijp hieruit, dat in de eerste plaats een materiële overweging de grondslag is van het bestaan van deze stichting.

Ik meen echter dat naast deze Kastelenstichting in ons land plaats is voor een kring van mensen, die uit cultureel of historisch oogpunt belang stellen in alles wat te maken heeft met het Nederlandse kasteel, zonder dat daarbij het verlenen van steun bij onderhoud of restauratie op de achtergrond behoeft te worden gedrongen.

Voortgaande op het bovenstaande zou een „Kastelenkring” opgericht kunnen worden, bij

voorkeur onder auspiciën van Uw Bond, als onderafdeling of in enige vorm, door U te kiezen (analoog aan een eventuele „Hofjeskring”).

Het doel van deze kring zou kunnen zijn:

1. Het bevorderen van de studie van de Nederlandse Kastelen (historisch, architectonisch, topografisch).
2. Het verlenen van financiële hulp bij onderhoud en restauraties.
3. Het verwerven van kastelen, of ruïnes, in eigendom of in beheer, welke anders verwaarloosd zouden worden.
4. Het wekken van belangstelling buiten de kring.

Dit doel ware te bereiken door:

- ad 1 a* Het uitgeven van een standaardwerk over alle Nederlandse kastelen, goed geïllustreerd met reproducties van prenten, plattegronden, foto's e.d.; tevens voorzien van een gedegen verhandeling over de historie met genealogieën van bezitters, over de bouw en de waarde uit architectonisch oogpunt.
- b* Hetzelfde met betrekking tot de verdwenen kastelen.
- c* Het samenstellen van een bibliografie naast het Repertorium van Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst (1901-1934).
- d* Het samenstellen van een lijst van de Nederlandse kastelen, na vaststelling van het begrip „kasteel”.
- e* Publicaties door deskundigen in het orgaan van de Oudheidkundige Bond.
- f* Het organiseren van jaarvergaderingen in, of excursies naar belangrijke kastelen.

Het standaardwerk onder *a*) zou eventueel vervangen kunnen worden door een serie publicaties, welke de kastelen streeksgewijs behandelen, ofwel door monografieën.

- ad 2 a* Het verlenen van subsidie in overleg met de instanties en verenigingen, welke reeds op dit gebied werkzaam zijn, *Monumentenzorg, Kastelenstichting, Vrienden der Gelderse Kastelen, Vereniging „De Doorwerth”, Stichting tot behoud van van de Doornenburg, Vereniging „Meno van Coeboorn”,* e.d. en het contact zoeken met bezitters van kastelen.

- b* Het voeren van actie in verband met „De

nood onzer kastelen", welke groter is dan ooit tevoren.

c Het voortzetten van de werkzaamheden van de *Kastelencommissie*.

ad 3 De resultaten van de vereniging *Hendrick de Keyser* geven de hoop, dat ook deze Kastelenkring in de toekomst kastelen of ruïnes in eigendom of in beheer zou kunnen verkrijgen.

ad 4 a Het samenstellen van een lijst van belangstellenden.

b Het uitdragen van de gedachte, dat een kasteel cultuurgoed is, veel meer dan particulier bezit.

c Het publiceren van tijdschriftartikelen en het verstrekken van perscommuniqués.

d Het verschaffen van gegevens of adviezen voor publicaties buiten de Kastelenkring (*Kastelenboekje A.N.W.B., e.d.*).

e Populaire uitgaven: b.v. een Kastelenkalender, echter beter verzorgd dan de vroeger uitgegeven kalenders.

Leden van de Nederlandse Oudheidkundige Bond zouden zich, door verhoging van hun jaarlijkse bijdrage, als lid van de Kastelenkring kunnen opgeven. Het ware te overwegen het lidmaatschap van de Kastelenkring ook mogelijk te maken zonder verplichte aansluiting bij de Bond; ofwel de minimum bijdrage voor de Bond lager te stellen bij opgave van het lidmaatschap voor de Kastelenkring.

De bijdrage voor de Kastelenkring zou kunnen bedragen

f 10.— voor leden (waarvan f 5.— voor de Bond)

f 25.— voor donateurs en

f 50.— voor verenigingen.

De Oudheidkundige Bond zou daartegenover gastvrijheid kunnen verlenen voor het plaatsen van artikelen in het *Bulletin*.

Bovenstaande uiteenzetting van mijn ideeën zend ik U, omdat ik van mening ben dat ik daarmee diegenen bereik, die zich werkelijk voor de Nederlandse Kastelen interesseren; bovendien koester ik de hoop dat zij niet alleen een gunstig onthaal mag vinden, maar dat het resultaat moge zijn, dat het Bestuur van de Nederlandse Oudheidkundige Bond de mogelijkheid ziet mijn plannen — al dan niet gewijzigd — te verwezenlijken.

MUSEUM-NIEUWS

ARNHEM, *Rijksmuseum voor Volkskunde*, „*Het Nederlands Openluchtmuseum*”.

Gedurende het gehele seizoen, d.w.z. tot aan de museumsluiting op 1 November, zijn een tweetal jubileumtentoonstellingen te bezichtigen, waarvan de ene een overzichtelijk beeld geeft van de vele gebieden, waarop het Openluchtmuseum als Rijksmuseum voor *Volkskunde* werkzaam is.

De vermelding der onderafdelingen dezer tentoonstelling moge een indruk hiervan geven:

1. Land en Nederzetting
2. Landelijke Bouwkunst
3. Binnenhuis
4. Levensloop
5. Godsdienst en Openbaar Leven
6. Klederdracht
- 7-9. Bedrijven (Boeren, vissers, ambachtslieden, mijnwerkers)
10. Onderwijs en Orde
11. Ontspanning en Genotmiddelen
12. Volkskunst

Aan het wetenschappelijk onderzoekingswerk gezamenlijk met het Volkskundebureau der Kon. Ned. Akademie v. Wetenschappen te Amsterdam is een afzonderlijke uitstalling gewijd, binnen het grote geheel.

De tweede tentoonstelling geeft met grotere aantallen voorwerpen een beeld van de verschillende *bedrijven* en nijverheden, waardoor het Nederlands volk in zijn levensonderhoud voorziet.

De onderafdelingen zijn hier:

1. Mijnbouw
2. Veenderij
3. Bezembinderij en borstelmakerij
4. Hoepelmakerij en kuiperij
5. Leerlooierij
6. Riet-snijden en riet dekken
7. Meekrapcultuur
8. Wol- en vlasbewerking
9. Weverij
- 10-12. Landbouw
13. Zuivel
14. Visserij en oesterteelt
15. Imkerij

Aan de papiermakerij, evenals aan de oude en nieuwe ambachtskunst zijn afzonderlijke afdelingen gewijd.

DE MUSEUMDAG

LEDENLIJST

Verbeteringen en toevoegingen tot de ledenlijst dienen vóór 1 October a.s. te zijn ingezonden bij de Secretaris, Dr. R. E. J. Weber, Zee-

straat 82, Den Haag. Na die datum zal de in kol. 49 e.v. van het *Nieuws-bulletin* opgenomen tekst worden afgedrukt en als overdrukje aan de leden worden toegezonden.

TENTOONSTELLINGS-AGENDA

AMSTERDAM

— *Rijksmuseum* 17 Juli-24 Oct.
150 Meesterwerken uit de Oude Pinakothek.
Geopend: daags van 10-17, Zo. van 13-17,
's avonds Wo. en Vr. 19.30-22.

— *Stedelijk Museum* 25 Juni-27 Sept.
„Vincent van Gogh en zijn Nederlandse tijdgenoten”.
„Tekeningen van Van Gogh”.
„Nederlandse Schilderkunst”.
„Impressionisten”.

10 Juli-20 Sept.
Tentoonstelling van Japanse prenten.

9 Oct.-15 Nov.

Werk v. Jongkind.

DELFT

— *Prinsenhof* -1 Oct.
Herdenkingstentoonstelling „Vrede van Munster”. Geopend: werkdagen 10-17; Zo. 13-17.

EINDHOVEN

— *Van Abbemuseum* -10 Oct.
„Nederlandsche landschapskunst in de 17de eeuw”. Geopend: daags van 10-13, 14-17 en 19-22 uur.

'S-GRAVENHAGE

— *Gemeentemuseum* 3 Juli-20 Sept.
Johan Barthold Jongkind, voorganger van het impressionisme.

— *Houtrust* 18 Aug.-30 Sept.
„De vrouw 1898-1948”.

HAARLEM

— *Frans Halsmuseum* 30 Juli-27 Sept.
Zomertentoonstelling (schuttersstuk van Hals van 1633 en teruggevoerde kunstwerken).
Geopend: daags van 10-17, Zo. 13-17.

ROTTERDAM

— *Maritiem Museum „Prins Hendrik”*
Burg. 's Jacobplein 8 (Rochussenstraat)
ong. 25 Sept.-Jan. '49
„Vijftig jaar Rotterdamse Zeescheepvaart”.

— *Museum Boymans* 1 Juni-1 Oct.
Zomertentoonstelling „De Tuin”.
20 Aug.-1 Dec.
Rotterdams Kunstleven 1898-1948.

— *Museum Land- en Volkenkunde.*
Willemskade 25 4-18 Sept.
Tentoonstelling Rotterdamse Scholen.

TILBURG

— *Paleis-Raadhuis* 31 Juli-19 Sept.
Jubileumtentoonstelling „Oude Kunst in Brabants Bezit”. Geopend: daags 10-17.30.

UTRECHT

— *Centraal Museum* 3 Juli-3 Oct.
„Romeins Nederland”.
„Utrechts kunst in opkomst en bloei” *.

Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de eerste van elke maand bij de Adviseur der Musea, Prinsessegracht 21, 's-Gravenhage.

* Zie voor verdere bijzonderheden de rubriek MUSEUM-NIEUWS, kol. 10 en 11.

NIEUWS-BULLETIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

waarin opgenomen het Verenigingsnieuws van „De Museumdag”

Verschijnt maandelijks

Inzending van kopy aan een der onderstaande adressen: Voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond, Nieuwsteeg 13, Leiden. Voor de Voorlopige Monumentenraad, Afd. I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Van Speyckstraat 19, Den Haag; Afd. II Monumentenzorg, Smitswater 7, Den Haag; Afd. III Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag. Voor de Museumdag, Zeestraat 82, Den Haag

GEGEVENS BETREFFENDE WINDMOLENS,

*welke sedert 1946 met medewerking van
het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
en de Vereniging „de Hollandsche Molen”
zijn gerestaureerd*

Arkel, Gemeente Arkel, 29-12-1947*

Korenmolen door de Gemeente aangekocht.

Een zoon van de Voorzitter van de Molenaarsbond is hier molenaar, dus is het behoud van de molen verzekerd.

Restauratie door de bekwame molenmaker W. Gerdessen uit Asperen.

Axel-Spui, A. van Dixhoorn, Mei 1948.

De prachtige witte stenen bergmolen is na veel moeilijkheden, dank zij het doorzettingsvermogen van de molenaar, weer geheel hersteld.

Cadzand, Iz. Voogdt, 20-5-1947

Gerestaureerd door Gebr. Beyk uit Afferden. Stenen bergmolen.

Herstel van oorlogsschade, terwijl ook verbeteringen zijn aangebracht, o.a. een stroomlijnsysteem met een bijzondere remklepconstructie. Voorheen was de molen zwart geteerd, nu is hij helderwit, de Zeeuwse molenkleur. Met een dorpsfeest en onder belangstelling van alle molenaars van Zeeuws-Vlaanderen en vele autoriteiten, had vorige zomer de ingebruikstelling plaats.

Dalfsen, J. B. Makkinga, 9-3-1948

Grote rieten stellingmolen. Gerestaureerd door molenmaker Bisschop uit Dalfsen. Molen is prachtig gelegen en dank zij het onvermoeid

* Datum der voltooiing van de werkzaamheden.

doorzetten van de jonge molenaar is deze korenmolen tot nieuw leven gekomen.

Delft, „De Roos” Vereniging „de Hollandsche Molen”, 26-2-1948

De grote herstellingen zijn reeds de vorige zomer verricht, doch de nog resterende werkzaamheden zijn enige tijd geleden beëindigd.

Gasselternijveen (Dr.), J. Graver, 27-10-1947

Een grote stenen stellingmolen; gerestaureerd door firma Bremer uit Adorp.

Geffen (N. Br.), W. Daniëls, 29-12-1947

Ruim driehonderd jaar oude standerdmolen, waarvan zware constructiebalken verrot waren; deze zijn vervangen door stalen balken. Molenaar Daniëls is buitengewoon tevreden over zijn windmolen. Hij is een tip-top vakman, en bovenal windmulder. De restauratie werd uitgevoerd door Gebr. Beyk uit Afferden tot volle tevredenheid van de opdrachtgever.

Herveld, H. C. Vink, Medio December 1947.

Prachtige gesloten standerdmolen van zeer oude datum. Restauratie van oorlogsschade door W. Adriaens en Zn. te Weert.

Hoofddorp, E. F. de Koning, 23-12-1947

Korenmolen. Na ruim twee jaar te hebben gewacht op een roede, is deze molen weer gaan draaien nadat de roede gestoken was door Gebr. Husslage, molenmakers uit Zaandijk.

- Lang mocht de mulder er echter niet van genieten, want na ongeveer acht weken brak de andere roede ten gevolge van het lange stilstaan van de molen. Momenteel wordt ijverig gezocht naar een nieuwe roede.
- Hoogmade, Gem. Woubrugge, 6-5-1948*
De kloeke wipmolen van de Vlietpolder is, na herstel van de gebroken roede, weder in gebruik genomen.
- Horn (L.), L. Linssen, 7-9-1946*
Stenen bergmolen. Fraai gezicht vormen de twee molens van Horn, vlak bij elkaar en zichtbaar van de grote verkeersweg Roermond-Weert af. Linssen is een enthousiast windmulder en hoopt veel meer te kunnen presteren met gestroomlijnde wieken.
- Kerkdriel (Gelderl.), E. G. van Korlaar, 10-10-1947*
Hoge stenen stellingmolen, gerestaureerd van zware oorlogsschade, door W. Adriaens en Zn. uit Weert. Deze molenmakers hebben hier bijna dag en nacht gewerkt om restauratie in de kortst mogelijke tijd voltooid te krijgen. De oude Adriaens, die reeds de zeventig gepasseerd is, was 's morgens vóór zes uur al aan het werk.
- Leiden, Gemeente Leiden, 3-10-1947*
Grote stenen walkorenmolen met stelling. Gerestaureerd door molenmakers Dekker en De Gelder, resp. uit Leiden en Oegstgeest.
- De Leyen (Gem. Staphorst), J. de Weert, 1-8-1947*
Deze korenmolen is prachtig gerestaureerd door molenmaker Bisschop uit Dalfsen. De molen is meer dan 100 jaar in de familie De Weert, en zal, daar gelukkig een opvolger aanwezig is, nog lang het kostbaarste familiebezit blijven.
- Lunteren, H. van Veldhuizen, in 1948 voltooid.*
Houten achtkante korenmolen op laag bergje. De molenaar, die reeds 84 jaar oud is, is enthousiast voor de moderne techniek, vandaar dat hij met alle geweld zijn molen wilde stroomlijnen. Nu de molen in orde is, kan hij met de geringste wind malen.
- Meenwen (Gem. Eethen), J. K. Vos, 17-10-1946*
Stenen bergmolen hersteld van oorlogsschade door molenmaker Bos uit Almkerk. Roeden zijn voorzien van stroomlijnneus.
Molen ligt schitterend tussen lage vruchtboomen. Toen de molen klaar was, is er lange tijd practisch dag en nacht mede gewerkt.
- Rolde, H. Schuiling, 12-2-1948*
Houten bergmolen. De restauratie wordt uitgevoerd door firma Bremer uit Adorp en is bijna voltooid.
- Schoonoord (Dr.), W. F. J. Hindriks, 11-11-1946*
Windkorenmolen. Van deze mulder ontving de Vereniging „de Hollandsche Molen” 27 Februari 1947 het volgende schrijven: „Onze molen loopt prima met $\frac{1}{4}$ stroomlijnwieken. Wij hebben vijf weken achtereen alles gemalen met wind, wat mij in 32 jaren als windmolenaar niet is overkomen. Nu het windstil is moeten wij weer de electromotor gebruiken, wat ons per dag f 5.— à f 6.— kost aan stroom. Ik begrijp niet, dat er nog windmolenaars zijn die hun molen afbreken. Het onderhoud is hoog, maar als ze goed in orde zijn, dan kunnen ze toch weer jaren lopen, zoals de onze nu ook weer goed in orde is.”
- Snikzwaag (Gem. Haskerland), R. Romkema, 27-11-1947*
Mooi Friesch spinnekop-watermolentje. De eigenaar, een veehouder, die zijn land er mede bemaalt, toont zich enthousiast voor dit mooi gelegen molentje.
- Spierdijk (N.H.), Polder „Wogmeer”, 15-1-1948*
Rieten achtkante poldermolen. Gerestaureerd door molenmaker Poland. Nieuwe stalen electrisch gelaste vijzel aangebracht met vijzelbak. Hierdoor is verlaging van het polderpeil mogelijk.
- Wetsinge (Gr.), W. F. Meuleman, 5-9-1947*
Grote houten achtkante stellingmolen met stenen onderbouw. Gerestaureerd door firma Bremer uit Adorp. Meuleman is een enthousiast windmolenaar, die ook een pas gerestaureerde molen te Kolham bezit. De molens te Kolham en Wetsinge kunnen tot de mooiste molens van de Provincie Groningen worden gerekend.
- Wijk en Aalburg (N. Br.), H. Vos, 29-10-1946*
Grote stenen stellingmolen, een der fraaiste molens van het land van Heusden en Altena, door oorlogsgeweld grotendeels vernield en thans gerestaureerd door molenmaker Bos uit Almkerk en Haspels uit Babylonienbroek.
- Zeeland (N. Br.), A. van Aarssen, 9-3-1948*
Prachtige stenen bergmolen. Enige kleine herstellingen zijn uitgevoerd door molenmaker Coppes uit Bergharen.

VERENIGINGSBERICHTEN DE MUSEUMDAG

PROGRAMMA VAN DE TWEEDE MUSEUMDAG 1948

De tweede Museumdag zal gehouden worden op Zaterdag 30 October in de kleine aula van het Indisch Instituut te Amsterdam (ingang Mauritskade 63, tegenover de Oude Muiderpoort).

1. 10.45 Inleiding door de voorzitter.

2. Reglementswijzigingen.

I. Volgens de nieuwe statuten wordt de herkiesbaarheid van afgetreden bestuursleden geregeld bij huishoudelijk reglement. Op grond van de discussie van de eerste museumdag 1948 wordt voorgesteld, in § 1 van het huishoudelijk reglement in te voegen: Afgetreden bestuursleden zijn niet terstond herkiesbaar, behalve de secretaris en het bestuurslid dat met de zorg voor het orgaan der vereniging is belast, welke beiden eenmaal terstond herkiesbaar zijn.

II. In § 2 is bepaald „Personen, die geen hogere beloning dan *f* 1.000.— per jaar voor hun arbeid aan een museum ontvangen, betalen echter slechts *f* 2.50”. Voorgesteld wordt, deze zin te veranderen in „Directeuren, beheerders of wetenschappelijke ambtenaren van openbare Nederlandse musea of verzamelingen, die voor hun museumarbeid geen hogere beloning ontvangen dan *f* 1.000.— per jaar, betalen echter slechts *f* 2.50, tenzij zij een beloning van meer dan *f* 1.000.— per jaar ontvangen aan enige andere instelling, door welke zij in staat worden gesteld om in de normale diensturen hun museumarbeid te verrichten.”

3. Voordracht van de Heer T. Koot, secretaris

TIJDSCHRIFTEN-CIRCULATIE

Hieronder volgt opgave van de belangrijkste artikelen uit buitenlandse vaktijdschriften, die op het secretariaat ontvangen worden. Leden, die zich hiervoor interesseren, gelieven dit per briefkaart binnen een week na deze aankondiging te berichten aan de secretaris, Zeestraat 82, Den Haag. Circulatie geschiedt daarna in volgorde van aanmelding.

The Museum News, Washington, Vol. 26
Packing and Handling of Art Objects (report)
afl. 5 (1 Sept. 1948)

van het Rijksmuseum, over het probleem van het administreren der museumverzamelingen, in verband met de arbeid in het Rijksmuseum.

4. Voordracht van Dr. R. E. J. Weber, directeur van het Nederlandse Postmuseum, over een contrôlemiddel op de behandeling van nieuw ontvangen objecten in het museum.

5. Enkele opmerkingen van de Heer D. F. Lunsingh Scheurleer, adviseur voor de musea, over het probleem van registratie en documentatie voor de kleine musea.

6. Discussie.

P a u z e. Een koffiemaaltijd is verkrijgbaar à *f* 1.75, exclusief bedieningsgeld. Individueel afrekenen. Het is noodzakelijk, dat men zich hiertoe vooraf opgeeft aan de N.V. Marcanti, p.a. Indisch Instituut, Mauritskade 63, Amsterdam O; een briefkaart daartoe is voor de leden hierbij gesloten.

7. Voordracht van de Heer Ir. W. L. Utermark, algemeen conservator der afdeling Tropische Producten van het Indisch Instituut, over de organisatie dier instelling, bezien in verband met de wisselwerking tussen het museum en andere interne takken van dienst.

8. Sluiting door de voorzitter.

Leden van de Nederlandse Oudheidkundige Bond zijn als gasten op deze museumdag gaarne welkom.

CONTRIBUTIE OVER 1948 VAN DE MUSEUMDAG

Voor zover zij zulks niet gedaan hebben gelieven de leden hun contributie over 1948 thans te storten op giro Nr. 169653 ten name van de penningmeester der Vereniging van directeuren van Nederlandse Musea te 's-Gravenhage.

De contributie bedraagt *f* 10.— voor natuurlijke personen en *f* 50.— voor instellingen. Personen die geen hogere beloning dan *f* 1.000.— per jaar voor hun arbeid aan een museum ontvangen, betalen echter slechts *f* 2.50.

LEDENLIJST

Lijst van leden-instellingen (afgesloten 15 September 1948). Eventuele verbeteringen worden gaarne ingewacht bij de secretaris, Zeestraat 82, Den Haag. Na correctie zal de volledige ledenlijst, voorzien van een alfabetische klapper, als overdrukje verkrijgbaar worden gesteld. Wijzigingen zullen regelmatig in deze kolommen worden gepubliceerd.

AMSTERDAM

Nederlands Historisch Scheepvaart Museum
W. Voorbeijtel Cannenburg, directeur
Stedelijk Museum
Jhr. W. J. H. B. Sandbergh, directeur

ARNHEM

Museum van het Koninklijk Koloniaal Militair Invalidenhuis „Bronbeek”
Gen. Maj. N. L. W. van Straten, commandant
’S-GRAVENHAGE
Gemeentemuseum
Mevr. J. V. C. Hefting, directrice
Het Nederlandse Postmuseum
Dr. R. E. J. Weber, directeur

BRUSSEL

Centraal Iconografisch Archief voor Nationale Kunst en Centraal Laboratorium der Belgische Musea
P. Coremans, directeur

MUSEUMNIEUWS

MUSEUM-CURSUS

VOORLOPIG PROGRAMMA

Bij het samenstellen van dit rooster is rekening gehouden met het feit dat men in het algemeen een onderwerp slechts zeer ten dele kan opnemen, wanneer alleen geluisterd wordt naar de voordracht door een docent. Daarom zal getracht worden de zelfwerkzaamheid der cursisten te stimuleren. Er is dan ook gestreefd naar een regeling, waardoor de cursist bij iedere „groep van lessen” zelf actief kan worden ingeschakeld.

De eerste lessen bevatten oefeningen in het beschrijven. Indien de praktijk dat nodig maakt, kan het aantal daarvan nog worden opgevoerd. Dit beschrijven staat niet alleen in nauw verband met het onderwerp: „Zien van kunstwerken”, doch sluit tevens aan bij het inventariseren.

Voorts ligt het in de bedoeling, dat gedurende de loop der leergang door een cursist (of enkele cursisten gezamenlijk) een aantal intussen bestudeerde onderwerpen betreffende kunstnijverheid zal worden besproken. De voorbereidingen daarvoor geschieden in overleg met de desbetreffende docenten. Aan het einde van de behandeling van zulk een speciaal onderwerp geeft de docent een samenvatting van het behandelde. Daarbij zullen ook originele stukken worden gedemonstreerd. De lessen betreffende de technieken van het schilderen en derg. zullen evenmin uitsluitend van theoretische aard zijn. Het kan zijn nut hebben, de verschillende technische moeilijkheden en mogelijkheden door eigen oefening te leren ken-

nen. Daardoor leert men de kunstwerken waarmede men in de museum-praktijk te maken heeft met een ander oog bezien.

Zeer nuttig zal het in dit verband ook zijn, enige excursies in te lassen naar ateliers, naar de werkplaatsen van edelsmeden, naar ceramische fabrieken enz.

Het is overigens onmogelijk gebleken binnen het kader van één cursus een volledige behandeling te geven van alle onderwerpen, die bij het museumwezen te pas komen. Gewaakt dient te worden voor een te-veel! Onafhankelijk van de gedetailleerde indeling van het rooster kan reeds globaal worden aangegeven, dat de cursus de volgende punten zal bevatten:

I Museumwezen

- A. Inrichting (opstelling, belichting, verschil tussen musea van geschiedenis en van kunst, enz.).
- B. Inventarisatie (o.a. met oefeningen in het beschrijven van kunstwerken).
- C. Administratie.
- D. Rondleidingen (volwassenen en kinderen).
- E. Publiciteit.

II De objecten in het museum

- A. Het zien van kunstwerken.
- B. Techniek van schilderen, beeldhouwen, kunstnijverheid enz.
- C. Kennis van kunstnijverheid (ceramiek, metaalen, weefsels enz.).
- D. Restauraties.
- E. Vervalsingen.

Het ligt in de bedoeling, deze cursus te doen plaats hebben gedurende 20 — zoveel mogelijk aaneensluitende — weken, telkens op Vrijdagmiddag en Zaterdagochtend.

Het cursusgeld zal f 100,— bedragen; in bijzondere gevallen kan hierop reductie verleend worden.

Uiteraard zal het aantal deelnemers beperkt moeten blijven.

De deelnemers zullen t.z.t. een uitgewerkt rooster ontvangen.

De wetenschappelijke leiding zal berusten bij Prof. F. van Thienen. Zij, die aan deze cursus wens en deel te nemen, dienen zich, liefst zo spoedig mogelijk, bij ondergetekende op te geven.

De Adviseur voor de Musea
D. F. LUNSINGH SCHEURLEER
Prinsessegracht 21
's-Gravenhage.

LONDON, *The Museums Association*.

Het Britse tijdschrift *The Museums Journal* publiceert in Nr 3 van deel 48 het jaarverslag van de *Museums Association* (April 1947-Maart 1948). Als belangrijkste gedeelte van de activiteit van het bestuur wordt genoemd, het formuleren van een nieuw reglement voor een museumdiploma, dat op de eerstvolgende jaarvergadering der vereniging ter goedkeuring zal worden voorgedragen. De vereniging omvat thans 10 ere- en 495 gewone leden, 8 leden voor het leven en 367 leden-instellingen.

De gewone leden betalen een contributie van £ 2.2.—, de leden-instellingen minstens £ 3.3.—. De inkomsten uit contributies beliepen £ 2191.10.1. De uitgaven beliepen alleen al voor het *Museums Journal* £ 1045.6.10.

Dit maandblad bevatte in dit verslagjaar 250 bladzijden, 24 platen en 10 figuren in de tekst. Verder heeft de vereniging een secretaris in dienst met twee betaalde assistenten, terwijl de activiteit van verschillende commissies vrij wat uitgaven vorderde. De kurk waarop de vereniging drijft is een subsidie van £ 500.— van de Carnegie United Kingdom Trust.

De vereniging heeft op het ogenblik in druk een nieuwe editie van de *Museums Directory for Great Britain, Northern Ireland and the Channel Islands*, waarvan het verschijnen binnenkort tegemoet kan worden gezien.

De zetel van de *Museums Association* is:

Meteorological Buildings, Exhibition Road, London S.W. 7, d.i. de brede straat tussen het Science Museum en het Victoria and Albert Museum.

UNESCO.

De sectie musea van de United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, onder de directie van Dr. Grace Mc. Cann-Morley, Director of the Museums of Fine Arts, San Francisco, is bezig een internationaal inlichtingenbureau in museumzaken te worden. Aan alle musea wordt verzocht, in aanmerking komende foto's en ander materiaal, dat de collecties en werkzaamheden illustreert op te zenden. UNESCO zal zeer gaarne geïllustreerde rapporten ontvangen over nieuwe methoden van uitbeelding en inlichtingen over bijzondere collecties en tentoonstellingen. In het bijzonder zijn foto's welkom, welke voorzien zijn van toelichtingen en welke mogen worden gereproduceerd ter inlichting van belangstellenden. Catalogi, jaarverslagen en alle andere gegevens worden gaarne ontvangen. Het adres is: Museums Section, UNESCO House, 19 Avenue Kléber, Paris 16e.

Rondreis van schilderijen uit Duits bezit in de U.S.A.

The Museum News van 15 Mei 1948 bericht, dat besloten is tot expositie in verschillende Amerikaanse musea van de schilderijen uit de Berlijnse musea, welke thans in de U.S.A. verblijven onder de hoede van het leger. In Maart-April 1948 zijn zij ten getale van 202 reeds te bezichtigen geweest in the National Gallery of Art te Washington, alwaar zij bijna een miljoen bezoekers trokken. Onmiddellijk naar Duitsland teruggezonden worden 52 schilderijen, welke te kwetsbaar worden geacht om de rondreis mede te maken. De rest zal in verschillende groepen voor en na volgen. De National Gallery of Art treedt op als vertegenwoordiger van het leger, voor de organisatie van een en ander. Een comité van museummensen heeft het reisplan der expositie in elkaar gezet. Het loopt van 10 Mei 1948-31 Maart 1949 en omvat: het Metropolitan Museum of Art te New York, Philadelphia, Chicago, Detroit, Cleveland, Minneapolis, San Francisco, Los Angeles, St. Louis, Pittsburgh, Toledo. Een ander comité van experts heeft de genoemde 52 schilderijen uitgezocht, welke niet zullen worden rondgezonden.

Jaarlijkse conferentie van de American Association of Museums.

Deze vereniging heeft van 27-29 Mei haar jaarlijkse bijeenkomst gehouden te Boston, onder voorzitterschap van Dr. David E. Finley, directeur van de National Gallery of Art, Washington. Het programma omvatte, behalve de algemene zittingen, afzonderlijke vergaderingen van secties voor Kunst, Geschiedenis, Natuurwetenschappen, „National Parks”, Museumtechnische leiders, Jeugdmusea, Documentalisten, Bibliothecarissen, Volksontwikkeling. Het aantal lezingen, waaronder symposia met meerdere sprekers, bedroeg 51. De voornaamste zullen in het orgaan der vereniging, *The Museum News*, een plaats krijgen.

Canadian Museums Association.

Verschenen is het eerste nummer (April 1948) van het *Bulletin of the Canadian Museums Association*, welke vereniging in het voorjaar van 1947 werd opgericht op een bijeenkomst van Canadese directeuren en conservatoren te Quebec. De vereniging kent twee soorten lidmaatschap: werkende leden zijn de musea zelf, buitengewone leden zijn fysieke personen. Zij heeft een commissie gevormd voor de bestudering van de opleiding voor museumarbeid en legt een bibliotheek aan van Canadese museum-publicaties. Voorzitter is H. O. Mc. Curry, directeur van de National Gallery of Canada, secretaris is F. J. Alcock, conservator aan het National Museum of Canada, beiden te Ottawa. De vereniging zal in de loop van dit semester haar eerste jaarvergadering houden.

Internationale propaganda der Zweedse Musea.

De reizende tentoonstelling der Zweedse Musea, welke voor het eerst getoond werd op de jaarlijkse conferentie van de British Museums Association te Manchester in Juli 1947 en in September van dat jaar te Delft voor de leden van de Museumdag werd geëxposeerd, is nog steeds op haar Amerikaanse tour. Zij was eerst te zien op de conferentie van ICOM te Mexico City in November 1947 en daarna in het Dallas Museum of Fine Arts en te Kansas City. Bezocht zullen nog worden St. Louis, Cleveland, Chicago, Buffalo, New York City en mogelijk nog een andere stad, voordat de tentoonstelling in Juni 1949 naar Zweden zal terugkeren.

Een boek over transport en depotbeheer van kunstwerken.

Verschenen is: ROBERT P. SUGDEN, *Safeguarding Works of Art: Storage, Packing, Transportation and Insurance*, Metropolitan Museum of Art, New York. \$ 1.75, 80 pag., 12 ill. Dit handboekje, geschreven door de registrar van het Museum, behandelt het opbergen, verpakken, vervoeren en verzekeren van schilderijen, aquarellen, sculptuur, kleding, gobelins, weefsels, aardewerk, glas, meubels en prenten.

MEDEDELINGEN

LEIDEN, *Rijksmuseum voor Volkenkunde.*

In het Rijksmuseum voor Volkenkunde is een aparte opstelling gereed gekomen van plastic en maskers uit Afrika, het oude Amerika, Zuidzee, Nieuw-Guinea en Indonesië (buiten Java en Bali).

RHENEN, *Oudheidkamer.*

Door de samenwerking van de heer Zanen, beheerder van de Oudheidkamer te Rheden, en ondergetekende is deze Oudheidkamer gereorganiseerd. Bij het verschijnen van het boekje *De Nederlandse Musea* (1938) was deze verzameling ondergebracht in een zaal van het Gemeentemuseum, sindsdien bevindt zij zich in een gebouwtje, dat te voren als woning had gediend. Door een drietal kamers met elkaar te verbinden werd de nodige museumruimte verkregen. Ten gevolge van oorlogshandelingen heeft het gebouwtje in ernstige mate schade geleden, waarbij ook een aantal voorwerpen in het bijzonder door vocht te lijden had. Toen na de oorlog de noodzaak bleek, het museum te reorganiseren, is men er in geslaagd de ruimte uit te breiden met een vierde vertrek van gelijke afmetingen.

Voordat met de reorganisatie werd begonnen is het dak hersteld en zijn de wanden van de vertrekken opnieuw geschilderd. Hierdoor werd het mogelijk, de voorwerpen wat ruimer en daardoor overzichtelijker op te stellen. Voorts werd een aantal minder belangrijke objecten opgeborgen. Evenals voorheen werd in het eerste vertrek een Utrechts boereninterieur gereconstrueerd. Het daarop volgende vertrek bevat objecten, die betrekking hebben op het ambacht. Opmerkelijk is hier in het bijzonder de zeer uitgebreide collectie gildekistjes uit Rheden en een tweetal gildevlag-

gen. Verder zijn hier enkele bouwfragmenten ondergebracht (o.a. leeuw-tjes). Het derde zaaltje toont ons de topografie, zoals enkele gezichten op Rhenen met de Cuneratoren, een aardige collectie maten en gewichten en enkele ter plaatse gevonden Spaanse wapens. De prae-historie, Romeinse en middeleeuwse ceramiek treft men aan in het laatste vertrek van het museum. Hier zal ook worden ondergebracht de unieke, waarschijnlijk Merovingische, gouden halsketting, welke kort voor de oorlog bij de aanleg van een weg is gevonden en die door de goede zorgen van de heer Zanen voor de Oudheidkamer is bewaard.

ROTTERDAM, *Museum Boymans*

De Heer E. H. Lebrét te Dordrecht schonk één dezer dagen aan het Museum Boymans een schilderij van zijn vader FRANS LEBRET (1820-1909).

Het majestueuze schilderij stelt voor een weide, waarin een bruine gehoornde ram waakt over een viertal herkauwende schapen. In het verschiep ziet men een boerderijtje en meerdere schapen. De vrede wordt bewaard door een zacht koloriet, zelfs de uitdagende ram wordt er door in toom gehouden.

Het schilderij heeft een plaats gevonden in de grote zaal voor de romantische schilderkunst.

De Adviseur voor de Musea:
D. F. LUNSINGH SCHEURLEER

CATALOGI EN GIDSEN

HEELLEN, *Gemeentelijk Oudheidkundig Museum.*

Gids voor de bezoekers der Gemeentelijke Oudheidkundige verzamelingen van Heerlen, samengesteld door de conservator L. E. M. A. van Hommerich, litt. drs.

1e gedeelte. De Romeinse periode. 1947. Prijs f 0.60.

Dit museum, dat in 1922 werd opgericht, is thans ondergebracht op de bovenverdieping van het nieuwe raadhuis. Het is een gelukkige gedachte een gids samen te stellen van de bijeen gebrachte collecties. Hieruit blijkt overduidelijk welk een belangrijke plaats Heerlen vooral in de Romeinse tijd heeft ingenomen (ruïnes van de thermen). Ook zij die niet of weinig op de hoog-

te zijn van de Romeinse cultuur kunnen hiervan een duidelijk beeld krijgen aan de hand van deze gids, welke is verdeeld in een aantal hoofdstukken, die ieder een speciaal onderdeel van de Romeinse vondsten behandelen. Dit maakt het de lezer gemakkelijk die voorwerpen te vinden, waarover hij nadere bijzonderheden wenst te vernemen.

Een globaal tabellarisch overzicht van de in Heerlen aanwezige vindplaatsen en een alfabetische lijst van de Terra Sigillata-fabrikanten besluiten dit leerzame boekje. Het is jammer dat er niet enkele illustraties van de belangrijkste voorwerpen in zijn opgenomen.

UTRECHT, *Centraal Museum.*

De costuumverzameling 1750-1930, gids en catalogus. Utrecht, 1947. Map met 16 foto's. Prijs f 4.—.

Het vorige jaar heeft dit museum een keurig verzorgde gids van de Costuumverzameling uitgegeven van de hand van Jkvr. C. H. de Jonge, hetgeen zeer toe te juichen is daar het Centraal Museum een van de uitgebreidste en fraaiste costuumcollecties van ons land bezit. Schrijfster geeft aan de hand van de verzamelingen een overzicht van de klederdrachten van het midden van de 18e eeuw tot 1930.

Het behoeft m.i. geen betoog, dat het costuum met zijn accessoires zoals waaiers, tassen, sieraden, parapluïen, een onontbeerlijk onderdeel vormt van de cultuurgeschiedenis.

Door in de marge gedrukte nummers respectievelijk van de catalogus en afbeeldingen wordt het de lezer gemakkelijk, de desbetreffende tekst te vinden. Achterin is een lijst opgenomen van de in het museum geëxposeerde voorwerpen.

TENTOONSTELLINGSCATALOGI

In verband met het feit, dat catalogi van tijdelijke tentoonstellingen uiterst nuttig zijn als propagandamateriaal voor het museum waar de tentoonstelling wordt gehouden, verdient het aanbeveling op de catalogi te vermelden: adres van het museum, duur en openingstijden der expositie, alsmede de algemene openingstijden, indien deze van die der expositie afwijken.

TENTOONSTELLINGS-AGENDA

AMSTERDAM

- *Rijksmuseum* 17 Juli-24 Oct.
150 Meesterwerken uit de Oude Pinakothek.
Geopend: daags van 10-17, Zo. van 13-17,
's avonds Wo. en Vr. 19.30-22.
- *Stedelijk Museum* 9 Oct.-15 Nov.
Werk v. Jongkind.

ROTTERDAM

- *Maritiem Museum „Prins Hendrik”*
Burg. 's Jacobplein 8 (Rochussenstraat)
25 Sept.-Jan. '49
„Vijftig jaar Rotterdamse Zeescheepvaart”.
- *Museum Boymans* 20 Aug.-1 Dec.
Rotterdams Kunstleven 1898-1948.
Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de
eerste van elke maand bij de Adviseur der Musea,
Prinsessegracht 21, 's-Gravenhage.

NIEUWS-BULLETTIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

waarin opgenomen het Verenigingsnieuws van „De Museumdag”

Verschijnt maandelijks

Inzending van kopy aan een der onderstaande adressen: Voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond, Nieuwsteeg 13, Leiden. Voor de Voorlopige Monumentenraad, Afd. I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Van Speyckstraat 19, Den Haag; Afd. II Monumentenzorg, Smitswater 7, Den Haag; Afd. III Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag. Voor de Museumdag, Zeestraat 82, Den Haag

VERENIGINGSBERICHTEN DE MUSEUMDAG

Museumdag, gehouden op Zaterdag 30 October 1948 in de kleine aula van het Indisch Instituut te Amsterdam.

Verslag van de secretaris DR. R. E. J. WEBER.

De vergadering wordt te 10.45 uur geopend, door de voorzitter, DR. G. W. LOCHER. Spreker heet de aanwezigen hartelijk welkom, in het bijzonder de vertegenwoordigers van het Indisch Instituut, welks gastvrijheid de vereniging heden geniet en houdt vervolgens een rede, waarin hij de betekenis in het licht stelt van de musea als wezenlijk bestanddeel van onze cultuur. Spr. legt de nadruk op de eenheid, welke de museumwereld dient te vormen, op de vele eisen aan een modern museumbeheer gesteld, waardoor werk en tijd van de staf versnipperd dreigen te raken. De weg leidt naar een grotere specialisatie in het museumwerk. Aan elke activiteit echter dient een goede administratie der verzamelingen ten grondslag te liggen, wanneer men niet in wanorde wil geraken. Dit is de achtergrond van de besprekingen van deze dag.

Spr. ontvouwt in grote trekken het programma, dat het bestuur zich voor de eerstvolgende vergaderingen verder gedacht heeft. De rede is elders in dit nummer in haar geheel opgenomen.

Zonder hoofdelijke stemming wordt besloten tot de beide reglementswijzigingen, welke voorgesteld waren in de convocatie, afgedrukt in deze jaargang van het *Nieuws-Bulletin* (kol. 85).

Vervolgens houdt de heer T. KOOT, secretaris

van het Rijksmuseum, een voordracht over inventarisatie en catalogisering, gezien in het wijdere verband van de administratie der museumverzamelingen.

Spr. heeft hierbij speciaal de ervaringen van het Rijksmuseum op het oog, dat administratief voor een zware taak staat, daar een personeel van ongeveer 150 man werkt in een groot onoverzichtelijk gebouw, dat velerlei verzamelingen bevat. Spr. geeft een overzicht van het huidige systeem van administratie der verzamelingen en van de gebreken, welke daaraan kleven uit een oogpunt van controle op de uitvoering en eenheid van doorvoering. Op grond van een studie, gemaakt in ongeveer 50 musea, vooral in de Verenigde Staten, heeft spr. een systeem ontwikkeld, dat hij vervolgens in grote trekken uiteenzet. Deze uiteenzetting zal in een der volgende nummers van het *Nieuws-Bulletin* worden opgenomen.

DR. R. E. J. WEBER, directeur van het Nederlandse Postmuseum, bespreekt een controlemiddel om een vaste gang van zaken te waarborgen bij het administreren en verder behandelen van nieuw ontvangen objecten in het museum. Daartoe is door het Postmuseum een label ontworpen, waarop de verschillende gegevens voor en na dienen te worden ingevuld. Een reproductie van deze label met een daarbij behorende toelichting zal in het *Bulletin* worden opgenomen.

Tenslotte wordt door de heer D. F. LUNSINGH SCHEURLEER, adviseur voor de musea, de vraag behandeld, hoe men een administratie welke aan

redelijke eisen voldoet, kan opzetten in de kleinere en middelgrote musea, welke slechts over beperkte middelen beschikken. Spr. is het in grote lijnen eens met hetgeen de heer KOOT verteld heeft over inventarisatie en documentatie. De moeilijkheid is echter, waar de middelen vandaan te halen om e.e.a. uit te voeren, waar het personeel, dat deze werkzaamheden kan verrichten.

Spr. dringt aan op het aanhouden van een inventaris, waarin alle objecten chronologisch worden ingeschreven, onder nauwkeurige vermelding van de herkomst. De gegevens van oudere verzamelingen zijn vaak summier of in het geheel niet bewaard gebleven. Deze later terug te vinden, is buitengewoon moeilijk. Voorts wordt noodzakelijk geacht om tenminste één kaart van elk object te maken, waarop alle bekende gegevens worden opgenomen, ook nieuwe feiten zoals restauratie e.d. De zaak ligt dan tenminste vast. Dit kaartstelsel is uiteraard bestemd voor intern gebruik. Zo mogelijk ware naast deze catalogus een eenvoudige gedrukte catalogus te vervaardigen ten dienste van het publiek. In dit verband verwijst spreker naar zijn uiteenzetting over inventarisatie en documentatie in de verslagen van *'s Rijks Verzamelingen van Geschiedenis en Kunst, 1944-'45*. Spr. beëindigt zijn betoog met de mededeling, dat het Ministerie van O.K. en W. steeds gaarne bereid is om van advies te dienen.

Hierna volgt een drukke discussie, waaraan wordt deelgenomen door JKVR. DR. C. H. DE JONGE en de heren L. J. VAN DIJK, DR. R. VAN LUTTERVELT, H. F. E. VISSER, L. DE BOER, MR. W. P. A. SMIT, P. J. VAN DER FEEN, DR. H. C. BLÔTE, PROF. DR. H. VAN DE WAAL, PROF. DR. S. HOFSTRA, H. VAN HOOGALEM, IR. H. DOUMA en DR. P. H. POTT.

De verschillende administratie-systemen, welke voor dit doel ten dienste staan, worden onder de loupe genomen. Wat de inventaris betreft komt naar voren, dat allen het eens zijn over de noodzaak om alle aanwinsten onder afzonderlijke nummers, chronologisch op te nemen. Deze nummers behoeven niet doorlopend te zijn; vele musea hebben groot gemak van een samengesteld nummer, waarbij het jaartal voorop gaat en gevolgd wordt door een volgnummer voor dat jaar. De aandacht wordt erop gevestigd, dat de Rijksmusea een copie van hun inventaris naar het Ministerie van O.K. en W. sturen, waardoor een waardevolle schaduwadministratie ontstaat

voor het geval er een ramp geschiedt. Musea welke een dergelijke verplichting niet hebben, dienen het scheppen van een schaduwadministratie wel te overwegen, vooral indien zij hun verzamelingen verzekerd hebben. De inventarisnummers dienen onuitwisbaar op de objecten te worden aangebracht. Voorwerpen, welke zich daartoe niet lenen, dienen zo mogelijk te worden bewaard in afzonderlijke doosjes, waarop wel geschreven kan worden, en nauwkeurig te worden gefotografeerd, om ze te allen tijde te kunnen identificeren. Musea welke zelf geen foto-atelier bezitten, zouden zich voor reproductie bijv. kunnen wenden tot het Lichtbeeldeninstituut te Amsterdam. Opgemerkt wordt voorts, dat voorwerpen van geologische en natuurhistorische aard vaak binnenkomen met een opgeplakte etikette. Deze etiketten worden meestal van het object verwijderd. Het verdient echter aanbeveling om ze, naast de inventaris, blijvend te bewaren.

Wat de inventaris van bruiklenen betreft komt naar voren, dat het wenselijk is hiervoor een afzonderlijk register in te richten; de nummers dienen te worden voorzien van een speciaal kenmerk. Eventueel kunnen de desbetreffende systeemkaarten van een andere kleur zijn.

Als tweede eis komt naar voren, dat men beseft niet met minder toekomt dan met één catalogus op kaart, welke onderwerpsgewijs, d.w.z. systematisch, dient te zijn ingericht. Hiermede kan immers elke vraag van het publiek naar de aanwezigheid van voorwerpen op dit of dat gebied worden beantwoord.

Als derde systeem dat evenzeer groot nut heeft, wordt een rangwoordensysteem genoemd, waarbij dus de kaarten alfabetisch gerangschikt staan op de soortnaam van het object.

Voor het interne beheer is verder nog van grote betekenis een standcatalogus, waarin de kaarten van alle objecten gerangschikt staan volgens de zalen, de kasten en planken, waar de voorwerpen zich bevinden. Men kan dan te allen tijde snel contrôleren, of elke plank inderdaad datgene bevat, wat er behoort te staan en bij verhuizingen of rampen voorkomt dit systeem wanorde. Hetzelfde doel kan men bereiken met een minder bewerkelijk systeem, nl. door boekjes of lijstjes aan te houden per kast of per zaal, waarin de daar geplaatste inventarisnummers worden opgetekend.

De drie genoemde kaartsystemen kunnen, ter vermindering van het type- en collationeerwerk, desnoods ineens worden getypt op taai en duurzaam registerpapier met twee doorslagen. Het

Prentenkabinet te Leiden gebruikt hiertoe met succes registerpapier van de N.V. Van Gelder Zonen te Amsterdam.

Wil men niet met doorslagen werken, of nog meer systemen maken, dan zal men de een of andere reproductie-methode moeten toepassen. T.z.t. hoopt het bestuur dit onderwerp in het *Bulletin* te behandelen. Er zijn nog tal van speciale systemen denkbaar, welke aan bijzondere beheerseisen tegemoetkomen, zoals rangschikking op vindplaats, op land van herkomst, e.d.

Het spreekt vanzelf, dat al deze systemen vooral het interne beheer dienen en een vlotte inlichtingendienst waarborgen, maar dat afgescheiden daarvan de gedrukte catalogus ten dienste van het publiek zijn volle bestaansrecht behoudt.

Behalve de gegevens welke op kaart verwerkt worden, verzamelt elk museum nog een aanzienlijke wetenschappelijke documentatie, welke eveneens steeds ter beschikking moet staan. Men kan deze onderbrengen in archiefdossiers, welke een administratief nummer ontvangen, waarnaar op de systeemkaarten wordt verwezen. Hierbij be-

hoort natuurlijk ook verwezen te worden naar wetenschappelijke literatuur.

Hierna wordt gepauseerd van 13.00-14.15 uur.

De middagvergadering is gewijd aan een lezing over de organisatie van het Indisch Instituut, bezien in verband met de wisselwerking tussen het museum en andere interne takken van dienst. Bij afwezigheid van de heer IR. W. L. UTERMARCK, Algemeen conservator der Afd. Tropische Producten van het Indisch Instituut, wordt deze voordracht gehouden door de heer MR. J. KUNST, Algemeen conservator der Afd. Volkenkunde. Deze voordracht zal eveneens in het *Bulletin* worden opgenomen.

Tot slot dankt de voorzitter allen, die aan de totstandkoming van deze museumdag hebben medegewerkt en wel in het bijzonder de gastheer en de sprekers. Te 15.00 uur volgt een rondleiding door het museum, waarbij mej. C. M. L. SMULDERS en de heren MR. J. KUNST en P. W. VAN MILAAN toelichting geven.

Aanwezig waren 59 leden en 6 leden van de Nederlandse Oudheidkundige Bond als gast.

REDE VAN DE VOORZITTER, DR. G. W. LOCHER

DAMES EN HEREN, GEACHTE MEDELEDEN,

Gaarne wil ik de vergadering van de tweede museumdag van dit jaar openen met een hartelijk woord van welkom tot alle deelnemers en in het bijzonder tot hen, die het Indisch Instituut vertegenwoordigen, dat ons vandaag gastvrijheid verleent.

Wij zijn hier bijeen als vakmensen van de Nederlandse museumwereld. Wanneer we het geheel van deze museumwereld overzien dan is het niet te ontkennen, dat deze wel zeer gevarieerd van samenstelling is. Sommigen vragen zich misschien wel eens af: wat doen wij eigenlijk bij elkaar?, omdat zij het blijkbaar niet eens zijn met een verbrede mening, dat er één begrip „museum” bestaat, waarbij dan gewoonlijk één bepaald slag van mensen werkzaam wordt gedacht. Het is niet te ontkennen, dat er nogal een verschil bestaat tussen een museum, dat zich vooral toelegt op hedendaagse kunst, en een museum, dat zich bij voorkeur beweegt op het terrein der praehistorie, tussen het Rijksmuseum en een museum voor natuurlijke historie, tussen een muntenkabinet en een veiligheidsmuseum, tussen

een spoorwegmuseum en een museum voor volkenkunde. Het zou wel interessant zijn, indien een volgend opinieonderzoek eens gewijd werd aan de vraag, waaraan men bij het woord museum in de eerste plaats denkt. Ik vermoed, dat velen in Nederland zullen antwoorden: aan schilderijen, vele anderen zullen zeggen: aan oude dingen, mummies, fossielen en dergelijke. Bij de schilderijen zal men trouwens ook vooral denken aan oude kunst. Als iets verouderd is, kan het in een museum worden opgeborgen. Moderne kunst, modellen van vliegtuigen, een uitbeelding van een modern bedrijf: dat hoort eigenlijk niet bij het traditioneel begrip museum.

Bij zeer velen overweegt de gedachte, dat men in een museum een andere wereld binnentreedt; een wereld, die ons voert uit de werkelijkheid van alledag, van het heden, naar het schone, kostbare, interessante, bizarre uit andere tijden en uit verafliggende perioden en gebieden van de aarde. Naast deze romantische gesteldheid staat de nieuwsgierigheid naar wat er aan onze tijd is voorafgegaan en hoe daaruit is ontstaan, wat wij in cultuur en natuur thans waarnemen. Veel te weinig heerst nog de gedachte, dat verleden

en heden één zijn in deze zin, dat de kennis van het verleden een deel uitmaakt van het heden. Er bestaat geen tegenstelling in het doordénken van het heden en het doordénken van het verleden.

De vele vormen van cultuur en natuur, wanneer dan ook en waar dan ook, op critische wijze te bestuderen, te bepalen en weer te geven in typerende concrete uitingsvormen, dat is de essentiële taak van de musea of het nu de kunst betreft of de scheepvaart, de beschaving om de oude Zuiderzee of die van de klassieke oudheid, de verschijningsvormen van de levende wezens en van de aarde in oeroude tijden of de apparatuur der moderne natuurwetenschappen, de historische achtergrond van kleine gemeenschappen in ons nationaal bestaan of de ontwikkeling van grote beschavingsgebieden.

Het bestaan en de ontwikkeling van de musea is geen bijzaak, geen luxe, waar men het eerst op moet gaan bezuinigen als de tijden minder gunstig worden, zoals een particulier, die in minder goede doen raakt begint met enige kostbare liefhebberijen af te schaffen. Zij behoren beschouwd te worden als een wezenlijk bestanddeel van onze cultuur; in het bijzonder geldt dit voor West-Europa, dat thans een andere plaats in de wereld gaat innemen dan voorheen. Zoals de zaken thans liggen, schijnt het geen centrum van de machtspolitiek der wereld meer te kunnen zijn, maar het kan zeker centrum van de cultuur der wereld worden. Indien het zijn taak begrijpt, indien het drager wordt van het wereldgeheugen, zoals DENIS DE ROUGEMONT dat zo treffend heeft geformuleerd. Dit betekent niet een vlucht uit eigen kleinere kring, een verwaarlozen van de samenhang van streek, provincie, natie en eigen werelddeel maar juist een intensievere belangstelling daarvoor binnen het kader van het grote wereldgeheel.

Dit houdt tevens in, dat het gevarieerde beeld onzer musea als een eenheid moet worden gezien in een rijke verscheidenheid. Het zal niet goed zijn, wanneer het Rijksmuseum bloeit en de kleinere streek-musea verwaarloosde pakhuizen zijn, of wanneer de mentaliteit zo zou worden, dat er eenzijdige belangstelling zou komen voor techniek en het z.g. exotische, terwijl er geen aandacht meer zou zijn voor de oude en moderne kunst van Nederland en Europa.

Als vakmensen van de musea in Nederland vormen wij op deze wijze een eenheid en het

welzijn van elk der musea behoort een ieder van ons ter harte te gaan.

In ons werk hebben wij met moeilijkheden en problemen te maken, die wij allen in de een of andere vorm delen. Daarnaast zijn er diverse kwesties, die vooral bepaalde categorieën van musea raken. Het zou daarom m.i. zeer toe te juichen zijn, indien er binnen het kader van onze vereniging speciale secties gevormd zouden worden van gelijksoortige musea ter bespreking van hun speciale aangelegenheden, hetzij in afzonderlijke tussentijdse bijeenkomsten, hetzij in een gedeelte van de tijd der algemene Museumdag-vergaderingen. Indien het laatste technisch mogelijk is, zou dat de voorkeur verdienen om de gemeenschappelijke band zo sterk mogelijk te houden of te maken.

Voor enkele problemen waarmede wij allen in de een of andere vorm te doen hebben, wil ik nog een ogenblik Uw aandacht vragen.

Zoals mij gebleken is — wij hebben er o.a. in de vergadering van het Algemeen Bestuur over gesproken — zijn er vele musea, die zich afvragen of zij aan de vele eisen, die aan een modern museum gesteld worden, kunnen voldoen met de huidige vorm van organisatie. Wat wordt er niet al gevraagd? Verwerving, determinatie, administratie en conservatie van de voorwerpen; bestudering van de samenhang, waarin deze voorwerpen thuis horen; inrichting van de vaste opstelling voor het publiek op een wijze, die wetenschappelijk, aesthetisch en didactisch verantwoord is; toelichting van deze verzamelingen, zowel door etiketten, als schriftelijke en mondelinge gidsen; het organiseren van speciale tentoonstellingen met alle beslommingen daaraan verbonden; het zich op de hoogte stellen van binnen- en buitenlandse verzamelingen, zowel van officiële instellingen als bij particulieren; het publiceren van wetenschappelijke en voor een algemeen ontwikkeld publiek bestemde geschriften over en naar aanleiding van de verzamelingen; het geven van mondelinge en schriftelijke inlichtingen betreffende het museum, het houden van lezingen, enz.; ik noem maar een aantal op van de werkzaamheden, die wij allen in de een of andere vorm verrichten. Ik heb nog niet eens gewezen op de tijd, die gaat zitten in de organisatie van de personeelszaken en de technische voorzieningen van het museumgebouw. En nu vraagt de buitenstaander nog vaak: wat doe je eigenlijk op zo'n museum?

Bij velen is dan ook de klacht, dat op deze

wijze het werk en de tijd zo versnipperd; dat er van dergelijk werk weinig meer terecht komt en dat verwaarlozing van bepaalde aspecten van het museum op die manier niet te vermijden is. Ik geloof dat een grotere specialisering van de werkrachten aan een museum van iets grotere omvang onvermijdelijk is en dat wij in dat opzicht wel het een en ander kunnen leren van de Amerikaanse musea, waar de bedrijfsorganisatie veel beter is behartigd.

Welke activiteit er ook van een museum gevraagd wordt, een goede verzorging van de administratie der verzamelingen is een eerste vereiste, indien men desorganisatie wil voorkomen.

Sommige musea kunnen als onderdeel in een groter bedrijf beschikken over diensten van het centrale bedrijf, andere moeten alles zelf organiseren en hebben volop werk voor speciale krachten, die zich aan de bedrijfskant en administratie van de verzamelingen zouden kunnen wijden. Voor de kleinere musea zouden hierbij tijdelijke krachten kunnen worden ingeschakeld.

Dit is de achtergrond van het programma voor vandaag.

Een aspect van het museum, dat enigszins op de achtergrond dreigt te komen door de moderne ontwikkeling, is de relatie tussen museum en wetenschap. Deze ligt verschillend voor de diverse musea, maar op de een of andere wijze hebben wij allen er mede te maken. Dit onderwerp zou het bestuur daarom gaarne een volgende keer aan de orde willen stellen.

In het buitenland wordt de laatste tijd op vele plaatsen grote aandacht geschonken aan de relatie: publiek en museum. Sommige musea in ons land hebben zich met deze kwestie ook bezig gehouden. Het is een zeer belangrijk onderwerp met verschillende aspecten, dat zeker in aanmerking komt om op een museumdag te worden behandeld.

Het is zeer te hopen, dat wij zullen kunnen blijven beschikken over een orgaan, waarin diverse vraagstukken betreffende de musea schriftelijk kunnen worden behandeld. Het is niet eenvoudig in een tijd als deze zo'n orgaan tot stand te brengen en op behoorlijk peil te houden. Er

zijn moeilijkheden gerezen, die het voortbestaan van ons orgaan in gevaar brengen, ondanks de vele energie, moeite en tijd, die de huidige hoofdredacteur van het Bulletin er aan heeft besteed, waarvoor wij hem zeer erkentelijk zijn. Namens hem doe ik hierbij een beroep op U zoveel mogelijk medewerking te verlenen aan ons tijdschrift, o.a. door geregelde toezending van museumnieuws.

Tenslotte wil ik nog wijzen op het contact met de internationale museumwereld, dat wij thans hebben via de International Council of Museums, de ICOM. Eind vorig jaar werd ik in de gelegenheid gesteld de vergadering van de ICOM in Mexico bij te wonen. Een aantal van ons maakte dit jaar in Juni de ICOM-conferentie te Parijs mee, de eerste algemene vergadering van deze organisatie, die om de twee jaar gehouden zal worden. De gedachte van deze organisatie en het erin gelegen perspectief is zeker van groot belang maar veel zal afhangen van de wijze, waarop deze organisatie in de toekomst zich zal ontwikkelen. De ICOM zelf beschikt over weinig geldmiddelen en steunt op de nationale organisaties ten dele en op de steun van de sectie Musea der UNESCO in hoge mate. Een concreet resultaat van de samenwerking der beide organisaties is het internationale tijdschrift *Museum*, waarop men zich via de firma Nijhoff in Den Haag kan abonneren en waarvoor ik Uw bijzondere aandacht vraag.

Niet alleen via de genoemde organen bestaat er contact met het buitenland. Een aantal van ons heeft de mogelijkheid van tijd tot tijd in het buitenland te vertoeven en de gelegenheid zich aldaar van de ontwikkeling der musea op de hoogte te stellen. Ik geloof, dat het van groot belang zal zijn, indien via de museumdag en ons orgaan de door hen opgedane kennis van belangrijke ontwikkelingen op museumgebied in het buitenland ons allen ten goede zou komen.

Er is wel het een en ander bereikt op museumgebied in Nederland maar er moet nog veel meer bereikt worden. Ik hoop, dat De Museumdag als organisatie daaraan krachtig zal kunnen medewerken.

MUSEUM-NIEUWS

AMSTERDAM, *Indisch Instituut*

De tentoonstelling van Oost-Indonesische kunst, tot 15 October in het Indisch Instituut gehouden, en thans te Rotterdam geëxposeerd, kan desgewenst ook naar andere plaatsen worden gezonden. Eventuele gegadigde museumdirecteuren gelieven zich hiervoor te wenden tot PROF. MR. C. T. BERTLING, directeur der Afdeling Volkenkunde van het Indisch Instituut.

ROTTERDAM, *Nederlands Belastingmuseum*

Naar aanleiding van het tienjarig bestaan der Stichting „Het Nederlands Belastingmuseum” heeft de directeur van dit museum, MR. DR. J. VAN DER POEL, zijn jaarverslag 1948 (dat in Augustus van dat jaar is uitgebracht) geheel gewijd aan een overzicht van de geschiedenis en inhoud van zijn instelling, verlicht met 34 afbeeldingen. De collecties groeiden in de eerste jaren na de oprichting snel. Zij vonden op de zolders van het grote oude perceel Boompjes 16 te Rotterdam een lang niet kwade eerste huisvesting, doch op 10 Mei 1940 woedde de oorlog zeer fel voor de deur van dit gebouw en het bleek niet mogelijk, iets uit de brand te redden. Met grote energie is toen wederom een collectie opgebouwd. Zij omvat allerlei afbeeldingen, instrumenten, werktuigen, uniformen en andere zaken uit het belastingdienstvak, reeksen ordonnanties, e.d. van het midden der 17e eeuw af, manuscripten van de 15e eeuw af, archiefstukken, registers, formulieren en een boekerij. Verder fiscale zegels, munten en penningen, loterijen, smokkelvoorwerpen, vervalste merken.

Het museum is op historische grondslag gerondend, daar de belastingen ten nauwste met de politieke, sociale en economische ontwikkeling samenhangen. Men denke aan de privileges, stedelijke accijnzen, tiende penning, convoeien en licenten, de algemene belasting van Gogel, de invloedrijke Franse wetten, enz. De rangschikking is die der tijdperken, waarin onze vaderlandse geschiedenis gewoonlijk verdeeld wordt. Het gaat er daarbij om, niet slechts op zichzelf staande objecten te tonen, maar een inzicht te geven in de materie der belastingen zodat ter wille van de aaneensluiting der uitbeelding af en toe met de copie van een onbereikbaar origineel, of zelfs met een uitgebreidere schriftelijke toelichting, wordt volstaan. Hier en daar wordt de rangorde

echter verbroken door de noodzaak om de historische ontwikkeling van één bepaalde belasting als afgerond geheel te laten zien.

Het museum is thans zeer in zijn actie belemmerd. Het plan om het museum te huisvesten in het nieuwe belastinggebouw te Rotterdam is afgesprongen, en het huis in de Waldeck Pyrmontlaan No. 15, waar het museum na de bevrijding is ingetrokken, is meer dan vol. Jammer is dit ook omdat het de directeur belet, zijn waardevolle collectie fiscale zegels uit te stallen, welke ook al daarom van zoveel belang is, omdat het eerste fiscale zegel een Nederlandse inventie is van 1624. De verscheidenheid van fiscale zegels is veel groter dan die van postzegels! Ook deze collectie was in 1940 verbrand, doch zij is door de toewijding van de directeur en van zijn conservator C. EELTJES, herrezen. Door een grote Britse schenking is zij thans zelfs op een nog hoger plan gekomen. Aan deze materie heeft de directeur een afzonderlijk geschrift gewijd („Zegels en merken ten dienste van de Belastingheffing” 1940) en hij wenste wel, dat hij haar beter onder de aandacht van de bezoekers kon brengen, die nu vaak de meeste belangstelling tonen voor het anecdotische, dat in het „rommelkamertje” der smokkelarij te zien is. Het geschrift eindigt met een vurige opwekking tot daadwerkelijke steun, o.m. in de vorm van toezending van alles, wat men op 't gebied van fiscaal gezegele stukken tegenkomt.

LEDENLIJST

Aanvullingen en verbeteringen op de ledenlijst, gepubliceerd in het Nieuws-Bulletin van Augustus 1948 (afgesloten op 1 November 1948).

VERBETERINGEN

A. Beheerders en Wetenschappelijke ambtenaren van Nederlandse musea.

AMSTERDAM

Rijksmuseum

Mej. M. A. Heukensfeldt Jansen, conservatrice aan de Afd. Kunstnijverheid

Rijksprentenkabinet

K. G. Boon, litt. drs., conservator

ARNHEM

De heer L. S. Meihuizen is niet meer verbonden aan het Ned. Openluchtmuseum

ENKHUIZEN

Rijksmuseum voor de Zuiderzee „Het Zuiderzeemuseum”

S. J. Bouma, directeur

'S-GRAVENHAGE

Gemeentemuseum

Mej. M. van Hasselt, assistente

Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen

H. Enno van Gelder, wetenschappelijk assistent

Museum voor het Onderwijs

J. A. Hummelen, conservator

'S-HERTOGENBOSCH

Centraal Noordbrabants Museum

Mr. E. L. M. H. Baron Speyart van Woerden, voorzitter

LEIDEN

Stedelijk Museum „De Lakenhal”

E. Pelinck, litt. drs., directeur

C. Personen, die in nauwe betrekking staan tot de Nederlandse Musea.

Prof. Dr. Elisabeth Neurdenburg, directrice van het Instituut voor Kunstgeschiedenis der Rijksuniversiteit, Groningen

NIEUWE LEDEN

A. Beheerders en wetenschappelijke ambtenaren van Nederlandse Musea.

'S-HERTOGENBOSCH

Centraal Noordbrabants Museum

M. A. van de Griendt, directeur

MAASTRICHT

Natuurhistorisch Museum

Dr. E. M. Kruytzer, conservator

OUDENBOSCH

Nederlands Zouaven-Museum

Broeder Christofoor, conservator

C. Personen, die in nauwe betrekking staan tot de Nederlandse Musea.

Prof. Dr. Fr. W. S. van Thienen, Hoogleraar Rijksacademie van Beeldende Kunsten, Amsterdam

BEDANKT ALS LID

Prof. Dr. C. J. v. d. Klaauw, adjunct-directeur

Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen, Leiden

Prof. Dr. M. D. Ozinga, hoofd van de Afd. Beschrijving Rijksbureau voor de Monumentenzorg, 's-Gravenhage

AFGEVOERD

G. A. L. Bisseling, wetenschappelijk assistent Museum voor het Onderwijs, 's-Gravenhage

Mej. W. P. R. Bonebakker, Stichting Ned. Kunstbezit, Amsterdam

MEDEDELINGEN

Rijksuniversiteit te Groningen

Benoemd tot buitengewoon hooglerares in de kunstgeschiedenis Dr. Elisabeth Neurdenburg, voordien lectrice aldaar.

Ter overname aangeboden

15 nieuwe doosportefeuilles voor opgezette prenten e.d., binnenwerkse maat: 53 × 71 cm. De dozen zijn aan de buitenzijde beplakt met licht grijs linnen. Uitwendige maten: hoog 6 cm, breed 56 cm, diep 74 cm. Prijs: f 9.50 per stuk.

Adres: Het Nederlandse Postmuseum, Zeestraat 82, 's-Gravenhage. Tel. 180800, toestel 505.

Contributie over 1948 van de Museumdag

Een aantal leden heeft de contributie over het lopende jaar nog niet voldaan. Hiertoe is alsnog gelegenheid op giro nr. 169653 ten name van de penningmeester der Vereniging van directeurs van Nederlandse Musea te 's-Gravenhage.

De contributie bedraagt f 10.— voor natuurlijke personen en f 50.— voor instellingen. Personen die geen hogere beloning dan f 1.000.— per jaar voor hun arbeid aan een museum ontvangen, betalen echter slechts f 2.50.

Tijdschriften-circulatie

Hieronder volgt opgave van de belangrijkste artikelen uit buitenlandse vaktijdschriften, die op het secretariaat ontvangen worden. Leden, welke zich hiervoor interesseren, gelieven dit per briefkaart binnen een week na deze aankondiging te berichten aan de secretaris, Zeestraat 82, Den Haag. Circulatie geschiedt daarna in volgorde van aanmelding.

The Museum News, Washington. Vol. 26.

The professional responsibility of the museum to the contemporary artist, by James S. Plaut, director, the Institute of Contemporary Art, Boston (Mass.)

afl. 7 (1 Oct. 1948).

TENTOONSTELLINGS-AGENDA

AMSTERDAM

- *Arti et Amicitiae*, Rokin 112. -20 Nov.
Expositie werk leden van Arti.
- *Kunsthandel M. L. de Boer* -4 Dec.
Schilderijen van O. B. de Kat.
- *Rijksmuseum* -17 Nov.
150 Meesterwerken uit de Oude Pinakothek.
Geopend: daags van 10-17, Zo. van 13-17,
's avonds Wo. en Vr. 19.30-22.
- *Stedelijk Museum*
Limburgtentoonstelling. -22 Nov.
Collectie Regnault -eind Nov.
Tentoonstelling ontwerpen Kerk-
gebouwen -11 Dec.
Het Museum Thuis ong. 25 Nov.-ong. 15 Dec.
Franse Beeldhouwers ong. 27 Nov.-eind Jan.

'S-GRAVENHAGE

- *Gemeentemuseum*
Vincent v. Gogh -12 Dec.
Deense Kunst -5 Dec.

GRONINGEN

- *Museum van Oudheden* -21 Nov.
„Oude Meesters” (nieuwe aanwinsten).
Geopend: dagelijks 10-17, Zo. 11-17.

BRUSSEL

- Int. Boeken en Grafische kunst-
tentoonstelling -12 Dec.
- Nat. Keramische Nijverheidstentoonstelling
6-21 Dec.

LAREN

- *Hamdorff* -12 Dec.
Schilderijtentoonstelling van „St. Lucas”.

ROERMOND

- *Kunstkring Remunj '45* 25 Dec.-3 Jan.
Tentoonstelling werkende leden

ROTTERDAM

- *Maritiem Museum „Prins Hendrik”*
Burg. 's Jacobplein 8 (Rochussenstraat)
-10 Jan.
„Vijftig jaar Rotterdamse Zeescheepvaart”.
- *Museum Boymans*
Rotterdams Kunstleven 1898-1948 -1 Dec.
Grafiek van Rotterdamse kunstenaars
-ong. 15 Dec.

UTRECHT

- *Museum Nieuw-religieuze kunst* 18-30 Dec.
Nederlands Nieuwe Kerken

Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de eerste van elke maand bij de Adviseur der Musea, Prinsessegracht 21, 's-Gravenhage.

LONDEN

- Int. Bouwtentoonstelling -4 Dec.

NIEUWS-BULLETIN

VAN DE NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND
waarin opgenomen het Verenigingsnieuws van „De Museumdag”

Verschijnt maandelijks

Inzending van kopy aan een der onderstaande adressen: Voor de Nederlandse Oudheidkundige Bond, Nieuwsteeg 13, Leiden. Voor de Voorlopige Monumentenraad, Afd. I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Van Speyckstraat 19, Den Haag; Afd. II Monumentenzorg, Smitswater 7, Den Haag; Afd. III Musea, Prinsessegracht 21, Den Haag. Voor de Museumdag, Zeestraat 82, Den Haag

---

VERENIGINGSBERICHTEN DE MUSEUMDAG

MUSEUMCURSUS 1948-1949

Op 25 November j.l. is de eerste museumcursus geopend in een zaal van het Kon. Oudheidkundig Genootschap in het Rijksmuseum te Amsterdam. Organisator is de heer D. F. Lunsingh Scheurleer.

Namens de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, werd het openingswoord uitgesproken door Mr. J. K. van der Haagen, die de betekenis van de cursus in het licht stelde, welke bedoeld is voor personeel van musea op het gebied van kunst en historie. Men kan twee soorten van personeel onderscheiden. De eerste groep is afgestudeerd aan een inrichting van Hoger Onderwijs en heeft meestal een kunsthistorische opleiding genoten. Personen die hiertoe behoren, moeten vooral niet denken, dat zij nu klaar zijn voor een museum-taak, dat zij nu alles weten. Helaas is zulks wel eens voorgekomen. De universiteit is echter geen vakschool voor een beroep, geen advocatenschool of lerarenschool of iets dergelijks. De afgestudeerde kunsthistorici zullen in de praktijk hun kwaliteitsgevoel verder dienen te ontwikkelen, zij moeten leren beseffen, dat van een museum geëist wordt, dat het zijn verzamelingen ten bate van een wijd publiek exploiteert, zij moeten orde leren, een beheer leren voeren dat op de hoogte staat van de grote waarde van de museum-inhoud, ook al is het vereist, dat de afgestudeerden in de onderhavige tak van wetenschap van huis uit reeds een ordelijke geest hebben.

De tweede groep bestaat uit leken, die uit lief-

de tot het werk en tot de verzamelingen, zich aan een museum verbinden. Vooral in de kleinere musea is dit vaak de gang van zaken bij de re-crutering van personeel. Nu komt daar nog bij, dat de kleinere musea geen staf van specialisten kunnen aanhouden en dat de beheerders daarvan dus de meest uiteenlopende problemen zelf moeten oplossen. Een belangrijke factor voor leden van deze groep is, dat men goede smaak heeft. Is men hiervan geheel verstoken, dan is van aanleren geen sprake, doch de cursus kan wel enig begrip hiervan bijbrengen.

De cursus kan, gezien de uitgebreidheid van het museumvak, niet méér doen dan een kijk geven op de menigvuldigheid der problemen. Doch hij zal reeds zijn nut afgeworpen hebben, wanneer hij er in geslaagd zal zijn de ogen te openen voor het bestaan dezer problemen en zijn leerlingen bijgebracht zal hebben, in welke zaken men met beleid te werk moet gaan om ongelukken te voorkomen.

Deze cursus wordt sedert 25 Nov. gehouden in een der zalen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap in het Rijksmuseum te Amsterdam (Druckeruitbouw) en enige malen in andere musea (Leiden, Den Haag) op Donderdagmiddagen van 14 tot 17.30 uur. Ze staat onder auspiciën van de Vereniging van Directeuren van Nederlandse Musea, de Museumdag.

Wetenschappelijke leiding: Prof. Dr. Fr. W. S. van Thienen.

Administratieve leiding: D. F. Lunsingh Scheurleer.

ROOSTER

6 Jan.		24 Maart	15
Prof. Dr. Fr. van Thienen:	4*	Onder leiding van Dr. W. C. Braat:	
Stijlkennis en beschrijven van museumvoorwerpen.		Leiden; bezoek aan het Rijksmuseum van Oudheden speciaal voor Romeinse ceramiek en glas.	
Ton Koot:		31 Maart	16
Museum en publiek, propaganda.		Dr. P. Glazema:	
13 Jan.	5	Opgravingen, middeleeuwen.	
Prof. Dr. Fr. van Thienen:		J. G. N. Renaud:	
Stijlkennis en beschrijven van museumvoorwerpen.		Middeleeuwse gebruiksvoorwerpen.	
D. F. Lunsingh Scheurleer:		7 April	17
Inventarisatie en documentatie van museumvoorwerpen.		Mejuffr. Dr. B. Jansen:	
20 Jan.	6	Ceramiek in het algemeen.	
Dr. R. van Luttervelt en Mr. L. Wijsenbeek:		Inleiding: Vroeg-Chinese Ceramiek.	
Het Historisch Museum en zijn problemen.		14 April	18
D. F. Lunsingh Scheurleer:		Dr. H. E. van Gelder:	
Inventarisatie en documentatie van museumvoorwerpen.		Inleiding: Majolica Europa.	
27 Jan.	7	Mej. M. de Visser:	
E. A. Kuipers:		Inleiding: Chinees Porcelein.	
Administratie.		28 April	19
3 Febr.	8	Mej. M. van Heukelsfeldt Jansen:	
Gevelstenen en bouwfragmenten.		Inleiding: Europees Porcelein.	
10 Febr.	9	Th. H. Lunsingh Scheurleer:	
Prof. W. van den Berg:		Inleiding: Meubelkunst.	
De techniek van schilderen.		5 Mei	20
Het behandelen en het restaureren van schilderijen.		Mevr. Th. M. Duyvené de Wit-Klinkhamer:	
Dr. A. van Schendel:		Inleiding: Edele metalen.	
Vervalsen enz.		Mr. J. W. Frederiks:	
17 Febr.	10	Inleiding: Onedele metalen.	
Het behandelen van tekeningen en prenten. Grafische technieken.		12 Mei	21
Techniek van tekeningen.		Mej. M. van Heukelsfeldt Jansen:	
24 Febr.	11	Inleiding: Textiel.	
Prof. Dr. Fr. van Thienen en J. Leeuwenberg:		Inleiding: Glas.	
Het behandelen van beeldhouwwerken; restauraties, vervalsingen.			
Grafiek.			
3 Maart	12		
Bezoek aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Het bezichtigen van ateliers voor beeldhouwen, grafische technieken.			
10 Maart	13		
17 Maart	14		
Prof. Dr. A. E. van Giffen:			
Opgravingen: prehistorie.			
Mejuffr. Dr. B. Jansen:			
Ceramische technieken.			
Prof. Dr. A. E. van Giffen:			
Ceramiek.			

Bij de lessen vermeld onder 16 t/m 21 wordt eveneens aandacht geschonken aan het behandelen en restaureren van de voorwerpen, evenals aan het vervalsen.

De lessen 16-21 zijn bedoeld als algemene inleiding over de kunstnijverheid. Daarbij is gedacht aan de volgende secties ter keuze:

- a) Oude Nederlandse ceramiek en gebruiksvoorwerpen;
- b) Porcelein, zilver en glas;
- c) Meubels, weefsels en costuums.

Bij voldoende belangstelling bestaat voor degenen, die dit wensen de mogelijkheid nog een aantal lessen te volgen, waarin op kunstnijverheid uitvoeriger wordt ingegaan.

Met sommige docenten worden nog onderhandelingen gevoerd.

* De eerste, tweede en derde bijeenkomst hadden plaats resp. op: 25 Nov., 2 Dec. en 9 Dec.

DE MUSEUMDAG

STATUTEN EN HUISHOUELIJK REGLEMENT

STATUTEN *

Art. I. De Vereniging van directeuren van Nederlandse musea is gevestigd te 's-Gravenhage en wordt aangegaan voor de tijd van 29 jaren, te rekenen van de dag der oprichting, 27 Februari 1926.

Art. II. De vereniging stelt zich ten doel behartiging en onderlinge bespreking van museumbelangen, zowel van wetenschappelijke en technische als van algemene aard.

Haar werkzaamheid omvat alleen die musea of verzamelingen, welke wetenschappelijk geordend zijn of zullen worden, met uitsluiting evenwel van bibliotheken en archieven.

Zij tracht dit doel te bereiken:

1°. door het houden van één of meer vergaderingen per jaar;

2°. door andere wettige middelen, die aan het doel bevorderlijk kunnen zijn.

Art. III. De vereniging bestaat uit:

1°. ereleden: zij, die belangrijke diensten aan de vereniging hebben bewezen;

2°. gewone leden:

a. directeuren of beheerders van openbare Nederlandse musea of verzamelingen;

b. oud-directeuren of oud-beheerders van openbare Nederlandse musea of verzamelingen;

c. vakgeleerden, die in nauw verband staan tot de Nederlandse musea of verzamelingen;

d. onderdirecteuren, conservatoren en andere wetenschappelijke ambtenaren van openbare Nederlandse musea of verzamelingen;

3°. buitengewone leden:

a. leden-instellingen: openbare Nederlandse musea of verzamelingen;

b. buitenlandse personen en instellingen, als bedoeld onder art. III, 2, *a* tot en met *d*.

Art. IV. De benoeming of de toelating der leden geschiedt als volgt:

1°. Ereleden: zij worden, op voorstel van het bestuur, door de stemgerechtigde leden benoemd.

2°. Gewone leden: personen, als bedoeld in art. III, 2, *a*, en 2, *d*, hebben het recht zich als gewoon lid aan te melden bij het bestuur, dat evenwel de toelating afhankelijk kan stellen van de aard van de verzameling, welke bij de candidatuur betrokken is; personen, als bedoeld in art. III, 2, *b*, en 2, *c*, worden tot het lidmaatschap aangezocht door het bestuur.

3°. Buitengewone leden: instellingen, als bedoeld in art. III, 3, *a*, hebben het recht zich als buitengewoon lid aan te melden bij het bestuur, dat evenwel de toelating afhankelijk kan stellen van de aard van de verzameling, welke bij de candidatuur betrokken is; personen en instellingen, als bedoeld in art. III, 3, *b*, worden daartoe uitgenodigd door het bestuur.

Art. V. De ereleden en de gewone leden zijn stemgerechtigd; de buitengewone leden hebben een adviserende stem.

Art. VI. Het lidmaatschap eindigt door opzegging, welke behoort te geschieden vóór het begin van het verenigingsjaar, waarin men wenst op te houden lid te zijn, of door roeyement, op met redenen omkleed voorstel van het bestuur, te beoordelen door de stemgerechtigde leden.

Art. VII. Het verenigingsjaar loopt van 1 Januari tot en met 31 December, behalve het eerste verenigingsjaar, dat loopt van 27 Februari 1926 tot en met 31 December 1926.

Art. VIII. Jaarlijks worden minstens twee algemene vergaderingen gehouden onder de naam van Museumdag, waartoe alle leden minstens 14 dagen te voren door het bestuur worden opgeroepen.

Andere vergaderingen worden gehouden zo dikwijls het bestuur dit wenselijk acht, waarbij een oproepingstermijn niet behoeft in acht genomen te worden.

* Bijvoegsel tot de *Nederlandse Staatscourant* van Maandag 9 Augustus 1948, No. 153, No. 1000: Vereniging van directeuren van Nederlandse musea, gevestigd te 's-Gravenhage. (Gewijzigde statuten.)

Minstens 10 stemgerechtigde leden kunnen aan het bestuur schriftelijk verzoeken een vergadering uit te schrijven. Indien het bestuur hierop afwijzend beschikt of een maand na indiening aan zulk een verzoek geen gevolg heeft gegeven, zijn de verzoekers bevoegd zelf een vergadering bijeen te roepen.

Art. IX. Het algemeen bestuur bestaat uit ten minste 15 en ten hoogste 20 leden, met dien verstande, dat elke provincie daarin door één lid vertegenwoordigd is.

Uit de bestuursleden wordt een dagelijks bestuur van ten hoogste 7 leden gevormd. Het bestuur wordt op de eerste algemene vergadering van het jaar (Museumdag) uit en door de stemgerechtigde leden gekozen. Jaarlijks treden 4 bestuursleden af volgens een door het bestuur op te maken rooster.

De herkiesbaarheid wordt geregeld bij huishoudelijk reglement.

De voorzitter (of bij diens ontstentenis zijn vervanger) en de secretaris van het dagelijks bestuur vertegenwoordigen ingevolge de besluiten van het dagelijks bestuur de vereniging in en buiten rechten.

Art. X. De gewone leden en de buitengewone leden betalen een jaarlijkse contributie, de ereleden niet.

Art. XI. Wijziging in deze statuten kan, behoudens de Koninklijke goedkeuring, alleen worden gemaakt bij besluit van ten minste $\frac{2}{3}$ der stemmen, uitgebracht in een vergadering, waartoe alle stemgerechtigde leden ten minste 14 dagen te voren waren opgeroepen, onder mededeling der voorgestelde wijziging.

Het voorstel daartoe moet uitgaan van het bestuur of van ten minste 10 stemgerechtigde leden.

Art. XII. Tot ontbinding der vereniging kan alleen worden besloten met ten minste $\frac{2}{3}$ der stemmen, uitgebracht in een opzettelijk daartoe bijeengeroepen vergadering, waar ten minste de helft der stemgerechtigde leden aanwezig is.

Bij ongenoegzame opkomst wordt tegen een week later een nieuwe vergadering belegd, die, ongeacht het aantal harer deelnemers, bevoegd is met ten minste $\frac{2}{3}$ der uitgebrachte stemmen tot ontbinding te besluiten.

Bij het besluit tot ontbinding der vereniging

zal tevens, behoudens en onverminderd de inachtneming van het bepaalde bij art. 1702 Burgerlijk Wetboek, worden vastgesteld welke bestemming aan een eventueel voordelig slot zal worden gegeven.

Art. XIII. Al wat nader regeling behoeft, wordt vastgesteld in een door de algemene vergadering (Museumdag) goedgekeurd huishoudelijk reglement, waarin niets mag voorkomen, dat strijdig is met deze statuten.

(Volgen de ondertekeningen.)

Goedgekeurd bij Koninklijk besluit d.d. 1 Mei 1948 no. 24.

Mij bekend,

De Minister van Justitie,
Namens de Minister,
Het Hoofd der 1ste Afdeling,
Th. v. Sasse v. Ysselst

HUISHOUELIJK REGLEMENT

I. Van het bestuur.

Het dagelijks bestuur bestaat uit de voorzitter, de secretaris, de penningmeester en ten hoogste vier andere bestuursleden. De aanwijzing voor de functie van voorzitter geschiedt door de stemgerechtigde leden op de eerste museumdag van het jaar; de overige bestuursfuncties worden verdeeld in een vergadering van het algemeen bestuur, welke onmiddellijk op deze museumdag aansluit.

Afgetreden bestuursleden zijn niet terstond herkiesbaar, behalve de secretaris en het bestuurslid dat met de zorg voor het orgaan der vereniging is belast, welke beiden eenmaal terstond herkiesbaar zijn.

De secretaris voert de briefwisseling, houdt geregeld aantekening van de besluiten der vergaderingen en bewaart het archief.

II. Van de leden.

Opzegging van het lidmaatschap dient te zijn geschied uiterlijk op 31 December; nadien is de contributie over het begonnen jaar verschuldigd.

Leden kunnen zich binnen de vereniging provinciegewijs in kringen nader aaneensluiten onder voorzitterschap van de provinciale vertegenwoordigers in het algemene bestuur. Aan

de kringen blijft overgelaten hoe zij hun werkgemeenschap nader willen organiseren en of zij deze door eigen middelen willen versterken, mits zij alles nalaten, dat zou indruisen tegen enige, centraal van onze vereniging uitgaande, activiteit.

Leden kunnen binnen de vereniging secties vormen op andere dan een geografische grondslag, namelijk volgens verwant terrein van studie en werkzaamheid; deze secties zijn eveneens gehouden om alles na te laten, dat zou indruisen tegen enige, centraal van onze vereniging uitgaande, activiteit.

Alle leden ontvangen — eventueel tegen betaling van een bijdrage in de kosten — een exemplaar van de publicaties der vereniging en hebben het recht om, zover de voorraad strekt, een exemplaar van alle vóór hun toetreden verschenen publicaties te kopen.

Elk stemgerechtigd lid heeft het recht om één stem uit te brengen.

De jaarlijkse contributie is bepaald op 10 gulden plus de inningskosten voor natuurlijke personen en op minstens 50 gulden plus de inningskosten voor instellingen.

Directeuren, beheerders of wetenschappelijke ambtenaren van openbare Nederlandse musea of verzamelingen, die voor hun museumarbeid geen hogere beloning ontvangen dan f 1.000.— per jaar, betalen echter slechts f 2.50 tenzij zij een beloning van meer dan f 1.000.— per jaar ontvangen aan enige andere instelling, door welke zij in staat worden gesteld om in de normale diensturen hun museumarbeid te verrichten.

III. Van het geldelijk beheer.

Het geldelijk beheer wordt gevoerd door de penningmeester. Hij doet geen uitgaven boven de 100 gulden zonder de goedkeuring van het dagelijks bestuur, in deze vertegenwoordigd door de voorzitter en de secretaris.

Op de eerste museumdag van elk jaar legt hij rekening en verantwoording af van zijn geldelijk beheer over het afgelopen jaar, nadat de betreffende bescheiden zijn nagezien door een commissie van twee leden, door de stemgerechtigde leden benoemd.

IV. Van de vergaderingen.

De voorzitter leidt alle vergaderingen der vereniging. Bij afwezigheid wordt hij vervangen door het in leeftijd oudst aanwezige bestuurslid of, indien geen bestuurslid aanwezig is, door

het in leeftijd oudst aanwezige stemgerechtigd lid.

Tenzij het in de statuten of in dit reglement anders is bepaald, worden besluiten genomen bij meerderheid van stemmen. Over personen wordt in het algemeen schriftelijk gestemd, over zaken alleen wanneer een der stemgerechtigde leden dit verzoekt. Bij staking van stemmen beslist de voorzitter indien het zaken, het lot indien het personen betreft.

Besluiten der vergadering nopens het beheer van verzamelingen kunnen slechts een aanbevelend karakter dragen. In de vergadering worden geen museumbelangen besproken, die van uitsluitend persoonlijke aard zijn.

V. Van de verenigingswerkzaamheden.

De bestuursleden kunnen vergoeding ontvangen van onkosten, door hen in gemeen goedvinden van het bestuur in het belang der vereniging gemaakt.

Indien het bestuur, afzonderlijke bestuursleden namens het bestuur, of door het bestuur daartoe aangezochte verenigingsleden, onkosten maken op verzoek en in het bijzonder belang van enig museum of verzameling, dan komen deze onkosten ten laste van de aanvrager.

Van de publiciteitsruimte, waarover de vereniging eventueel beschikt in eigen periodiek of in een ander orgaan, wordt een gedeelte gereserveerd voor die kopij, welke in het bijzonder slechts de belangen van een bepaalde kring of sectie raakt. Wordt door kringen of secties meer plaatsruimte voor dit doel verlangd, dan dragen zij hiervan zelf de kosten.

VI. Slotbepalingen.

Veranderingen in dit reglement kunnen slechts geschieden op een museumdag bij meerderheid van stemmen der aanwezige leden, onder voorbehoud dat op de convocatie voor deze vergadering de betreffende oude en voorgestelde redacties zijn vermeld.

In gevallen waarin dit reglement niet voorziet, beslist het dagelijks bestuur.

Aldus gewijzigd vastgesteld in de algemene vergadering (museumdag), gehouden te Amsterdam, 30 October 1948.

De Voorzitter,
(Dr. G. W. Locher)
De Secretaris,
(Dr. R. E. J. Weber)

MUSEUM-NIEUWS

DELFT, *Het Prinsenhof*

Tentoonstelling van Oosterse tapijten

Deze expositie in het Prinsenhof te Delft betreft nu eens een gebied, dat zowel leek als kunst-historicus in het algemeen minder bekend is. Dientengevolge is de belangstelling voor dit onderwerp ook vaak minder groot.

Een van de doeleinden nu, waarnaar de in 1945 opgerichte *Vereeniging voor Oostersche Tapijtkunde* te Amsterdam, (p/a Koninginneweg 146) streeft, is het wekken van belangstelling voor de knooppunst van het Oosten en het bevorderen van de kennis daarvan. Het Bestuur der Vereniging was van mening, dat het meest doeltreffende middel om aan het ten deze bestaande manco bij het publiek tegemoet te komen, zou zijn een tentoonstelling te organiseren van mooie exemplaren, daterend uit de tijd, welke nog niet het verval vertoonde, waarvan zoveel latere stukken blijf geven.

De inrichters van de in de zomer van 1946 in het Rijksmuseum te Amsterdam gehouden expositie smaakten de voldoening, dat zeer velen haar hebben bezocht en dat hun tal van blijken van waardering voor hun streven hebben bereikt, zodat de eerste tentoonstelling in ons land, van wat de leek met verwonderlijke hardnekkigheid, en dikwijls tegen beter weten in, als „Perzische kleden” pleegt aan te duiden, inderdaad geslaagd kon worden genoemd. Ook uit een ander oogpunt kon het Bestuur der Vereniging tevreden zijn: deze eerste poging om te geraken tot een overzicht van wat er aan werkelijk waardevolle stukken uit Klein-Azië, Kaukasië, Perzië, Centraal Azië en China in Nederland aanwezig is, heeft overtuigend aangetoond, dat ons land rijk is aan belangrijke antieke stukken, die een hoge aesthetische waarde bezitten en waarvan enkele van bijzondere wetenschappelijke betekenis zijn.

Het Bestuur der Vereniging acht zich gelukkig in de gelegenheid te zijn, door een nieuwe tentoonstelling in het Prinsenhof te Delft op 18 December te openen, wederom aandacht te vragen voor de schoonheid der Oosterse tapijtkunst. Dank zij de medewerking van de Directie van het Prinsenhof en van alle instellingen en particulieren, die met zoveel bereidheid en enthousiasme de tentoonstelling te Amsterdam

hebben mogelijk gemaakt, kan in de lokaliteiten van het aantrekkelijke, historische gebouw een honderddertigtal kleden worden tentoongesteld. Daaronder zullen naast de imposante stukken, die in het Rijksmuseum te zien zijn geweest, verscheidene uiterst belangrijke vroege tapijten worden getoond, waarvan het bestaan in Nederland nog slechts korte tijd geleden ter kennis van de Vereniging is gekomen. Enkele kleden van later datum zullen, meer dan de 16e en 17e eeuwse prachtstukken, den minnaar van tapijten, wellicht nauwere aanknopingspunten bieden met wat nog heden wel in de handel voorkomt.

Moge ook deze tentoonstelling succes hebben en strekken om aan de rol van Assepoester, die de Oosterse tapijtkunst onder haar meer bevoorrechte zusters op kunstnijverheidsgebied tot dusverre in Nederland vervulde, een einde te maken — een rol welke geenszins in overeenstemming is met haar uitzonderlijke kwaliteiten.

P. OTTEN

LEIDEN, *Rijksmuseum voor Volkenkunde*

Tentoonstelling „Goden en demonen van Tibet”

Sedert geruime tijd bevond zich als bruikleen in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden een belangrijke collectie Tibetaanse schilderijen uit de verzameling van Johan van Manen, de bekende secretaris van de *Royal Asiatic Society of Bengal*, die zich speciaal op de studie van Tibet heeft toegelegd. Gedurende dit jaar is deze collectie, aangevuld met verscheidene andere schilderijen en voorwerpen van Tibet afkomstig uit dezelfde verzameling, eigendom van het Leids museum geworden.

Dit is de aanleiding geweest voor het inrichten van een *tentoonstelling Goden en Demonen van Tibet*, welke van 19 December tot 12 Maart 1949 voor het publiek te bezichtigen zal zijn. Behalve uit eigen bezit kon ook een keuze gedaan worden uit de verzamelingen van het Museum voor Aziatische Kunst en het Indisch Instituut (collectie Verbert) te Amsterdam en het Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam, benevens uit particuliere verzamelingen, zoals die van Dr. J. C. J. Bierens de Haan te Amsterdam en Mevrouw M. Groskamp-Voûte te 's-Gravenhage.

Het is niet de bedoeling van de tentoonstel-

ling om in de eerste plaats het aesthetisch aspect van de schilder- en bronskunst van Tibet toe te lichten, al zijn er stukken bij, die van dat gezichtspunt uit zeer hoog gewaardeerd moeten worden. Zoals de titel kort uitdrukt, is hier getracht de plaats van deze kunst binnen de samenhang der godsdienstige voorstellingen tot uitdrukking te brengen. Al rondgaande over de tentoonstelling wordt men geleid langs de verschillende aspecten van het enorme pantheon, dat zo bij uitstek typerend is voor de speciale vorm van het Boeddhisme van Tibet, in het Westen algemeen bekend onder de naam Lamaïsme.

De indeling van de tentoonstelling wordt ook door deze gedachte beheerst. Enige kleine ruimten zijn eerst gewijd aan het geven van een indruk over land en volk van Tibet, de techniek van het vervaardigen van afbeeldingen van godenfiguren, en de oude publicaties over dit mysterieus gebied. Daarna volgt een korte samenvatting door enkele expressieve stukken van de algemene opzet: rechts het vredelievend aspect, links het demonische, een onderscheiding, welke in genen dele willekeurig is doch teruggaat op de grondslagen van de kunst, welke wordt getoond.

Een beknopt gehouden catalogus geeft een korte beschrijving der stukken, een inleiding over de achtergrond van de kunst, een lijst van literatuur en een verklaring van vreemde woorden.

LEDENLIJST MUSEUMDAG

Aanvullingen en verbeteringen op de ledenlijst, gepubliceerd in het Nieuws-Bulletin van Augustus 1948 (afgesloten op 1 December 1948).

VERBETERINGEN

A. Beheerders en Wetenschappelijke ambtenaren van Nederlandse musea.

AMSTERDAM

Indisch Instituut, afd. Volkenkunde
Prof. Mr. C. T. Bertling, directeur

DELFIJL

Handelsmuseum van nationale- en overzeese producten

H. Blaauw, directeur

ROTTERDAM

Museum Boymans
Prof. Dr. A. P. A. Vorenkamp, directeur

OVERLEDEN

AMSTERDAM

Vereniging „Het Vondel-Museum”, Universiteitsbibliotheek

H. van der Bijll, secretaris

NIEUWE LEDEN

AMSTERDAM

Vereniging „Het Vondel-Museum”.

Mr. H. de la Fontaine Verwey, beheerder

ARNHEM

Rijksmuseum voor Volkskunde „Het Nederl. Openluchtmuseum”

Dr. Win. Roukens, directeur

UTRECHT

Museum van Nieuwe Religieuze Kunst

Mej. A. Warren, assistente

TIJDSCHRIFTEN-CIRCULATIE

Hieronder volgt een opgave van de belangrijkste artikelen uit buitenlandse vaktijdschriften, die op het secretariaat ontvangen worden. Leden, die zich hiervoor interesseren, gelieven dit per briefkaart binnen een week na deze aankondiging te berichten aan de secretaris, Zeestraat 82, Den Haag. Circulatie geschiedt daarna in volgorde van aanmelding.

The Museum News, Washington. Vol. 26.

Junior leagues support museum programs for children, by Virginia Lee Comer, consultant on Community Arts, Association of the Junior Leagues of America.

afl. 3 (1 Juni 1948).

The Museum News, Washington. Vol. 26.

The Curator's attitude to restoration, by Th. Rousseau jr, curator, department of paintings, Metropolitan Museum of Art, New York.

afl. 8 (15 Oct. 1948).

TENTOONSTELLINGS-AGENDA

AMSTERDAM

- *I.C.C.*, Vondelparkpaviljoen
Werk van de schilder Dik
- *Indisch Museum* -17 Jan.
Katoenen, zijden, ikat- en goud- en zilver-
draadweefsels uit Atjéh, de Bataklanden, de
Padangse Bovenlanden, Palembang, Kroë, de
Lampongse districten. Verder kant-, ajour- en
borduurwerk en Djambi-batiks.
- *Kunstzaal Schretlen*, Herengracht 390
Tentoonstelling middeleeuwse beeldhouw-
kunst
- *Stedelijk Museum*
Het Museum Thuis -ong. 15 Dec.
Franse Beeldhouwers -eind Jan.
- *Typografische bibliotheek*, Da Costakade 158
Tentoonstelling Scandinavische boekkunst

DELFT

- *Kunstkring Delft*, Koningsplein 81a
Werk van Reggie Scherpbier.
- *Het Prinsenbof*
Tentoonstelling Oosterse tapijten. ¹

EINDHOVEN

- *'t Geveltje*, Lieshoutstraat 26
Franse aquarellen van Toon Gijssen.

'S-GRAVENHAGE

- *Kunst van onze tijd*, Pr. Mauritsplein 21-22
Schilderijen en emailwerk van Yo Bwang
Tjong, schilderijen van Charles en ceramiek
van Paul Hollman.

GRONINGEN

- *Sluiter*, Ubbo Emmiussingel 2
Werk van Indonesische schilders.

¹ Voor nadere bijzonderheden zie kol. 123.

BRUSSEL

- Nat. Keramische Nijverheidstentoonstelling
-21 Dec.

HAARLEM

- *Leffelaar*
Expositie werken van Willem van den Berg.

LEIDEN

- *Rijksmuseum van Volkenkunde*
19 Dec.-12 Mrt.
Goden en Demonen van Tibet ²

MAASTRICHT

- Parallelweg 51
Miniaturen van Hul.

ROERMOND

- *Kunstkring Remunj '45* 25 Dec.-3 Jan.
Tentoonstelling werkende leden

ROTTERDAM

- *Maritiem Museum „Prins Hendrik”*
Burg. 's Jacobplein 8 (Rochussenstraat)
-10 Jan.
„Vijftig jaar Rotterdamse Zeescheepvaart”.
- *Rotterdamse Kunstkring*
Aquarellen van Bauer, Bolte, Braat, De Bruyn,
Laan en J. Royaards, beeldhouwwerk van
K. Schrikker.

TILBURG

- *Kunstzaal Donders*, Zomerstraat 26
Werk van de schilder Koolen.

UTRECHT

- *Museum Nieuw-religieuze kunst* 18-30 Dec.
Nederlands Nieuwe Kerken

*Inzending van kopij voor deze rubriek vóór de
eerste van elke maand bij de Adviseur der Musea,
Prinsessegracht 21, 's-Gravenhage.*

² Voor nadere bijzonderheden zie kol. 124.

LONDEN

- *Victoria & Albert museum*
Tentoonstelling Deense Kunstschaten -2 Jan.

REGISTER BULLETIN EN NIEUWS-BULLETIN 6DE SERIE 1 (1948)

Cursief gedrukte cijfers duiden de bladzijden aan, waarop of waartegenover afbeeldingen voorkomen.

Cijfers voorafgegaan door kol. hebben betrekking op de kolommen van het Nieuwsbulletin.

- Achterhoek, boerderijen 116
Administratie van museumvoorwerpen 131, 134
Ameland, boerderijen 115; - boerenhuis (tekst-afb.) 108
Amsterdam
Indisch Instituut kol. 107
Museum Amstelkring, Ignatius van Loyola (sculpt.) 100
Rijksmuseum kol. 7; - Opstanding (sculpt.) 68
Stedelijk Museum (Calder-tentoonstelling) 128/129
Veiligheidsmuseum kol. 4, 32, 97
Anti-corrosiemiddelen, Shell- 93
Appingedam, bruggen 31
Arensenhout, boerderij (tekstafb.) 107
Arnhem, Rijksmuseum voor Volkskunde „Het Nederlands Openluchtmuseum” kol. 78, 111

Baksteen (art. J. A. L. Bom) 43; - bij restauratie 9
Barendrecht, boerderij (tekstafb.) 124
Bergheef, J. F. 12, 16
Berlijn, Schloss, F. Dieussart (De Grote Keurvorst) 100
Bewening, Rotterdam, Boymans 67
Bildt (Het), boerderijen 114
Bill, Max 127
Blink, J. G. 107
Blommendael, Johannes 101
Bo, Drentse (tekstafb.) 109
Bodemonderzoek, oudheidkundig (Zweden) 21
Boerenhuisonderzoek 105; - overzichtskaartje boerderijtypen (tekstafb.) 125
Bolk, H. (verzekering van musea) 53
Bom, J. A. L. (oude baksteen) 43
Boom, A. van der, rec.: Goldwater, Artists on Art 98
Bouts, Dirk 67
Bouvy, D. P. R. A., Middeleeuwsche beeldhouwkunst (rec. J. S. Witsen Elias) 66
Bromberg, Paul (tentoonstellen) 127
Bruegel, Pieter 106
Brugge, Pieter Johansz. van 101
Byvanck, A. W. (Utrechtse miniaturen) 64

Calder-tentoonstelling, Amsterdam, Stedelijk Museum 128/129
Calvariegroep, Rotterdam, Museum Boymans (sculpt.) 66
Catalogiseren, museumverzamelingen 131
Conservieren, ijzer 27, 93
Coremans, P. kol. 1

Dahl, J. G. 107
Dakbedekkingen (bij restauratie) 74
Daken (bij restauratie) 73
Delft, Het Prinsenhof kol. 8, kol. 123
Dialecten-Commissie der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen 112
Diest,
Hof van Nassau 105
Stadhuis, Chapelle ardente van Philips Willem 104
St. Sulpitiuskerk, Blazoen van het St. Jorisdijlde 104; - Grafzerk van Philips Willem 104
Dieussart, F. 101; - De Grote Keurvorst (Berlijn, Schloss) 100
Dordrecht, Dordrechts Museum kol. 9
Drente, boerderijen 116
Dwarsdeelhoeve (tekstafb.) 117
Dwarsdeelschuur (tekstafb.) 122
Dijkema, H. 107

Ebbinge Wubben, C. H. 107
Eemnes, Pietà 68
Eempolder, boerderijen 117
Eggers, Bartholomeus 102; - Johan Maurits van Nassau-Siegen te Siegen (sculpt.) 101
Elburg, Gemeentemuseum kol. 10
Exposeren, zie tentoonstellen
Ezinge 110, 113

Field Manual for Museums 134
Fockema Andreae, S. J., rec.: Jan de Meyer, Bruggen Oud en Nieuw 31
Francq van Berkhey, J. Le 106
Friesland, boerderijen 113

Gallée, J. H. 107, 110
Geddes, Bell 130

- Geertgen tot St. Jans 67
 Gelder, H. E. van (reizende tentoonstellingen) 19
 Gelder, J. G. van 40
 Gelderland, boerderijen 116
 Gerhart, Nicolaes 68
 Giethoorn, boerderijen 117
 Glas (bij restauratie) 72, 78
 Goldberg, J. 106
 Goldwater, R. en M. Treves, Artists on Art (rec. A. van der Boom) 98
 Gorter, R. A. 97
 Granpré Molière, M. J. 12
 's-Gravenhage,
   Houtrust 130
   Mauritshuis 33; - interieur 40
   Postmuseum kol. 10, 134; - hulpmiddel bij de administratie (Mentor-label) 134
 Grondbeginselen (restaureren) 69
 Groningen, boerderijen 113
   Museum van Oudheden voor Provincie en Stad Groningen kol. 11

 Haarlem, St. Bavo 67; koor- (kraagstenen) 68
 Halbertsma, H. (Fries Scheepvaart Museum) 81
 Hamersveld, Pietà 68
 Hausbuchmeister 67
 Heerlen, Gem. Oudh. Museum, gids kol. 93
 Hekker, R. C. (boerenhuis) 105
 Hemrik, boerderij (tekstafb.) 111
 Hilversum, Museum voor het Gooi en Omstreken 92
 Hoet, G. kol. 13
 Hoeve (gesloten), tekstafb. 118
 Hooft, P. J. 't 110
 Hoorn, Pietà 68; - Westfries Museum kol. 41

 Ignatius van Loyola, Artus Quellinus (Amsterdam, Museum Amstelkring) 100
 Ising, A. 129

 Jans, J. 109
 Jansen, Gerhard (In memoriam Jacob Por) 80
 Joachim en Anna 67
 Johannes de Doper, Leiden, Lakenhal (sculpt.) 67, 68
 Jonge, C. H. de, Oud-Nederlandsche Majolica (rec. E. Neurdenburg) 102
 Jongejans, C. A. 128

 Kalf, J., (reizende tentoonstellingen) 19; - Behouden gaat voor Vernieuwen 69
 Kapelhuis (tekstafb.) 124

 Kerkwerf, stulp (tekstafb.) 120
 Keurvorst (De Grote —), F. Dieussart 100
 Keyser, Hendrik de 101
 Kinsbergen, Instituut Van - kol. 10
 Kloot Meyburg, H. van der 109
 Knoef, J., rec.: A. Staring, Fransche kunstenaars en hun Hollandsche modellen 32
 Kolk, H. W. van der 106
 Koot, Ton (administratief beheer van musea) 131
 Kops, J. 106
 Kraagstenen, Haarlem, St. Bavo 68
 Kuijsten, A. M. 109
 Kwakel 31

 Laan, K. ter 111
 Langedeelboerderij (tekstafb.) 119
 Leiden,
   Lakenhal, Johannes de Doper (sculpt.) 67, 68
   Rijksmuseum voor Volkenkunde kol. 92, kol. 124
 Lobry de Bruyn, C. A. 23
 Londen,
   Crystal Palace 128
   Museums Association kol. 89
   Science Museum 134
   Warburg Institute kol. 2, kol. 3; - tent. The Visual Approach to the Classics 23
   wereldtentoonstellingen 128
 Lunsingh Scheurleer, D. F., Streekmusea en resortindeling 84; - Rondreizende tentoonstellingen 18

 Madonna-Stuyt 67
 Mandelgren, N. M. 107
 Mander, C. van 106
 Martin, W. (Mauritshuis) 33
 Mastenbroek, boerderijen 117
 Meester van Joachim en Anna 67
 Meester van Maria van Bourgondië 64
 Meester van het Amsterdamsche Prentenkabinet 67
 Mentor-label (met tekstafb.) 135
 Merwede (kasteel) 48
 Meubelen (bij restauratie) 71
 Meyer, Jan de, Bruggen Oud en Nieuw (rec. S. J. Fockema Andreae) 31
 Middelburg
   Abdij 17; - complex (tekstafb. plan) 14; - restauratie 3; - interieur 16; - torentje 16
   Balanspoort 15, 16; - ruïne 17
   Brandspuithuis 8, 15
   Commissariswoning 15; - (int.) 8; - (ext.) 9

- Rijksarchiefgebouw 17
 „S.P.Q.M.poort” 9, 16
 Thoolse huis 13
 Vicarishuis (Brandspuithuis) 8, 15
 Miniaturen, Noordnederlandse 64
 Molen, S. J. van der 110
 Molens, restauratie-nieuws windmolens kol. 81
 Monumentendag (vijftiende, 1940) 109
 Monumentenzorg (in Zweden) 21
 Museum, administratief beheer 95, 131, 134; -
 beheer in Zweden 21; - Mentor-label (met
 tekstafbeelding) 135; - streekmusea 84; - ten-
 toonstellen, zie -; - verzekering 53
 Muurschilderingen (bij restauratie) 74, 78
- Natuursteen (bij restauratie) 11
 Nes, boerenhuis (tekstafb.) 108
 Neurdenburg, E., De zeventiende eeuwse
 Beeldhouwkunst (rec. A. Staring) 99
 rec.: C. H. de Jonge, Oud-Nederlandsche Ma-
 jolica 102
 New York, Worlds Fair 128, 130
 Noord-Holland, boerderijen 113
- Odé 11
 Oldambt, boerderijen 115
 Opstanding, Amsterdam, Rijksmuseum 68
 Overijssel, boerderijen 116
- Park Service, National 134
 Parmentier, R. A., Documenten Brugsche steen-
 houwers (rec. W. S. Unger) 136
 Parijs, Eiffeltoren, - Galerie des machines, - we-
 reldtentoonstellingen 128
 Peters, C. H. 107
 Pietà, Eemnes, Hamersveld, Hoorn 68
 Por, Jacob (In Memoriam —) Gerhard Jansen
 80
 Postma, O. 109
 Prentenboek, Nieuw Nederlandsch (afb. uit —)
 129
- Quellinus, Artus 101; - St. Ignatius van Loyola
 (Amsterdam) 100
- Reeuwich, Erhard 27
 Reiniging, ijzer 23
 Ressortindeling, musea 84
 Restauratie, baksteen bij — 9, 43, 51; — dakbe-
 dekkingen 74; — daken 73; — documentatie
 8; — Engeland 69; — grondbeginselen 4, 69;
 — Middelburg Abdij 3; natuursteen bij — 11;
 — nieuws kol. 33; — windmolens kol. 81;
 smeedwerk bij — 12
- Rhenen, Oudheidkamer kol. 92
 Rotterdam,
 Belastingmuseum (Nederlands) kol. 107
 Museum Boymans kol. 93; - St. Antonius
 (sculpt.) 67; - Bewening (sculpt.) 67; -
 Calvariegroep (sculpt.) 66
 Hervormd weeshuis (reliëf) 101
 Royal Institute of British Architects 69
 Ruskin, John (over restaureren) 4
 Rijkscommissie voor Oudheidkundig Bodem-
 onderzoek 91
- Scheffer, Ary kol. 9
 Schellingwoude, boerderij (tekstafb.) 106
 Scheurleer, zie Lunsingh Scheurleer
 Schiedam, Stedelijk Museum kol. 43
 Schoonebeek, bo (tekstafb.) 109
 Schouwen, boerderijen 121
 Smeedwerk (bij restauratie) 12, 73
 Sneek, Fries Scheepvaartmuseum 81
 St. Antonius, Rotterdam, Museum Boymans
 67, 67
 St. Ignatius van Loyola, Amsterdam, Museum
 Amstelkring 100
 Staphorst, boerderijen 117
 Staring, A., Fransche kunstenaars en hun Hol-
 landsche modellen (rec. J. Knoef) 32; - rec.:
 E. Neurdenburg, De zeventiende eeuwse
 Beeldhouwkunst 99
 Steenblock, C. 106
 Steengracht (collectie) 36
 Stockholm, Statens Historiska Museum 22
 Stolp 114, (tekstafb.) 120
 Streekmusea 84
 Streng, Adriaan 102; - reliëf Herv. weeshuis,
 Rotterdam 101
 Streng, Pieter 102
- Tentoonstellen (art. Paul Bromberg) 127, 128/
 129
 Tentoonstellingen, rondreizende kol. 2, 18, 23
 Terschelling, boerderijen 115
 Twente, boerderijen 116
- Uilkema, K. 108
 Unger, W. S. 15; - rec.: R. A. Parmentier, Do-
 cumenten Brugsche steenhouders 136
 Utrecht, boerderijen 116
 Centraal Museum kol. 11; — cat. costuum-
 verzameling kol. 94
 Miniaturen 64
- Veendam, Het Veenkoloniale Museum kol. 12

IV

REGISTER

- Veenkoloniën, boerderijen 115
 Veldoven (tekstafb.) 47
 Vensterharnassen (bij restauratie) 72
 Verheul, J. 109
 Verzekering van musea 53
 Virieu, F. W. de kol. 13
 Vitruvius 106
 Vries, J. de 109, 110

 Weber, R. E. J., administratie van museumvoor-
 werpen 134; - museumbeheer in Zweden 21;
 - reizende tentoonstellingen kol. 2
 Wederopbouw Boerderijen (Bureau — te Zwol-
 le) 111
 Weesperkarspel, boerderijen 117
 Weissman (over restaureren) 4
 Wertheimer, Otto 68
 Westerwolde, boerderijen 116, 117

 Wieringen, boerderijen 114
 Willem V, collectie van — 36
 Witsen Elias, J. S. rec.: D. P. R. A. Bouvy, Mid-
 deleeuwsche Beeldhouwkunst 66
 Wolfaartsdijk, boerderijgevel 112

 Xavery, Pieter 101

 IJzer, zie: Conserveren, ijzer en Reiniging, ijzer
 IJzerwerk (bij restauratie) 73, 79

 Zalce, Alfredo 129
 Zaltbommel, Oudheidkamer kol. 12
 Zeggelen, W. J. van 129
 Zierikzee, poorten 31
 Zürich, tentoonstelling 1939 130
 Zweden, museumvereniging 23
 Zwolle, Bureau Wederopbouw Boerderijen 111